موللازه يدين هه ققده
قسسه

٥٥٣

خېۋدر تومۇر

موللازەيدىن ھەققىدە قىسسە

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەخمەت ھاشىم

موللا زەيدىن ھەققىدە

قىسسە

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقىتىدۇ
شىنجاڭ 7220- باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
1981 - يىل 11 - ئاي 1 - نەشرى
1982 - يىل 1 - ئاي 1- بېسىلىشى
كىتاب نومۇرى: M10098·558
باھاسى: 0.51 يۈەن

ئاپتوردىن

بىپايان جۇڭغارىيە تۈزلەڭلىكى بىلەن چەكسىز تۇرپان ئويمانلىقى ئوتتۇرىسىدا ئاسمان پەلەك قەد كۆتىرىپ تۇرغان ھەيۋەتلىك بوغدا تېغى (توپ ئاتار غوجام تاغلىرى) ئۇلۇغ-ۋار قامىتى، پۈتمەس - تۈگىمەس خىسلەتلىرى ۋە مول نازۇ - نېمەتلىرى بىلەن زامان - زامانلاردىن بۇيان بىزگە ھامى بولۇپ كەلدى. ئۇ ئۆز باغرىدا سانسىزلىغان ئاقىل - دانىشمەنلەرنى، باتۇر - پالۋانلارنى، ئادالەتپەرۋەر، ۋەتەنپەرۋەر، خەلقپەرۋەر ئوغلانلارنى ئۈستۈردى. موللازەيدىن ئەنە شۇنداق خەلق سۆيەر ئوغلانلارنىڭ بىرى.

تارىخىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا، موللازەيدىن 19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا لۈكچۈندىكى باغرا يېزىسىدا نامرات دىخان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ ئالتە يېشىدىلا مەھەللى خۇسۇسى مەكتەپتە ئوقۇپ، خەت - ساۋادىنى چىقارغان. 11 يېشىدا مەدرىسكە ئوقۇشقا كىرىپ، 17 ياشتا ئەرەپچە كىتاپ، قۇرئانغا مەنا ئېيتالايدىغان قارى بولۇپ يېتىشكەن. ناۋايى، سوپى ئاللايار، خوجاھاپىز قاتارلىقلارنىڭ مۇناجات، قەسىدە كىتاپلىرىنى، قۇل خوجا ئەخمەت، شاھمەشرەپ قاتارلىق شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى ئۆگىنىپ، ئۆز ئىقتىدارىنى ئۈستۈرۈپ، ”موللازەيدىن“ دەپ نام ئالغان.

شۇ چاغدىكى تارىخىي رىياللىق — تۇرپان ۋاڭلىرى-
نىڭ خەلققە سالغان دەھشەتلىك زۇلمى، زورلۇق - زومبۇلۇق-
لىرى، خۇراپاتلىقنىڭ خەلققە كەلتۈرۈۋاتقان تۈرلۈك - تۈمەن
زىيانلىرى، باي - ئەمەلدارلارنىڭ، دىنىي تونىغا ئورۇنۇۋال-
غان مۇتەئەسسىپلەرنىڭ ساختىلىقلىرى، ھىيلە - مىكىرلىرى،
ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئازاپ - ئوقۇبەتلىرى، دەرت - ئەلەملى-
رى، قايغۇ - ھەسرەتلىرى، ئارزۇ - ئىستەكلىرى ۋە
ھورلۇك ئۈچۈن ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرى موللازەيدىننىڭ قەلبىدە
كۈچلۈك نەپرەت - مۇھەببەت تۇيغۇسىنى ئويغاتقان. موللازەيدىن
قولىغا قورال ئېلىپ ۋاڭ، بەگ، پارىخور، جازانىخور ئەمەلدارلار ۋە
قازاپ ئىشان - موللىلارغا قارشى مەردانىلىق بىلەن كۈرەش
قىلغان باتۇرلارنىڭ جاسارەت - غەيرىتىگە ئىلھام بېرىش
مەقسىتىدە ئوزىنىڭ ئوتكۈر، ئاچچىق مەسخىرىلىرى، كوڭۈلنى
ئاچىدىغان چاخچاقلىرى، يېقىملىق قوشاق بېيىتلىرى بىلەن
جەڭگە ئاتلانغان. ئۇ دەسلەپتە زالىم قازىلار، خۇراپىي بۇۋىلەر-
نىڭ مۇتەئەسسىپلىكلىرىنى سوككەن، پاش قىلغان. كېيىنچە،
تەدرىجى تەرەققىي قىلىپ، ۋاڭ - گوڭ، بەگ - غوجىلارنىڭ
رەزىل ئەپتى - بەشىرىسىنى خەلقى - ئالەم ئالدىدا ئېچىپ
تاشلىغان.

موللازەيدىن لەتىپىلىرىدە ئاچچىق ھەجۋى، چوڭقۇر
مەسخىرە، ئوتكۈر كۈلكە بار. ئۇنىڭ لەتىپىلىرىنىڭ تېمىلىرى
ھەر تەرەپلىمە، مەزمۇنى كەڭ، ئىنچام، راۋان، قىزىقارلىق.
شۇڭا خەلق ئارىسىغا كەڭ تارقالغان. گەرچە، موللازەيدىن
19 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدا ئالەمدىن ئوتكەن بولسىمۇ

ئۇنىڭ لەتىپىلىرى تا بۈگۈنگە قەدەر خەلق بىلەن بىللە ياشاپ كەلمەكتە. ئۇنىڭ مۇبارەك نامى ھەر بىر سورۇن - مەشرەپلەردە نەسىردىن ئەپەندى، سەلەي چاققانلارنىڭ نامى بىلەن تەڭ ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىنماقتا.

موللازەيدىننىڭ ھاياتى نامراتچىلىق، سەرسانچىلىقتا ئۆتكەن. ئەمما، ئۇ مەيلى قەيەردە بولسۇن خەلقتىن ئايرىلمىغان. ئۇنىڭ قەلبى خەلق بىلەن بىر بولغان. مەن موللازەيدىننىڭ ئەنە شۇ ھاياتىنى خەلققە ۋە كېيىنكى ئەۋلادلارغا تونۇشتۇرۇش مەقسىدىدە بۇ قىسسىنى يېزىپ چىقتىم. ھالبۇكى، موللازەيدىن ھەققىدە مەخسۇس تەتقىقات ئېلىپ بېرىشقا ئىمكانىيەت يار بەرمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە راسا ھەۋەس قىلىپ يۈرگەن چاغلىرىمدا توپلىغان ماتېرىياللار، يازغان خاتىرىلەر يوقىلىپ كەتتى. مەن پەقەت "يېتىپ قالغىچە ئېتىپ قال" دىگەن تەمسىلىمىزنى يادىمغا ئېلىپ، كۆرگەن - بىلگەنلىرىمنىڭ ئازلىغى، قەلەم كۈچۈمنىڭ ئاجىزلىغى، ماتېرىياللارنىڭ كەملىگى ۋە ياشىنىپ قالغانلىغىمغا قارىماي كىشىلەردىن ئاڭلىغانلىرىم بويىچە بۇ قىسسىنى يېزىشقا غەيرەت قىلدىم. بۇ، بىر باشلانما بولسۇن. موللازەيدىننى مەخسۇس ئۆگەنگەن ۋە تەتقىق قىلغان يولداشلار بۇنىڭدىنمۇ ياخشى كىتابلارنى يازار. شۇنداق قىلىپ خەلقنىڭ ياخشى ئوغلى موللازەيدىن ۋە ئۇنىڭ قىسسىسى كامالەت تېپىپ، ئۇلۇغ بوغدا تېغىنىڭ ئۆلمەس مەھسۇلى سۈپىتىدە كېيىنكى ئەۋلادلارغا يادنامە بولۇپ قالار. بۇ مەندىكى بىردىن بىر ئارزۇ.

يولداشلارنىڭ يار - يۆلەكتە بولۇشىنى، بۇ قىسىمىنىڭ تېخىمۇ مۇكەممەل بولۇشىغا تەنقىدىي پىكىرلەر بېرىشىنى سەمىمىي ئۈمىد قىلىمەن.

1979 - يىل دېكابىر، ئۈرۈمچى.

مۇندەرىجە

بىرىنچى قىسىم 1

ئىككىنچى قىسىم 99

ئۈچىنچى قىسىم 219

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

برنجی قسم

(1)

ۋاڭلىق ئېرىق چېپىش يارلىقى چۈشكەندىن كېيىن يۇرت ئىچىدە خېلى پاتپاراقچىلىق بولدى.

ۋاڭنىڭ دوغىلىرى يېزىمۇ - يېزا ئات چاپتۇرۇپ، ئىگىز - پەس ۋاقىراپ يۈرۈپ «يارلىق» يەتكۈزدى. ئۇنىڭ كەينىدىنلا ئۆيمۇ - ئۆي كىرىپ، كىملەرنىڭ ھاشارغا بارىدىغانلىقى، كىملەرنىڭ بارمايدىغانلىقىنى تەيىن قىلىشتى. بەلگىلەنگەن كۈن يېقىنلاشقاندا، دوغىلار توقماقلىرىنى تاراڭلىتىپ، مىراپلار قامچىلىرىنى پۇلاڭلىتىپ مەھەللىلەرگە دەھشەت سالدى.

لېكىن دېھقانلار ئۆزلىرىنىڭ ۋاڭلىق ئالۋاڭ - ياساقنى ئۆتەشكە مەجبۇر ئىكەنلىكىنى چۈشىنەتتى. چۈنكى ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان كىمىكى ۋاڭنىڭ ئالۋاڭ - ياساقلىرىدىن باش تارتىدىغان بولسا، توقماق ئاستىغا بېسىلاتتى، باغلىنىپ سازايى قىلىناتتى، دەرەخلەرگە ئېسىلاتتى. شۇڭا بەلگىلەنگەن كۈن يېتىپ كېلىش بىلەنلا، دېھقانلار ئوزۇق - تۈلۈك، يېپىنچىلىرىنى، كەتمەن - گۈرجەكلىرىنى ئېلىپ، ئېشەكلىك ياكى پىيادە ئىش ئورنىغا مېڭىشقا باشلىدى. دوغا - مىراپلار بولسا، دېھقانلارنى تىللاپ، ۋاقىراپ - جاقىراپ مەھەللىلەرنى بېشىغا كىيىشتى. ئۇلارنىڭ زەھەرلىك تىل - ھاقارەتلىرى كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى پاراكەندە قىلماقتا ئىدى.

ۋاڭلارنىڭ بۇنداق يارلىقلىرى چۈشكەن كۈنلەردوغا - مىراپلار ئۈچۈن تېپىلماس پۇرسەت ئىدى. ئۇلار خەلققە زۇلۇم سېلىپ، ئالا - توپىلاڭ چىقىرىپ، توپىلاڭدىن تۇغاچ ئوغرىلايتتى.

شۇ كۈنلەردە مۇنداق بىر ئىش بولۇپ ئۆتتى:

يۇرت خەلقى مازاق قىلىپ، «ۋېلىخان تاز» ياكى «مىسۋاش بەگ» دەپ ئاتايدىغان غەلىتە بىر ئادەم بار ئىدى. بۇ ئادەم ھارسىزلىق قىلىپ، ئۆزىنى خەلق ئارىسىدا «ۋېلىخان بەگ» دەيتتى، ھەتتا ئۆزىنى باشقىلارغا «ۋاڭ ئەۋ- لادى»، «ۋاڭغوجىنىڭ ئانا باشقا، ئاتا بىر ئىنىسى» دەپ تونۇشتۇراتتى. بۇ قېتىم يۇرتقا چۈشكەن ھاشاردىن پەيدا بولغان پاتىپاراقچىلىقتىن پايدىلانغان «ۋېلىخان بەگ» ئۆز ئالدىغا تاپاۋەت قىلىشقا كىرىشتى.

ئۇ، ئالا بېيتالنى مىنىپ، تەۋەرۈك تۈلكە تۇمىقىنى كىيىپ، تۈلكە قۇيرۇغى ئېسىلغان بەگلەرگە خاس ئىنچىكە تىللىق قامچىسىنى ئوينىتقان ھالدا دوغا - مىراپلار بىرەر قۇر دەسسەپ ئۆتۈپ كەتكەن يېزىلارغا باردى - دە، ئۇ يەرلەردىن كوڭۇل ئاۋارىچىلىقىنى خالىمايدىغان، «تىنچ كەتمىنىمىزنى چاپايلىلى» دەيدىغان ساددا، يۇۋاش دېھقانلارنى تېپىپ: «ھاشارغا بېرىڭلار، بولمىسا ئوردىغا ھەيدەپ ئاپىرىپ، ۋاڭ موللاكامنىڭ توقمىقىغا باستۇرىمەن. راستىن بارالمايدىغان بولساڭلار بىر كۈرە بۇغداي بېرىڭلار، پەرمەنشا كىلە تېچىگە ئا- پىرىپ بېرىپ، ئېتىڭلارنى دەپتەردىن ئۆچەرتكۈزۈپ تاشلاي- مەن» — دېگەندەك سوزلەر بىلەن پوپوزا قىلىپ، ئۇلاردىن

خېلى جىق ئاشلىق توپلىدى. قولغا چۈشكەن ئاشلىقلارنى ئوت-تۇرلۇق ئويىگە ئاپىرىپ توكتى. ئىش ئەپلەشكەنسېرى ئۇنىڭ نەپسى يوغىناپ، ئۆزىنى زادىلا توختىتالمىدى. ئۇنىڭ ئا-خىرىدا سېلىم يۇۋاش دېگەن بىر بوۋايغا رودۇپايدەك چاپلاشتى.

— ھەي قېرى، نىمىشقا ھاشارغا ماڭمىدىڭ؟ — ۋېلىخان بەگ كوزلىرىنى چەكچەيتىپ، قامچىسىنى تەڭلەپ ھەيۋە قىل-دى، — راستىن بارالمىساڭ، بىر كۈرە بۇغداي بېرىسەن!

— نىمە؟ بىر كۈرە بۇغداي ... كانايىغا يوق، سونايى-غا نەدە تۇرۇپتۇ! — بوۋاينىڭ غەزىۋى ئورلەپ، ساقاللىرى تىتىرەپ كەتتى.

— ۋاھ .... قېرىنىڭ ياماناسىغىنى — كور! بولمىسا ئوردىغا ماڭ! مەن سېنى ۋاڭ موللاكامنىڭ توقمىقىغا باستۇرىمەن!

— نەگىلا دىسەڭ بارىمەن. بىز دىگەن ئۇ يىل - بۇ يىل بۇغداي كورمەي ئوتىدىغان خەق! — سېلىم ئاكا ئۆزىنى بې-سىۋالالماي سوزىنى داۋام قىلدى، — بۇغداي دىگەن ۋاڭنىڭ ساڭلىرىدا سېسىپ تۇرۇپتۇ، بىزدە بولسا بىر دان بۇغداي يوق. سەن تېخى بىر كۈرە بۇغداي دەيسەنا؟ يۈر، قانداق دا-دىخانىڭ ئالدىغا ئاپارساڭمۇ بارىمەن!

ۋېلىخان بەگ سېلىم ئاكىنى ئاتنىڭ ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ ماڭدى. بۇلار تولا ۋاڭ - چوڭ قىلماستىن بىر مە-ھەللىدىن ئوتۇپ يەنە بىر مەھەللىگە يەتكەندە ئىشەك سوغار-غىلى چىققان بىر دىخان يىگىتكە ئۇچراشتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، سېلىم ئاكا، نەگە ماڭدىڭىز؟ ـ سورىدى يىگىت.

— مېنى نەگە بارسەن دەمسىز؟ كەينىمدىكى پولداڭغا قارا، مېنى ھەيدەپ كېتىۋاتىدۇ، — غەزەپتىن سېلىم ئاكىنىڭ ئاۋازلىرى تىترەپ، كوزلىرىگە غىل ـ غىل ياش كەلگەن ئىدى.

— سېلىم ئاكامنى نەگە ھەيدەپ ماڭدىڭ؟ — يىگىت مۇلايىملىق بىلەن سورىدى.

— كارىڭ بولمىسۇن، ئىشىڭنى قىل! — ۋېلىخان بەگ ھەيۋىسىنى بۇزماستىن ۋاقىرىدى.

— سېلىم ئاكىدەك يۇۋاشنى تاپقاندا دو ـ پېرى بولۇپ كېتىدىكەنسەن — دە؟ بۇ ئادەم يۇۋاش، خۇدانىڭ مومىنى ھەم ياشانغان، بىر تاپان يېرى يوق كوك نامرات، بۇ ئادەمنى نەگىلا ھەيدەپ بارغىنىڭ بىلەن خۇدانىڭ زارىدىن باشقا ھېچنېمە چىقمايدۇ، ياخشىسى بۇ ئادەمنى قويۇۋەت، ئويىگە كەتسۇن.

— كەتسۇن دىگەن قانداق گەپ؟ مېنىڭ ئىشىمغا سەن ئارىلاشما! — دىدى ۋېلىخان بەگ.

— ئەگەر بۇ ئادەمدىن ئالىدىغان نەرسەڭنى مەن بەرسەم قويۇپ بېرەمسەن؟

— ئەگەر سەن ئارا كىرسەڭ، — دىدى ۋېلىخان بەگ بىر ئاز نەپ چىقىدىغانلىقىغا كوزى يېتىپ، — بىركۇرە ئېلىپ بېرەلمىسەڭ، بەش شىڭ بۇغداي ئېلىپ بەر، ئۇنىمۇ بەرمەي ـ

مەن دىسە توقماق بازىردا كورۈشىمىز، ۋاڭ مولـلاكامنىڭ توقمىقى قېرى - ياش دىمەي سوقىۋېرىدۇ...

— بولدى ماڭا ھىساپ، — دىدى — دە، يىگىت دۇرۇلۇپ سېلىم ئاكىغا قاراپ سوزىنى داۋام قىلدى،— بولدىسىز كېتىڭ، قالغان ئىشنى مەن سوزلىشىمەن.

— ياق كەتمەيمەن، بۇنىڭغا بېرىدىغان نەدىكى بۇغداي؟ نەگە ھەيدىسە بارىمەن. بوپتۇ، مۇنداق جاننى نەدە قويسا - نەدە يوق، كەچتىم بۇ جاندىن! ۋاڭنىڭ ئالدىدا نەچچە ئېغىز سوز قىلىۋېلىپ ئولسەممۇ مەيلى! ... — سېلىم ئاكا ئاچچىغىدا ئوزىنى بېسىۋالالمايتتى، يىگىت ئۇنىڭ مۇرىسىگە شاپىلاغلاپ تۇرۇپ:

— خاپا بولماي، كېيىمنى ئاڭلاپ كېتىپ تۇرۇڭ. مەن بەگنى ياخشى رازى قىلىپ يولغا سالىمەن، — دىدى. سېلىم ئاكا يەنە بىرمۇنچە قايناپ ئويىگە كەتتى. يىگىت ئىشىگىنى يېتىلەپ ھويلىسىغا قاراپ ماڭدى. ۋېلىخان بەگ زور ئۇمىت بىلەن ئۇنىڭ ئارقىسىدىن كېلەتتى. يىگىت ئىشەكنى پۇختىلاپ باغلىغاندىن كېيىن بۇرۇلۇپ ۋېلىخان بەككە قاراپ:

— ئاتتىن چۈشمەي تۇرىسەنغۇ، سەن ھىسۋاشىنىڭ دەردىدىن خەلق يۇرتنى تاشلاپ كەتكۇدەك بولۇۋاتىدۇ. ئىزاتارتىمايدىغان تاز، چۈش ئاتتىن!...— دەپ ۋاقىرىدى.

بەش شىڭ بۇغداي ئېلىش تاماسىدا كەلگەن ۋېلىخان بەگ تۇيۇقسىز بۇ ھاقارەتنى ئاڭلاپ ھاڭ - تاڭ بولۇپ قالدى، ئۇ نىمىدۇر بىر نىمە دىمەكچى بولۇپ كالپۇكلىرىنى قىمىرلىتىپ تۇرۇشىغا يىگىت كېلىپ ئۇنى تارتىپ ئاتتىن يى-

ىتتى. خۇددى قۇرۇق تاغاردەك سىيرىلىپ چۈشكەن جانسىز تازنى يىگىت پۇرلاپلا يەرگە بېسىپ، بىر - ئىككى نىقتىغانـ دىن كېيىن بىقىنلىرىغا بىر نەچچە قېتىم مۇشت بىلەن تۇرتتى. ئۇنىڭ مۇشت كوتۇرەلمەيدىغانلىقىنى بىلگەن يىگىت ئۇرۇشـ نىڭ ئورنىغا ئوز تاغىرىنى ئېلىپ بېشىغا كەيدۇرۇپ، ئۇستىگە مىنىپ ئولتۇرۇپ سوراق قىلىشقا باشلىدى:

— راستىڭنى ئېيتساڭ قۇتۇلىسەن، يالغان ئېيتساڭ تۇتۇـ لىسەن، بىلدىڭمۇ! تاغارنىڭ ئاغزىنى بوغۇپ ئېغىلغا تاشلاپ قويسام، بەش كۈن ياتامسەن — ئون كۈنمۇ! راستىڭنى ئېيت، كىملەرنى بوزەك تېپىپ، قانچىلىك ئاشلىق توپلىۋالدىڭ؟

— جېنىم ئۇكام، مەن ئېيتاي. دېمىم تۇتۇلۇپ كەتتى، بېشىمنى تاغاردىن چىقىرىپ قوي، بولمىسا ئولۇپ قالىمەن، — ۋېلىخانبەگ يىغلامسىراپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى، — ئۇھ — ئۇھ... جېنىم ئۇكام راستىنى ئېيتسام 5 - 6 ئادەمدىن ئاران ئىككى كۆرە بۇغداي، ئۈچ كۆرە ئىككى شىڭ قوناق يىغىۋالدىم. راسـ تى شۇ، جېنىم ئۇكام تاغاردىن بوشىتىۋەت. دېمىم سىقىلىپ ئولگىلىۋاتىمەن...

— مەندىن ئالامسەن؟

— سېنىڭدىن قانداق ئالغىلى بولىدۇ، ھەرگىز ئالمايمەن.

يىگىت ئۇنى تاغاردىن بوشاتتى. تاغار ئىچىدە قاتتىق تەرلەپ، باش - كوزلىرى تاغار توپىسى بىلەن بۇلغىنىپ كەتـ كەن ۋېلىخان بەگنىڭ بايىقى سالاپىتى قالمىغان ئىدى.

— ئۇھ، ئۇھ... يا ئاللا، جېنىمنى چىقىرىۋەتكىلى تاس قالدىڭ، — دېدى ۋېلىخان بەگ ۋە ھاسىراپ تۇرۇپ تۆلكە تۇمىقىنى قېقىپ — سىلكىپ بېشىغا كىيىۋالدى. يىگىت ئۇنىڭغا قاراپ:

— ۋاڭنىڭ توقماقلىرىنى داۋراڭ قىلىپ ئادەم قورقىتىشنى ياخشى بىلىدىكەنسەن، ئۆزەڭ يەپ كۆرگەنمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ئۇكام، تولا چاخچاق قىلمىغۇ! ئادەمنى تاغارغا سولىۋالساڭ، ئىسسىقتا ئۆلۈپ قالسام كىمگە ھېساپ؟ بولدى مەن كېتەي، — ۋېلىخان بەگ ئات تەرەپكە ماڭدى.

— توختا، ساڭا بىر گېپىم بار، — دېدى يىگىت. ۋېلىخان بەگ بۇرۇلۇپ ئۇنىڭغا قۇلاق سالدى.

— قارىغاندا، سەن مۈشكۈل يولغا كىرىپ قاپسەن، مەن سېنى ئوڭايلا بىر يول بىلەن نۇرغۇن دۇنياغا ئىگە قىلسام قانداق دەيسەن؟

— قېنى شۇنداق قىلساڭغۇ! — مىننەت ئالدىدا كۆرگەن ئەزىيەتلەرنى ئېسىدىن چىقارغان ۋېلىخان بەگ ئاچكۆزلەرچە تەلمۈردى.

— بىلىشىمچە سەن ۋاڭ - غوجىلارنىڭ ئەۋلادىمۇ؟

— شۇنداق ئۇكام. مەن ھازىرقى ۋاڭنىڭ ئانا باشقا، ئاتا بىر ئىنىسى. ئۇلار مېنى ئۆگەي دەپ، چەتكە قېقىپ ئارىغا ئالمايۋاتىدۇ. ناھايىتى مېنىڭ ئاپامنى تۇۋى قىلىپ ئالغانلىقى يېرى بار. شۇ سەۋەپتىن ئۇلار مېنى ئارىغا ئالمايۋاتىدۇ، — دېدى ۋېلىخان بەگ شىكايەت قىلىپ.

— ۋاڭلارغا تۇققانلىغىنىڭ راست بولسىلا، ئىش ئوڭاي، — دېدى يىگىت داۋام قىلىپ، — ئېرىق چېپىلىپ بولغاندىن كېيىن ۋاڭ چېلىش قىلىپ بەرگۈدەك. سەن شۇ يەرگە بارسەن، مەن سېنى ۋاڭغا يۈزلەشتۈرىمەن، شۇ چاغدا ئۆزەڭنى تېگى - تەكتىڭ بىلەن تونۇشتۇرغىن. ئىش ئوڭدىن چىقىپ، ۋاڭ سېنى كەل ئىنىم دەپ يېنىغا تارتسا، ئۇ چاغدا كاتتا ئاتلارنى مىنىپ، كەڭتاشا يەپ - ئىچىپ، يۇرتمۇ - يۇرت ئويناپ يۈرسەڭ ئەجەپ ئەمەس. قارىسام پىشانەڭ ئوڭ، باشلىرىڭ مىس قازاندەك پاقىراپ تۇرۇپتۇ، دولەتمەن بولۇپ قېلىشىڭ مۇمكىن، ئۇ چاغدا يەنە مېنى ئۇنتۇپ قالمىساڭ بولىدۇ!

— سېنى ئۇنتامدۇ — كىشى.

— ئۇنداق بولسا گەپ شۇ، باشقىلارغا تىنما، بىلدىڭمۇ!

— بىلدىم.

خوشال بولۇپ كەتكەن ۋېلىخان بەگ كەتمەكچى بولۇپ تۇراتتى، ئوردا دوغىلىرىدىن مەتىم دوغا ئۇستىلەپ كېلىپ قالدى.

— سىلەر نىمە قىلىۋاتقان ئادەملەر؟ — مەتىم دوغا ۋېلىخان بەگدىن سورىدى، — ھەي تاز، سەن نىمە قىلىۋاتىسەن؟

— ئىنىم ... مەن ھاشارغا ھەيدەپ ...

— سەن ھەيدىسەڭ بىز نىمە قىلغىدەكمىز، بۇ ئىشلارغا نىمە دەپ ئارىلىشىسەن؟ سەن يا مىراپ بولمىساڭ! ماڭ كەت، كوزۇمدىن چاپسان يوقال!

دوغىنىڭ غەزىۋىدىن قورققان ۋېلىخان بەگ دۇدۇقلاپ،

تەمتىرەپ بېرىپ ئۇيلىغا مېڭدى — دە، غىپ قىلىپ كۆزدىن يوقالدى.

— سەنچۇ؟ ھەممە ئادەم كەتتى. ھاشارغا بارامسەن يا-كى ئىككى كۈرە بۇغداي بېرىپ قۇتۇلامسەن؟ قېنى سۆزلىگىنە!

— ھەي ئاداش، نېمە دەۋاتىسەن؟ مەندىن بۇغداي ئالىمەن دەمسىنا؟!

— مېنى ئاداش - پاداش دېمەي گەپ قىل. ئىككى-مىزنىڭ پەرقى بار. مەن دېگەن ئوردا ئادىمى. سەن بولساڭ...

— بىلىمەن ئاداش! مېنىڭمۇ سېنى ئاداش دېگىنىم بوش گەپ ئەمەس، — دېدى دېخان يىگىت دوغىنى مەگىستىمەس-تىن ۋە يېقىنلاپ بېرىپ دوغىنىڭ قولىدىن تارتتى، — چۈش-سىنا بىردەم پاراڭلىشىمىز.

— تولا گەپ قىلما! — دېدى دوغا قولىنى ئاجراتماقچى بولۇپ، لېكىن يىگىت ئۇنىڭ قولىنى قويۇۋەتمەستىن تېخى-مۇ كۈچەپ تارتتى. بوشاڭلىق قىلسا ئاتتىن سېرىلىپ چۈشى-دىغانلىقىنى سەزگەن دوغا ئۆزەڭگىنى چىڭ تېپىپ، قارشىلىق كۆرسەتتى. ئۇ ئۆزىنى كۈچ - ماغدۇردا خېلى ئادەملەرگە تەڭ قىلماي، مەنمەنلىك قىلىپ يۈرىدىغان ئادەم بولغاچقا، ئىرە-جەپ ئۆز رەقىبىنى يەڭمەكچى بولدى. لېكىن بۇ يىگىت بوش ئادەم ئەمەس ئىدى. ئۇ بارغانچە كۈچەپ تارتقاندا دوغى-نىڭ تېگىدىكى ئات سەنتۈرۈلۈپ كېلەتتى. دوغا ئۆز رەقىبىنىڭ قانداق ئادەم ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغان بولسىمۇ، يەنىلا ئىر-كېشەتتى. تارتىشىش راسا ئەۋجىگە چىققاندا ۋە كۈچ - ماغ-

دۈرنىڭ كىمدە قانچىلىك ئىكەنلىكى ئايان بولغاندىلا، يىگىت دوغىنىڭ قولىنى قويۇۋېتىپ كۈلدى ۋە:

— ئاداش توقماقلىرىڭنى تاراشلىتىپ، خەقلەرنى قورقىتىپ يۈرىدىكەنسەن، ئۆزەڭ توقماق يەپ كۆرگەنمۇ؟ — دېدى.

— مەن نېمە دەپ توقماق يەيمەن؟ توقماق بىلەن يۈرت سوراۋاتقان ئەرلەر بىز! — دېدى دوغا كۆرەڭلەپ، — چاپسانراق جاۋاپ قىل، قانداق قىلىسەن؟

— سېنىڭ ئالدى - كەينىڭگە قارىماستىن ئىش قىلىدىغانلىقىڭنى ياخشى بىلىمەن ئاداش. لېكىن قاراپ ئىش قىل، ئۇسما كېتىپ قاش قالىدۇ دېگەندەك، توقماقلار قولۇڭدىن كېتىپ ئۆزەڭ قەپقالارسەن؟

— ھەي، تولا گەپ قىلماي سوئالىمغا جاۋاپ بەرگىنە!

— سېنىڭچە بولغاندا ئىككى كۈرە بۇغداي بەرمىسەم ھاشارغا بارىمەن، ھاشارغا بارسام ئىككى كۈرە بۇغداي بەرمەيمەن، شۇنداقمۇ؟

— ئېلىشتۇرماي تۈزۈك گەپ قىلغىنا، بۇغداي بېرەلمىسەڭ ھاشارغا ماڭ!

— مەنمۇ شۇ گەپنى قىلىۋاتىمەن ... گەپ ئىككى كۈرە بۇغدايدا قالدى، يادىڭدا بولسۇن! ... — دېدى يىگىت.

مەتىم دوغا ئېتىنى قايرىپ ھويلىدىن چىقىپ كەتتى.

ئىش ئورنىدا يۈرت - يۈرتتىن كەلگەن بىر قانچە يۈز ھاشارچى دوغا - مىراپلارنىڭ بېسىمى ۋە تىل - ھاقارەتلىرى ئاستىدا ئىشلىمەكتە ئىدى. پىژ - پىژ ئاپتاپتا دېخانلارنىڭ

يۈزلىگەن كەتمەنلىرى بىرسى كۆتىرىلسە، بىرسى چۈشۈپ، قۇ-
ياش نۇرىدا يالت - يۇلت پارقىراپ كۆزلەرنى چاقاتتى. چەت-
تىن قارىغۇچى كىشىلەرگە ئىش مەيدانى گويا قىزىق تاماشا
ئورنى بولۇپ كۆرۈنەتتى.

ئىش ئورنىنىڭ بىر چېتى — بۇلۇق دەرەخلەرنىڭ قا-
را كۆلەڭگىسى ئاستىغا بىر جۈپ كات قويۇلۇپ، گىلەم بى-
لەن يۆگەلگەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە قات - قات كۆرپە سېلىنىپ،
پەر ياستۇقلار تاشلانغان ئىدى. بۇ ھەشەمەتلىك ئورۇندا ۋاڭ
غوجا كېرىلىپ يېتىپ، ئىش ئورنىنى يىراقتىن تاماشا قىلات-
تى. دوغا، كاھلار ۋە پاراڭچىلار ۋاڭنىڭ ئەتراپىنى چۆرىدەپ
تۇرۇشاتتى ۋە ئۇنى قوش قانىتىدىن ئىشلەنگەن يوغان يەل-
پۈگۈچتە يەلپۈپ تۇراتتى. يەلپۈگۈچ بىر تىنىقمۇ توختىماستىن
قولدىن - قولغا يۆتكىلىپ تۇراتتى. ۋاڭنىڭ ئالدىغا سېلىن-
غان داستىخاندا دەستە - دەستە نان - توقاچلار، تاۋاق -
تاۋاقتا پۇشۇرۇلغان پاقلان گۆشى ۋە باشقا يېمەكلىكلەر تۇ-
راتتى. بۇ نازۇ - نېمەتلەر، يىگىلى ئېغىزنىڭ يوقلۇغىدىن
گويا كۆرگەزمىگە قويۇلغان بۇيۇملاردەك تىزىلىپ تۇراتتى.
ۋاڭ غوجا بۇ يەرگە ئەتىگەنلىك قارا تاماكا (ئەپيۇن) تار-
تىپ، شىر كەيىپ بولۇپ كەلگەن بولغاچقا، كۆزلىرىنى خۇما-
لاشتۇرۇپ، ھاشارچىلارغا ۋە ئۇلارنىڭ قانداق ئىشلەيدىغان-
لىقىغا نەزەر تاشلاپ تاماشا قىلاتتى، بۇ ئارقىلىق بىكارچى-
لىقتىن پەيدا بولغان زېرىكىش تۇيغۇلىرىنى يەشمەكتە ئىدى.

ھاشارچىلار ئىشلەۋاتقان جايدىن كۆپۈلدىگەن كەتمەن
ئاۋازلىرى، كەتمەن چاپقاندا ئادەملەرنىڭ كۈچىنىپ

"ھە - ھۇ" دېگەن ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. دوغا - مە-
راپلار بولسا ۋاقىراپ - جاقىراپ:

— چېپىڭلار! ... بولمىسا قامچا يەيسىلەر! ئانا - ما-
ناڭنى ... خوتۇنتالاقلار! - دەپ ۋاقىراپ تۇراتتى.

ئىش ئەنە شۇنداق شاۋ - شۇۋ، ۋاراڭ - چۇرۇڭ ئىچى-
دە كېتىۋاتقان پەيتتە، ھاشارچىلار ئىچىدىن كىمدۇر بىرسىنىڭ
مۇڭلۇق ناخشىسى ئاڭلاندى:

ۋاڭ غوجا بېيجىڭگە كىرسە،
ئۆيى يوق نەدە ياتار؟
چىقسا بوران، ياغسا يامغۇر،
نەق پۇل تولەپ دەڭدە ياتار.

ۋاڭ غوجا يۇرتىغا يانسا،
مەيىگە خېچىر قاتار.
كورپىنى قات - قات سېلىپ،
ئاق پەرىدە ئوڭدا ياتار.

گازىر چاققان يەرلىرىك،
ۋەدىسى يالغان بىۋاپا ئايارەي ...

ناخشا خېلىدىن بېرى ۋاڭنىڭ قۇلىقىغا كىرمەكتە
ئىدى. ئۇ خومالاشقان كوزلىرى بىلەن چورىلەرگە قاراپ
قويۇپ:

— بىرسى خېلى ئەپچىل ناخشا ئېيتىۋاتىدۇ، كىمكىن،

قىچقىرىپ كېلىڭلارچۇ! — دېدى. ئەپيۇن كەيپىدە مەس بول-
غان ۋاڭنىڭ ئاۋازى غاراڭ - غۇرۇڭ چىقاتتى.

— خوش...

ناخشىنىڭ ۋاڭغا يېقىپ قالغانلىقىنى چۈشەنگەن كاھلار، دوغىلار تەڭلا «خوش» دېيىشتى ۋە ئارىدىن بىرسى بېرىپ ناخشا ئېيتقۇچىنى قىچقىرىپ كەلدى. ۋاڭنىڭ ئالدىدا ئوتتۇرا بوي، كەڭ يەلكىلىك، قەددى - قامەتلىك كېلىشكەن بىر دېخان يىگىت تۇراتتى. ۋاڭ ئۇنىڭغا باشتىن - ئاياق سەپسېلىپ قاراپ چىققاندىن كېيىن سوراشقا باشلىدى:

— سەن نەدىن كەلدىڭ؟

دېخان يىگىت قوشاق بىلەن جاۋاپ بەردى:

كېيىش بەگنىڭ شەھرىدىن،
مىسۋاش بەگنىڭ دەردىدىن،
بىر مۇشت ئۇرۇپ بۇرنىغا،
يىقىلغانىنىڭ ئورنىغا،
ئۇكسۈك بولۇپ كەلگەنمەن.

— ۋاھ... — دېدى ۋاڭ كوزلىرىنى يوغان ئېچىپ، — سەن خېلى پاراڭچى ئوخشايسەن!

— يوقسۇ، پاراڭچىغۇ ئەمەسمەن، شۇنداق بولسىمۇ، ھەر يىلىغا نەچچە توكاك① پاراڭلارنى، ئەپلەپ تېپىپ ساراڭلارنى، خۇڭمىياۋزىغا ② ئەۋەتىپ، تەڭگە - داچەنگە سېتىپ، توشقۇ-

① توكاك — سۈكەن

② خۇڭمىياۋزى — ئۇرۇمچى

زاتىم توكاڭلارنى ...

— ئادەم ئاڭلاپ باقمىغان پاراڭلارنى سالمىسەڭغۇ!

ھا - ھا - ھا ... — ۋاڭ بىر ھازا كۈلۈپ كېتىپ سوراقنى داۋاملاشتۇردى، — ئېتىڭ نېمە؟ كىمنىڭ بالىسىسەن؟

— خوش تەخسىر، مېنىڭ ئېتىم، ئەسلىدە مەن بىر يېتىم، ئەزان چىللاپ ئات قويۇپتۇ موللا سېتىم، يەتتە يېشىمدا سۈننەت قىلدى بىرلا قېتىم، موللىسى ئاسماندىن چۈشۈپ، موللازەيدىن بولدى ئېتىم.

— ھوي، ھوي، ھوي، جىقلا سوزلەپ كەتتىڭ، موللازەيدىن دىگەن سەنمۇ؟

— ھەئە، مەن.

— موللازەيدىن، سېنىڭ بۇ چىرايىڭدىن موللىلىق كورۈنمەيدۇ، مەكتەپتە ئوقۇغانمىدىڭ؟

— يوقسۇ، بۇخاراغا بارمىغان، قەشقەردىمۇ تۇرمىغان، ھەپتىيەكنىڭ توپىسىنى كاپ ئېتىپمۇ يىمىگەن، تۇرغۇش① سانىپمۇ كورمىگەن، راستىنى ئېيتسام مەكتەپنى يا كورگەن - يا كورمىگەن.

— ئەمسە نىمىشقا موللا دەيدۇ؟

— موللىسى ئاسماندىن چۈشتى دىدىمغۇ!

— قېنى قانداق چۈشتى؟

— دىسەم گەپ تولا.

— مەيلى سوزلە! ...

ۋاڭ موللازەيدىنگە قىزىقىپ ئۇنى سوزلەتمەكچى بول-

① تۇرغۇش — چېكىت

دى. موللازەيدىن ئەپەندىمنىسىنى تەمكىن سۆزلەشكە باش-
لىدى.

— ئىزنا قىلغان بولساڭلا مەن سۆزلەي. كىچىك ۋاق-تىمىزدا بارات موللامدا ئوقۇيتتۇق. موللىمىز نەزىر-چىراق، توي - تۆكۈندىن قالمايدىغان ئادەم ئىدى، ھەرنو-ۋەت نەزىر - چىراققا ماڭسا، بىزنى بىر كۆزى يوق قار-غۇ خەلپەتكە تاپشۇرۇپ كېتەتتى. كۆزى يوقنىڭ يۈزى يوق دەپ، بۇ خەلپەت ھەدىسىلا بىزنى ئۇرۇپ ئويناتتى. بىر كۈنى باغدىن بىر تال جۇجەم چۈۋىقى كېسىپ چىقىپ، بىزنى ساۋىغىلى باشلىدى. بىز گەپ قىلساق، خەلپەت ئۇرغان يەردىن تاڭلا - قىيامەتتە قىزىلگۈل ئۈنۈپ چىقىدۇ دەپ بېسىپ تاشلايتتى. بىر قېتىم چۈۋىقىنىڭ ئۇچى ماڭا بەكرەك تېگىپ كەتتى. ئاچچىقىمغا پايلىماي چاچراپ قوپۇپ، خەلپەتنى كۆتىرىپ بېسىۋالدىم. قولىدىكى چۈۋىقىنى تارتىۋېلىپ خەلپەتنى ئۇرۇشقا باشلىدىم، باشقا باللارمۇ ئۇردى. شۇنداق قىلىپ خەلپەتنى ئاللا - تووا دىگۈزۈۋەتتۇق. قىيامەتتە بىزگە قىزىلگۈل ئۈنۈپ، ساڭا ئۈنمەي قالسا ئادىل بولمىغۇدەك، ساڭىمۇ قىزىلگۈل ئۈنسۇن دەپ خېلى جىق ئۇردۇق. شۇنداق قىلىپ قارغۇ خەلپەتنى كاردىن چىقاردۇق. ئۇ بىزدىن قۇتۇلۇپلا قېچىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئورنىغا ئۆزەم خەلپەت بولدۇم. باللارنى باشلاپ يۈرۈپ بىر مۇنچە ئوينىدۇق. ئاندىن خەلپەتلىكتىن ئورلەپ موللا بولدۇم، موللامنىڭ ئۆي ئىچىدە ئورايدىغان سەللىسىنى ئېلىپ بېشىمغا ئورىدىم - دە، موللام ئولتۇرىدىغان سۇپىدا

ئولتۇرۇپ، كىكىرتەكلىرىمدىكى پوشكال يوقۇندىلىرىنى
قىرىشتۇرۇپ، بالىلارغا ساۋاق بەردىم. ئاخىرىدا بالىلاردىن،
ھەممىڭلار مېنى موللا دەمسىلەر دىسەم، دەيمىز دەپ چوقان
سېلىشتى. مېنىڭ سوزۇمگە كىرەمسىلەر دىسەم، ھەممىسى
كىرىمىز دىدى. ئۇنداق بولسا ھەممىڭنى ئازات قىلىۋەتتىم،
دىدىم - دە، بالىلارنى تارقىتىۋەتتىم، شۇنىڭدىن باشلاپ
ئوزۇم مەكتەپكە بارمىدىم. شۇكۈنى يېرىم كۈن مولىلىق
قىلىپ ياخشى موللا بولغان ئوخشايمەن، شۇنىڭدىن باشلاپ
ئېتىمغا موللا دىگەن سوز قوشۇلدى، بۇخاراغىمۇ بارماي،
قەشقەرگىمۇ تۇرماي، مولىلىقنى ئوڭايلا تېپىۋېلىپ
موللازەيدىن بولۇپ كېلىۋاتىمەن - تەخسىرا!

ۋاڭ بۇ سوزلەرنى باشتىن - ئاخىرىغىچە بېشىنى
لىڭشىتىپ، ھوزۇر قىلىپ ئاڭلىدى، سوراقنى داۋاملاشتۇرۇپ:

— ئويلۇك بولدۇڭمۇ؟ — دەپ سورىدى،

ۋاڭ بۇ سوئالنى سورىغاندا ئوزىنىڭ سەل ئوتتۇر
مىجەز قىزىنى كوز ئالدىغا كەلتۇردى. ئەگەر بويتاق بولسا،
موللازەيدىنگە شۇقىزىنى چېتىپ قويىدىغاندەك بىر خىيال
كوڭلىگە كەچكەن ئىدى.

— ئىككى بالام بار، — دىدى موللازەيدىن.

ۋاڭنىڭ كوز ئالدىدىن ھېلىقى تەلۋە قىزى غايىپ
بولدى. قوشۇمىسى سەل - پەل تۇرۇلدى، لېكىن چاندۇرماستىن
سوزىنى داۋاملاشتۇردى:

— تېرىلغۇ يېرىڭ بارمۇ؟

— بۇكۈم چۈشىمۇ ۋاڭلىق يەرگە چۈشىدۇ، — دىدى

موللازەيدىن سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — مېنىڭ ئۆيۈم ۋاگلىق يەرنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان. بىز بىر ئۆيلۈك خەق شۇ يەردە ياخشى كۈن كەچۈرۈپ كېتىۋاتىمىز. بۇغداي تاختىلانغاندا، خۇددى ئۆزەم تېرىغان بۇغدايدەك قاراپ كېتىمەن. بۇغداي چېچەكلەپ پۇراققا كىرگەندە پۇراپ تويمايمەن، باشقا خەقنىڭ بۇغدايلىرى ۋاگلىق بۇغدايلاردەك ئوخشىمايدۇ ھەم خۇشپۇراق چاچالمايدۇ، شۇڭا بىز ۋاگلىق بۇغدايلارنىڭ ئوخشىغانلىقىغا قاراپ، ياخشى پۇراقلىرىنى پۇراپ، مەھسۇلاتىغا قاراپلا ياخشى كۈن كەچۈرىمىز. قانداق قىلىمىز؟ زۈكۈلا دېگەن بىر نەمە بارغا ئوخشايدۇ، خۇدايى تائالا ھەر قايسىلىرىدەك كاتتا بەندىلىرىگە يەر زىمىن، كارىز سۇلىرىغا قوشۇپ زۈكۈلىنى يوغان ئۆزۈپتۇ. ماڭا ئوخشاشلارغا كەلگەندە تېرىقچىلىكمۇ يوق. ئاسماندىن يۈز يالغان چۈشۈپ، توقسان توققۇزى مۇزدۇزغا، بىرسى پۈتۈن ئالەمگە چېچىلغاندەك بىر ئىش دېسىلىرا؟ خۇداغا شۈكرى. ماڭا ۋاگلىق بۇغدايلارنى كۆردىغان، پۇراقلىرىنى پۇرايدىغان زۈكۈلىنى ئايىماي بەرگەنلىكىگە مەن خوش. ئۆيدە بىر ئىلدام ئىشىكىم بار. گايىدا زېرىكىپ قالسام ئىشەككە مىنىپ، ۋاگلىق يەرلەرنى بىر ئايلىنىپ كېلەي دەپ چىقىپ كېتىمەن. 7 - 8 كۈنلەر ئايلىنىپ يۈرۈپ ئۆيگە كەلگەندە خىيال قىلسام ۋاگلىق يەرلەرنى يېنىلا ئايلىنىپ بولالماپتىمەن. نېمە دېگەن چوڭ يەر؟ مۇرتۇق، سىنگىم، قارغوجا، لۈكچۈن، خاندۇ، پىچان ... ھەممىلا يەردە ۋاگلىق يەر. بەزەن خەقلەر خۇداغا نالە قىلىپ:

«زېمىنىمىزنى ۋاڭلارغا تارتتۇرۇپ قويدۇڭ، ئاسمىنىمىزنى چەك-
تۇت» دەيدىكەن. مەن خىيال قىلسام بۇ گەپمۇ توغرا...
ۋاڭلىق يەرنىڭ چەكلىمىگە قاراپ كەملا بولسا شۇنداق دى-
گۈسى كېلىدىكەن. بىر كۈنى خاندۇ تەرەپتە كېتىۋاتسام، كەي-
نىمدىن خېچىر مىنگەن بىر ياش بالا يېتىشىپ كەلدى. قا-
رىسام ھېلىقى ئىسمارىنىڭ بالىسىكەن. ئىككىمىز ھەمرا بو-
لۇپ بىر ئاز يىللە ماڭدۇق. ئالدىمىزغا بىر مۇنچە پارچە
زىرائەتلەر ئۇچرىدى، بۇ يەرلەر كىمنىڭدۇ، دەپ گۇمانلىنىپ:
«بۇ يەرلەر كىمنىڭ يېرى بىلەمسەن؟» دەپ سورىدىم،
ئۇ بالا جاۋاپ بېرىپ: «بۇ مېنىمى يەر» دېدى،
ۋە سول تەرەپتىكى بىر سالا يەرنى كۆرسىتىپ: «بۇ، ۋاڭنى
يەر» دېدى، يەنە بىر مۇنچە ماڭغاندىن كېيىن، يولنىڭ ئىككى
تەرىپىدىكى يەرلەرنى كۆرسىتىپ: «بۇ يەردە مېنى يەر يوق،
ھەممىسى ۋاڭنى يەر، دۆڭدىكى يەرلەرمۇ ۋاڭنى يەر، ئويە-
ماندىكى يەرلەرمۇ ۋاڭنى يەر» دېدى، بۇ سۆزنى تولا تەك-
رارلىغاندىن كېيىن ماڭا باشقىچە تۇيۇلدى. ئاچچىغىم كېلىپ
قالدى. قانچىلا خىيال قىلسام گەپتە تەتۈر مەنا بار. مەن
ئويلىدىمكى، سېنىڭ يەرلىرىڭمۇ سېنى يەر بولمىسۇن، سىلەر-
گە ئوخشاش يەرگە تويمىغان جازانىخورلارنى يەرلىرىڭلار
يەپ كەتسۇن، مەيلى. ۋاڭ غوجىنىڭ يەرلىرىنى نېمە ئۈچۈن
«ۋاڭنى يەر، ۋاڭنى يەر» دەۋېرىسەن؟

سۆز بۇ يەرگە كەلگەندە ۋاڭنىڭ قوشۇمىسى تۈرۈلۈپ
كۆزلىرى چەكچەيدى. شۇنداق بولسىمۇ سۆزنىڭ ئاخىرىسىغا

قىزىقىپ ئىگىشاشىنى داۋام قىلىۋەردى. موللا زەيدىن سوزىنى داۋاملاشتۇرۇپ:

— ئاتاڭ جازانىخورلۇق قىلىپ خەقتىن تارتىۋالغان بولغاچقا، بوپتۇ «سېنى يەر» بولىۋەرسۇن. ۋاڭ غوجىنىڭ يەرلىرىنى زۇگۇلىسىغا قوشۇپ خۇدايى - تائالا ئوزى بەرگەن تۇرسا، نېمە ئۈچۈن «ۋاڭنى يەر» دەيسەن؟ بىزنىڭچە گەپنى ئۈگەنسەڭ راۋۇرۇس ئۈگەن. چالا - پۇچۇق ئۈگەنگىنىڭ بولماپتۇ. ۋاڭلىرىمىزنى يەر يەپ كەتسە، بىز قانداق قىلغۇدەكمىز، ئۇ چاغدا يۇرتىمىزنى كىم سورايدۇ، بىزگە كىم ئاتا بولىدۇ؟ — دېدىم-دە، ئاچچىقىمغا پايلىماي ھېلىقى بالىنى خېچىردىن تارتىپ چۈشۈرۈپ، باش - كوزىنى توپىغا بۇلغاپ تازا ئۇرماقچى بولدۇم. ھېلىقى بالا تەتۈر سوزلەپ قويغىنىغا پۇشايمان قىلىپ يىغلاپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى. قارىسام ئۇستىخىنى قاتمىغان كىچىك بالا ئىكەن، مۇش كۈتىرەلمىگۈدەك. شۇنىڭ بىلەن پەيلىمىدىن يانىدىم. ئەمما ئاغزى - بۇرنىدىن چىققىچە تىللاپ تويغۇزۇۋەتتىم. قولاقلىرىنى سوزۇپ، ئىككىنچى شۇنداق گەپنى قىلماسلىققا ۋەدە ئالدىم. ئۇ خوشاللىقىدا بېشى يەرگە تەككۈدەك تازىم قىلىپ قويرۇغىنى تىكىۋەتتى.

ۋاڭ بۇ گەپلەرنى قىزىقىپ ئاڭلىدى. بەزىدە كۈلۈمسىرەپ خوشاللىقىدا بېشىنى لىڭشىتتى. ئومۇمەن موللازەيدىننىڭ سوزلىرىدىن رازى بولغان ئىدى.

— خېلى ئەپچىل پاراڭ سالىدىكەنسەن. بۈگۈندىن باشلاپ سېنى كەتمەندىن ئازات قىلدىم، — دېدى ۋاڭ ئىلتىپات قىلىپ

ۋە كوزىنى يۇمۇپ ياستۇققا تاشلاندى. موللازەيدىن ئۆز جايىدا تۇراتتى. كاھلاردىن بەرسى ئۇنى قولى بىلەن ئىشارەت قىلىپ، قايتىپ كەت، دېدى. موللازەيدىن پەسەن قىلماستىن:

—قۇرۇقتىن - قۇرۇق قانداق كېتىمەن؟—دېدى.

ۋاڭ ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ چۆچۈپ كوزىنى ئېچىپ:

—ھە ...... نىمە گەپ؟— دەپ سورىدى.

— ۋاڭ غوجامىنىڭ ئېتى ئۇلۇق،
ئۇلۇق يەردىن يانسام قۇرۇق،
خەق شاڭخو قىلۇر قويۇق - سۇيۇق،
ھەممىلا ئويدە ئوتتۇز ئالتە ئويۇق.
بۇ تۇشۇكلەرنى ئەتكىلى بولامدۇ - يوق،
جاۋىلدىسا ئاق قۇشقاچتەك چۇرۇق - چۇرۇق،
بېخىل دىسە، بۇ گەپنى قانداق قىلغۇلۇق؟...

موللا زەيدىننىڭ مەقسىدى ئاشكارا ئىدى. ۋاڭ ئۆز سېخىلىقىنى كورسىتىش ئۇچۇن، بۇيرۇق چۈشۈردى:

— مۇنۇلارنى يىغىشتۇرۇپ بېرىۋېتىڭلار!

كاھلار، دوغىلار داستىخاندىكى نازى - نېمەتلەرگە ئەتىگەندىن بۇيان ئىشتەي ساقلاۋاتقان ئىدى. مـوللا زەيـدىن ۋاڭنىڭ دىتىغا يېقىپ داستىخانىنى ئېلىپ كەتمەكچى بولغاندا، ئۇلار ھېچ ئامال قىلالماي بۇيرۇققا بويسۇندى. داستىخانىنى يوگەپلا موللا زەيدىنگە تۇتقۇزدى. مـوللا زەيدىن ھـەشقاللا - رەھمەتمۇ دىمەستىن، تىتىك قەدەم تاشلاپ ھاشارچىلار توپىغا

كەتتى. داستىخاندىكى نېمەتلەرنى بولۇشىغا ئۈلەشتۈرۈپ هايت-هۇيت دەپ بولغىچە داستىخاننى قۇرۇغداپ قويدى.

(2)

ئېرىق چېپىش ئاخىرلاشقان كۈنى، چۈشتىن كېيىن، ۋاڭ غوجا چېلىش قىلىپ بەردى. چېلىش مەرىكىسى ۋاڭ غوجىلارنىڭ ئىچ پۇشقىنى چىقىرىدىغان ئويۇنى، شۇنداقلا ئوردىدا بېقىلىۋاتقان چېلىشقاق زەڭگىلەرنىڭ كۈچىنى كورىدىغان مەيدانى ئىدى. تۇرپان خەلقىمۇ چېلىشقا ئامراق ئىدى. بىر قانچە كۈندىن ئېرىقتا ئىشلەپ هاردۇق يەتكەنلىكىگە قارىماستىن چېلىشقا قاتناشتى. شۇنىڭدەك چېلىش بولىدىغان خەۋەرنى ئاڭلىغان يۇرت خەلقىۋە چېلىشخۇمارلىرىدىنمۇ بىر قانچە يۈز ئادەم چەتتىن توپلانغان ئىدى. بىر چوڭ باغنىڭ كۈن چىقىش تەرىپى، چۈشتىن كېيىن دەرەخ كولەڭگۈسى تېز چۈشىدىغان قۇملۇق يەرنى چېلىش مەيدانى قىلىپ تەيىنلىدى.

خەلق ئارقىمۇ-ئارقا چېلىش مەيدانىغا توپلىنىشقا باشلىدى. خەلق ھەرقايسىسى ئۆز توپى بىلەن، ياش-قۇراملىرى بويىچە توپلىشىپ ئولتۇرۇپ ئۆز ئارا پاراڭ سېلىشماقتا. توپلانغانلار ئىچىدە لۆكچۈنلۈكلەر، سىڭگىملىكلەر، مۇرتۇقلۇقلار، قاراغوجا، ئاستانىلىقلار، ياڭخىلىقلار بار ئىدى. ھەتتا پىچان، دىغاي تەرەپلەردىنمۇ چېلىشچىلار كەلگەن ئىدى. كىشىلەر چېلىش مەيدانىنى چورىدەپ، بىر تەرەپتىن پاراڭلاشسا، يەنە بىر تەرەپتىن ياش بالىلارنى چې-

لىشقا سېلىپ قويۇپ تاماشا كورۇپ ئولتۇرۇشاتتى. ئۇتەرەپ-تىن ۋاڭ غوجا ئوز ئادەملىرى بىلەن سىپايى قەدەم تاشلاپ يېتىپ كەلدى. دوغىلار، كاھلار ئۇنىڭ ئەتراپىدا پاي - پەتەك بولۇشۇپ، ئىززەت - ئىكرام كورسىتەتتى. ۋاڭ يېتىپ كەلگەن ھامان، چېلىش مەيدانىغا توپلانغان خەلق ئورنىدىن تۇرۇپ ھورمەت بىلدۇردى. بۇنىڭدىن مەمنۇن بولغان ۋاڭ جامائەتكە بىر قۇر كوز يۇگۇرتكەندىن كېيىن ھازىرلانغان كاتقا بىرىپ كورپە ئۇستىگە ئولتۇردى. ئوڭ قول جەينىكى بىلەن پەر ياستۇققا يولەندى. كاھلار دەرھال يەلپۇگۇچنى ئىشقا سېلىپ ۋاڭنى يەلپۇشكە باشلىدى.

دەل-شۇ پەيتتە، باغنىڭ دوقمۇشىدىن جۇۋىسىنى تەتۇر كىيگەن ئاپپاق ساقاللىق بىر بوۋاي ئىشىكىنى دىۋىتىپ سورۇنغا يېتىپ كەلدى. تۇرپاندا يازكۇنلىرى جۇۋا كەيگەن ئادەمنى كورسە، ئەلۋەتتە ھەممە ئادەم ھەيران قالاتتى. شۇڭا مەيدان تەرەتىۋى بىر ئاز بۇزۇلدى. بوۋاي ئىشەكتىن سەكرەپ چۈشتى ۋە خەلق توپىنى يېرىپ ئوتۇپ، ۋاڭنىڭ ئالدىدىكى بوشلۇققا كەلدى - دە، قوللىرىنى غەلىتە پولاڭلىتىپ، گويا بىرسىنى قورقۇتىدىغان ياكى، ئۇركىتىدىغاندەك بىرخىل قىلىقلارنى قىلدى. بوجەريانىدا ئۇنىڭ پاختىدىن چاپلاپ كەلگەن ساقاللىرىنىڭ بىرقىسمى چۇشۇپ كەتتى. خەلق توپى ئىچىدىن پىخىلدىغان كۇلكە ئاۋازلىرى چىقىشقا باشلىدى.

- پاختاڭنى ئېلىۋەت، تۇزۇك ئىشلارنى قىل. ساراڭ بولۇپ قالدىڭمۇ؟ - كاھلاردىن بىرسى ئاچچىق بىلەن ۋاقىرى-

دى. ۋاڭ، بولۇۋاتقان بۇ ئىشلارغا نە ئاچچىقلىنىشىنى، نە كۈلۈشنى بىلمەي تۇرغىنىدا، موللازەيدىن پاختا ساقاللىرىنى تولۇق سىيرىپ ئېلىۋەتتى. ۋاڭ ئۇنى تونۇپ:

— موللازەيدىنغۇ سەن! نېمە قىلغىنىڭ بۇ؟ ئىسسىقتا كوينەك ئېغىر كېلىۋاتسا، جۇۋا كىيىۋالغىنىڭ نېمىسى؟ — دېدى.

— بۇ جۇۋا ئاتام رەھمەتۇللا ئەلەيدىن مىراس قالغان ئىدى. ئاكام بىلەن ئىككىمىز مىراس بولۇشقەندە، ئاخۇنۇملار قىشتا ئاكىسى كەيسۇن، يازدا ئىنىسى كەيسۇن دەپ تەقسىم قىلدى، شەرىئەت ھوكمى. قىشتا ئاكام كەيدى، ماڭا ئۇ چاغدا نۆۋەت تەگمىگەن، ئەمدى نۆۋەت ماڭا كەلدى، ۋاڭ غوجامنىڭ مەرىكىسىدە بىر كىيىپ كورسىتىۋالاي دەپ كىيىپ كەلدىم، — دېدى موللازەيدىن كۈلمەستىن.

— قوي مۇنداق گېپىڭنى، 6 - ئايدا جۇۋا كىيىپ ۋاڭ غوجامنىڭ مەرىكىسىگە كېلىش ئەدەپسىزلىك بولىدۇ، - دېدى غوجاكاھ.

— توغرا، 6 - ئايدا جۇۋا كىيىپ مەرىكەمگە كېلىش. مېنىڭ ھۆرمىتىمگە تېگىدۇ، — دېدى ۋاڭ بىردىنلا قوشۇمىسىنى تۈرۈپ.

— چىشلىرىمىز غۇچۇرلاپ، توقمىقلىرىمىز تاراڭلاپ تۇرالمايۋاتىمىز: چاپسانراق ھوكۇم قىلغان بولسىلا!... - دېدى غوجا كاھ.

— مەرىكەمنى قەستەن بۇزغانلىغى ئۈچۈن 30 توقماق ئۇرۇلسۇن! ...

— خوش ...

بىر نەچچە دوغا شاپاشلاپ كېلىپ موللازەيدىننى يەرگە باسماقچى بولدى.

— توختاپ تۇرۇڭلار، جۇۋىنى سېلىپ تاشلاي، — دېدى موللازەيدىن دوغلارنى توساپ ۋە جۇۋىنى يەشكەندىن كېيىن ۋاڭغا قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — خوش، ئەمدى، مېنىڭ ئېيتىدىغان ئەرزىم بار.

— ھە، قېنى قانداق ئەرز، ئېيت، — دېدى ۋاڭ رۇخسەت قىلىپ.

— جىگدە ياغاچنىڭ پوستىسى بار، ھەممە ئىشنىڭ ئۇستىسى بار دېگەندەك، مېنىڭمۇ ئۇستام بار، — دېدى موللازەيدىن قورقماستىن تەمكىن تۇرۇپ، — ئۇستام ماڭا ئۆگىتىپ: ۋاڭ غوجا چېلىش مەيدانىغا كەلگەندە بىر قېتىم ئۆركىتىپ بەرسەڭ ئىككى كۆرە بۇغداي بېرىمەن دېدى. مەن دېدىمكى: ۋاڭ غوجام كۆپنى كۆرگەن، كۆپنى بىلگەن، بېيجىڭغا نەچچە قېتىم بېرىپ كەلگەن، تۇرپاندەك چوڭ يۇرتنى ئۆز قولىدا سوراۋاتقان كاتتا ئادەم، قانداقمۇ ئۆركىتەلىگىلى بولسۇن؟ دېسەم، ئۇستام ئېيتتىكى: ۋاڭ كىچىك ۋاقتىدا ئەسكى جۇۋىدىن قورقاتتى. مەن ياخشى بىلىمەن، كىچىكىمىزدە بىز بىر ئۆيدە ئويناپ چوڭ بولغان، دەپ تۇرۇۋالدى. ئۇستامنىڭ گېپى بويىچە ئىككى كۆرە بۇغداينى كۆزلەپ ئوتتۇرىغا چۈشۈپ قويدۇم. ئەگەر ئۇنداق بېرى بولمىسا، 6 - ئايدا جۇۋا كىيىپ ساراڭ بولۇپ قالمىدىم — دە! ئەرزىم شۇكى يىلاننىڭ بېشىنى يانچىش ئاقىللىقتۇر...

— ساڭا ئۇستاز بولغان كىم؟

— مەن ئېيتسام، بىرسى ۋېلىخان بەگ، يەنە بىرسى مەتىم دوغا.

— تۇتۇپ كېلىڭلار!...

كاھلار ۋېلىخان بەگ بىلەن مەتىم دوغىنى ئوتتۇرىغا ھازىر قىلدى. ئۇلار ۋاڭنىڭ ئالدىغا كېلىپ تازىم قىلدى. ۋېلىخان بەگ سالام بېرىپ تېچلىق سوراشتى:

— ئەسسالام ... ۋاڭ مولىلاكا، ئوبدان تۇردىلىمۇ؟

— نېمە دەپ جويلۇۋاتىدۇ — بۇ؟ — ۋاڭنىڭ ئاچچىقى كېلىپ كوزلىرى چەكچەيدى: — ئوزەڭ كېلىشمىگەن سەت بىرنىمىكەنسەن، قانداق قىلىپ مېنى مولىلاكا دەپ شەنىمنى بۇلغىماقچى بولىسەن؟

— خوش، خوش، — ۋېلىخان بەگ قورقۇنچ ئاستىدا نېمە دېيىشىنى بىلمەي جىم تۇردى.

— مولىلازەيدىنگە ئۇستاز بولۇپ گەپ ئوگەتكەن سەنمۇ؟

— يوقسۇ، ۋاڭ مولىلاكامغا بەدەپلىك قىلىشقا نېمە ھەددىم.

— بۇ تاز نېمە دەپ جويلۇۋاتىدۇ، ئاغزىغا ئۇرۇڭلارچۇ!

بىر دوغا كېلىپ ۋېلىخان بەگنىڭ ئاغزىغا ئىككى شاپىلاق ئۇردى ۋە غەزەپ بىلەن:

— نېمە دەپ جويلۇۋاتىسەن؟ — دېدى.

— ئىلتىپات قىلسىلا مولىلاكا، بىز ھەممىمىز بىر

خەق، — دېدى ۋېلىخان بەگ ئاغزىدىكى قانىنى تازىلاۋېتىپ.

— يەنە شۇ گەپقۇ، بەكرەك ئۇرۇڭلار!

دوغىلار كېلىپ يەنە بىر مۇنچە ئۇردى،

— ئېلتىپات قىلسىلا ۋاڭ مولاكا، ئوزلىرىگە تەتۇر كېلىدىغان ئىشلارنى ھەرگىز قىلمايمىز، — ۋېلىخان بەگ يىغلامسىراپ كوڭۇل ئېيتتى.

— ھەي ئەقلىدىن ئازغان سارالڭ تاز، نىمىشقا بۇغۇزۇڭغا كەلگەننى يۇتمايسەن؟ كىمىڭنى بولغىماقچىسەن؟

— يوقسۇ مولاكا، ئوزلىرى بىلمەيدىلا، — ۋېلىخان بەگ ئالدىراپ سوزىنى داۋام قىلدى، — مېنىڭ ئاپام مەريەمبانۇ كاتتا خوتۇنكەندۇق، بوۋىمىزنىڭ ۋاقتىدا ئوردا خىزمىتىنى قىلىپ دان يېقىپ، ئىنەك ساغىدىكەن. بىر كۈنلىرى ئاتىمىز پەرىدۇن ۋاڭنىڭ ئاپامغا كوزى چۇشۇپ قاپتۇ... شۇچاغدا مەن... ئاپامنىڭ قوسىقىدا قالغان ئىكەنمەن...

— پوف... پوف... سېسىتقۇەتتى... بۇسارالڭ تازنى ئۇجۇقتۇرۇڭلار، مۇنداقمۇ سەت گەپ بولامدۇ!؟...

دوغىلار كېلىپ ۋېلىخان بەگنى دۇشكەلەپ، يەرگە باستى. ۋاڭ شۇئانىلا ھوكوم چىقىرىپ:

— 50 توقماق ئۇرۇلسۇن!... — دەپ تەتۇر قاراپ ئولتۇرۇۋالدى.

دوغىلار بۇيرۇققا بىنائەن ۋېلىخان بەگنى 50 توقماق

ئۆرۆپ بىر چەتكە سورەپ تاشلىدى. ۋاڭ غەزەپ بىلەن مەتىم دوغىغا قاراپ:

— سەن نىمە دىگەن؟

— خوش، مەن ھىچگەپ قىلمىغان.

— سەن ماڭا ئىككى كۆرە بۇغداي كېپىنى قىلدىڭمۇ-قىلمىدىڭمۇ؟ — موللازەيدىن مەتىم دوغىنىڭ كوزىگە قادىلىپ تۇرۇپ سورىدى.

— ئىككى كۆرە بۇغداي سوزىنى قىلغىنىم راست، ئـۇ باشـقا ئىش توغرىسىدا... - دوغا دۇدۇقلاپ يەرگە قارىدى.

— مېـنىڭ ئاش - تۇزۇمنى يـەپ تۇرۇپ، يەنە ماڭا يامان نىيەتتە بولدۇڭمۇ؟ 30 توقـماق ئۇرۇڭلار، بۇ، ئوردىـدىن ھەيدەپ چىقىرىلسۇن!

— خوش...

باشقا دوغىلار كېلىپ مەتىمنى يەرگە باستى ۋە جازانى ئىجـرا قىلغاندىن كېيىن، ئۇنىمۇ ۋېلىخـان بەگـنىڭ يېنىغا سورەپ تاشلىدى.

چېلىش باشلىنىش ئالدىدا بولغان بۇقىقا سوراقـىنىڭ تـەسىرى بىلـەن خـەلـق تـوپى ئـىچىدە ئـۇزۇنـغىچە غۇلـغۇلا بولدى.

— خوي ئىش قىلدى!

— موللازەيدىن يارايدۇ!...

كىشلەر ھەر خىل سوزلەر بىلەن گۇدۇڭلىشىۋاتقان بىر پەيتتە، ۋاڭـنىڭ چېـلىشچى زەنگىسى مەيـدانغا كەلتۇرۇلدى.

كىشىلەرنىڭ دىققىتى شۇ تەرەپكە بۇرۇلدى. ھەممەيلەن كېلى-
ۋاتقان زەڭگە قارىشاتتى. سوقاباش، دوقا پىشانە، سىم
ساقال، گەۋدىلىك، بويىنىغا چىرايلىق قويما تۇش زەنجىر
سېلىنغان بۇ ئادەمنى قارانچۇق كاھ ئېھتىيات بىلەن يېتەك-
لەپ كەلمەكتە ئىدى.

ۋاڭلار نېمە ئۈچۈن مەخسۇس چېلىشچى ئادەملەرنى
بېقىپ، ئۇنىڭغا زەڭگى دەپ ئات قويىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن زەن-
گىنىڭ بويىنىغا زەنجىر سېلىپ چېلىش مەيدانلىرىغا ئېلىپ
كېلىدۇ؟ بۇنىڭ سەۋەپلىرى ئېنىق: ئۇ دەۋرلەردە ۋاڭلار مەن-
سەپ، ئابروي، يەر - سۇ، كىيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچمەك،
ئات - ئۇلاق، قۇش - قۇرغۇي، تايغان - مۈشۈك، ئويۇن -
تاماشا... ئومۇمەن ھەممىلا نەرسىدە باشقىلاردىن مۇتلەق ئۈس-
تۈن تۇرۇشنى ياخشى كۆرەتتى. شۇنىڭدەك چېلىش مەيدانلى-
رىدىمۇ، ۋاڭنىڭ چېلىشچىسى ھەممىنى يېڭىپ غالىپ پالۋان
ئاتالسا، بۇنى تېخىمۇ ياخشى كۆرەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن يۇرت
ئىچىدە نامى چىققان چېلىشچىلارنى تاللاپ ئوردىدا مەخسۇس
باقاتتى. ئادەتتە ئۇلارنى بىكار ياتقۇزۇپ، كۈچلۈك
ئوردا تاماقلىرىنى بېرىپ تەربىيىلەيتتى. ۋاقتى كېلىپ
چېلىش مەيدانلىرىغا ئېلىپ چىققانىدا، ئۇلارنىڭ بويىنىغا
مەخسۇس قويما زەنجىر سېلىپ، مەخسۇس قارانچۇق كاھقا
يېتەكلىتىپ، ھەيۋە بىلەن ئېلىپ كېلەتتى. بۇ ئارقىلىق
ۋاڭنىڭ چېلىشچىسىنى زەنجىردە باغلاپ مەخسۇس ئادەم
باشقۇرمىسا، ئىدارە قىلغىلى بولماسمىش، دەيدىغان بىر چۈ-

شەنچەنى پەيدا قىلىشنى مەقسەت قىلاتتى.

زەنگىنى مەيدانغا كەلتۈرگەندىن كېيىن كاتتىنىڭ يېنىـ
دا يەرگە ئولتۇرغۇزدى. بىر تىزىنى پۈكۈپ ئولتۇرغان زەنـ
گى ۋاڭنىڭ ئالدىدا خۇي كورسىتىشكە باشلىدى. خەلققە، چىـ
لىشچىلارغا يىرىتقۇچلارچە قاراپ ھوكۇرەيتتى. قولى بىلەن
يەر تاتلاپ، توپا چاچاتتى. مەيدىسىگە توپا سۇركەپ، مۇشتـ
لايتتى. قويۇۋەتسە ھازىرلا ھەممىنى دەسسەپ - چەيلەپ، چايـ
ناپ پۈركۈۋېتىدىغاندەك خۇي - پەيلىنى كوز - كوز قىلاتـ
تى. زەنگى گەرچە ئوردىنىڭ ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرـ
سىمۇ، يۇقۇرقىدەك ھايۋانى قىلىقلارنى قىلىشقا مەجبۇر ئىـ
دى. زەنگى قانچىكى خۇي كورسەتسە، ۋاڭ شۇنچە خوشال بوـ
لۇپ، گويا ئوزىنىڭ قولىدا مەڭگۇ يېڭىلمەس بىر ئارسلان
باردەك پەخىرلىنەتتى.

چېلىش رەسمى باشلاندى. ۋاڭنىڭ ئالدىدىكى كالا
بېشىغا شەلپەر چېگىلگەن ئىدى. چېلىش ئاشۇ كالا بېشىنى
نىشان قىلىپ داۋام قىلىشقا باشلىدى.

دەسلىۋىدە ياش باللار چۈشتى. بارا - بارا ئوتتۇرا
ياشلىقلار ۋە چوڭ ياشلىقلار چېلىشىپ، كىشىلەرنى ئوزىگە
جەلپ قىلدى. بۇ جەرياندا زەنگى بەزەن چېلىشچىلارنى كوـ
رۇپ يەنە خۇي قىلاتتى. ھوكىرەپ ھازىرلا چېلىشقا چۈشىدىـ
غاندەك ئېتىلىپ قوياتتى. بەزىدە قارانچۇق كاھىنى سورەپ
جاپا سالاتتى. زەنگى سورىگەن ۋاقىتلاردا قارانچۇق كاھ ئوـ
زىنىڭ ئاجىز كەلگەنلىكىنى كورسىتىش ئۈچۈن بىر بېغىرلاپ
بېتىۋالاتتى ھەمدە ئۇنىڭغا يالۋۇرۇپ، ھازىر ۋاقتى ئەمەس،

ساڭا تەڭ كەلگۈدەك ئادەم يوق، دېگەننى چۈشەندۈرۈپ قىسـ
قا سوز بىلەن «ئۇلار شاتىراق» دەيتتى. زەنگىمۇ تەكرارلاپ
«شاتىراق» دەپ سورەشتىن توختاپ قالاتتى.

چېلىش بارغانسېرى قىزىپ، ھەرقايسى ئايماقلار بو-
يىچە باشلاندى. ھەرقايسى ئايماق ئۆزىنىڭ خىل ئادەملىرى-
نى ئاياپ، ئاخىرقى ھەل قىلغۇچ باسقۇچقا ساقلاۋاتقان بول-
سىمۇ، چېلىشتا بىرسى يەنە بىرسىنى يىقىتىپ، غالىپ چىق-
قاننى يەنە بىرسى يىقىتىپ، نەتىجىدە ھەرقايسى ئايماقلار-
نىڭ چېلىشچىلىرى ئازلاپ، گويا بارماق بىلەن ساناۋالغۇ-
دەك دەرىجىدە قالدى.

ئاخىرقى باش تالىشىش باسقۇچى باشلاندى. بىرەر
سائەتتەك قىزغىن ۋە جىددىي چېلىش نەتىجىسىدە ھەممە پال-
ۋانلارنى يىقىتىپ غالىپ چىققان ياخشى نىياز ئوتتۇردا
قالدى. زەنگى بۇ چاغدا تېپىرلاپ ئولتۇرالماي، مەيدىسىگە
تۇپا سۈركەپ، قارانچۇق كاھنى داقىرىتىپ سورەپ، زەنجىر-
نى ئۈزۈپ تاشلىغىلى قىل قالدى. ئۇنىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ
ئولتۇرغان ۋاڭ، ئىنتايىن مەغرۇرلۇق بىلەن: «ئارسلان»نى
قويۇۋەت، دېدى.

زەنگى مەيدانغا ئوقتەك ئېتىلىپ بېرىپ، چاقماق
تېزلىكىدە نىياز پالۋاننى قاماپ تۇتتى، نىياز پالۋانمۇ
بوش كەلمىدى، ھەر ئىككىسى راۋروس تۇتۇشقاندىن كېيىن
بىر بىرىگە كۈچ كۆرسىتىشتى. زەنگى ھەرباپ بىلەن نىيازنى
چاپسان يەرگە ئۇرۇشقا تىرىشىپ كۆرگەن بولسىمۇ، ئۇنى-

يىقىتىش مۇمكىن بولمىدى، شۇڭا ئۇنىڭ ئىلگىرى كورسەتكەن خۇيلىرى سۇغا چىلىشىپ قالغان تېرىدەك بولۇپ قالدى. بۇ ئىككىسىنىڭ تارتىشماقلىرى يېرىم سائەت مىقدارى سوزۇلدى. بۇلار ئوزئارا ئۇششاق پەنت قىلىشاتتى. خەلق ھاياجانلانماقتا، خەلقنىڭ ئارزۇسى ۋاڭنىڭ زەنگىسىنى يەرگە ئۇرۇپ ئۇلارنىڭ ھەيۋىسىنى سۇندۇرۇش ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ جىددى پەيتتە كىشىلەرنىڭ يۈرەكلىرى گويا قېپىدىن چىقىپ كېتىدىغاندەك سوقماقتا ئىدى. شۇ جەرياندا نىياز پالۋان ئوڭغا تولغاپ پەنت قىلدى. تۇيۇقسىز بولغان بۇ پەنتنىڭ زەربىسىدە، زەنگى گويا نەلەرگە ئۇچۇپ چۈشىدىغانغا تايىن تاپقاندەك بولغاندا خەلق توپى ئىچىدىن ”بارىكاللا“ دىگەن چوقانلار كوتىرىلدى. لېكىن زەنگى چاققانلىق قىلدى - دە، بىر پۇتى بىلەن تىزلىنىپ يىقىلىش خەۋپىدىن ئوزىنى ساقلىۋالدى. شۇڭا خەلقنىڭ بارىكاللىسى ئوڭايلا بېسىلىپ قالدى.

نىياز پالۋان ھازىرغىچە 6 كىشى بىلەن بەل تۇتۇشۇپ، يەتتىنچىسىدە زەنگى بىلەن بەل تۇتۇشماقتا، ئەلۋەتتە ھارغاندۇ!

زەنگى بولسا ھازىر تۇنجى كۈچىنى ئىشقا سالماقتا. زەنگىنىڭ ئەسلى ئىسمى قاسىم. لەقىمى دوقا. بىر قانچە يىللاردىن بۇيان چېلىشلاردا بىر مەزگىل باش ئېلىپ داڭقى چىققان. شۇ سەۋەپتىن ۋاڭ ئۇنى زەنگىلىككە قوبۇل قىلىپ، يىلبويى بىكار ياتقۇزۇپ، كۈچلۈك غىزا - تاماق بې-

لەن باقاتتى. بۈگۈن ئۇ، يىلبويى توپلىغان كۈچ - ماغدۇرىنى تۈنجى قېتىم ئىشقا سېلىپ، نىياز پالۋاننى كۆتىرىپ يەردىن ئۈزۈۋالدى، تىركىشىش خېلى داۋام قىلدى. خەلق چوقان سېلىپ نىياز پالۋانغا مەدەت بېرەتتى. لېكىن زەڭگى بوغۇم - بوغۇم كۈچ ئىشلىتىپ، ئاخىرى نىيازنى ئەڭ يۇقۇرى پەللىگە كۆتىرىپ چىقتى - دە، يەرگە باستى. غەلىبە زەڭگىگە مەنسۇپ بولدى. ۋاڭنىڭ بۇ ۋاقىتتىكى خوشاللىقىنى تەسۋىرلەشكە قەلەم ئاجىزلىق قىلاتتى. ۋاڭ بۇ غەلىبىسىدىن ئىنتايىن مەغرۇرلىناتتى. ئۇ، يالغۇز نىياز پالۋاننى يىقىتقانغا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن خەلقنى ئاجىز ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويغانغا خوشال ئىدى.

زەڭگى ھامان يەر تاتلاپ، مەيدىسىگە توپا سۈركەيتتى ۋە مەيدىسىگە ئۇرۇپ خەلقتىن پالۋان تەلەپ قىلاتتى. جامائەت ئۇيان - بۇيان قارىشاتتى. مەيدانغا چۈشكىدەك راۋرۇس ئادەم كۆرۈنمەيتتى. زەڭگى تېخىمۇ كۆرەڭلەيتتى.

بۇ چاغدا موللازەيدىن مەيدانغا چۈشۈپ مەيدىسىگە توپا سۈركىدى. كۆزى قىزارغان زەڭگى غەزەپ بىلەن چىقىراپ، ئورنىدىن تۇرۇپ، موللازەيدىنگە ئېتىلىپ كېلىپ قول سالدى. موللازەيدىننىڭ جۈغى زەڭگىگە قارىغاندا سەل كىچىك كۆرۈنسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ بىلەن تەڭلا بەل تۇتۇشتى. مەيدانغا چۈشكەن موللازەيدىننى كۆرگەن ۋاڭ ھەيرانلىقىنى باسالماي:

— موللازەيدىنمۇ - بۇ؟ — دەپ قويدى.

زەڭگى كورەڭلەپ ئۆز رەقىبىنى كوزگە ئىلماي، ئۇنداق
ياكى مۇنداق پەنتلەرنى ئىشلەتتى. ئەمما موللازەيدىن
چېۋەرلىك بىلەن زەڭگىنىڭ پەنتلىرىنى قايتۇراتتى. خەلق
بولسا، بۇ جىددى كۆرەشتىن ئىنتايىن ھاياجانلانماقتا ئىدى.

خەلقنىڭ بېشىغا كۈن چۈشسە چىداپ تۇرالمايدىغان،
خەلقنى ئويلىسا پۈتۈن ۋۇجۇدى كۆچكە تولىدىغان موللا زەي-
دىننىڭ «ياپىر» دېگىنى ئاڭلاندى، لېكىن قانداق قىلغانلى-
غىنى كىشىلەر ئېنىق كورگىچىلا، زەڭگىنى يەردىن ئۈزۈپ كو-
تىرىۋالدى. زەڭگى بولسا تەتۈرچىرماق سېلىپ قارشىلىق كور-
سەتتى. موللا زەيدىن تەمتىرىمەستىن دېمىنى رۇستلاپ، گويا
زەڭگىنى كىچىك بالىنى كوتەرگەندەك ئەڭ يۇقۇرى پەللىگە كو-
تىرىپ چىقتى. زەڭگى جان تالاشماقتا ئىدى. لېكىن موللازەي-
دىن ۋاقىتنى غەنىمەت بىلىپ، مەيداننى ئىككى ئايلاندى - دە،
ۋاڭنىڭ ئالدىغا خۇددى ئەسكى ئۇچۇلۇقنى ئاتقاندەك چو-
رۇپ تاشلىدى.

خەلق توپىدىن «بارىكاللا!» دېگەن چوقان كوتىرىلدى.
نەچچە يۈزلىگەن ئادەم بىر چوقان بىلەن موللا زەيدىننى ئوت-
تۇرىغا ئېلىپ ئاسمانغا ئاتتى. «بارىكاللا!... ئاتاڭغا رەھ-
مەت!»، «ئاتاڭغا رەھمەت موللا زەيدىن!» دەپ تۇۋلاشتى.
بۇ ئالقىش سادالىرى پۈتۈن يەر - جاھاننى لەرزىگە كەلتۈ-
رۈۋەتتى. بەزى بوۋاي، موماي لارنىڭ كوزىگە خوشاللىق يېشى
ياماشتى.

ۋاڭ ھەيرانلىقىدىن نېمە قىلىشىنى بىلمەي ئولتۇرۇپ

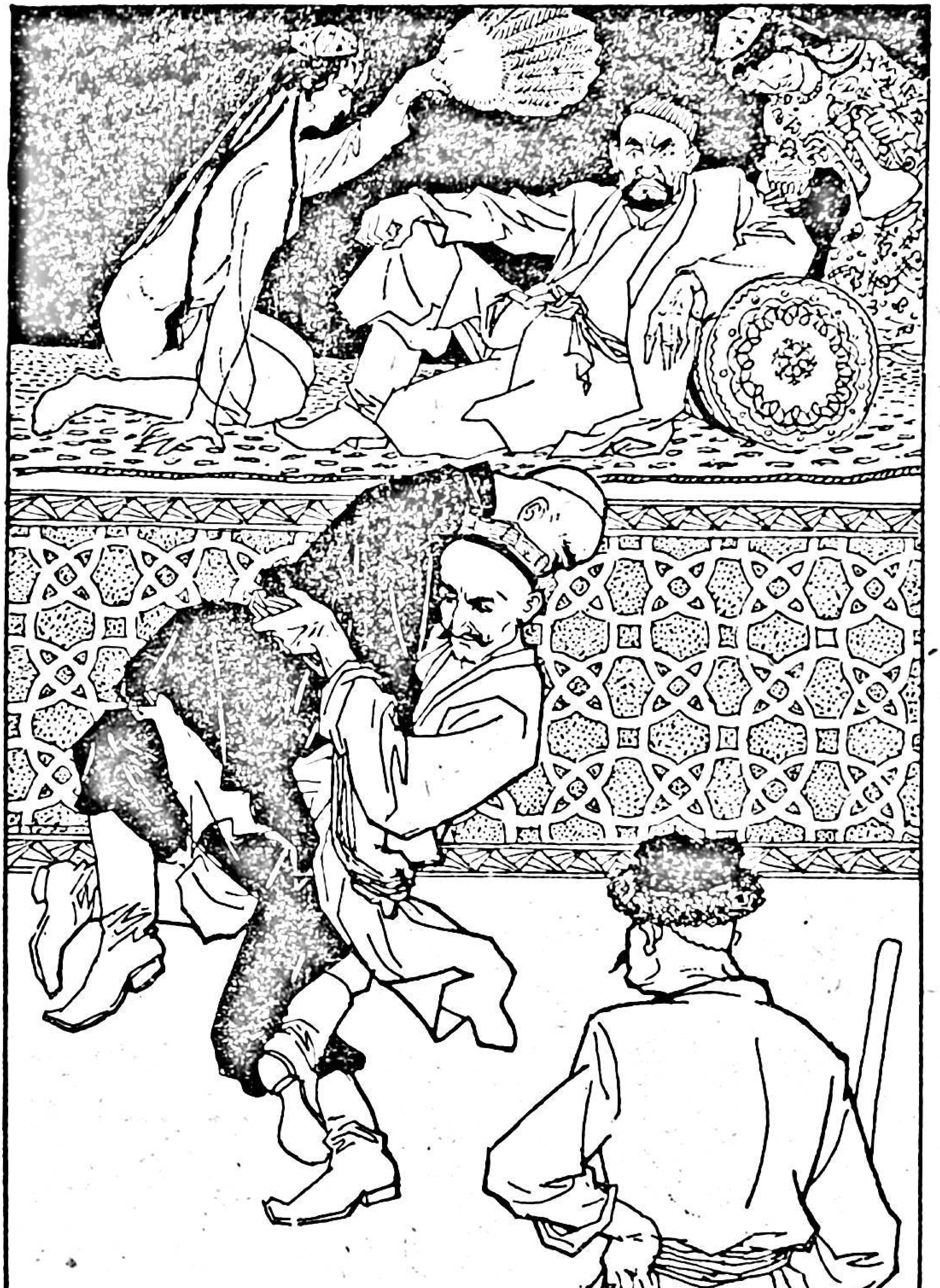

قالدى. ئۇ، يۈزلىگەن خەلقىنىڭ تەنتەنە سادالىرى ئاستىدا ئۆزىنىڭ گويا ھۆيتقۇشتەك يىتىم قالغانلىقىنى بىرىنچى قېتىم ھېس قىلماقتا ئىدى.

(3)

ۋاڭ كۈندە ئىككى قېتىم ئەپيۈن چېكەتتى. ئەتىگەنلىك كەيپ ئانچە ئۇزۇنغا سوزۇلمايتتى. كەچقۇرۇنلۇغى ناماز دىگەردە باشلانسا، يېرىم كېچىگە قەدەر سوزۇلاتتى. تاڭغا يېقىن ئۇيقىغا كەتكەن ۋاڭ ئەتىسى ئاش ۋاقتى بىلەن ئويغىناتتى. ئورنىدىن تۇرۇپ خىزمەتچى كاھىلارنىڭ ياردىمى بىلەن يۇيۇنۇپ بولغاندىن كېيىن، ئاچچىق دەملەنگەن قارا چاي ئىچىپ، نەچچە غاڭزا لەمجىن تاماكىسى (مەخسۇس ئىشلەنگەن مانتۇ تاماكا) چېكەتتى. ئىشتىھاسى ئېچىلغاندىن كېيىن، بىر تەخسە ھالۋا، بىر چىنە قويۇق قايماق چاينى توقاش نانلار بىلەن ئىچىۋالاتتى. ئاندىن كېيىن، باغ، ھويلا - ئاراملارنى ئارىلاپ يۈرۈپ ساياھەت قىلاتتى. دەۋا كەلگەن بولسا سورايتتى ياكى دوغىلار تۇتۇپ كەلگەن گۇناسىز خەلقلەرنى سوراق قىلىپ توقماق جازاسى بېرەتتى ياكى زىندانغا بۇيرۇيتتى. بۇنداق سوراق كۈندە دىگۈدەك بولۇپ تۇراتتى.

چۈشلۈك غىزادىن كېيىن، ۋاڭ پەر ياستۇققا يۆلۈنۈپ مۈگدەپ غىزا سىڭدۈرەتتى. شېكەرلىك قاراچاي ئىچىپ غاڭزا تارتاتتى. بۇ ۋاقىتتا ئوردا كاھىلىرى ھەرقايسىسى ئۆزى ئىگەللىگەن ئەھۋاللارنى، راسۇ - يالغان خەۋەرلەرنى

مەلۇم قىلاتتى. بۇنىڭ ئارقىسىدىن ئۇردىدا بىكار تاماق يەپ كۈن ئۆتكۈزىدىغان پاراخورلار ۋە قىزىقچىلار ئۆز ماھارەتلىرىنى كۆرسىتىپ، ۋاڭنىڭ كۆڭلىنى ئېچىشقا تىرىشاتتى.

ھەر كۈنى دېگەر ۋاقتى بىلەن مېھمانخانىدا كەچلىك ئولتۇرۇش باشلىناتتى. مېھمانخانىنىڭ تۆرىگە ئەپيۇن چىرىغى، پەتنۇس، غاڭزا، بىر جۈپ سىم چوكا ۋە تۆشتىن ئىشلەنگەن رومكىغا ئوخشاش ئەپيۇن ئېزىدىغان قاچا ۋە ئۇنىڭ ھاۋانچا تېشىدەك كىچىك تېشى، چوتكا، كىچىك سۇپۇرگىلىرىگىچە ئورۇنلاشتۇرۇلاتتى. بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى ۋاڭغا ئەپيۇن شورلاپ بەرگۈچى ئالمىخان ئاتلىق ئايال تەرىپىدىن تەق قىلىناتتى. مېھمانخانىدا ھەر ئاخشىمى نەغمە بولاتتى. ئۇسۇلچىلار ئۇسۇل ئوينايتتى. ۋاڭ يانپاشلاپ يېتىپ، ئەپيۇن چەككەچ نەغمە ئاڭلايتتى، ئۇسۇلچىلارنىڭ ئۇسۇلىنى تاماشا قىلاتتى. ۋاڭنىڭ ئەيشى - ئىشرەتلىك تۇرمۇشى ئەنە شۇنداق يىللاپ - يىللاپ داۋام قىلاتتى.

بۇگۈن ئاخشامقى ئولتۇرۇشمۇ ئۆز تەرتىپى بىلەن باشلاندى. ۋاڭ ئىككى غاڭزا ئەپيۇننى شوراپ كوزلىرىنى خۇمالاشتۇرۇپ، كەيپ سۇرۇشكە باشلىدى. مۇزىكا چېلىنماقتا. "ئايارەي"، "دەرداغەي" ناخشىلىرى ئېيتىلماقتا. قىزىقچىلاردىن بىرسى ئۇسۇلغا چۈشۈپ، كۈلكىلىك ھەركەتلەر بىلەن قىزىقچىلىق قىلماقتا. لېكىن ۋاڭ بۇ قىزىقچىلىقلارغا قىيا كوزىنى سالمايتتى. قانداق قىلساق ۋاڭنىڭ كوڭلىنى ئا-

لارىدى، دەپ باش قاتۇرغان قىزىقچىلار بىر پەستىن كېيىن نەغمىگە پەيزى قوشماقچى بولۇپ ۋاقىراشقا باشلىدى:

شەر - شەر.
خېچىرىڭنى سايغا تارت.
شەرۋانىخانىغا قېشىڭنى ئات
ئۇنىمىسا تېشىڭنى ئات!...

ۋاڭ بۇ ئاۋازلارنى ئاڭلاپ كوزىنى ئېچىپ، ئۇسۇلچىغا قاراپ قويدى - دە، يەنە كوزىنى يۇمۇپ ئوز خىيالىغا كەتتى. قىزىقچىلارنىڭ قىلىقلىرىنى ئۇچ يۈز ئاتمىش كۈن بىر خىل، ھېچقانداق يېڭىلىق يوق ئىدى. شۇڭا ۋاڭ ئانچە قىزىقمايتتى.

لېكىن ئۇ، يېقىندىن بېرى موللا زەيدىنگە قىزىقىپ قالغان ئىدى. گەرچە ئوز زەنگىسىنى يىقىتىپ، خەلق ئارىسىدا خورلۇق كەلتۇرگەن بولسىمۇ، كوڭلى ھامان موللا زەيدىنگە تارتاتتى. شۇڭا ئۇ قىزىقچىلارنىڭ ھەركىتىگە قىزىقماستىن كوزىنى يۇمۇۋېلىپ:

— موللا زەيدىن ھەجەپ يېتىپ كەلمەيدىغۇ؟! — دەپ قويدى.

— خوش، ئات چاپتۇرغان ئىدىم. كېلىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالدى، — دىدى غوجاكاھ.

— ھىم... — ۋاڭ كوزىنى يۇمۇپ جىم بولۇپ قالدى. نەغمە، ئۇسۇل داۋام قىلماقتا ئىدى.

ئۇسۇلچى خېلى ئەپچىل ئۇسۇل ئوينايتتى. بويۇنلىرىنى ئېتىپ، قاش - كۆزلىرىنى سۈزۈپ، بىردەم ئۇنى، بىردەم بۇنى دوراپ سورۇننى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى، لېكىن ئۇنىڭدا يېڭىلىق يوق ئىدى. ھەمىشە بىر خىل ئويناۋەرگەچكە، كىشىلەر ئانچە بەك قىزىقمايدىغان بولۇپ قالغان ئىدى. بۈگۈنمۇ ئۇ كونا دەسمايىسىنى ئىشقا سېلىپ ئۇسۇل ئويناۋاتتى. ۋاڭ بۇ ئۇسۇلغا بىر قېتىممۇ قاراپ قويمىدى.

ئەمما ۋاڭنىڭ مېھمانخانىسىدا ئۇسۇل ئويناپ ياكى پاراڭچىلىق قىلىپ كۈن ئۆتكۈزۈپ، قوساق باقتىلىق قىلىدىغان كاھلارنىڭ ئەلۋەتتە يېڭىلىقلارنى ياراتقۇسى كېلەتتى. لېكىن ئۇلاردىن بىرەر يېڭىلىقنىڭ چىقىشى قىيىن ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ بۈگۈن بىرسى پەيزى قوشۇپ توۋلىدى:

قىزىپ كەتتى ھە - ھە، قىزىپ كەتتى - ھە!
ياققان نانلار ھە - ھە، كۆيۈپ كەتتى - ھە!

بۇلارمۇ ۋاڭنى ئۆزىگە جەلپ قىلالمىدى. دەل شۇ پەيتتە موللا زەيدىن يېتىپ كەلدى.

— موللا زەيدىن يېتىپ كەلدى! — دېدى غوجا كاھ دەرھال خەۋەر قىلىپ.

ۋاڭ دەرھال كۆزىنى ئېچىپ موللا زەيدىنگە قاراپ:

— كەل، كەل، — دەپ ئىلتىپات كۆرسەتتى ۋە، — نېمانچە ۋاخ قالدىڭ؟ — دەپ سورىدى.

— ئالدىراپ كېلىۋاتاتتىم، — دېدى موللا زەيدىن

پاراڭ باشلاپ، — يولدا ئۇششۇقلارنى تولۇقلايمەن دەپ كې-
چىكىپ قالدىم.

— بۇ قانداق گەپ، نەدىكى ئۇش-شۇقلارنى؟

ۋاڭ ياتقان ئورنىدىن تۇرۇپ موللازەيدىنىڭ ئاغزى-
غا قاراپ ئولتۇردى.

— ئالدىراپ كېلىۋاتسام، بىر توپ خەلق پاراڭلىشىپ
كۈلۈشۈپ تۇرۇپتۇ. قولاق سالسام پاراڭ خېلى قىزىق...

— ھە - ھە، قانداق قىزىق پاراڭكەن؟

— قولاق سالسام بىر ئىشان شۇنداق دەۋېتىپتۇ: ئول-
گەن ئولۇك بىر ئۇششۇق، چۈنكى ئولۇپلا قالسا، يويۇپ - تا-
راپ، كېپەنگە ئېلىپ يەرلىككە قويماي بولمايدۇ؛ ئىككىنچى-
سى ئويگە كىرگەن مېھمان بىر ئۇششۇق، چۈنكى ئەسسالام
دەپ ئويگە كىرسىلا ھورمەت قىلماي بولمايدۇ، داستىخان
سېلىپ چاي قويماي بولمايدۇ... بۇنى ئاڭلاپ ئۇششۇقلار
يەنە باردىدىم. جاما ئەتمىنىڭ ئاغزىمغا قاراشتى. مەن دې-
دىمكى: ئولگەن ئولۇك بىر ئۇششۇق؛ ئويگە كەلگەن مېھمان
بىر ئۇششۇق. بۇسى توغرا، مېنىڭچە بولغاندا ئىشان - مول-
لىلارمۇ بىر ئۇششۇق، چۈنكى ئىشانلار خامانغا كېلىپ دۇئا
قىلسا كەپسەن بەرمەي بولمايدۇ، ئويگە كىرىپ سۈرە ئوقۇسا
ئالدىغا پۇل ياكى پوشكال قويماي بولمايدۇ...

— ھا. ھا. ھا... توغرا دەپسەن، — دېدى ۋاڭ كۈلۈپ
كېتىپ.

— ھەممىدىن ئەسكى يەنە بىر ئۇششۇق بار ئىدى، ئۇنى قوشۇپ قويايمىكىن دەپ ئويلىنىپ، ئاۋال ئوزلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ كورەي دەپ بويان كەلدىم، — دېدى موللازەيدىن سىنچى كوزلىرى بىلەن ۋاڭغا قاراپ.

— ئۇ قايسى ئۇششۇق، سوزلەپباققىنا! — دېدى ۋاڭ تېخىمۇ قىزىقىپ.

— كۇچار ۋاڭلىرى، مەن بىلسەم ھەممىدىن ئەسكى ئۇششۇق. ئاڭلىسام ئۇلارنى كەپتەرۋاز دەيدۇ، خەقنىڭ ياخشى كەپتەرلىرىنى بولاپ تارتىۋالغۇدەك؛ ئۇلارنى ئاتۋاز دەيدۇ، خەقنىڭ ياخشى ئاتلىرىنى كورسە رودۇپايدەك چاپلىشىپ ئېلىۋالغۇدەك؛ ئۇلارنى سولەتۋاز دەيدۇ، خەقنىڭ كەمچەت تۇماقلىرىنى، كورپە جۇۋىلىرىنى كورسە بولاپ ئېلىۋالغۇدەك؛ ئۇلارنى قۇشچى دەيدۇ، خەقنىڭ ياخشى قارچۇغا - قۇشلىرىنى كورسە تارتىۋالغۇدەك. گويا ئۇلار بىر بولاكچى دىنىسىلە ئۇششۇق دېگەن بۇنىڭدىن ئارتۇق بولامدۇ؟

— توغرا دېدىڭ. كۇچار ۋاڭلىرى ئۇششۇقلارنىڭ تو-ڭىنچىسى ئەمەس، بىرىنچىسى! ھا. ھا. ھا ... توغرا ئويلاپسەن، بۇنى قوشۇپ قوي، — دېدى ۋاڭ. ئەزەلدىن كۇچار ۋاڭلىرى بىلەن ئۇزەڭگە سوقۇشتۇرۇپ كېلىۋاتقان ۋاڭغا بۇ سوز بەك يېقىپ كەتكەن ئىدى.

— ئۇنداق بولسا، ئولگەن ئولۇك بىر ئۇششۇق؛ ئويگە كەلگەن مېھمان بىر ئۇششۇق؛ ئىشان - موللىلار بىر ئۇش-

شۇق؛ ۋاڭ - غوجىلار بىر ئۇششۇق دىسەك بولغۇدەك - ھە؟ — دىدى موللا زەيدىن كۈلۈپ تۇرۇپ.

— توغرا، توغرا، — دىدى ۋاڭ تەستىقلاپ.

— دات ... ئەرزىم بار، — دىدى قەۋزەت تەيجى ۋە ۋاڭنىڭ ئالدىدا تىز پۈكتى.

— ھە. نىمە ئەرز!

— بىز بۇ گەپلەرگە چىداپ تۇرالمايۋاتىمىز، قاراپ تۇرۇپ بىزنى ھاقارەتلەۋاتىدۇ، قانداقمۇ جىم تۇرغۇدەكمىز؟ چىشلىرىمىز غۇچۇرلاپ كېتىۋاتىدۇ، ئەمرى قىلسىلا، بىز ئۇنى ۋاقتىدا جايلىساق، — دىدى تەيجى.

— ئوچۇق گەپ قىل. سېنىڭ گەپلىرىڭدىن ھېچنىمە-نى بىلگىلى بولمايۋاتىدۇ، — دىدى ۋاڭ قوشۇمىسىنى تۈرۈپ.

— ھۇشۇ ... مۇشۇ موللازەيدىنچۇ. قاراپ تۇرۇپ ئۆز-لىرىگە تىل تەككۈزۈۋاتىدۇ. بۇنىڭغا تاقەت قىلىپ تۇرالمايۋاتىمىز.

— قايسى گەپنى دەيسەن؟

— گاڭ - غوجىلارمۇ ئۇششۇق دەۋاتىدۇ. ئۆزلىرىمۇ گاڭ تۇرسىلا ...

ۋاڭ بۇسوزنى ئاڭلاپ قوشۇمىسىنى تۈردى ۋە كالپۇك-لىرىنى يالاپ تۇرۇپ ئويلانغاندىن كېيىن بىردىن ئۆزگىرىپ:

— باغلاڭلار، بۇ خوتۇنتالاقنى! — دەپ بۇيرۇق قىلدى.

توت ئادەم موللازەيدىننى چەمبەرچەس باغلاپ تاشلىدى.

— چىڭ باغلا! — دىدى موللازەيدىن كاھلارغا مە-

دەت بېرىپ، ــ ئەزەلدىن گۇناسىزلار چىلىق باغلىنىپ كەل-
گەن. بۇ قائىدە.

ــ بۇ قانداق گەپ، گۇنا يىگىنى بويىنۇڭغا ئالامسىنا!ــ
دىدى ۋاڭ رەسمى سوراق قىلىپ.

ــ گۇنا بولسا بويىنۇم قىلدا باغلاقلىق.

ــ مەن خىيال قىلسام گۇنا يىلىك چوڭ. بۇ گۇنايىلىق
ئۇچۇن ئەللىك توقماق بۇيرۇيمەن!

ۋاڭنىڭ توقماقچىلىرى ھەيۋە بىلەن توقماقلىرىنى تاراڭ-
لىتىپ موللازەيدىننى ئوراپ تۇردى، موللازەيدىن پەسەنت
قىلماستىن:

ــ مېنىڭ ئۇچۇن يەنە ئەللىك توقماق قوشۇپ يۈز
توقماققا ھوكۇم قىلىشلىرىنى سورايمەن،ــ دىدى.

ــ بۇ قانداق گەپ؟

ــ گۇناسىزلار ئەزەلدىن قاتتىق جازالىنىپ كەلگەن،
شۇڭا دەيمەن.

ــ بۇ گەپچە سەندە گۇنا يوقما ؟

ــ تىرناقچىمۇ گۇنا يوق.

ــ قېنى سوزلە ! ــ دىدى ۋاڭ قوپاللىق بىلەن.

ــ تەقسىر، مەن ئۇششۇقلار قاتارىغا ۋاڭ - غوجىلارنى
قوشتۇم. بىز تۇرپان خەلقى ئۆزلىرىنى ھەرقانداق ۋاڭ - غو-
جىلاردىن يۇقۇرى سانايمىز. ھەرگىزمۇ باشقا ۋاڭ - غوجىلارغا
ئوخشاتمايمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزلىرىنى «گاڭ غوجام»
دەيمىز. باشقىلارنى بولسا ۋاڭ غوجا دەيمىز. مەن ئۇششۇق-
لارغا ۋاڭ-غوجىلارنى قوشتۇم. ئەگەر گاڭ-غوجىلارنى قوشقان

بولسام توقماققا بېسىپ ئولتۇرۇپ تاشلىسىلىمۇ مەن رازى.

ۋاڭنىڭ چىرايى دەرھال ئۆزگىرىپ، كۈلۈمسىرىدى ـ دە:

— يېشىۋېتىڭلار! — دېدى.

— ئەمدى مېنىڭ ئەرزىم بار، — دېدى مەۋلازەيدىن رۇخسەت ئېلىپ.

— ھە، سۆزلە!

— بۇ يېقىندىن تاغدىن كەلگەنلەر گاڭ غوجامغا تەۋە قارىغايلارنىڭ ئۇچى كېسىلىپ تۈگەپ كېتىۋاتىدۇ، دەپ قاخشاپ كېلىۋاتىدۇ. قارىغاينىڭ ئۇچىنى كېسىپ نېمە قىلغۇدەك دىسەم، ياغاچچىلار خالو (نوغۇچ) سېرىپ ساتقۇدەك دەيدۇ. پۈتۈن تاغنىڭ چەگزە ئۇچىنى كېسىپمۇ نېچىۋالا نوغۇچنى كىم ئىشلىتىپ كېتەلەيدۇ؟ دەپ سورىسام، ھازىر يۇرتتا نوغۇچنىڭ بازىرى چىقىپ كەتتى دەيدۇ. ھازىر يۇرتتا ئۇماچ ئىچىدىغانلار كۆپىيىپ كېتىپ، نوغۇچنى تولا چورۇپ ئۇپىرىتىۋېتىپ بارغان ئوخشايدۇ، شۇڭا بازىرى ئىتتىك بولسا كېرەك دەپ ئويلىسام، خەقلەر ئېيتتىكى، نوغۇچنى ئۇماچچىلارمۇ ئىشلىتىدۇ، ئەمما ئۇلار كۆپ ئىشلەتمەيدۇ، ھەممىدىن قەۋزەت تەيجى يۇرت ئىشىنى ئېلىشتۇرۇپ كۆپ ئىشلىتىۋاتىدۇ، دىگەن گەپنى قىلدى. مانا ئەمدى بۇگەپ توغرا چىقتى. قەۋزەت تەيجى يۇرت ئىشىنى ئېلىشتۇرۇپلا قالماستىن، ئوردىنىڭ ئىچىدىكى ئىشلارنىمۇ ئېلىشتۇرۇپ، تاغدىكى چەگزىلەرنى كېسىپ ئۆزلىرىگە زىيان سالدى. مانا ھازىر مېنى ئورۇنسىز باغلاتتى.

ئادىل بولغانلىقلىرى ئۈچۈن توقماق جازاسىنى ئۆز ئىگىسىگە بېرىشلىرىنى سورايمەن...

ۋاڭ بۇ پىكىرگە تامامەن قوشۇلۇپ، قەۋزەت تەيجىگە ئوتتۇز توقماق ئۇرۇشنى ھۆكۈم قىلدى.

(4)

موللازەيدىن ھەر قېتىم ئوردىغا كەلگەندە بىرەر يېڭى گەپ كوتىرىپ كىرەتتى. ۋاڭ ئۇنىڭ يېڭى - يېڭى سوزلىرىگە خېلى خۇشتار بولۇپ قالغان، ھەتتا ئەپيۈن خۇمارىغا ئوخشاشلا خۇمار بولۇپ قالغان ئىدى.

بۈگۈن موللازەيدىن ئوردا مېھمانخانىسىغا كېلىپلا يېڭى پاراڭ باشلىۋەتتى.

— ئەتىگەن مەسچىتكە چىقسام بىر سوپى پەيدا بولۇپ قاپتۇ، — دېدى ئۇ ۋاڭ غوجىغا تىكىلىپ تۇرۇپ، — نامازدىن كېيىن سوپى ۋەز - نەسىھەت قىلدى. بەش ۋاخ نامازنى تەرك قىلماي ئوقۇڭلار، خۇدانىڭ بۇيرىغان پەرزلىرىنى ئادا قىلىڭلار، ئەگەر نامازنى قازا قىلىپ، پەرزلەرنى ئادا قىلمىساڭلار، تاڭلا قىيامەتتە پەرىشتىلەر سوراققا تارتىدۇ. ئومۇت - گۈرزىلار بىلەن شۇنداق ئۇرۇرلەركى، ھەر بىر ئۇرغاندا كۆكۈم - تالقان بولۇپ تېرىقتەك چېچىلىپ كېتىمىز، ئالتۇن خوراز كېلىپ، بىزنى تېرىپ يەنە ئەسلىمىزگە كەلتۈرىدۇ، يەنە ئۇرىدۇ، يەنە تېرىقتەك چېچىلىپ كېتىمىز. ئەنە شۇنداق ئېغىر ئازاپلارنى

كۆرىمىز، دېگىلى تۇردى. سوپىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ تاقەت قىلىپ تۇرالمىدىم. مەن: ئاللاتائالا ئۇنداقلا قارا - قويۇق ئۇرۇۋەرمەس، ھەق - ناھەقنى ئاجراتماي، نامازنى قازا قىلدىڭ دەپلا ئۇرىدىغان بولسا، بىزنىڭمۇ گەپ - سۆز-لىرىمىز باردۇ! ئاللاتائالا نازۇ - نېمەتلەرنى بەندىلەرگە تەقسىم قىلغاندا تەڭشەپ بەرمىگەن جايلىرىمۇ بار. بەزىلەرگە قوشلاپ كارىز، قوتانلاپ قوي، ئونلاپ تۈگمەن، 3 - 4 تىن خوتۇن بېرىپتۇ. بىزگە ئوخشاش گادايلارغا بىردىن خوتۇن بىلەن بىر قوتۇر ئېشەك بېرىپتۇ. بەتتام قوغۇننىڭ ئۇرۇغى تولا دەپ، بىز كەمبەغەللەرنىڭ بالىمىز تولا بولىدۇ. يەيلى دىسەك ئاش يوق، كىيەيلى دىسەك كىيىم يوق، شۇنىڭ غېمىدا، بالىلارنى باقىمىز دەپ گايىدا نامازنى ئوقۇيالماي قالىمىز. تاڭلا قىيامەتتە بىزنى نامازنى قازا قىلدى ياكى ناماز ئوقۇمىدى دەپ قارا - قويۇق ئۇرىدىغان بولسا، بىز، مۇشۇ گەپلىرىمىزنى دەيمىز، دىدىم - دە، ئورنۇمدىن قوپۇپ مەسچىتتىن چىقىپ كەتتىم، تەخسىر.

— توغرا دەپسەن، توغرا دەپسەن، — دىدى ۋاڭ مەمنۇن بولۇپ. موللازەيدىن ئۇلاپلا يەنە پاراڭ باشلىدى:

—بىرەر ئاي ئالدىدا يەنە بىر سوپى كېلىپ پەيغەم-بىرىمىزنىڭ سۈننەتلىرى توغرىسىدا سۆزلەپ، ھەر بىر مۇ-سۇلمان سۈننەتلەرنى ئادا قىلىشى لازىم، دەپ ئەمرى - مە-رۇپ قىلدى. پەيغەمبىرىمىزنىڭ سۈننەتلىرىنى بىر بىرلەپ ساناپ، ئەڭ ئاخىرىدا ھەر ئەتىگەنلىكى ناشتىدا يېشىل ئۈ-زۈم بىلەن نان يېيىشمۇ بىر سۈننەت، پەيغەمبىرىمىز ھەر

ئەتىگىنى يىشىل ئۆزۈم بىلەن نان يەپتىكەن، بۇ نىمە دىگەن ياخشى سۈننەت! دىدى. مەنمۇ دەرھال قوشۇلۇپ: بۇ نىمە دىگەن ياخشى سۈننەت! ئۆزۈم بىلەن نان يىيىش بەكمۇ ياخشى ئىش، لېكىن گەپ پۇلدا. ھازىر ئۆزۈمنىڭ جىڭى پالان پۇل. ئەگەر ئۆزۈم سېتىۋالغۇدەك پۇل بولمىغان بولسا، سوپۇمغا ئەمرى - مەرۇپ قىلدۇرماستىن بۇ سۈننەتنى ئادا قىلىۋېرىمەن. پۇل بولمىغان بولسا، يېشىل ئۆزۈمنى تاغدىرى بىلەن توختىتىپ قويۇپ يىيىش مېنىڭچە مۈشكۈل ئەمەس، دىدىم تەخسىر!

— توغرا دەپسەن، توغرا دەپسەن، — دىدى ۋاك بىر ھازا كۈلۈپ كېتىپ ۋە موللازەيدىندىن سورىدى، — سوپىدىن پۇل سوراپ كورمىدىڭمۇ؟

— سوپىلاردىن پۇل چىقامدۇ! ئۇلار دىگەن پۇلنى ئوزىگە دوست تۇتمايدۇ، لېكىن قولىغا چۈشكەننى بوش تۇتمايدۇ.

ۋاك قاقاقلاپ كۈلۈپ:

— تولا كۈلدۈرۈپ ئادەمنىڭ ئۈچەيىنى ئۈزۈۋەتتىڭغۇ، موللازەيدىنگە چاي تۇتۇڭلار! — دىدى.

— خوش ...

پاراڭچىلاردىن بىرسى موللازەيدىنگە بىر پىيالە چاي سۇنۇپ بىيىت ئېيتىشقا باشلىدى:

ئۇسسۇزلۇق تۇتتۇم ئوزلەگە،
چاك باسمىغان سوزلەرگە،

بەش شىڭ ئۈنمۇ ئاز كەلدى،
چاپلاي دىسەم دەزلەرگە.

موللازەيدىن چاينى قولىغا ئېلىپ، جاۋابەن بىيىت ئېيتتى:

ئۈسسۈزلۈق تۈتقان ئوزلەمۇ؟
مۇنداق ئوبدان سوزلەمۇ،
بەش شىڭ ئۈندا شىلىم چالسام،
يەپ تويىمغان ئوزلەمۇ؟

ئويدە قاتتىق كۈلكە كوتىرىلدى.

كۈلكىنىڭ ئۈستىگە ۋاڭنىڭ ئەركە ئوغلى ئاق پاشا كىرىپ كەلدى. ئۇ قوللىرىنى قانات قىلىپ خۇددى كەپتەردەك ئۇچۇپ، مېھمانخانىنى ئىككى ئايلاندى. ۋاڭ باشلىق ھەممەيلەن كۈلكىنى توختىتىپ بالىنىڭ ئوينىشىغا قارىماقتا ئىدى. ئاق پاشا ئۇچۇپ كېلىۋېتىپ داپچەندىنىڭ قولىدىن داپنى ئالدى - دە، ئۇنى ئوي ئىچىدە دومىلاتتى. داپ ھالقىلىرىنىڭ شىلدىرلاشلىرى بالىغا كاتتا ئويۇن بولدى، لېكىن بۇنىڭدىنمۇ زېرىككەن ئاق پاشا تەمبۇرچىنىڭ قولىدىن تەمبۇرنى تارتىۋېلىپ، ئۇنى ئات قىلىپ مىندى - دە، ئوي ئىچىدە چوڭگىلەشكە باشلىدى. تەمبۇرنىڭ جاراڭلاشلىرى بالا ئۈچۈن قىزىق ئويۇن بولدى. بالا ئەمدى تەمبۇرنى ئات قىلىپ ئويناشتىنمۇ زېرىكىپ، ۋاڭنى ئات قىلىپ مىندى. ۋاڭ ئوز ئوغلىنىڭ كوڭلىنى دەپ دۇم بولۇپ توت ئاياقلىق بو-

لۇپ بەردى. ئاق پاشا: ”چۇ - چۇ، ئوغلاق - ئوغلاق!“ دەپ توۋلاپ، ۋاقنى بىقىنداپ مېڭىشقا زورلايتتى. ۋاق بالىغا ئات بولۇپ يورغىلاپ بېرىشكە ئاجىزلىق قىلدى. بۇ چاغدا كاھلاردىن بىرسى ئاق پاشانى قىزىقتۇرۇپ: ”مېنىڭ كەددىنىمگە مىنسىلە، ئىگىز كوتىرىپ يۈگۈرۈپ بېرەمەن“ دىدى. ئاق پاشا دەرھال ئاتنى يوتكىدى، كاھ ئۇنى بوينىغا مىندۇرۇپ، ئۆي ئىچىدە يۈگۈرۈپ ئويناتتى. بەزىدە ئورنى - ئورنىغا سەكرەپ ئات مىنگۈچىنى چايقىدى. بىر پەللە شۇنداق ئوينىغاندىن كېيىن ئاق پاشا ئات مىنىشتىنمۇ زېرىكىپ، ئاتتىن چۈشتى - دە، ۋاقنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى ۋە:

— ئاتا، ئاتا، بۈگۈنچۇ، قوغۇنلۇققا بېرىپ قوغۇن يۇلۇپ ئويناپ كەلدىم، ھى - ھى... قوغۇن دىگەن باشقىچىلا ئاسان يۇلۇنىدىكەن. بىردەمنىڭ ئىچىدە نەچچە ئېرىق قوغۇن پەلەكلىرىنى يۇلۇپ تاشلىۋەتتىم، ھى - ھى...— دىدى.

— بوپتۇ، بوپتۇ، — دىدى ۋاق بالىسىنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ، — قوغۇنچى گەپ قىلمىدىمۇ؟

— ئىككى ئېرىق قوغۇننى يۇلۇپ بولغىنىمدا، قوغۇنچى كېلىپ: ”غوجام، غوجام، بولدى قىلسىلا، ئۆزلىرىگە مەن تاتلىق قوغۇن پۇشۇرۇپ بېرىمەن“ دىدى. قارىسام كۆزىگە ياش ئېلىپ يىغلاۋاتىدۇ، نىمىشقا يىغلايدۇ - بۇ، دەپ ئاچچىغىم نەلەردىن كېلىپ، مانا ئەمىسە، دەپ تېخىمۇ جىق يۇلۇپ تاشلىدىم، ھى، ھى...

— ئەمىشقا ئۇنداق دەيدۇ؟ پاشا بالام ھەممە قوغۇننى يۇلۇپ تاشلىسىمۇ گەپ قىلماسلىق كېرەك! قوغۇن دېگەننى تېرىسا بولىدىغان نەرسە، بالا دېگەننى تېرىۋالغىلى بولىدىغان نەرسە ئەمەس. قوغۇنچىنىڭ بالامغا ۋاقىرىغانلىقى ئۈچۈن جازاسىنى بەرمىسەم بولمايدۇ. خوتۇنتالاقنى تۇتۇپ كېلىپ زىندانغا سولاپ قويۇڭلار!— دېدى ۋاڭ.

— خوش...

— ئۇ خوتۇنتالاقنىڭ بېشىنى كەسمىسەم ھېساپ ئەمەس!

— خوش...

دوغىلاردىن بىر نەچچىسى يۇقۇرقى بۇيرۇقنى ئىجرا قىلىش ئۈچۈن چىقىپ كېتىشتى.

ئاق پاشانىڭ ئەركە - تاياتىلىقىغا موللازەيدىننى زېرىكتۈرگەن بولسىمۇ، چىشىنى چىشلەپ ئولتۇردى. ئۇ چېكىدىن ئاشقان سەت قىلىقلاردىن كوزىنى قاچۇرۇپ، ۋاڭنىڭ يېنىدا ئەپيۇن شولاۋاتقان ئايال ئالمىخانغا سەپ سالدى. «بىچارە ئايال ياش ۋاقتىدا خېلى سەتەڭ، ئەپچىل بولغىيدىتى؟ ھازىر ئەپيۇننىڭ كاساپىتىدىن قۇرۇق سوڭەككە ئايلىنىپ قاپتۇ» دەپ ئويلىدى. بۇ ئايال بەكمۇ ئورۇق ئىدى. سوڭگەكلىرى بەئەينى ئىدىر - تاغلارنىڭ قىرىدەك چوخچۇيۇپ كورۇنەتتى. لەۋلىرى ۋە چىشلىرى ئۇزۇراپ، كولىدىغان بولسا، نېپىز كالپۇكلىرى ئارىسىدىن توڭكاي چىشلىرى مانا مەن دەپلا چىقىپ تۇراتتى.

ئالمخان ھەقىقەتەن ياش ۋاقتىدىن تارتىپلا شوخ ئايال بولغاچقا تولا ئويناپ ئاخىرى ئەپيۈنغا كىرىدـ شىپ مۇشۇ ھالغا چۈشۈپ قالغان ئىدى. خەلق ئىچىدە بۇ ئايال توغرىسىدىكى كۈلكىلىك گەپ - سوزلەر ناھايىتى كوپ ئىدى. موللازەيدىن ئونىڭ ئوتمۇشى ۋە ھازىرىنى بىر قۇر كوز ئالدىغا كەلتۈرۈپ «ۋاي، بىچارە!» دەپ قويدى.

مېھمانخانىدا ئاق پاشانىڭ غەلۋىسى ئاياقلاشقاندىن كېيىن، نەغمە يەنە باشلاندى، ئۇسۇل ئوينالدى. كىمدۇر بىرـ سى موللازەيدىننى ئۇسۇلغا تارتتى. موللازەيدىن قائىدە بويىـ چە ئورنىدىن تۇرغان بولسىمۇ:

— ئۇسۇل ئويناپ كورمىگەن، پۇت - قوللار ئەپلىشىپ بېرەرمۇ؟ — دەپ تۇزۇت قىلدى.

— ھەي موللا زەيدىن، سىنىڭ تۇرقىڭغا قارىغاندا ئۇسۇلنى ئەپچىل ئوينايسەن! — دېدى ئالمخان ۋاقىراپ.

— ئالمخان تەكلىپ قىلغان يەردە ئوينىمىسام سەت بولىدۇ. ئۇنداق بولسا ئالمخانغا چېلىڭلار! — دېدى موللاـ زەيدىن. مۇزىكا ئالمخان ئاھاڭىغا چېلىندى، موللازەيدىن ناخشا ئېيتىپ ئۇسۇل ئويناشقا باشلىدى:

ئاھ جېنىمەي ئالمخانەي، قايسى باغنىڭ گۈلىسەنەي

. . . .

بىلمىگەنلەر ئېيتىدۇ، ئالمخان قانداق نىمە؟
ئاغزى ئويماق، بېلى چۈمەچ خوپ كېلىشكەن بىر نىمە.

ئاھ جېنىمەي ئالمىخانەي، قايسى باغنىڭ گۈلىسەنەي.

ئالمىخانىنىڭ بېغى بار، گۈل تۈۋىدە چېگى بار،
ئالمىخانغا سەپ سېلىڭلار ئوڭ قېشىدا مېڭى بار.

ئاھ جېنىمەي ئالمىخانەي، قايسى باغنىڭ گۈلىسەنەي.

ئالمىخانىنىڭ بېغىدا بىر تۈپ ئۈزۈم بار قاشقەرى،
ئالمىخانغا سەپ سېلىڭلار ئوتتۇر چىشى تاشقىرى.

ئاھ جېنىمەي ئالمىخانەي، قايسى باغنىڭ گۈلىسەنەي.

ئالمىخانىنىڭ ئاقلىغى لەمجىندە ئاتقان پاختىدەك،
تەنلىرىدە گوشى يوق، رەندە سالغان تاختىدەك.

ئاھ جېنىمەي ئالمىخانەي، قايسى باغنىڭ گۈلىسەنەي.

ئالمىخانىنىڭ يوللىرى ئۈچ يۈز ئاتمىشنىڭ يولى،
ئالمىخانغا تولا قاتناپ، تېشىلدى كەشىمنىڭ سوگى.

ئاھ جېنىمەي ئالمىخانەي، قايسى باغنىڭ گۈلىسەنەي.

ياشلىغىدا ئالمىخان يەگدەك قوياتتى ئوسمىنى،
ئەمدى تۈپچەك باشىغا چۈگكەپ كىيىپتۇ پوسمىنى.

ئاھ جېنىمەي ئالمىخانەي، قايسى باغنىڭ گۈلىسەنەي.

— بېشىڭنى يەيدىغان مۇللازەيدىن بولدى قىل، مېنى

كاردىن چىقاردىڭ! — ۋاقىرىدى ئالىمخان قاقاقلاپ كۈلۈپ،
مېھمانخانىدا كۈلكە بېسىلمايتتى.

— كاردىن چىقمىغان نېمەڭ قالدى؟ — دېدى موللا-
زەيدىن.

— ھە شۇنداق، ياش ئىدۇق، ئۈز ئىدۇق، قوللاردا
گىزەك، — دېدى ئالىمخان ۋاقىراپ.

— قېرىدىڭ، چىرىدىڭ، غەلۋىردە تىزەك، — دېدى
موللا زەيدىن.

ئۇيدە يەنە كۈلكە كوتىرىلدى.

— بېشىڭنى يەيدىغان، ياش ۋاقتىمدا كورگەن بول-
ساڭ ئاش - نان يېمەس بولۇپ كېتەتتىڭ!

— ياش ۋاقتىڭدا دالدا يەرنى تاپساڭ كورۇنگەنگە
قاش ئاتتىڭ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن تاش ئاتتىڭ. قېرى-
غىنىڭدا چىراق تۇۋىدە يانپاشلاپ ياتتىڭ، ئەمدى كىم ساڭا
قارىماقچى ئەشۇ جىڭگوكچى ① ئەپتىڭ!

مېھمانخانىدا يەنە كۈلكە كوتىرىلدى، ۋاڭ ھەممىدىن
بەكرەك كۈلگەن ئىدى. تېلىقىپ ھەتتا ئېغىناپ كەتتى. ئۇ
چىكىلىشتىن زورۇقۇپ "تارت" قىلىپ يەل چىقىرىۋەتكەن
ئىدى، كۈلكە يەنە بىر بالداق يۇقۇرى كوتىرىلدى.

موللا زەيدىن ئوردىغا كېلىپ - كېتىپ يۈرۈپ، بىر
ئىش توغرىسىدا ۋاڭنى خاپا قىلىپ قويغانىدا، ۋاڭ ئۇنى

① جىڭگوكچى — كونا ئەپيۇنكەش، ئورۇق، جانسىز
مەنىدە.

بىر كېچە جازالىماقچى بولۇپ، قىش كۈنى ئىگىز دالان ئۆگزىگە چىقىرىپ قويىدى. موللا زەيدىن ئىگىز دالاندا بىر كېچىنى ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇر بولدى. قىش كۈنلىرى ئىزغىرىن تاغ شامىلى چاپقىن ئۆتەتتى. قاراقۇشتەك قارا سوغاق موللا زەيدىننىڭ قولاقلىرىنى ئۈچۈرۈپ كەتكۈدەك قىلدى. ئۆز بېشىدىكى خەۋپنى چۈشەنگەن موللا زەيدىن دالاندىن سىرىلىپ چۈشۈپ كېتىش يولىنى ئىزلەپ كوردى، مۇمكىن ئەمەس ئىدى. "چىدىغانغا چىقارغان" دىدى - دە، ئۆگزىنىڭ بىر بۇرجىكىدە تۇرغان ئەسكى تولۇقنى تاڭ ئاتقىچە كوتىرىپ، يۈگۈرۈپ چىقتى. تاڭ ئاتقاندا ۋاڭ موللازەيدىننىڭ ھالىنى كورگىلى ئاتايىن چىقىپ قارىسا، موللازەيدىن تومىغى بىلەن ئوزىنى يەلپۈپ:

— ئەجەپ ئىسسىق ئۆگزىكەن، تەرلەپ ئاران تاڭ ئاتقۇزدۇم، — دەپ ئولتۇراتتى.

— ئىگىز دالاندا تەرلەپ كەتتىم دىگىنىڭ نىمىسى؟ — دىدى ۋاڭ ھەيران بولۇپ.

— يۇقۇرقى خامانغا خامانچىلار ئوت قالىغان ئىكەن. شۇ ئوتنىڭ تەپتىدىن تاڭ ئاتقىچە تەرلەپ چىقتىم، — دىدى موللا زەيدىن.

— بولدى، بولدى، قايتىپ چۈش، گۆلخانىڭدىن ئوتتۇم! — دىدى ۋاڭ. دوغىلار دەرھال شوتا قويۇپ موللا زەيدىننى ياندۇرۇپ چۈشتى. ۋاڭ يەنە مېھمانخانىسىغا كىرگۈزۈپ داستىخان سېلىپ چاي بەردى.

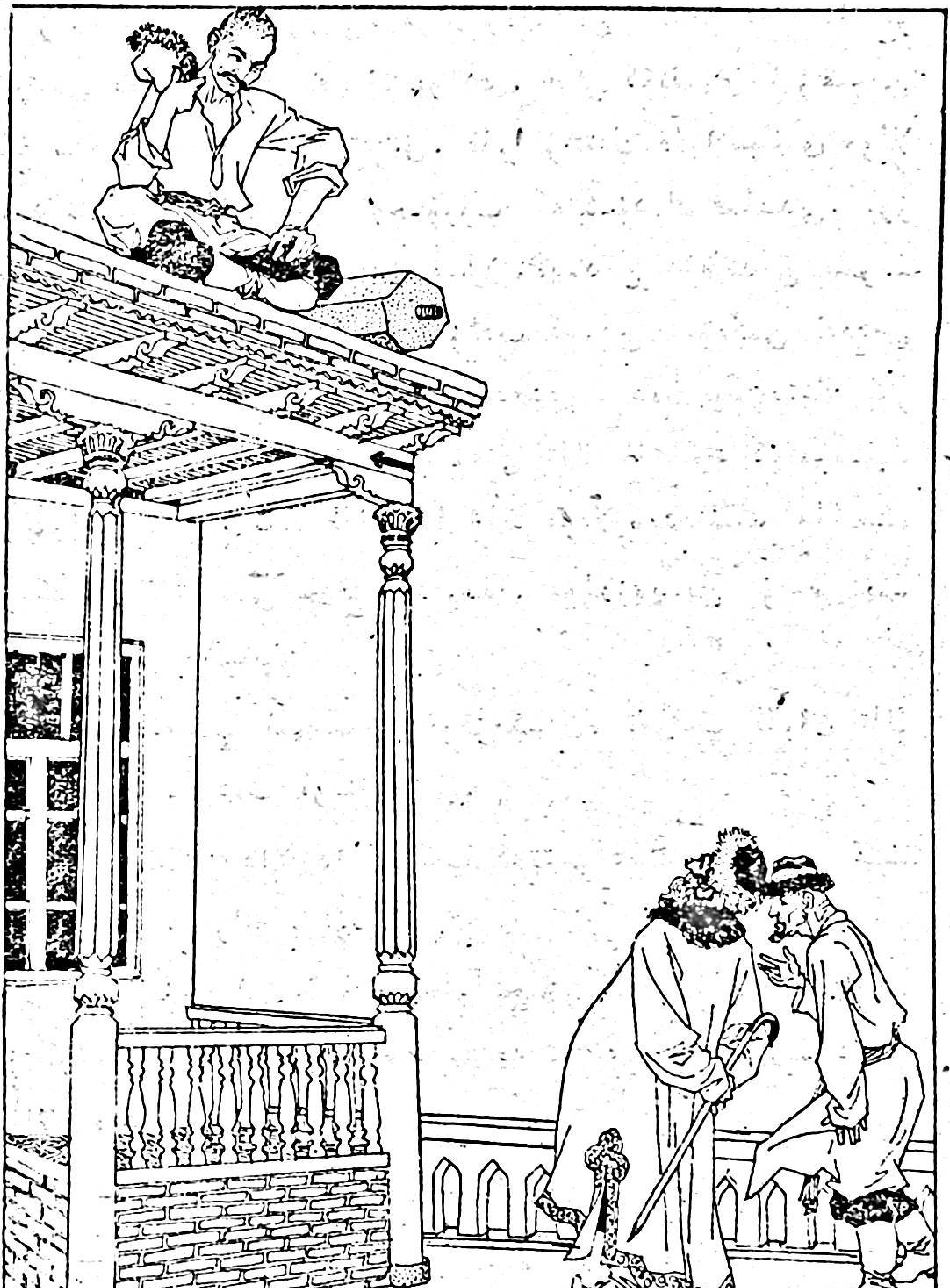

ۋاڭ بۇ ئىشلاردىن گويا موللا زەيدىننى ئۆز سىناق-
لىرىدىن ئۆتكۈزگەن ھىس قىلدىمۇ ياكى ئۇنىڭ قىزىق
پاراڭ، قىزىق ھەركەتلىرىگە ئاشىق بولۇپ قالدىمۇ، موللا
زەيدىن چاي ئىچىپ ئولتۇرغاندا ئۇنىڭغا:

— سەن ئەمدى ئوردىدا دوغا بولۇپ تۇرغىن.
بالىلىرىڭغا ھەر ئايدا بەش كۈرە بۇغداي بېرىل-
سۇن، — دىدى.

— يوقسۇ، مەن ئوردىغالا يىق ئەمەس، — دىدى مول-
لازەيدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، — مەن دىگەن بەزى ئىشلارنى
خەققە قارىغاندا كەم قىلىمەن، ئۇنىڭ ئۇستىگە كوپ ئىشلار-
نى خام قىلىمەن، قوتان سالسام قوناق شېخىدا تام قىلىمەن،
نان يەڭ دىسە بىر قېتىمدا بەش ناننى ھام قىلىمەن، ئاز
ئىشلارنى يوغان بىلىپ دام قىلىمەن، بېشىنى ئەكەل دىسە
بوكىنى ئەكىلىپ ئىشلارنى تامام قىلىمەن...

ئۇ ئۆزىنى قاچۇرغانسېرى ۋاڭ شۇنچە چىڭ چاپلاشتى.
كۈنلەر ئۆتمەكتە ئىدى.

بۇ سەرگۈزەشتىلەر خەلق ئارىسىغىمۇ سوز - چوچەك
بولۇپ كەڭ تارقالغان ئىدى. موللازەيدىننىڭ قىش كۈنى
ئىگىز دالاندا بىر كېچە تونەپ چىققانلىغى، ئۇنىڭ شۆھرىتى-
نى نەچچە ھەسسە ئاشۇرۇۋەتكەن ئىدى. ھەيران بولغان خەلق،
موللازەيدىندىن باشقىسى بولسا ئۇكېچىسى توڭلاپ ئولۇپ قالغان
بولاتتى، ئەگەر قازاغا رىزا دەپ تەكبىر ئوقۇپ ئولتۇرغان
بولسا، چوقۇم ھالاك بولاتتى، ھېچ بولمىغاندا پۇت - قول-

لەرنى ئۆششۈتۈپ قويغان بولاتتى، ياكى يىغلاپ - يالۋۇرۇپ ۋاڭنىڭ ئايىغىغا يىقىلغان بولاتتى، مۇشۇنىڭغا قارىغاندا موللازەيدىن زىرەك ھەم قاۋۇل ئادەم ئىكەن، دەپ ھەممە ئادەم قايىل بولغان ئىدى.

يىللار ئۆتتى. بىركۈنى موللازەيدىن ۋاڭنى ئۆز ئۆيىگە مېھمانغا ئېيتتى. ۋاڭ: «بۇ گاداي قانداق مېھمان قىلاركىن» دەپ خېچىر قاتقان ياسىداق مەپىگە ئولتۇرۇپ، دوغا - كاھى-لەرنى ئەگەشتۈرۈپ موللازەيدىننىڭ ئۆيىگە ماڭدى. موللازەي-دىن سۇپىغا بىر پارچە كىگىز سېلىپ، ۋاڭنى ئىززەت - ئىك-رام بىلەن ئولتۇرغۇزدى - دە، ئۆزى مىس چوگۈننى كوتىرىپ ئارقا ھويلا تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. ئاردىن يېرىم سائەت، بىرسائەت ئۆتتى. موللازەيدىن كىرمىدى. ئۇسسىغان ۋاڭنىڭ تاماقلىرى قۇرىدى. ۋاڭ ئادەملىرىگە قاراپ: «ئىز-لەپ كورۈڭلار، نىمە قىلىۋاتىدىكەن؟» دىدى. دوغىلار ئىز-لەپ قارىسا، موللازەيدىن چوگۈننى دەرەخكە ئېسىپ قويۇپ، ئۇنىڭ ئاستىغا ئوت قالاپ ئولتۇرغان ئىكەن. دوغىلار بۇ ئەھۋالنى ۋاڭغا مەلۇم قىلدى. ۋاڭ ئۆزى چىقىپ سورىدى:

— نىمە قىلغىنىڭ - بۇ؟

— ئۆزلىرىدەك كاتتا مېھمانلارغا چاي قاينىتىۋاتى-مەن، — دىدى موللازەيدىن.

— چوگۈننى دەرەخكە ئېسىپ قويۇپ، ئوت قالىسا قاي-نامدىكەن؟ — دىدى ۋاڭ مەسخىرە بىلەن كۈلۈپ. موللازەي-دىنمۇ مەسخىرە قىلىپ:

— ئەلۋەتتە قايىنايدۇ، ئەلۋەتتە قايىنايدۇ. ئۆتكەن قىش ئۆزلىرىنىڭ ئىگىز دالانلىرىدا بىر كېچە تۈنەپ چىققان ۋاقتىمدا، خامانغا قالانغان ئوتنىڭ تەپتىدە تاڭ ئاتقىچە تەرلەپ چىققانلىغىمنى، ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرگەن ئىدىلە. خامان بىلەن ئىگىز دالانىڭ ئارىلىغى ئىككى يول كېلىدۇ. ئەمدى ئويلاپ كۆرسىلە، ئىككى يول يىراقلىقتىكى ئوتنىڭ تەپتىدە ئادەم تەرلىگەن يەردە، بىر غۇلاچ ئىگىز-لىككە ئېسىلغان چوگۈن قايىنمايدۇ دېسە كىمنىڭ ئىشەنگۈسى كېلىدۇ؟ بىر ئاز سەۋرى قىلسىلا، چوگۈن ئەلۋەتتە قايىنايدۇ، — دېدى موللا زەيدىن.

ۋاڭ ئۇنىڭ مەسخىرە بىلەن كۈلۈپ قىلغان سۆزلىرىگە نە حاپا بولۇشنى، نە كۈلۈشنى مۇۋاپىق كۆرمەي، ئۆزىنىڭ ئەخمەق بولغانلىغىغا ئاچچىغى كېلىپ، قايتىپ كېتىشكە مەج-بۇر بولدى.

بۇ ۋەقەمۇ خەلق ئىچىدە كۆپ سۆزلىنىپ، موللا زەي-دىنىڭ شۆھرىتىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇۋەتتى.

(5)

بۇيرۇققا بىنائەن ئوردا كاھلىرى ئارىپ قوغۇنچىنى چەمبەر-چەس باغلاپ، ئاتقا سۆرىتىپ ئەكىلىپ زىندانغا تاشلىدى. زىنداندا يەنە لەمجىنلىك سېتىۋالدى ياقاڭ ئى-سىملىك ئادەممۇ بار ئىدى. بۇ ئادەم ئۇزۇندىن بۇيان ئات-ۋاز ئىدى. ئۇنىڭ ئىككى بايتىلى بولۇپ، ئات-خېچىر

تۇغدۇرۇپ ئۇنى بېقىپ سېتىپ كۈن كەچۈرەتتى. كېيىنكى يىللاردا بۇ ئادەمنىڭ بىر شىرغا ئېتى يورغىدا داڭ چىقاردى. يۇرتتىكى ھەرقايسى ئاتخۇمار بايلار شىرغىنى تالىشىپ 15 دادەن بۇغداي بېرىمىز دەپمۇ سېتىۋالالماي يۈرەتتى. ئەمما بۇ خەۋەرنى ۋاڭ ئاڭلىغاندىن كېيىن، 20 دادەن بۇغداي بېرىمەن لۈكچۈندىكى ساڭدىن بۇغداي قاچىلىۋالسۇن، دېگەن بىر پارچە خەتنى تاشلاپ قويۇپ شىرغا يورغىنى يېتىلەپ كەتتى. سېتىۋالدى ياقاڭ بۇغداينى ئېلىۋېلىش ئۈچۈن لەمجىندىن ھارۋا، ئېشەك يالاپ ئاتايىن لۈكچۈنگە چىقتى. كىلىچى ئامانشا بەگ سېتىۋالدى بىلەن ئۆز ئۆيىدە كۆرۈشۈپ بۇغداينى بەرمەكچى بولدى ۋە ئوردىدىن يېزىپ بەرگەن ھوججەتنى تەلەپ قىلدى. سېتىۋالدى بەلۋېغىدىن خەتنى چىقىرىپ بەردى. ئامانشا بەگ خەتنى بىر قۇر كۆزدىن كەچۈرۈپ ساڭدىن قاچىلىۋېلىشقا بۇيرىدى ۋە ھوججەتنى ياستۇقىنىڭ ئاستىغا تىقىپ قويدى. سېتىۋالدى ياقاڭ يالاپ كەلگەن ئات-ئۇلاقلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ساڭغا كەلگەندە ساڭچىلار ھوججەت تەلەپ قىلدى. ھوججەتنى ئامانشا بەككە تاپشۇردۇق، دېسەمۇ ساڭچىلار ئىناۋەتكە ئالماي، خەتسىز ئاش بېرەلمەيمىز، دەپ تۇردى. سېتىۋالدى دەرھال بەگنىڭ ئۆيىگە كەلسە، ئامانشا بەگ ئاتلىق بىر تەرەپكە كېتىپ قالغان ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن يا ئاشلىقنى ئالالمىدى، يا ھوججەتنى تاپالمىدى. بۇلار نامازدىگەرگىچە ساقلىدى، ئاخىرى بولماي يالاپ كەلگەن ھارۋا - ئېشەكلەرنى قايتۇرۇشقا توغرا كەلدى. سېتىۋالدى ئامانشا بەگنىڭ ئىشىگى ئالدىدا نەق ئىككى كۈن ساقلىغان

بولسىمۇ ئۇ كەلمىدى. ھەتتا ئۇنىڭ قەيەرگە كەتكەنلىكىنىمۇ ئۇققىلى بولمىدى. سېتىۋالدى ئىلاجسىز لەمجىنىگە قايتىپ كېتىپ، باشقىدىن كېلىش قارارىغا كەلدى. شۇنداق قىلىپ بۇ ئىشنىڭ كۈنى ئۆزدىراپ، كونىراشقا يۈز تۇتتى. ئوردىغا كېلىپ ۋاڭغا توغرا بولۇپ كورگەن بولسىمۇ، ۋاڭ ھوججەت بويىچە ئېلىشنى ئۇقتۇرۇپ ئانچە ئىگىدارلىق قىلمىدى. شىرغا يورغا شۇنداق ئاسان قولدىن چىقىپ كەتتىكى، بىر كەمبەغەل ئائىلىنىڭ چىداپ تۇرغۇدەك ھېچ ھالى قالمىدى، ھەتتا تۇرپان يامۇلغا ئەرز قىلىپ بارغان بولسىمۇ، قۇلاق سالىدىغان بىرەر ئادەم چىقمىدى، سېتىۋالدى قايتىپ كېلىپ ۋاڭغا: بۇغداينى ماڭا بەرمىدى دەپ داتلىدى، بۇنى ئاڭلىغان ۋاڭ قوشۇمىسىنى تۈرۈپ:

— سەن بىزگە تۆھمەت قىلماقچىمۇ؟ ئالمىدىم دېگىنىڭ بىكار گەپ. ھازىر ھوججەت خەت ئۆزىمىزگە يېنىپ كەلدى. بۇغداينى ساڭا بەرمىگەن بولسا خەت بىزگە قايتىپ كەلمەيتتى، — دېدى.

— بىر دان بۇغداي ئالغىنىم يوق... — دېدى سېتىۋالدى ئاچچىغىدا كوزىگە ياش ئېلىپ.

—ھوججەت قولىمىزغا يېنىپ كەلگەنلىكىنى كورۇپ تۇرۇپ، بۇغداي ئالمىدىم دېسەڭ بۇنىڭغا كىم ئىشىنىدۇ؟ — دېدى كاھلاردىن بىرسى سوز قىستۇرۇپ.

— خۇدا ھەققى ماڭا بىر دان ئاش بەرمىدى، خەتنى ئامانشانىڭ قولىغا بېرىپ قويۇپ ساڭغا بارساق، ساڭچىلار ئاش بەرمىدى. قاراپ تۇرۇپ ئۇۋال قىلساڭلار بولامدۇ؟

— سەن ئۇردىغا توھمەت قىلماقچىمۇ؟ — دېدى ۋاڭ ۋە ئۇنى زىندانغا تاشلاشقا ھوكۇم قىلدى.

زىنداندا يەنە كامىل سەپرا دېگەن ئادەممۇ بار ئىدى. شۇ دەۋرلەردە «قاراڭغۇ باغ» ئولتۇرۇشى بولاتتى. بۇ ئولتۇرۇشقا كىمنىڭ چىرايلىق ئايالى، قىزى ياكى كېلىنى بولسا شۇلارنى تەكلىپ قىلىپ قاتناشتۇراتتى. كامىل سەپرانىڭ كىچىك خوتۇنى زەيتۇنىخان داڭدار ئايال بولغاچقا، بۇ قېتىمقى باغ ئولتۇرۇشىغا ئۇردا تەرەپتىن تەكلىپ قىلىپ مەپە ئەۋەتكەندە كامىل سەپرا بۇ خورلۇققا چىداپ تۇرالماي، ۋاڭ ئەۋەتكەن ئادەملەرگە: ئابرويىڭلارنى ساقلاپ ئاستا كېتىپ قېلىڭلار، ئۇز ئايالىمغا ئۆزەم ئىگە، دېدى. دوغىلار قايتىپ كېلىپ كامىلنىڭ سوزىنى يەتكۈزگەندە، ۋاڭ ئاچچىقىغا پايلىماي ئۇنىمۇ ئاتقا سورۇتۇپ ئەپكېلىپ، زىندانغا تاشلىغان ئىدى.

شۇنىڭدەك يەنە ئوندەك ئادەم بولۇپ، ئۇلارمۇ يۇقۇرقىلارغا ئوخشاش يوقىلاڭ ئىشلار بىلەن ياتقانلار ئىدى.

يۇرت ئىچىدە زىندانىكىلەر توغرىسىدا نۇرغۇن غۇلغۇلا ۋە شىكايەتلەر بولماقتا ئىدى. ھەممە ئادەم زىنداندىكىلەرنىڭ ناھەق يېتىۋاتقانلىقىنى بىلگەندىن تاشقىرى، ئۇلارنىڭ كەلگۈسى توغرىسىدا غەم - ئەندىشە قىلاتتى. ۋاڭلىق ھاكىمىيەتنىڭ، بولۇپمۇ توقماق جازاسى بىلەن نۇرغۇن ئادەملەرنى كېرەكتىن چىقىرىپ تاشلىغانلىقىنى بىلگەن خەلق ھازىر زىنداندا قامالغانلارنىڭمۇ ناھەق جازالىنىپ، كېرەكتىن چىقىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەيتتى.

ۋاڭ ۋە ئۇنىڭ ئوردا خادىملىرى بولسا: «بىز يۇرتنى توقماق بىلەن تۇتۇپ تۇرۇۋاتىمىز» دەپ ئۆزىگە تەمەننا قويۇشاتتى. بۇنىڭدىن خەلق ئىنتايىن نارازى ئىدى.

قاراڭغۇ باغ ــ بۇك - باراقسانلىقىغا قاراپ قويۇلغان ئىسىم بولۇشى ناتايىن. بەلكى بۇ باغدا ۋاڭلار ئەيشى - ئىشرەتلىك مەشرەپلەر ئويناپ، شەرمەندىچىلىكلەرنى قىلىدىغانلىقلىرى ئۈچۈن شۇنداق دەپ ئاتالغان بولۇشى مۇمكىن. بۇ باغدىكى مەشرەپكە يۇرتنىڭ ھەر قانداق يېرىدىكى چىرايلىق؛ داڭدار، چوكان - جۇۋانلار قاتناشتۇرۇلاتتى ۋە ئۇلارنى ئۇسۇلغا سالاتتى. ئۇسۇل جەريانىدا ناۋادا ۋاڭنىڭ بىرەر چوكانغا كۆڭلى چۈشۈپ قالغان بولسا، ئىنتايىن خورلۇق ئۇسۇل بىلەن ۋاڭغا شارائىت يارىتىپ بېرەتتى: شۇنىڭ ئۈچۈن كىمنىڭ كېلىنى ياكى قىزى ئوردا مەپىسگە چۈشكەن بولسا، بۇ ئىنتايىن خورلۇق ھېسابلىناتتى. مەپىگە چۈشكەن ئاياللار ئۆلگىچە يامان ئاتلىق بولۇپ ئۆتەتتى. بۇ خورلۇققا چىدىماي ئەگەر كامىل سەپرادەك قارشىلىق كۆرسەتسە زىندانغا مەھكۇم بولاتتى.

كامىل سەپرا زىندانغا مەھكۇم قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ كىچىك خوتۇنى زەيتۇنخاننى بىمالال تەكلىپ قىلىپ بۇ قېتىمقى قاراڭغۇ باغ مەشرىۋىگە قاتناشتۇردى، دەرۋەقە زەيتۇنخان غۇنچە بوي، كېلىشكەن ئايال ئىدى.

ھاپىزلار باغنىڭ ئىچىنى يېرۋەتكىدەك ناخشا ئېيتىپ

قىزىتقان پەيتتە، زەيتۇنخان ئۇسۇلغا چۈشتى. ھاپىزلار ناخشىنى ”زەيتۇنخان“ ناملىق پەدىگە يوتكەپ:

جېنىم بالام زەيتۇنخان،
ئويدە يېتىپ ئايۋاندا،
باغدا يېتىپ كارۋاتىدا...

....

دەپ توختىماي توۋلاشقا باشلىدى، ۋاڭ بولسا زەيتۇنخانغا ئاچكوزلۇك بىلەن تەلمۈرۈپ قالغان ئىدى. كاھلاردىن بىرسى ۋاڭنىڭ ھەۋىسى قوزغىلىپ قالغانلىقىنى بايقىدى - دە، قاراڭغۇ باغ قائىدىسى بويىچە:

— ۋاڭ غوجام خىرىس قىلدى، باشنى يەردىن كوتەرمەيمىز!... — دەپ جاكا ئېلان قىلدى.

بۇنى ئاڭلىغان كاھلار، ھاپىزلارنىڭ ھەممىسى قىلىۋاتقان ئىشىنى توختىتىپ، ھەرقايسىسى ئوز ئورۇنلىرىدا دۈم يېتىشتى، تاكى ۋاڭ كوڭۈل ئېچىپ بولغانغا قەدەر بېشىنى كوتەرمەسلىكلىرى لازىم ئىدى. بۇ خورلۇققا كونگەن ھەرقانداق كىشى قاراڭغۇ باغ مەشرىۋىنىڭ ياخشى مېھمىنى بولالايتتى. لېكىن موللازەيدىن بۇ خورلۇققا قايىل ئەمەس ئىدى. بۈگۈن گەرچە ئۇ مەشرەپكە قاتناشقان بولسىمۇ، خورلۇققا كونۇش ئۈچۈن ئەمەس، ئەكسىچە، زەيتۇنخاننى ھەرقانداق نومۇستىن ساقلاپ قېلىشنى مەقسەت قىلغان ئىدى. شۇڭا كاھ يۇقۇرقى جاكانى ئېلان قىلىپ باشقىلار

ئۆز ئورنىغا دۈم چۈشكەن پۇرسەتتە، موللازەيدىن قولىدىكى داپنى داراڭلىتىپ ئېتىپ، ”چاشقان، چاشقان“ دەپ ۋاقىرىدى.

ھەممەيلەن چوچۇپ قاراشتى. بولۇپمۇ ۋاڭنىڭ ئەرۋاھى ئۆركۈپ، چوچۇپ پۇتىنى تارتتى. موللازەيدىن ئورنىدىن تۇرۇپ داپنى ئالغىلى كېتىۋېتىپ:

— قارىسام، ۋاڭ غوجامنىڭ پۇتى يېنىدا يوغان بىر چاشقان كېتىۋاتامدۇ! غوجامنىڭ پۇتىنى چىشلىۋالمىسۇن، دەپ ئالدىراپ داپنى ئاتتىم، — دېدى.

بۇ ھادىسە بىلەن ۋاڭنىڭ پەيزى خۇددى تاماكىنىڭ تۈتۈنىدەك توزۇپ كەتتى. دۈم ياتقانلارمۇ بىر-بىرلەپ باشلىرىنى كوتىرىپ، ئەلگىرىكى ھالەتكە كېلىپ ئولتۇرۇشتى.

موللازەيدىن قاقاقلاپ كۈلۈپ:

— بىر چاشقان بىر قازان ئاشنى بۇلغاپتۇ، دېگەندەك، بۈگۈنكى پەيزىنىمۇ بىر چاشقان بۇزدى، — دەپ غۇدۇڭشىغان ھالدا داپنى ئېلىپ ئۆز جايىغا قايتىپ كەلدى.

— بۇ سورۇننى بۇزدۇڭلار! — دېدى ۋاڭ كاھىلارغا گولمۇيۇپ.

قورقۇپ كەتكەن كاھىلار تەمتىرىشىپ:

— خوش، خوش، — دېيىشتى.

(6)

لۈكچۈن ۋاڭلىرىنى ئاددى چاغلاشقا بولمايدۇ. ئۇلارنىڭ توقلۇقتىن كېرىلىپ، ھالاۋەتتىن سەمرىپ،

بىكارچىلىقتىن زېرىكىپ ساراڭلارچە ئىش كۆرىدىغان بەزەن ھاماقەتلىكلىرىگە قاراپ، ئۇلارنى پۈتۈنلەي ئەقىلسىز كىشىلەر دېيىشكە بولمايتتى. ئۇلار تۈپ - ئاساسىي مەسىلىلەردە چېچەن ۋە ھوشيار تۇراتتى. بولۇپمۇ، ئۇلار بېيجىڭدىكى خان تەرەپكە، ئۈرۈمچىدىكى دۇدۇ - جاڭجۇن تەرەپكە ۋە تۇرپاندىكى ئامبال تەرەپكە ئىنتايىن ھوشيارلىق بىلەن قۇلاق سېلىپ، يىلان قانداق كۆشىسە، ئۆز لايىغىدا ئىش كۆرۈشكە كاللا ئىشلىتەتتى. بېيجىڭ خانىغا قانداق مۇئامىلە قىلىش، قانداق سوغا تەقدىم قىلىش؛ ئۈرۈمچى دۇدۇسىغا قانداق قىلىش؛ تۇرپان ئامبىلىغا قانداق مادارا قوللىنىش جەھەتلەردە ئالاھىدە يول ئىزلەيتتى.

سېتىۋالدى ياقاڭنىڭ يورغىسىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىش ياكى خەقنىڭ يەر - زېمىنلىرىنى ئۆزىگە قوشۇۋېلىشتەك تۈپ مەنپەئەت مەسىلىلىرىدە ۋاڭلار ئىنتايىن قۇۋ ئىدى. شۇنىڭدەك ئۆز تەۋەسىدىكى ھەر قانداق باينىڭ مەلۇم تەرەپلەردە ئۆزىدىن ئېشىپ كېتىشىگە يول قويمىغانىنىڭ ئۈستىگە، ئاقسۇ - كۇچار ۋاڭلىرى، قەشقەر - يەركەن غوجىلىرى تەرەپكىمۇ ھوشيارلىق بىلەن قۇلاق سالاتتى، ھەتتا يوشۇرۇن ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇلارنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرى ۋە يېتەرسىزلىكلىرىنى كۆزىتىپ كېلىپ، يەرسۇيىنىڭ ئاز - كۆپلۈكى، ئابروي، ئىناۋەت، سولەت ۋە باشقا جەھەتلەردە ئۆزلىرىنى ئۇلار بىلەن سېلىشتۇرۇپ تۇراتتى، قىسقىسى ئۇلار بىلەن ئۆزىگە سوقۇشتۇراتتى. ئەگەر ئۇلاردىن قايسى جەھەتتە بىر ئاز

ئارقىدا قالغانلىقىنى ھېس قىلسا، ئۇزۇپ كېتىش تەدبىرلىرىنى كورەتتى.

ۋاڭ بۈگۈن ئىككى غاڭزا تاماكا چېكىۋالغاندىن كېيىن، شىر كەيىپ سۈرۈپ ئوڭدىسىغا ياتتى ۋە چوڭقۇر خىيالغا كەتتى. ئەپيۇننى گەرچە سۆزۈك كەيىپ قىلىدۇ دېيىشسىمۇ، بۈگۈن بۇ كەيپكە قاندىقتۇ بىر غەشلىك ئارىلاشقان ئىدى. شۇڭا ئۇ، خىيالىغا كەلگەننى ئوتتۇرىغا قويدى:

— كوچار ۋاڭلىرى ناغرا چالسا، ئۇزۇن بىر نەمەسى باز دەيدۇ، ئۇ قانداق نەرسە؟ نېمىشقا بىزدە يوق؟ — دېدى.

— خوش... — غوجا كاھ دەرھال جاۋاپ بېرىپ مۇنداق دېدى، — كورۇپ كەلگەنلەرنىڭ ئېيتقانلىرىغا قارىغاندا، ئۇزۇنلۇغى ئىككى غۇلاچ كېلىدىغان بىر نېمىكەن. ئۇنى «نەرە» دەيدىكەن. ئاۋازى مۇزغا يىقىلغان ئودەكتەك غات-غات قىلىپچىقىدىكەن، ھېچقانچە ياخشىلىغى يوقكەن، يەنىلا بىزنىڭ سۇنايلىرىمىز ياخشىكەن...

— ھىم... — دېدى ۋاڭ ۋە جىم بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئەتراپىدا تۇرغانلارمۇ سۈكۈت ئىچىدە تىمتاس ئولتۇراتتى.

بىر ئازدىن كېيىن ۋاڭ يەنە سوزلەپ:

— ھىلىقى بەدەخشە① ئاتلىرىچۇ؟ — دېدى.

— خوش... — دېدى غوجا كاھ جاۋاپ بېرىپ، — بەدەخشان ئارغىماقلىرى دېگىنى بويىنى ئۇزۇن، قوسىغى

① بەدەخشان ئارغىماقلىرىنى دېمەكچى.

بەك ـ ا رچەلەقتىن زېرىكمەپ سـ ا را ڭـلارچـە ئىش كـو ر ىد ىغـان بەزەن ھاما قەتلىكلەرىگە قا راپ، ئۇلارنى پۈتۈنلەي ئەقىلسىز كىشلەر دېيىشكە بولما يتتى. ئۇلار تۈپ - ئاساسي مەسىلىلەردە چېچەن ۋە ھۇشيار تۇراتتى. بولۇپمۇ، ئـۇلار بـېيىجىڭـدىكـى خان تەرەپكە، ئـۇرۇمچىدىكى دۇدۇ - جـاڭجۇن تـەرەپكە ۋە تۇرپاندىكى ئامبال تـەرەپكـە ئىنتايىن ھـۇشيارلىق بىلـەن قۇلاق سېلىپ، يەلان قانداق كـوشىسە، ئـوز لا يىغىدا ئىش كورۇشكە كاللا ئىشلىتەتتى. بېيىجىڭ خانغا قانداق مۇئامىلـە قىلىش، قانداق سوغا تـەقدىم قىلىش؛ ئـۇرۇمچى دۇدۇسىغا قانداق قىلىش؛ تـۇرپان ئـامبىلىغـا قـا نـىداق مـادارا قوللىنىش جەھەتلەردە ئـالاھىدە يـول ئىزلەيتتى.

سېتىۋالدى ياقاڭنىڭ يورغىسىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىش ياكى خەقنىڭ يەر - زىمىنلىرىنى ئۆزىگە قوشۇۋېلىشتەك تۈپ مـەنپـەئـەت مـەسىلىلىرىدە ۋاڭـلار ئىنتايىن قۇۋ ئىدى. شۇنىڭدەك ئۆز تەۋەسىدىكى ھەر قانداق باينىڭ مەلۇم تەرەپلەردە ئۆزىدىن ئېشىپ كېتىشىگە يول قويمىغا نىنىڭ ئۈستىگە، ئاقسۇ - كۇچار ۋاڭلىرى، قەشقەر - يـەركەن غـوجىلىرى تـەرەپـكىمۇ ھۇشيارلىق بىلەن قۇلاق سالاتتى، ھەتتا يـوشۇرۇن ئـادەم ئەۋەتىپ، ئۇلارنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرى ۋە يېتەرسىزلىكلىرىنـى كۆزىتىپ كېلىپ، يەرسۇيىنىڭ ئاز - كوپلۇگى، ئابروي، ئىناۋەت، سولەت ۋە باشقا جەھەتلـەردە ئـوزلـىرىنـى ئـۇلار بىلـەن سېلىشتۇرۇپ تۇراتتى، قىسقىسـى ئـۇلار بىلـەن ئـۆزەڭـگـە سوقۇشتۇراتتى. ئەگەر ئۇلاردىن قايسى جـەھەتتـە بـىر ئـاز

ئارقىدا قالغانلىقىنى ھېس قىلسا، ئۆزۈپ كېتىش تەدبىرلىرىنى كورەتتى.

ۋاڭ بۈگۈن ئىككى غاڭزا تاماكا چېكىۋالغاندىن كېيىن، شىر كەيىپ سۈرۈپ ئولتۇرىدىغان ياتقى ۋە چوڭقۇر خىيالغا كەتتى. ئەپيۇننى گەرچە سۈزۈك كەيىپ قىلىدۇ دېيىشىدۇ، بۈگۈن بۇ كەيپكە قانداقتۇ بىر غەشلىك ئارىلاشقان ئىدى. شۇڭا ئۇ، خىيالغا كەلگەننى ئوتتۇرىغا قويدى:

— كوچار ۋاڭلىرى ناغرا چالسا، ئۆزۈن بىر نەغمىسى بار دەيدۇ، ئۇ قانداق نەرسە؟ نېمىشقا بىزدە يوق؟ — دېدى.

— خوش... — غوجا كاھ دەرھال جاۋاپ بېرىپ مۇنداق دېدى، — كورۈپ كەلگەنلەرنىڭ ئېيتقانلىرىغا قارىغاندا، ئۆزۈنلۈغى ئىككى غۇلاچ كېلىدىغان بىر نېمىكەن. ئۇنى «نەرە» دەيدىكەن. ئاۋازى مۇزغا يىقىلغان ئودەكتەك غات-غات قىلىپچىقىدىكەن، ھېچقانچە ياخشىلىقى يوقكەن، يەنىلا بىزنىڭ سۇنايلىرىمىز ياخشىكەن...

— ھىم... — دېدى ۋاڭ ۋە جىم بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئەتراپىدا تۇرغانلارمۇ سۈكۈت ئىچىدە تىمتاس ئولتۇراتتى. بىر ئازدىن كېيىن ۋاڭ يەنە سوزلەپ:

— ھېلىقى بەدەخشە① ئاتلىرىچۇ؟ — دېدى.

— خوش... — دېدى غوجا كاھ جاۋاپ بېرىپ، — بەدەخشان ئارغىماقلىرى دېگەننى بويىنى ئۆزۈن، قوسىقى

---

① بەدەخشان ئارغىماقلىرىنى دېمەكچى.

ئىنچىكە، پۇتلىرى نازۇك كېلىدىغان، پالازدا بوغۇز يەيدىغان ئاتلار ئىكەن، يەر تاللايدىغان بەكمۇ زىل دەيدۇ. بىزنىڭ لۈكچۈن زېمىنلىرىگە تۇزمەيدۇ دەيدۇ. ئىسسىققا چىدىمىسا كېرەك.

— ھىم... — ۋاڭ يەنە كوزىنى يۇمۇپ ئويغا كەتتى.

موللازەيدىن ۋاڭنىڭ ھازىرقى ئىچ پۇشۇغىنى ۋە ھەسەتخورلۇق قىلىۋاتقانلىقىنى سېزىپ سوز باشلىدى:

— مېنىڭ بىلىشىمچە ئاقسۇ، كۇچار ۋاڭلىرى بىر-ئىككى خىل يېڭى نەرسىنى بىلەن ئوزلىرىدىن ئۇستۈن تۇرىمىز دەپ ئويلاۋاتسا كېرەك، لېكىن بىر-ئىككى يېڭى نەرسە بىلەن ئىش پۈتمەيدۇ. مېنىڭچە بىر مۇھىم ئىش بار. بۇ ئىش ھېچكىمنىڭ خىيالىغا كىرىپ باقمىغان ئىش. ئەگەر ئوزلىرى ئادەم باللىرىنىڭ خىيالىغا كىرىپ باقمىغان، بەلكى ئۇلار ئويلاپ كورمىگەن شۇ ئىشنى قىلغان بولسىلا، ھەممىنى بېسىپ چۈشكەن بولاتتىلا.

— قايسى ئىشنى دىمەكچى سەن؟ — ۋاڭ موللازەيدىننىڭ سوزىگە قىزىقىپ ئالاھىدە كوڭۇل قويۇپ سورىدى.

— مەن بىر قۇلاق موللىسى. كىتاپلاردىن ئاڭلىشىمچە، ئالەم دىگەن تارىخ ئالىمىكەن، — دىدى موللازەيدىن ئالدىرىماستىن تەسىرلىك قىلىپ، — تارىختا پادىشالار، ۋاڭ غوجىلار ئارقىمۇ — ئارقا ئۇزۇلمەي ئوتۇپ تۇرىدىكەن. پادىشالار تارىخى، ۋاڭ غوجىلار تارىخى، ئەۋلىيالار تارىخى دەپ كىتاپلار يېزىلىدىكەن. ئۇلۇغ ئىش قىلغان بولسا،

تارىخقا ئالاھىدە يېزىپ ماختايدىكەن. ئۇلۇغ ئىش قىلمى-
غانلار بولسا، تارىخقا يېزىلمايدىكەن، يېزىلغان تەقدىردىمۇ،
ئاددىلا يېزىپ قويۇلىدىكەن. مېنىڭچە ئاددى يېزىلغاندىن،
يېزىلمىغان ياخشى. نوشىرۋان ئادىل، ئۇ ئادىل بولغانلىقى
ئۈچۈن تارىخقا يېزىلدى. ئەگەر ئۇ، ئادىللىق قىلماستىن،
ئۆز ئوردىسىدا بىرەر ئۇزۇن سوناي چالدۇرۇپ ياكى بىر
نەچچە بەدەخشان ئارغىماقلىرىنى بېقىپلا ئوتكەن بولسا، ئۇ-
نىڭغا «ئادىل» دېگەن نام بېرىلمەيتتى. «تەلۋىنىڭ بىر قىلمى-
غى ئارتۇق» دەپ، ئاقسۇ - كۇچار ۋاڭلىرى ئۇزۇن سوناي
چالدۇرۇپ، بىر نەچچىدىن بەدەخشان ئاتلىرىنى باقتۇرۇپ يېتى-
ۋەرسۇن. ئۇلارنىڭ ئۇنداق ئىشلىرى تارىخقا ھەرگىز يېزى-
لمايدۇ. ئەگەر ئۆزلىرى دانالىقلىرىغا ئېلىپ، ئۇلار قىلمى-
غان، بەلكى قىلالمىغان، ھەتتا ئويلاپمۇ يەتمىگەن يېڭى بىر
ئىشنى بىجا كەلتۇرۇپ، ئۇلارنى بىسىپ چۇشۇپ، ھەيران قال-
دۇرغان بولسىلا، مېنىڭچە بەك كاتتا ئىش بولاتتى...

— قېنى، قانداق ئىشنى دېمەكچىسەن؟ — دېدى ۋاڭ
ئالدىراپ.

موللازەيدىنىنىڭ سوزى دەل ۋاڭغوجىنىڭ مۇددىئاسىدىن
چىققان ئىدى.

— ئوتمۇشتىكى پادىشا — ۋاڭلارنىڭ ھەممىسى يۇرت-
نى بىرخىل ئۇسۇلدا سوراپ كەلدى. مەسىلەن، گۇنا قىلغان-
لارنى زىندانغا تاشلاش، باغلاپ ئېسىش، ئولۇمگە بۇيرۇش،
كالتەككە بېسىش... بۇلارنىڭ ھەممىسى بىر خىل چارە. ھېچ-
قانداق پەرقى يوق. بىز بۇيەردە توقماق جازاسى دېسەك،

كۇچار - ئاقسۇدا كالتەك جازاسى دەيدۇ. ئەمەلدە مۇنداق
جازا چارىلەرى تارىخلارغا ھەرگىز يېزىلمايدۇ. ناۋادا ئۇز-
لەرى ھەرقانداق پادىشا - ۋاڭلار قىلمىغان، بەلكى ئۇلار
قىلالمىغان ياكى ئۇلارنىڭ چارىلىرىگە تامامەن ئوخشىماي-
دىغان يېڭى ئۇسۇلنى تېپىپ ئىجرا قىلغان بولسىلا،
تارىخلارغا ئالاھىدە يېزىلغان بولسىلا، نىمە دىگەن ياخشى
بولاتتى!

- قېنى قانداق ئۇسۇلنى دەيسەن ؟ ئوچۇق ئېيت! -
دىدى ۋاڭ تىت - تىت بولۇپ.

- مېنىڭچە توقماق جازاسى دىگەننى ئۆزگەرتكەن
بولسىلا! - دىدى موللازەيدىن مۇلايىملىق بىلەن، - توقماق
جازاسىنى ئۆزگەرتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا چىرايلىق ئاڭلىنىدى-
غان، ئەمەلىيەتتە توقماق بىلەن ئۇرغاندىنمۇ دەھشەتلىك
بولىدىغان بىر چارىنى قوللىنىپ، پۈتۈن ئىقلىمنى ھەيران
قالدۇرغان بولسىلا ...

- چارەڭنى ئېيت. ئوچۇق سوزلە!

- مېنىڭچە مەيلى زىندانىدىكى، مەيلى يېڭىدىن تۇتۇل-
غان گۇناكارلارغا توقماق جازاسى قوللانماستىن «كوك كەپ-
تەر» جازاسىنى قوللىنىپ نابۇت قىلساق، نىمەدىگەن دانىش-
مەنلىك چارە بولاتتى - ھە؟ توقماقتا ئۇرۇپ نابۇت
قىلدى دىگەندىن كورە، كوك كەپتەر قوغلىتىپ چارە كوردى،
دىگەننى سىلىق ئاڭلىنىدۇ. ئەمما ئەمەلىيەتتە توقماق بىلەن
ئۇرغاندىن نەچچە ھەسسە ئارتۇق ئۇنۇم بېرىدۇ ...

— كوك كەپتەر جازاسى دىگىنىنىڭ قانداق جازا؟ — تاقەتسىزلەنگەن ۋاڭ موللازەيدىنىنىڭ كوزىگە تەلمۈرۈپ قارايتتى.

— كەپتەرنىڭ بويىنىنى تولغاپ ئۈزگەندەك بويىنىنى ئۈزۈپ تاشلايدىغان جازانى دەيدىغاندۇ؟! — دىدى غوجا كاھ سوزگە ئارىلىشىپ.

— ھەرگىز ئۇنداق گەپ ئەمەس، — دىدى موللازەيدىن چۈشەندۈرۈپ، — گۇناكارلارنىڭ بېشىنى كەپتەرنىڭ بويىنىنى ئۈزگەندەك ئۈزۈپ تاشلايدىغان بولسا ۋەھشىلىك بولىدۇ. تارىخ تەزكىرىلەرگە ۋەھشىلىك قىلدى، دەپ يېزىلىش دانىشمەن ۋاڭلارغا نىسبەتەن نومۇس، كاتتا نومۇس بولىدۇ.

— قېنى سورا، ۋەھشىلىكمۇ بولمايدىغان، ئاتىلىشقا سىلىق، ئەمما ئوخشاشلا ئالىي جازا بەرگىلى بولىدىغان چارە بولسا ئېيت، دىگىنىڭنى قىلىمەن.

— مەسىلەن، ئولۇم جازاسى بەرمەكچى بولغان بىر گۇناكار ئېتىپ ئولتۇرۇلسىمۇ، دارغا ئېسىپ ئولتۇرۇلسىمۇ، بەرىبىر ئولتۇرۇلىدۇ، ئەمما بۇ، بىر خىللا چارە. ئەگەر ئولۇم جازاسى بېرىلىدىغان گۇناكارغا بەلگە قىلىنغان كوك كەپتەرنى قويۇۋېتىپ، مۇشۇ كەپتەرنى تۇتۇپ كېلىسەن دەپ ئەمرى قىلساق، بۇ گۇناكار ئوز جازاسىنى تاپىدۇ. كەپتەر دىگەن تاققا ياكى باشقا بىر چول جەزىرىگە قاچىدۇ. گۇناكار شۇ كەپتەرنى تۇتۇپ كېلىش ئۈچۈن، چول تاققا ياكى جەزىرىگە يۈگۈرۈشكە مەجبۇر. قاناتلىق جانىۋارنى قاناتسىز ئادەمنىڭ

قوغلاپ تۇتۇشى مۇمكىن ئەمەس. دېمەك، گۇناكار كەپتەرنى تۇتۇش ئۈچۈن بىردەم ئۇ ياققا، بىردەم بۇ ياققا يۈگۈرۈپ، چۆل - جەزىرىلەردە بەرىبىر ئۆلۈم جازاسىنى ئۆزى تاپىدۇ، بەلكى ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەندە بىر ئاش پىشىم قىينالغان بولسا، كەپتەر جازاسىدا 2 - 3 كۈن جاپا تارتىپ، ھېرىپ، ئۇسساپ، چۆل - جەزىرىلەردە قاق بولۇپ قۇرۇپ كەتمەمدۇ؟ جازا بۇنىڭدىن قاتتىق بولامدۇ؟ ئەمما بۇ جازانىڭ ئىسمى چىرايلىق، جەبىرنىسى ھەممىدىن مۈشكۈل. ئەگەر ئۆزلىرى مۇشۇنداق ئاقىلانە چارىنى قوللىنىپ، ھۆكۈمرانلار ئارزۇ قىلمىدىغان ئەڭ دەھشەتلىك ئۈنۈمنى كۆرسىتىدىغان بولسىلا، ئاقسۇ، كۇچار ۋاڭلىرىنىڭ ھەيرانلىقتا ئاغزى ئېچىلىپ قالامدۇ؟ تارىخ تەزكىرىلەرگە لۈكچۈن ۋاڭلىرىنىڭ دانىشمەنلىكى، دەپ يېزىلماسمۇ؟ كەلگۈسى ئەۋلاتلار ئاڭلىسىمۇ، ئۆزلىرىنىڭ بۇ ئەقىل - پاراسەتلىرىگە ھەيران بولماسمۇ؟

— توغرا، بۇ چارە توغرا! — دېدى ۋاڭ بېشىنى لىڭشىتىپ.

ئەتىسى جازا مەيدانى تەييارلاندى، ئىگىز سۇپىدا ۋاڭ ئۆز ئادەملىرى بىلەن ئورۇن ئالدى. سۇپىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە قورال تۇتقان يىگىرمىدىن ئارتۇق چېرىك سەپ تارتىپ، مۇداپىئە ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ تۇراتتى. ئارىپ قوغۇنچى، سىتىۋالدى ياقاق، كامىل سەپرا قاتارلىق ئون نەچچە گۇناكار جازا مەيدانىغا كەلتۈرۈلدى. ئۇلارنىڭ روھى

چۈشكۈن، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى قانداقتۇ دەھشەتلىك تەقدىر ئورىۋالغان ئىدى.

بۇگۈن سوراق ئىشلىرىنى ۋاڭ غوجا ئوز ئاغزى بىلەن موللازەيدىنگە تاپشۇرغان ئىدى. شۇڭا ئۇ، سۆپىنىڭ ئالدىغا كېلىپ تەنتەنە بىلەن جاكا ئېلان قىلدى:

— دانالىقتا پىرى كامىل، ئادالەتتە نۇشرىۋان ئادىل ۋاڭدىن بۇيرۇق، گۇناكارلارنىڭ قوللىرى يېشىپ تاشلانسۇن، كويزا - كىشەنلەر ئېلىپ تاشلانسۇن!...

گۇندىپايلار بۇيرۇقنى دەرھال ئىجرا قىلدى.

موللازەيدىن يەنە جاكالاپ مۇنداق دېدى:

— ئەييۇھەنناس — ئىشتىڭلار ئامۇ — خاس، گۇنارىيا بولسىمۇ، جازا دېگەن راس. بۇگۈن توقماققا باسماس، بوغۇپ دارغىمۇ ئاسماس، ئىلتىپات دېگەن بۇنىڭدىن ئارتۇق بولماس، قېنى كامىل سەپرا ئالدىغا چىق. قولۇڭنى سال، پۇتۇڭنى يىغ، سېنىڭ گۇنايىڭ ھەممىدىن چىق. قىزىل لاتا بەلگە قىلىنىدى كەپتەرگە، تۇتۇپ كېلىش موھلىتى بولدى ئۈچ كۈنگە، تۇتۇپ كەلسەڭ كېچەرمىم، تۇتۇپ كەلمىسەڭ لايىق خەنجەرگە.

موللازەيدىن پۇتىغا قىزىل لاتا چىگىلگەن كوك كەپتەرنى سىۋەتتىن ئېلىپ ھاۋاغا قويۇپ بەردى. كەپتەر قانات قېقىپ چول تاغ تەرەپكە يول ئالدى. كامىل سەپرا ئۇنىڭ ئارقىسىدىن پايپاسلاپ قوغلاپ كەتتى.

— قېنى سەن قوغۇنچى ئارىپ، سېنىڭمۇ شەيتىنىڭ

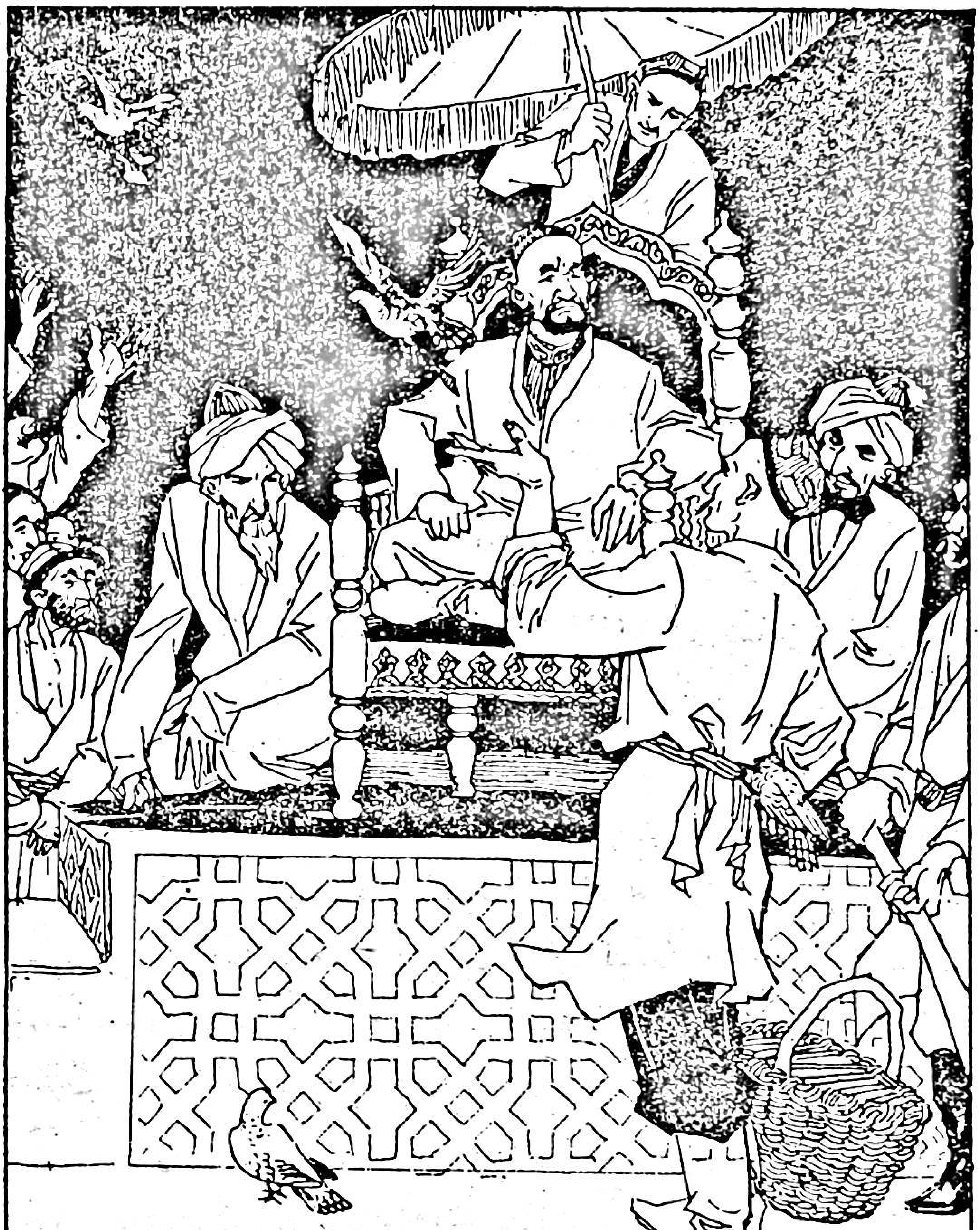

غالىپ، قوغۇنۇڭنى يۇلغانغا، ۋاقىراپسەن كۆزۈڭگە ياش ئا-
لىپ. گۇنانى تونۇپ باشىڭ ئېگەرسەن، بولمىسا بوينۇڭغا سىرتى-
ماق چىگەرسەن. كۆك لاتا بەلگە قىلىنغان كەپتەر ساڭا
خاس. قېنى قوغلا، ئالغا باس!

شۇنداق قىلىپ سېتىۋالدى ياقاڭ، ئامۇر، سۇلتان
قاتارلىق ئون نەچچە گۇناكارنى ئايرىم بەلگە قىلىنغان
ئون نەچچە كەپتەرنىڭ كەينىدىن قوغلىتىپ، تەرەپ - تەرەپ-
كە يولغا سېلىۋەتتى.

بۈگۈنكى سوراقتىن مەمنۇن بولغان ۋاڭ ئوز تەسە-
ۋۇرىدا، تىللىرى بىرغېرىچ ساڭگىلاپ قالغان، ھومۇدەپ ھال-
سىزلانغان ئادەملەرنىڭ كەپتەر قوغلاپ كېتىۋاتقانلىقىنى،
بەزىلىرىنىڭ يىقىلىپ چۈشۈپ، جان تالىشىپ ئازاپلىنىۋات-
قانلىقىنى، ئاخىرىدا قىينىلىپ، ئولۇۋاتقانلىقىنى ئېنىق
كورمەكتە ئىدى...

(7)

موللازەيدىن بۈگۈن ئوردىدىكى جىنازا نامىزىغا تەي-
يارلىق كورۇپ، ھويلىسىدا ئىشەك نوختىسىنى ئوڭلاۋاتاتتى.
بىر ئىشان كىرىپ كەلدى. ئىشان يېتەكلەپ كىرگەن ئېشىكىنى
باغلاپ قويغاندىن كېيىن، موللازەيدىن ئولتۇرغان سۇپىغا
كېلىپ ئولتۇرۇپ سۆرە ئوقىدى. بېشىغا كۆلا، ئۇچىسىغا قۇراق
چاپان كىيگەن، چېچى ئوسۇپ گەژگىسىنى ياپقان ئىشان پاتى-
ھەدىن كېيىن ئوزىنى تونۇشتۇرۇپ سوزلەشكە باشلىدى:

— ئۇكام مەن، ئەسھابۇلكەبنىڭ زىيارەت قىلىش ئۈچۈن بەركەندىن كەلدىم. ئۆزەم يەتتە ئەۋلات غوجىزادە. يولدىن ئوتۇپ كېتىۋېتىپ دىلىم تارتىپ كىردىم. قارىسام پىشانەڭ ئوچۇق، ئىمانىڭ كامىل، تەلىيىڭ روناق كورۇندۈڭ، قېنى ماڭا ھاپاچ بولغىن، دىيارىڭنى دەۋر قىلدۇراي، خۇدا تەلەۋىنى ئىجاۋەت قىلسا، بەخت قۇشى بېشىڭغا قونسا ئەجەپ ئەمەس. قېنى ۋاقتى قىيام. چاپسانىراق ھاپاچ بولغىن!

— يا — ئاللا! — دىدى موللازەيدىن ئۇنىڭ ئالدىغا ئوتۇپ، — مەن ئۆزۈمدىن بىرى سىلىگە ئوخشاش پىرى كامىل ئىشان غوجىنى سېغىنىپ يۈرەتتىم. تىلىگىم بۈگۈن ئىجاۋەت بوپتۇ، — دىدى — دە، ئىشانغا ھاپاچ بولدى.

ئىشان موللازەيدىننى كوتىرىپ ئويگە ئېلىپ كىرىپ. ئوي ئىچىنى ئىككى قېتىم ئايلاندۇردى. 3 - قېتىم ئايلاندۇرۇشتا، ئىشان توختاپ:

— ئۇكام، قوزۇقتىكى چاپانغا دۇئا قىلدىم، - دىدى.

— بەردىم، — دىدى موللازەيدىن.

— تۇماققا دۇئا قىلدىم.

— بەردىم.

— جايناماز، كىگىزگە دۇئا قىلدىم.

— بەلۋاققا دۇئا قىلدىم.

— بىر جۇپ پىيالىغا دۇئا قىلدىم.

موللازەيدىن ئىشان سورىغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئايىماستىن بەردىم، دىدى. ئىشان ئورە تۇرۇپ نۇرغۇن ئايەتلەرنى ئوقۇپ، ئۆزۈن دۇئا قىلدى. ئاندىن چۈشۈشكە

ئىجازەت قىلدى. ئەمما مـولـلازەيـدىن ئـۇنىڭ دۈمبىسىدىن
چۈشمەي، ئۆزىنىڭ يەنە بىر تىلىكى بارلىقىنى ئېيتتى:
—خۇدايى تائالا بـۈگـۈن تىلىكىمنى ئىجاۋەت قىلىپ،
سىلىدەك پىرى كامىل ئىشان غوجىنى ئىرادە قىلغىنىمغا ئـا-
جايىپ خوشال بولدۇم. سورىغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى خۇدا يو-
لىدا سەدىقە قىلىپ، ئـۆز رازىلىقىم بىلەن سىلىگە بېرىۋەت-
تىم. مېنىڭ تىلىكىم شۇكى: ماڭىمۇ بىر دۇئا قىلسىلا، مەن-
مۇ سىلىنىڭ بولۇپ كېتەي. كىيىم - كېچەكلىرىم سىلىگە تەۋە
بـولغـان يـەردە، مـېـنـىـڭ بـۇ يـەردە قـېلىشىم تـوغـرا
بـولـمـىسـا كـېـرەك. كىيـىم - كېچـەكـلىرىـم قـەيـەردە
بولسا، مەنمۇ ئەلۋەتتە شۇيەردە بولۇپ، ئۆزەم كەيگىنىم ياخ-
شى ئەمەسمۇ؟

ئىشان گەپنىڭ ئىچىدە گەپ بارلىقىنى چۈشەندى - دە،
قۇتۇلۇشقا ھەركەت قىلدى. ۋاڭنىڭ زەنگىسى بىلەن چېلىشقا
چـۈشۈپ، زەنـگىنى چورۇپ تـاشلىغان بـۇ ئادەمـدىن قۇتۇ-
لۇش ئاسانغا چۈشمەيتتى — ئەلۋەتتە. موللازەيدىن كۈچلۈك بى-
لەكلىرى بىلەن ئىشاننىڭ گېلىنى قىسىپ، تېخىمۇ چىڭ چاپ-
لاشتى. ئىشان ھاسىراشقا، تەرلەشكە باشلىدى. قۇراق چاپان-
دىن، پىتىلە بولۇپ كەتكەن گەدەن چاچلىرىدىن قاندىقتۇر
بىرخىل بەدبۇي پۇراق چىقىپ، كوڭۇلنى ئاينىتىپ تۇرسىمۇ مولا-
زەيدىن چىدىدى. ئۇ بەئەينى رودۇپاينىڭ ئۆزى بولدى. بۇ رودۇ-
پاينى كوتىرىپ يۈرۈپ ھېچ ھالى قالمىغان ئىشان يەرگە يىقىلدى.
رودۇپايمۇ ئۈستىگە بېسىپلا چۈشتى، بەلكى تېخىمۇ ئېغىرىنى سالدى.
يـېلىنىپ - يـالۋۇرۇپ كورسىمۇ قۇتۇلۇشقا كـوزى يەتمىگەن

١

ئىشان ئاخىرى ھوكىرەپ يىغلاشقا باشلىدى. بۇ ئارىلىقتا خولۇم - خوشنىلاردىن بىرمۇنچە ئادەم توپلانغان ئىدى. بۇ ئىش ئۇششاق بالىلار ئۈچۈنمۇ كۈلكىلىك ئويۇن بولدى.

— توۋا قىلدىم، — دىدى ئىشان يىغلاپ تۇرۇپ، — ھەممە نەرسەڭنى قايتۇرۇپ بېرەي. جەۋرى سالمىغىن ئۆكام.

— ئۆزەڭ تاپقان بالاغا، نەگە بارسەن دەۋاغا؟...

موللازەيدىن تېخىمۇ كۈچەپ باستى.

— ئىككىنچى قىلمايمەن. يۈزمىڭ توۋا...

ئىشان يىغلاپ - قاخشاپ بەكرەك نالە قىلىۋىدى، بەزەن ئادەملەر ئوتتۇرىغا چۈشۈپ سالا - سۇلۇھ قىلىپ، ئىشاندىن قايتىدىن ۋەدە ئالدى. ئىشان كىشىلەرنى ئالداپ ئالغان ھەممە نەرسىنى قايتۇرماقچى بولدى. شۇندىن كېيىن موللازەيدىن ئىشاننى بوشىتىپ قويۇۋەتتى ۋە:

— ئەگەر بۇندىن كېيىن مۇشۇ تەۋەدە يەنە شۇنداق ئالدامچىلىق قىلغانلىغىڭنى ئاڭلاپ قالىدىغان بولسام، نەدە بولساڭ ئىزلەپ تېپىپ، كوكۇلاڭدىن تۇتۇپ، تۇمشۇغۇڭنى يەرگە سۈركەيمەن، مۇنداق ئالدامچىلىق قىلغىچە كەتمەن چاپساڭ بولمامدۇ؟ سەن ئەخمەق تاپىدىغان يۇرت بۇ ئەمەس، بىلدىڭمۇ؟ — دەپ تەنبىھ بەردى.

قۇتۇلغىنىغا خوش بولغان ئىشان "خوش، خوش" دەپ ئارقىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئارقىدىن كىشىلەر بىر مۇنچە مازاق قىلىپ كۈلكە قىلىشتى. موللازەيدىن ئىشەكنى تۇتۇپ، ئوردىدىكى جىنازا نامىزىغا ئالدىراپ ماڭدى.

ۋاڭنىڭ ھېلىقى ئوتتۇر مەجەز قىزى، كېچىسى ئوگزىدە ئۇخلاۋاتقان جايىدىن جويلۇپ تۇرۇپ كېتىپ، ئېگىز ئوگزىدىن يىقىلىپ ئۆلگەن ئىدى. ساراڭ بولسىمۇ ۋاڭنىڭ قىزى بولغىنى ئۈچۈن جىنازىنى ئېلىپ چىقىشقا چوڭ تەييارلىق قىلىندى. ۋاڭنىڭ ئۇرۇق ئەۋلادلىرى، شورپىسىنىڭ شورپىلىرى دېگۈدەك كېلىپ ھازا قىلغانلىقىنىڭ ئۈستىگە، بەزىلەر پىكىر قىلىپ، ئوردىدىن چىققان جىنازا ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭ جىنازىسىدىن پەرقلىنىشى كېرەك دەپ، يېقىن ئەتراپتىكى ئەل-جامائەتنى ۋە ۋاڭنىڭ يېرىنى تېرىيدىغان ئورتاقچىلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى مەجبۇرى قاتناشتۇرۇپ ھازا قىلدۇردى، ھەتتا جاڭگالدا بېقىلىۋاتقان ۋاڭغا تەۋە ھىنگان توگىلەرنى تايلاقلىرىدىن ئاجرىتىپ كېلىپ، ئوردا ئەتراپىدىكى قوتانغا سولاپ قويدى. دۇتوگىلەر تايلاقلىرىنى سېغىنىپ بوزلاشقا باشلىدى. توگىنىڭ بوزلىشى بىلەن "ۋاڭ قىزىنىڭ ئۆلگىنىگە توگىلەرمۇ ھازا قىلدى" دېگەن چۈشەنچىنى پەيدا قىلىپ، ھەرقانداق جىنازىدىن پەرق ئەتتى دەپ باھا بېرىشتى.

موللازەيدىن ۋاڭنىڭ قىزى ئۆلگەنلىكىنى ئاڭلاپلا: "قانداقلا بولسا بىر ئەسكى كېمەييپتۇ" دېگەن ئىدى. لېكىن توگىلەرنى ئالدۇرۇپ كېلىپ بوزلاتقانغا قاراپ، بويى تىكەنلەشكەندەك بولدى — دە، توگە بوزلاپ ھازا قىلغان يەردە، ئېشىكىم ھاڭراپ ھازا قىلسا بولمامدىكەن، دېگەن يەرگە كېلىپ، ئاتايىن ئېشەك مىنىپ جىنازا نامىزىغا قاتناشتى.

موللازەيدىنىڭ ئېشىكى "ھاررر" دېسىلا ھاڭرايتتى. بۇراسا ئەپلىشىپ بەردى. نامىز چۈشۈرىدىغان مەيدان-

غا يېقىن دەرەخلىقتا باغلاپ قويۇلغان نەچچە يۈز ئات - ئېشەكنىڭ يېنىغا ئاپىرىپ ئېشىكىنى باغلىغان موللازەيدىن ئۆزى ئانچە يىراق كەتمەي، ئېشىكىنى ئاتايىن ھاڭرىتىپ تۇل- تۇردى. بىر ئېشەك ھاڭرىغان يەردە قالغان ئېشەكلەرمۇ ھاڭ- راپ، ماتەم مەيدانىنى ئېشەكلەرنىڭ ھاڭرىشى قاپلاپ كەتتى.

جىنازىنى قەۋرىستانغا ئېلىپ بارغاندىمۇ، بولدا موللازەيدىن ئېشىكىنى ھاڭرىتىپ ماڭدى. موللازەيدىنىڭ قەستەن شۇنداق قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشەنگەن بەزىلەر ئۇنىڭ ئاغزىنى تاتلاپ:

— بۈگۈن ئېشەككە نېمە بوپتۇ، قولاق مېڭىمىزنى يەپلا كەتتىغۇ؟ — دېيىشتى.

— ئېشىكىمنىڭ نېمە بولغانلىقىغا مەنمۇ ھەيران، — دېدى موللازەيدىن كىشىلەرگە قاراپ، — ئاشۇ ئۆلۈپ كەتكەندەك ھاڭراپ توختىمايۋاتىدۇ.

كىشىلەر موللازەيدىنىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشىنىپ، ئۇنىڭ جاسارىتىگە ھەيران قېلىشتى.

يېقىنقى كۈنلەردىن بۇيان يۇرت خەلقى ئىچىدە، موللازەيدىنىڭ قالتىس شوھرىتى چىقىۋاتاتتى. ۋاڭ ئوردىسىدا ئىجرا قىلىغان «كۆك كەپتەر جازاسى»نىڭ پارىڭى تېخى بېسىلماستىنلا، ئېشانىنى تۇۋا قىلدۇرغانلىقى ۋە ئوردىدىكى تەزىيىگە قاتنىشىپ ئېشىكىنى ھاڭراتقانلىقى ئارقىمۇ - ئارقا خەلق ئىچىگە تارقالدى. خەلق ئۇ ئارا بۇ ھەققىدىكى پاراڭلارنى قىلىشىپ، كۆڭۈل ئاچاتتى. يەنە بىر تەرەپتىن

موللازەيدىننىڭ ئىلگىرى - ئاخىر قىلغان ئىجايىپ ئىشلىرىنى ئەسلەپ، ئاللا كىملەرگە لەنەت ئوقۇيتتى ۋە مەسخىرە قىلاتتى. كىشىلەر ئۆزىدە موللازەيدىنگە نىسبەتەن بىر خىل يېقىنلىق، مېھرى - مۇھەببەت قوزغىلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشاتتى. لېكىن موللازەيدىننىڭ ئىناۋىتىنى ئۇسكەنسىرى ئۇنى كۆرەلمەيدىغانلارمۇ چىقتى. بىر قېتىم ئۇچۇق دۈشمەنلەشكەن قەۋزەت تەيجى ئۆز مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمەي، "كۆك كەپتەر جازاسى" مەسىلىسىنى تۇتقا قىلىپ، تۇرپان ھاكىمى ۋە ئۇرۇمچى دۇدۇسىغا ئەرز سۇنغانىنىڭ ئۈستىگە، ۋاڭنىڭ بۇزلۇك چوڭ - چوڭ تۇققانلىرىنىڭ ئۆيلىرىدىگە بېرىپ، بىر مۇنچە قۇتراتقۇلۇقلارنى قىلدى.

غوجاكاھىمۇ قاتتىق ھەسەت قىلىپ يۈرەتتى، ئۇ، يېقىندىن بۇيان ۋاڭ جەمەتلىرى ئوتتۇرىسىدا پەيدا بولغان قۇلغۇلا - شىكايەتلەرنى ئاڭلاپ، ۋاڭنىڭ خۇش كەيىپ ئولتۇرغان پەيتىنى تېپىپ ئۆز پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى:

— مەن قانچىلا ئويلانسام، بىز موللازەيدىننىڭ قولىدا ئويناپ قېلىۋاتىمىز، — دېدى غوجا كاھ قايغۇلۇق كەيپىياتتا.

— ئانداق ئەمەستۇ؟ — دېدى ۋاڭ.

— يوقسۇ، بىزنى خۇددى كىچىك بالىنى ئويناتقاندەك ئوينىتىۋاتىدۇ. "كۆك كەپتەر جازاسى" دەپ بىر مۇنچە گۇناكارلارنى قولىمىزدىن چىقىرىۋەتتى. تۇققانلار، يۇرت خەلقى ھەممىسى بۇنىڭغا نارازى بوپتۇدەك. دېمىسىمۇ شۇنداق ئەمەسمۇ؟

— كەپتەر قوغلىغانلاردىن بىر نەچچىسى چۆلدە ئۆلۈپتۇ، دىدىغۇ؟

— يوقسۇ. ئۇ ئۆلدى دىگەننى يالغان. ھەممىسى مۇللازەيدىننىڭ يالغان گېپى. ئۇنىڭ ئۇستا تىلىغىنى ئېيتىپ تۈگەتكىلى بولامدىغان؟ كۆك كەپتەرنى كىم تۇتالايدۇ، ئاخشىمى كۆك كەپتەرنى تۇتۇپ، كۆك - قىزىل لاتىلارنى چىگىپ كىم بەلگە قىلالايدۇ؟ بىز راستىن ئالدىنىپ قالدۇق...

ۋاڭ «كۆك كەپتەر جازاسى» ۋە كېيىنكى تارىخ تەز- كىرىلەرگە يېزىلىش نۇقتىسىدىن، عوجا كاھىنىڭ سۆزلىرىگە ئانچە پىسەنت قىلمىدى.

لېكىن تۇرپاندىن كەلگەن ئالاقە، ۋاڭنى خېلىلا ئالاقىزادە قىلدى. تۇرپان ھاكىمى ۋاڭنى ئەيىپلەپ، زىنداندىكى گۇناكارلارغا كۆك كەپتەر قوغلىتىپ، ئۇلارنى زىنداندىن بوشىتىۋېتىش، تارىختا كۆرۈلمىگەن ئىش دەپ كۆرسەتكەندىن تاشقىرى، مۇللازەيدىننى دەرھال قولغا ئېلىپ قانۇنى جازا بېرىشنى تاپشۇرغان،

ۋاڭلار خەلق ئىچىدە ئۆزىنى ھەممىدىن يۇقۇرى دەپ ھىساپلىسىمۇ، ھاكىملاردىن قورقاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ۋاڭ غىڭ قىلماستىن جىددى تەدبىر قوللىنىپ، مۇللازەيدىننى تۇتۇپ كېلىشكە بۇيرۇق بەردى.

مۇللازەيدىن ھېچ ئىشتىن خەۋىرى يوق ئوردىغا كىرمەكچى بولۇپ كېلىۋاتاتتى. ئوردا ئاتخانىسىنىڭ دەرۋازىسى

ئالدىدا، يېڭىلا ئورنىدىن چىققان ئات باقار مەتگۇلگە ئۇچراپ قالدى. مەتگۇلى موللازەيدىننى كۆرۈپلا قوشۇمىسىنى تۈرۈپ سالاملاشتى - دە، ئۇنىڭ قولىدىن تۇتۇپ:

— يۈر، ئازراق ئىشىڭ بار، — دېدى - دە، مول-لازەيدىننى ئەگەشتۈرۈپ ئاتخانا ھويلىسىغا ئېلىپ كىردى ۋە بوغۇز ساقلايدىغان ئويگە باشلاپ باردى. موللا زەيدىن، بەلكىم ئاشلىق تاغارلىرىنى ئويان - بويان قىلى-دىغان ئوخشايمەن، دەپ ئويلاپ تۇراتتى. مەتگۇلى ئۇنىڭغا:

— خاپا بولماستىن بىرئاز ۋاقىت مۇشۇ ئويدە تۇرۇشۇڭ كېرەك، — دېدى ۋە ئىشىكنى قۇلۇپلاپ ھويلىدا ئات تۇتۇشقا باشلىدى.

موللازەيدىن بىر ئاز ھەيران بولۇپ ئوي ئىچىدە ئۇ-يان - بۇيان ماڭغاندىن كېيىن ئاشلىق تاغارلىرى ئۈستىگە ئولتۇرۇپ ئويغا چۆمدى. بىردەمدىن كېيىن ھويلىدا ۋاراڭ-چۇرۇڭ پەيدا بولدى.

— مەتگۇلى، مەتگۇلى، قانداق بولدى. ئاتلار تەييار بولدىمۇ؟

— تەييار، — دېدى مەتگۇلى جاۋاپ بېرىپ.

موللازەيدىن دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىكنىڭ يوچۇ-غىدىن قارىۋىدى، ھويلىدا قىلىچ ئاسقان توت دوغا ئات-لىرىنىڭ چولۋۇرلىرىنى تۇتۇپ تۇرۇشاتتى. مەتگۇلى بولسا، توتىنچى ئاتنىڭ توشلىگىنى چىڭىتىۋاتقان ئىدى.

—قانداق قىلىمىز دەۋاتىسىلەر؟

— بۇيرۇق قولغا چىقتى. ئەمدى قولىمىزدىن كەلگەن ئىشنى قىلىمىز، دېسەڭلا! — دېدى دوغىلاردىن بىرسى بۇرۇتىنى تولغاپ تۇرۇپ.

— ئاغامچىلار يارىمايدۇ، — دېدى مەتگۈلى ئۇلارنىڭ قولىدىكى ئاغامچىغا قاراپ.

— ئالدىراشلىقتا قولغا چىققان ئاغامچىنى ئېلىپلا چىقتۇق، — دېدى يەنە بىر دوغا.

— توختاڭلار، سىلەرگە پۇختا ئاغامچا بېرەي. مۇنداق كونىراپ كەتكەن ئاغامچا بىلەن مۇللازەيدىننى باغلىغىلى بولمايدۇ.

مەتگۈلى بۇيانقى ئۆيگە كىرىپلا ئىككى تال ئىنچىكە چىڭگە ئاغامچىنى ئاشلاپ بەردى. كونا ئاغامچىنى چۆرۈۋېتىپ، يېڭى ئاغامچىنى ئالغان دوغىلار، ئاتلىرىغا مىنىشىپ چىقىپ كېتىشتى.

— راۋۇرۇس كېلىشتۈرۈپ باغلاپ كېلىڭلار! — مەتگۈلى ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن توۋلاپ قويدى.

مۇللازەيدىن ئىشىكنىڭ يوچۇقىدىن ئەھۋالنى كۆردى. بولۇنغان سۆزلەرنى ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلىدى. مەتگۈلى قورادىكى ئىشلارنى ئانچە - مۇنچە يىغىشتۇرۇپ، بۇغۇزخانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ غۇدۇڭشۇپ:

— راسا پۇختا ئاغامچىدىن ئىككى تال تاشلاپ بەردىم. مۇللازەيدىننى چىڭ قېيىشتۇرۇپ باغلاپ، ئېلىپ كېلىدۇ. ھېچبولمىغاندا ۋاڭ غوجام 50 توقماق ئۇرۇپ، زىندانغا

تاشلايدۇ. كېيىن دارغا ئاسامدۇ ياكى بىر پاي ئوق بىلەن
جازالامدۇ، بۇ ئىش ۋاڭلارنىڭ ئىنساۋىغا باغلىق. شۇنىڭغىچە
سەن تاغارنىڭ ئۈستىدە قىمىر قىلماستىن يېتىپ تۇرۇشۇڭ
كېرەك. ئەھۋال ئۆزگەردى ... — دېدى مەتگۈلى ۋە نىمىلەرنىدۇ
غۇدۇڭشۇپ ئۆيىگە كىرىپ كەتتى.

دوغىلار ئاتخانىدىن چىقىپ توپ - توغرا موللازەيدىنى-
نىڭ ئۆيىگە باردى. موللازەيدىنىڭ ئايالى ئايىمخان قىزى
سەترەمنىڭ چېچىنى يۇيۇپ - تاراپ ئولتۇراتتى. ئوغلى
قاھارجان بولسا ئوكزىدە ئويناۋاتاتتى. دوغىلار ئاتلىرىنى
چاپقان پېتى ھويلىغا كىرىپ ھەيۋە بىلەن:

— موللازەيدىن، موللازەيدىن! — دەپ ۋاقىراشتى.

ئايىمخان چوچۇپ كەتتى. ھەتتا ھويلىدا دانلاۋاتقان
توخۇلارمۇ ئۈركۈپ قېچىشتى.

— موللازەيدىن قېنى؟

— ۋاي تاڭ، مەن نىمە بىلەي، — دېدى ئايىمخان
ھاڭ - تاڭ بولۇپ.

دوغىلاردىن ئىككىسى ئاتتىن چۈشۈپ ئۆي ئىچى، ئېغىل-
ئارام، ئوگزىلەرنى ئاقتۇردى. موللازەيدىنى تاپالمىغان-
دىن كېيىن ئاچچىغىغا پايلىماي ئۆي ئىچىدىكى
ئورۇن - كۆرپىلەرنى چۇۋۇپ، لىمتاقنى ئاغدۇرۇپ، تاۋاق-
قاچىلارنى چېقىپ، ئىدىشنى تېپىپ يىقىتىپ، ھەممە نەرسىنى
ئۆڭتەي - توڭتەي قىلىۋەتتى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن ئايىمخان-
نىڭ ئاچچىغى كەلگەن بولسىمۇ ئۆزىنى بېسىپ:

— نىمە بولدۇڭلار، ئاچچىغىڭلار ئەجەپ يامانغۇ!

بىزنىڭ ئادەم نېمە كۈنىنى قىلدى؟ — دېدى.

— چاشقاننىڭ ئۆلگىسى كەلسە، مۈشۈكنىڭ قۇيرۇغىغا ئېسىلىپتۇ، دېگەندەك بولدى. سىڭگەن نانىنى يەپ يۈرگەن بولسا، بۇنداق بولمايتتى...

ئايىمخان دوغىلارنىڭ خۇي - پەيلى ۋە ئاچچىق سۆزلىرىگە قاراپ موللازەيدىننىڭ بىرەر كۈناغا لايىق بولۇپ قالغانلىقىنى چۈشەندى - دە، ئۇلارغا ئارتۇق سوز قىلىشنى ياقتۇرمىدى. دوغىلار يەنە بىر مۇنچە چالۋاقاپ، ھەيۋە كورسىتىۋېتىپ ھويلىدىن چىقىپ كېتىشتى...

خۇپتەن ۋاقتى، ئەل ئايىغى بېسىلغان چاغدا، مەتگۈلى بۇغۇزخانىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ، موللازەيدىننى ئۆز ئۆيىگە باشلاپ كىردى. بۇچاغدا ئاتخانىنىڭ دەرۋازىسىغا قۇلۇپ سېلىپ قويۇلغان، سىرتتا ئەل ئايىغى بېسىلىپ تىمتاسلىق ھوكۈم سۈرگەن ئىدى.

— ئىنىم، ئىچىڭ پۇشقاندۇ، قوسۇغۇڭمۇ ئاچقاندۇ؟ — دېدى مەتگۈلى ئۆي ئىچىگە كىرگەندىن كېيىن، — ئاچچىقىڭ كەلمىگەندۇ، ھەممە ئىشنى ئۆزەڭ كوردۇڭ. ئەھۋال مانا شۇنداق چاپسان ئۆزگەردى. ھازىرسېنى تۇتماقچى بولۇۋاتىدۇ. بۇقېتىم بۇلارنىڭ پەيلى بۇزۇق ... ھوي خوتۇن، تەييارلىغان بىر نېمەڭنى چاپسان ئەكەل!

مەتگۈلىنىڭ ئايالى داستىخان سېلىپ بىر تاۋاقتا قازان نېنى ۋە سۇتلۇك چاي ئېلىپ كەلدى. بۇلار تاماق يەپ ئولتۇرۇپ يەنە بىر مۇنچە ئەھۋاللاشتى:

— سەن دۈگۈن كېچىلا يولغا چىقىپ كەت، — دېدى مەتگۈلى ئېغىر تىنىپ، — ھازىر بۇلار غالجىرلاشتى، كىمگىلا بولسا ئۆزىنى ئۇرىدۇ. سەن بۇنداق ۋاقىتتا ئۆزەڭنى چەتكە تارتىپ، بىر نەچچە ۋاق ئايلىنىپ كەلسەڭ، ئۇچاغدا بىر گەپ بولامدۇ، ئاڭغىچە جاھان نىمە بولىدۇ، بولغاننى كورمەيمىزمۇ؟

— بولىدۇ - ئاكا، — دېدى موللازەيدىن ئىچىۋاتقان چېيىنى يەرگە قويۇپ.

— ئۈرۈمچى تەرەپكە چىقامسەن ياكى ئالتىشەھەر تەرەپكە بارامسەن، ئىختىيار ئۆزەڭدە.

— كوڭلۇم ئالتىشەھەر تەرەپنى تارتىپ تۇرىدۇ، — دېدى موللازەيدىن كۈلۈمسىرەپ.

— توغرا. بېرىپ كورۇپ كەل. لېكىن - زە، بالدىرىڭدىن ۋاشەت قىلما. چاينى راستىن بولدى قىلدىڭما، ئەگەر بولدى قىلغان بولساڭ يولۇڭغا ماڭ. ئۆيۈڭگە بېرىپ تەييارلىق قىلىپ تۇرساڭ، ئارقاڭدىن مەنمۇ يېتىپ بارىمەن. يېرىم كېچىگىچە يولغا چىقىپ كەتسەڭ بولىدۇ.

موللازەيدىن مەتگۈلى بىلەن خەيرلىشىپ ئۆز ئۆيىگە كەلگەندە ئايىمخان تېخى ئۇخلىمىغان ئىدى:

— نەگە يوقاپ كەتتىڭىز ؟ — دېدى ئايىمخان ئۇيقۇلۇق ئاۋاز بىلەن.

— تېخىچە ئۇخلىمىدىڭمۇ ؟ — دېدى موللازەيدىن ئايىمخاننىڭ قولىنى تۇتۇپ.

— ئەنسىرەپچۇ ا... بۈگۈن كەچ تەرەپتە دوغىلار كېلىپ، باشقىچىلا ئۇكتەملىك قىلىپ كەتتى. نىمە گـۇنـا قىلغانـدۇ، دەپ ئەنسىرەپ كوزگە ئۇيقۇ كېلەمىدىغان!

— بالىلار ئۇخلاۋاتمىدىغاندۇ ؟ — دىدى مـوللازەيدىن بالىلىرىنىڭ پېشانىسىنى سىلاپ تۇرۇپ، — مەن ئەمدى سىلەرگە بىردەملىك مېھمان بولۇپ قالدىم.

— بىر تەرەپكە ماڭماقچى بـولۇۋاتـامسىز ؟ — دىدى ئايىمخان موللازەيدىننىڭ كوزىگە قاراپ.

— كەتمىسەم بولمىغۇدەك.

موللازەيدىن ئايىمخانىنى ئۇزىگە تارتتى. كوكسىگە چىڭ بېسىپ سويدى. پۇردى ۋە چاچلىرىنى سىلىدى. بـۇلار خېلى ۋاقىتقىچە ئۇن - تـۇنسىز چـاپـلاشقان ئىدى. كېيىن بـۇلار بىرلىكتە ئـويگە كىردى. چىراق يېقىپ يـوللۇق نـەرسىلەرنى جايلاپ تەق قىلغاندا، هويلىغا بىر نەچچە ئاتلىق ئـادەملەر كىرىپ كەلدى.

— قانداق، تەييارلىق پۈتتىمۇ؟

ئاۋازىدىنلا مەتگۈلى ئاكا ئىكەنلىكىنى تونۇغان مـول- لازەيدىن ئۇيدىن چىقىپ، ئۇنىڭ ئـالدىغا بېرىپ، ئـاتىنىڭ تىزگىنىنى تۇتتى.

— ئىنىم ساڭا مۇشۇ ئـاتنى تـۇتتۇم. بـۇنى تـاپشۇ- رۇۋال، — مـەتگۈلى ئـاتتىن چۈشۈپ ئاتنى تاپشۇردى. ئۇلارنىڭ يېنىدا تۇرغان مـۇتىلاقارى، لىتىپ زور دىگەنلەرمـۇ ئـاتتىن چۈشۈپ بىللە تۇردى.

بۇ ئارىلىقتا خولۇم - خوشنىلاردىن بىر-ئۈنچە ئادەم توپلانغان ئىدى. ئۇلارمۇ ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن تە-رەپ - تەرەپتىن كوڭۇل سوزلىرى قىلىشتى.

- بوپتۇ، بىر نەچچە ۋاق ئايلىنىپ كەل.

- كەتكەن كېلەر، كەتمەيدىغان كەلمەس، دىگەندەك سالامەتلا بولساڭ قايتىپ كېلىسەن.

- بالىلىرىڭدىن غەم قىلما. تۇغقان - تېغەكلىرىڭنى بىز ئۈستىمىزگە ئالىمىز.

- بولدى تۇققانلار! - دىدى مەڭگۈلى ۋاراڭ - چۇ-رۇڭنى بېسىپ، - ۋاقتىنى كەينىگە تارتمايلى. يولغا چىقىپ كەتسۇن. قېنى ھەممىمىز دۇئا بېرەيلى،

- ئامىن...

قاراڭغۇ كېچىدە بىر توپ ئادەمنىڭ چاراڭلىق ساداسى جىمىرلاپ تۇرغان يۇلتۇزلارنىڭ گۇۋاچىلىقى ئاستىدا، تاڭ شامىلى ئارقىلىق پۈتۈن ۋادىغا تارقالغان ئىدى...

(8)

ئۈچ ئاتلىق يولۇچى خەلق تۈپى بىلەن خوشلىشىپ، سالقىن، ساپ ھاۋادىن ئەركىن نەپەس ئېلىپ، تۈن قاراڭ-غۇسىدا كېتىشىپ باراتتى، ئۇلار ئۆزلىرىگە تونۇش كوپلىگەن مەھەللەرنى، باغلارنى، پايانسىز تەكزارلىقلارنى، ئۆزۈندىن - ئۆزۈنغا سوزۇلغان بوك - باراقسانلىق يوللارنى بېسىپ ئوت-تى. بەزىدە شېغىل تاشلىق سايلارنى، بەزىدە توپىلاك يوللار-نى باستى، بەزىدە كارىز قۇدۇقلىرىنى ياقىلاپ ماڭدى. ئات-

لار بولسا، بىر بىرسىدىن قېلىشماي ئوكىرەك تاشلاپ ئالغا باسماقتا. تاڭ ئالدىدىكى شىردىن ئۆيقۇنىڭ زوراۋانلىغىغا ئۇچرىغان يولۇچىلار بىر مەزگىل مۈگدەپ سوزسىز مېڭىشتى.

موللازەيدىن ئۇيقۇ مەسلىگىدە ئۆزىنىڭ ياقا يۇرتلارغا كېتىۋاتقانلىغىنى ئەسلەپ، ئاللا قانداق تاغلار، دەريالار، چول - باياۋانلارنى كوز ئالدىغا كەلتۇرەتتى. ئەنە، يۇلتۇزلار جىمىرلىشىپ خوشلاشماقتا، ئەنە قۇتۇپ يۇلتۇزى يارقىن چاقناپ نىشان كورسەتمەكتە، ھەيۋەتلىك بوغداتېغى ئاسمانغا تاقاشقان بەستى بىلەن بۇلارنى ئۇزاتماقتا ئىدى. ئەتراپ جىمجىت. پەقەت ئاتلارنىڭ ئاياق تاۋۇشلىرىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

— ئاغىنەم، جىم - جىم كېتىۋەردۇققۇ؟ — دىدى لەتىپ زور مۈگدەپ كېتىۋاتقان موللازەيدىنگە خىتاپ قىلىپ.

— ئايرىلىش ئېغىر كېلىۋاتىدىغاندۇ؟ — دىدى مۇتىللا قارى لەتىپ زورنىڭ سوزىنى قۇۋۋەتلەپ.

— نىمىسى ئېغىر كەلمەكچى؟ — دىدى موللازەيدىن ئاغىنىلىرىگە قاراپ.

— ياقا يۇرتلارغا بېرىپ مۇساپىر بولماق ئوڭاي ئىش ئەمەس.

— مۇساپىرنىڭ قۇيرۇغى قىسقا دەيدۇ.

لەتىپزور بىلەن مۇتىللا قارى ئىككىسى بىر بىرىنىڭ سوزىنى قۇۋۋەتلەيتتى.

— مەن تېخى بۇ تەرەپتە بۇخارا شىرىپنى، ئۇ تەرەپتە باغدات - يەمەننى ئايلىنىپ كېلەي دەۋاتىمەن، — دىدى موللازەيدىن.

بۇ سوزنى ئاڭلىغان ئىككى دوست تەڭلا كۇلۇشتى.

— كىچىكىمىزدىن بىللە ئويناپ، بىللە ئوستۇق. بۇ قەدەر چوڭ پاراڭلارنىڭ بارلىغىنى بىلمەپتىكەنمىز، — دىدى لىتىپ زور.

— ھازىرچە بەك يىراق جايلارغا كەتمەي تۇر، ئىزلەپ بارساق تاپالماي يۇرمەيلى، — دىدى مۇتىللاقارى.

بۇلار يەنە بىر مۇنچە پاراڭلارنى قىلىشىپ تاڭ يورۇپ قالغانلىغىنى سەزمەي قالدى. ئاسمان كۇمۇش رەڭگە كىردى. يۇلتۇزلار ئوچۇش ئالدىدا گويا بۇلار بىلەن خوشلىشىۋاتقاندەك ئەڭ ئاخىرقى جىلۋىسىنى ئويناتىپ جىمىرلاۋاتقان بولسىمۇ، ئەپسۇسكى، كەڭ ئاسمان ئاقارغانسېرى، ئۇلارنىڭ ھەرقانداق جىلۋىسى ئاجىزلاپ كېتىپ باراتتى. مانا ئەمدى يولۇچىلارنىڭ كوزىگە تۇرپان مۇنارىسى ئېلىندى. يول ئىزىدىنىڭ سىزىغى بويىچە گايىدا ئاتىنىڭ بېشى شەرققە بۇرۇلۇپ ماڭسا، مۇنار كىشىلەرنىڭ ئوڭ تەرىپىگە ئوتۇۋالاتتى. ئاتىنىڭ بېشى غەرپكە ئوڭلانسا مۇنار سول تەرەپتىن كورۇنەتتى. مانا ئەمدى مۇنارنىڭ قۇببىسى قىزغۇچ تاۋلىنىپ، روشەنلەشتى. يىراقتىن تاغلارنىڭ ھوسنىمۇ ئېچىلىشقا باشلىدى. يولۇچىلار تاڭ سەھەرنىڭ بۇ غەنىمەت ۋە سېھىرلىك مەنزىرىسىنى تاماشا قىلىپ، سەپەرنىڭ تۇنجى قەدىمىدىلا

خوشاللىق ھېس قىلىشتى. يولۇچىلار ۋاگوننىڭ دوغىلىرىنى ئېزىقتۇرۇش ئۈچۈن يىراق بولسىمۇ يولىدىن ئاتايىن ئەگىپ، يارغول تەرەپ بىلەن ماڭغان ئىدى. ئۇلار بىر تۈگمەنگە چۈشتى، ۋاقىت ئاش ۋاقتى بولغان ئىدى. يولۇچىلار ئاتتىن چۈشۈپ، ئاتلىرىنى قاڭتىرىپ باغلاۋاتقاندا، ئىسرايىل تۈگمەنچى يېقىنلاپ كەلدى. بۇلار سالاملىشىپ تېچلىق سوراشقاندىن كېيىن تۈگمەنچى:

— نەدىن كەلدىڭلار، مېھمانلار؟ — دېدى.

— لۈكچۈندىن چىقتۇق، — دېدى ئىمىن زور.

— ۋاھ. مېنىڭ دوستۇم بار يەردىن كەلگەن ئىكەنسىلەر. دە! ياخشى. ھوي ئاپىسى، كىگىز ئېلىپ چىقىڭلار، چاپسان چاي تەييارلاڭلار! — تۈگمەنچى ۋارقىراپ يۈرۈپ ئورۇنلاشتۇردى.

تۈگمەنچىنىڭ ئوغلى ئىسمايىل يوغان بىر پارچە قاراكىگىز ئەپكېلىپ سايىغا سالدى ۋە مېھمانلارنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

— ئۇكۇلۇرۇم، نەگە كېتىۋاتقان بالىلار سىلەر؟ — دېدى ئىسرايىل.

— بىز كۇچار تەرەپكە كېتىۋاتىمىز، — دېدى مۇتىللا قارى.

— بوپتۇ، ھەممىڭلار ياش بالىلار ئىكەنسىلەر، بېرىپ كۆرۈپ كېلىڭلار. ياش ۋاقتىڭلاردا كۆرۈۋالغىنىڭلار قالىدۇ، — دېدى ئىسرايىل.

تۈگمەنچىنىڭ ئوغلى ئىسمايىل بىر چوگۈن چاي

كۆتىرىپ كەلدى. قىزى داستىخان سېلىپ، نان كەلتۈرۈدى. يولۇچىلار كۆڭۈللۈك ئولتۇرۇپ ناشتا قىلىشتى.

يولۇچىلار چايدىن كېيىن بىر پەلە ئۇخلاپ ئويغانغاندا چۈش قايرىلغان ئىدى. تۈگمەنچىنىڭ ئايالى ئوخشىتىپ بىر قازان ئاش تەييارلىغان ئىكەن، يەنە داستىخان سېلىندى. تۈگمەنگە ئۈن تارتقىلى كەلگەن باشقا كىشىلەرمۇ داستىخانغا تەكلىپ قىلىندى. ئونغا يېقىن ئادەم بىرلىكتە تاماق يېيىشتى. تۈگمەنچى ساھىپخان سۈپىتىدە مېھمانلىرىنى تاماققا تەكلىپ قىلغاچ سۆزلەشكە باشلىدى:

— سىلەر لۈكچۈن تەرەپتىن كەلدۇق دېدىڭلار. مەن ئەمدى دوستۇمنى سوراپ كۆرەي. مەن ئۇ دوستۇم بىلەن تېخى يۈز كۆرۈشمىگەن بولسامۇ، ئۆزەمچە دوستۇم دەپ يۈرۈيمەن. ئۇ نىمە دەيدۇ، مەيلى نىمە دىسە دەۋەرسۇن. مەن ئۇنىڭغا يېقىن. ئۇ دوستۇمنىڭ ئېتى موللازەيدىن. لۈكچۈن تەرەپتە بار دەيدۇ. سىلەر تونۇيدىغانسىلەر، قانداقراق ئادەم، ماڭا بىر تونۇشتۇرۇڭلارچۇ!

— موللازەيدىن دىگەن ئادەم بارلىقى بار، لېكىن بىز تېخى كۆرمىدۇق. كۆپىنچە پارىڭىنى ئاڭلايمىز، — دىدى مۇتىللا قارى چاندۇرماستىن.

— تۈگمەندە ئادەم ئۆكسىمەيدۇ، — دىدى تۈگمەنچى ئەھۋالنى تونۇشتۇرۇپ، — ھەممە ئادەم موللازەيدىننىڭ گېپىنى قىلىشىدۇ. نەچچە كۈن بۇرۇن ئىككى ئادەم كېلىپ، كەپتەر قوغلاپ كېتىۋاتىمىز، دەپ توخسۇن تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. ئۇلارمۇ موللازەيدىننىڭ قىزىق پاراڭلىرىنى قىلىپ كۈلدۈرۈپ ئۆتتى. ئۇنىڭ پاراڭلىرىنى تولا ئاڭلاپ، ئۆزەمچە

ئۇنى دوست تۇتۇۋالدىم. بىر كورسەم دەيدىغان ئارمىنىم بار. تۇغمەنگە كەلگەنلەردىن كوپ ئېيتىپ بەردىم. كېلىپ بىر نەچچە كۈن مېھمان بولۇپ كەتسۇن، دىسەم كەلمەيۋاتىدۇ. بۇيەر تۇغمەن بولغان بىلەن سۇيى بەلەن، دەل - دەرەخ قويۇق، تاغنىڭ ئېتىكى سورۇن جاي. باغدا ھەممە مېۋە بار. كېلىپ بىر نەچچە كۈن ئويناپ كەتسە نېمە زىيىنى؟

— تولا ئارزۇ قىلغۇدەكمۇ ئادەم ئەمەس، — دىدى لىتىپ زور.

— ياق، ياق. ئۇنى بەك پاراكچى دەيدۇ، — ئايالار ئۇنى كورۇپ، مۇللازەيدىن گەپچى دىسە، ئىلىۋالمىسۇن تەيجى، دەپ ئوتۇپ كەتكۇدەك. ھا - ھا - ھا... ئۇنىڭدا گەپ دىگەن تەييار تۇرىدىكەن، — تۇغمەنچى قىزىشىپ سوزىنى داۋام قىلدى، — ئاڭلىسام ۋاڭلار بىلەن قاتتىق تۇتۇشىدىكەن. مېنىڭچە ۋاڭلارغا يېقىنلاشقىلى بولمايدۇ. ئۇلار بىلەن ئىتنىڭ نېمە پەرقى؟ ”ئېيتىشمىغىن ئەرباپ بىلەن، چىشلەپ ئالۇر ھەرباپ بىلەن“ دىگەن گەپ بار. مۇللازەيدىن دوستۇمنى چىشلەپ قويمىسۇن دەپ ئەنسىرەيمەن.

— مۇللازەيدىنمۇ ئۇزىنى ئوڭايلا چىشلىتىپ قويماس! — دىدى مۇللازەيدىن كۇلۇمسىرەپ.

— شۇنداق بولسىمۇ ئېھتىيات قىلماي بولمايدۇ. ئۇلارنىڭ خۇيى ئەسكى. بىز مانا شۇنداق يىراق يەردە، تۇرساقمۇ، ۋاڭلارغا كوز ئالايتىپ قارىيالمايمىز.

غىزا ئىچىلىپ بولدى. كۈن قايرىلىپ كەچ پېشىن بولۇپ قالغان ئىدى. مۇتىللا قارى لىتىپ زور ئىككىسى بېرىپ ئاتلارنى سۇغۇرۇپ، ئىگەرلىدى. خورجۇن - قاچىنى ئارتىپ

مېڭىشقا تەق بولغان پەيتتە، تۇگمەنگە يەنە ئىككى ئاتلىق يولۇچى كەلدى. بۇلار ئاتلىرىدىن چۈشۈپلا:

— ئاداش موللازەيدىن، ئېيتماي كېتىپ قاپسەن، قانداق قىلغىنىڭ بۇ؟ — دېدى غوجاخمەت تومۇرچى — ئەھۋالدىن قارىغاندا بۈگۈن باشقىچىلا، قىلىچىنىڭ بىسىدەك كەسكىن ئەھۋال. ھەممىلا يەردە دوغا، كاھلار ساقچا تارقاپ كەتكەندەك يۈرۈشىدۇ. ئابدۇرېھىم قارى بىلەن ئىككىمىز ھېچكىمگە تۇيدۇرماي، ئىزىڭنى ئىزلەپ كەلدۇق.

— ئۇكۇلۇرۇم، سىلەرنىڭ ئاراڭلاردا موللازەيدىن بارمۇ؟ قېنى، قايسىڭلار شۇ؟

ئىسرائىل تۈگمەنچى كېلىپ موللازەيدىن بىلەن كۆرۈشتى ۋە بىر ھازاغىچە گەپ - سۆز قىلالماي:

— ئىنىم، موللازەيدىن دېگەن سەنمۇ؟ ئەتىگەندىن شۇنچە گېپىڭنى قىلسام جىم تۇرۇپسەنا! ھەي ئاپسى، ھەي ئاپىسى، چاپسان كەل، موللازەيدىننى كورۇۋال. ئىسمايىلغا ئېيت، باغدىن ھىلىقى بورداق قوينى ئېلىپ چىقسۇن.

— رەھمەت ئاكا، سىزنى جىق بىسەرەمجان قىلدۇق، — دېدى موللازەيدىن سەممىي يېقىنلىق قىلىپ.

— ئەمدى ئىختىيار مەندە. سېنى قويۇۋەتمەيمەن. مەن سىلەرنى بىر كېچە قوندۇرىمەن.

— رەھمەت ئاكا، كۆڭلىڭىز تىگىل بولدى، — دېدى ئابدۇرېھىم قارى ئوتتۇرىغا كىرىپ، — ھازىر سىز مېھمان قىلىدىغان ۋاقىت ئەمەس. ھازىرقى ۋاقىت قىلىچىنىڭ بىسىدىن ئىتتىك. بۈگۈن موللازەيدىننى تۇتىمىز دەپ لۈكچۈن ۋاڭ 30

ئادەمنى ئات بىلەن پۈتۈن يۇرتقا چاپتۇردى. موللازەيدىننى تۇتۇپ بەرگەنگە بىر يامبۇ، خەۋەر قىلغانغا بەش سەرتەڭگە بېرىمىز دەپ جارسېلىنىۋاتىدۇ. جارچىلارنىڭ ئالدى ھازىر تۇرپان بازىرىغا يېتىپ كەلدى. بىز ئەمدى بۇيەردە موللا زەيدىننى مېھمان قىلىمىز دەپ تۇتتۇۋالساق، ۋاڭغا تۇتۇپ بەرگەن بولامايمىزمۇ؟ مېنىڭچە ھەممىمىز بۇئادەمنى چاپسان ماڭدۇرۇۋېتىكىنىمىز تۈزۈك، موللازەيدىننى توخسۇنغا ماڭدۇرۇۋې- تىپ قالغانلىرىمىز تەرەپ - تەرەپكە تارقاپ كەتسەك، ھەممى- مىز ئېتىمىزنى موللازەيدىن دەپ ئاتاپ، ئۈچ- رىغانغا دەپ ماڭساق، ۋاڭ ئادەملىرىنىڭ بېشى گاڭگىراپ قايسى موللازەيدىننى تۇتىدىغانلىقىنى بىلەلمەي قالىدۇ. شۇن- داق قىلساق قانداق؟

ئابدۇرېھىم قارىنىڭ سوزى ھەممىگە ماقۇل كەلدى.

- ۋاڭنىڭ ئادەملىرىنى قوغلاشمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ. بولىدۇ، چاپسان مېڭىپ كەتسۇن. لېكىن، يانغان ۋاقتىڭدا بىر قانچە كۈن مېھمان بولمىساڭ رازى بولمايمەن، - دېدى تۈگمەنچى.

- بولىدۇ ئاكا، چوقۇم كېلىمەن، خاتىرجەم بولۇڭ، - دېدى موللازەيدىن.

غوجاخمەت تۈگمەنچى يېنىدىن بىر پىچاقنى چىقىرىپ موللازەيدىنگە يېقىنلاپ كەلدى ۋە:

- دوستۇم، ساڭا بۇ پىچاقنى يوللۇق تۇتىمەن. ئۆزەم سوققان پىچاق. يېنىڭغا ئېسىۋال يولدا ھەمرا بولىدۇ، - دېدى.

- ئىسمايىل، ئويدىكى قامچىنى ئېلىپ چىق، - دېدى تۈگمەنچى ئوغلىغا بۇيرۇق قىلىپ.

— مەن قۇرۇق كەلدىم، — دېدى ئابدۇرېھىم قارى، — لېكىن سوغات ئورنىدا بىر نەچچە كۇبلېت «مۇرەببە» يازغاچ كەلدىم، ئوقۇپ بېرىپ خوشلىشىمەن.

ئابدۇرېھىم قارى بىر پارچە سامان قەغەزگە يېزىلغان شېئىرنى ئوقۇشقا باشلىدى:

ياش قىران بۇركۈت ئىدىڭ ئالەمنى ھەيران قىلغۇدەك،
كۈچلىرىڭ رۇستەم ئىدى، تاغلارنى تالقان قىلغۇدەك،
كەڭ زېمىن - ئاسماندا ئۇچساڭ ھاۋادا پەرقېقىپ
گاڭ قانات لاچىن ئىدىڭ، دۇنيانى سەيلان قىلغۇدەك،

سەيلە قىلساڭ بۇزېمىن ئاستىڭدا تاغلار ياتىدۇ،
چولگە چۈشكەن ئاينە ئوخشاش كول سۈيى كوزچاقىدۇ،
ياپ - يېشىل ئورمان ئارا، دەريا سىماپتەك ئاقىدۇ،
شۇقەدەر دەۋران ئىدىڭ، ئەركىڭدە جەۋلان قىلغۇدەك.

كوزلىرىڭ نۇرلۇق چىراق، چاقماق كەبى ئوتلۇق ئىدى،
چوڭ تەبىئەت باغرىدىن ئىزدەنگىنىڭ قۇتلۇق ئىدى،
شۇم نىيەت چىلى بورىلەر سەندىن قۇتۇلغان يوق ئىدى.
جۇت ئىدىڭ ۋەھشى ۋە ياۋۇزلۇقنى قىرغىن قىلغۇدەك.

يۈرۈگۈڭ ئوتلۇق سېنىڭ تەمسالى بىر ۋىژدانى كان،
ھەق ئۈچۈن سوزلەر ئىدىڭ مىڭ مەرتىۋە كەتسە بۇ جان،
ھىچ ۋاقىتتا ۋاي دىمەستىڭ قانچە كوپ تارتساڭ زىيان،
مەرت ئىدىڭ، قەيسەر ئىدىڭ ياۋنى پەرنىشان قىلغۇدەك.

لوقما گوش بەرگەيمۇ دەپ ئۇۋچىغا تايغان بولمۇدۇق،
ياكى خوش - خوش ئېيتقىلى كەتش ئاستى پالقان بولمۇدۇق،
بى باھا ئومرىڭ سىنىڭ كەززابى يالغان بولمۇدۇق،
كوپ سىنىڭ خىسلەتلىرىڭ زالىمنى ۋەيران قىلغۇدەك.

ئەسلى زاتىڭدىن زىمىن مۇلكىدە مەۋجۇتتۇر تېنىڭدە
بۇ ۋەتەن تۇپراغىدا زەررە تورەلگەندۇر جېنىڭ،
پاك بۇلاق تاغ سۇلىرىدىن ھاسىلى بولغان قېنىڭ،
يۇرىگۇڭ بەكمۇ ئىسىل، ئالەمگە نۇران بولغۇدەك.

بورىلەر بەلكى يۇگوردى سېنى تۇتماق قەستىدە،
شۇڭا بىز خوش ئېيتىمىز يىغلاپ تۇرۇپ يول ئۇستىدە،
نەگە بارساڭ ئەل سېنى كۇتكەي بازارۇ - رەستىدە،
سەن قەدىرلىك زاتىمىز، ھەرجايدا مېھمان قىلغۇدەك.

مەيلى دوستۇم بۇ ماكاندىن بىر مەھەلگە زادى كەت،
چول ئارا كارۋان بولۇپ خەلقىم بىلەن ئابادى كەت،
نائىلاج خوش ئېيتىمىز يول ئۇستىدە ئازادى كەت،
تەۋسىپىڭ بىتمەس رەھمەى قانچە داستان قىلغۇدەك.

— بارىكاللا!... — دىدى تۇگمەنچى كوزىگە ياش ئېلىپ،— باشقا سوزنىڭ لازىمى يوق. دۇئا بېرەيلى يولغا چىقىپ كەتسۇن. قېنى ھىلىقى قامچا، — ئۇئىسمايىلنىڭ قولىدىن قامچىنى ئېلىپ موللازەيدىنگە تۇتقازدى، — ئېلىۋال، ساڭا تۇتقان يوللۇغۇم بولسۇن. خوش قېنى ياخشىلار، ئامىن!...

دۇئادىن كېيىن موللازەيدىن ئۇلار بىلەن خوشلىشىپ توخسۇن تەرەپكە يۇرۇپ كەتتى.

ئككنچي قسم

(1)

موللازەيدىن توخسۇن يولىدا بوراندا قالدى. تۇرپان بىلەن توخسۇن ئارىلىقىدىكى دادۇڭ دېگەن يەردە بوران ئاجايىپ قاتتىق چىقاتتى. بۈگۈنكى بورانمۇ بوش چىقمىدى. گويا موللازەيدىننى ئات بىلەن قوشۇپ ھاسا دەشتىگە ئۇچۇرۇپ كېتىدىغاندەك كۈچ كۆرسىتەتتى. بوران ئۇچۇرۇتۇپ كەلگەن قۇم - توپراقلار كۆزنى ئاچقىلى قويمايتتى. لېكىن ئات جانىۋار يولدىن چىقماي ئۆز ئىگىسىنى دادۇڭغا يەتكۈزۈپ كەلدى.

بۇ يەردە ئاران بىر ئېغىزلا ئۆي بولۇپ، ئۇنىڭدا بىر يانتاقچى بوۋاي تۇراتتى. بۈگۈن بۇ يەرگە يېقىن ئارىدىكى بىر پادىچى كېلىپ بوۋاي بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغانىنىڭ ئۈستىگە موللازەيدىن كىرىپ كەلدى.

— كەل يولۇچى، — دېدى بوۋاي بېشىنى ياستۇقتىن كۆتىرىپ يولۇچىغا قاراپ، — بوران دەك قاتتىق چىقتى. قانداقمۇ يېتىپ كېلىۋالدىڭ؟ — دېدى.

— جېنىڭغا ئىچىڭ ئاغرىماي بوراندا يول ماڭغىنىڭ نېمىسى؟ — پادىچىمۇ ئىچى ئاغرىپ سوراپ قويدى.

— نېمە ئامال، كېلىۋاتسام بوران چىقتى، نېمىشقا چىقتىڭ دەپ سوراپمۇ قويماستىن كېلىۋەردىم، — موللازەيدىن بۇ جاڭگال ئادەملىرىگە جاۋاپ بېرىپ كۆكۈم قالاپ قويغان ئوچاق ئالدىغا ئولتۇردى.

— سوراققا تارتمىغىنىڭ ياخشى بوپتۇ، — دېدى زېرىكىپ پاراڭ سېغىنىپ قالغان پادىچى ۋە ئالدىرىماي ھېكايە سۆزلەشكە باشلىدى، — بىزنىڭ تۇخسۇن دېگەن يۇرتتا بوران تولا چىقىدۇ ھەم قاتتىق چىقىدۇ. شۇڭا يۇرتتا بوران بىلەن ئۇرۇشۇپ كۆرگەن ئىشلارمۇ بولغان. ئۆتكەن يىلى ئەتىياز قاتتىق بوران چىقىپ كېتىپ، بىر دېھقاننىڭ تېرىپ قويغان بۇغدىيىنى ئېلىپ كېتىپتۇ. ئۆسۈپ بىر غېرىچ بولغان بۇغداينى ساپان ئىزىغا يەتكۈزۈپ تۇپىسى بىلەن قوشۇپ ئېلىپ كەتكەندە، دېھقان بۇ زىيانغا چىداپ تۇرالماي، بوراننى تىللاپتۇ: "سەن نىمانچە رەھىمسىز، مەن بىچارىنىڭ بۇغدىيىنى ئېلىپ كەتكىچە سايىنىڭ تېشىنى ئۇچۇرۇپ كەتسەڭ بولمامدۇ؟" دەپ تۇرۇشىغا، بوران تېخىمۇ قاتتىق چىقىپ، دېھقاننىمۇ ئۇچۇرتۇپ ئېتىزنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئاپىرىپ قويۇپتۇ. "بۇغدايىمغۇ ئال، ئەمدى مېنى نەگە ئېلىپ بارماقچى؟" دەپتۇ خاپا بولغان دېھقان ۋە بورانغا قارشى قولىدىكى ھاسا تايىقىنى ئېتىپتۇ. قاتتىق بوران بۇ تاياقنى قايتۇرۇپ كېلىپ دېھقاننىڭ پاقالچىقىغا ئۇرۇپتۇ. دېھقاننىڭ تېخىمۇ ئاچچىقى كېلىپ: "مۇنداقمۇ يۈزۈڭ قېلىن بولامدۇ، تۇفى... يۈزى يوق!" دەپ بورانغا قارشى تۈكۈرۈپتۇ. بوران تۈكۈرۈكنى قايتۇرۇپ كېلىپ يەنە دېھقاننىڭ يۈزىگە ئۇرۇپتۇ. ئەگەر سەنمۇ يولدا كېلىۋېتىپ بوراننى سوراق قىلغان بولساڭ، سېنىڭمۇ كۆڭلۈڭ ئاغرىغان بولاتتى. تېچ ماڭغىنىڭ ياخشى بوپتۇ. تۇرپاندىن كەلدىڭمۇ؟ نەگە كېتىپ بارىسەن ئاداش؟ كەينىڭدە ئادەم قارىسى كۆرۈنمىدىمۇ؟ مۇنداق بوران چىققان

كۈنلىرى يەمىشلىك بىر نەچچە كانتو ① بار. شۇلار كېلىپ پادىدىن كالا ئوغرىلايدۇ. شۇڭا سوراپ قويدۇم.

— بوراندا كەينىمگە قارىغۇدەك ھالىم قالمىدى، مېنىڭ ئارقامدىن كەلسە ۋاڭنىڭ دوغىلىرى كېلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ئادەم يوق، — دېدى موللازەيدىن.

— دوغادىگەن بوراندا يول ماڭمايدۇ، — دېدى بوۋاي، — ئۇلار بوران چىقسا بىرسىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ ياتىدۇ.

چوققا قويغان چوگۈن قايناپ تاشتى. بوۋاي چوگۈننى ئوتتىن تارتىپ، تۇۋاق ئۈستىگە كۆمتۈرۈپ قويغان غېدىر ② قاچىلارنى ئوڭدا قىلىپ قايناقسۇ قۇيۇپ دېدى:

— بىزنىڭ نانلار گاڭ قوناق. بىزنىڭ توخسۇننىڭ قوناق نانلىرى داستىخانغا قويساڭ كۈلۈپ تۇرىدۇ. كۆڭلىدە ھېچقانچە يامانلىقى يوق. يەيمەن دېسەڭ ئەكېلىمەن.

— خۇرجۇندا نان بار، — موللازەيدىن ئورنىدىن تۇرۇپ ئات ئۈستىدىكى خۇرجۇننى ئېلىپ كىرىپ، توقاش نانلارنى ۋە بىر خالتا قۇرۇق ئۈزۈمنى توكتى. ئۈچ كىشى بىر چوگۈن چاي بىلەن ئولتۇرۇپ ئۈزۈم پارلاپ نان يېدى. نان بىلەن ئۈزۈم تەڭلا خورىدى. پادىچى سەل خىجىل بولغاندەك ئارىلاپ سۆزلەپ قوياتتى:

— ئاداش، بىز توخسۇنلۇقلاردا: ئاق نان بولسا، تو-

---

① كانتو — ئوغرى

② غېدىر — ھېجىر.

يۇپ نەمىشقا، دەيدىغان بىر سوز بار. سېنىڭ نېنىڭنى جىق يەپ قويدۇق.

— كېرەك يوق. يەڭلا. يېشىل ئۆزۈم بىلەن نان يېسە پەيغەمبىر دېمىزنىڭ بىر سۈننىتى ئادا بولغۇدەك، تارتىنماي جىقراق يەپ، جىقراق ساۋاپ تاپىۋالسىلەر!...

— ۋاھ. ئەجەپ ئوبدان ئىشكەن! ئۆزۈملا بولسا، راسا ئادا قىلىدىغان سۈننەت ئىكەن، — دېدى بوۋاي بىر سىقىم ئۆزۈمنى بەخۇدۇك ئاغزىغا ئېتىپ.

— بىزغۇ سۈننەتلەرنى ئادا قىلالماي جاڭگالدىلا ئوتـكۈدەكمىز. چاپاننى پۈتۈن قىلالمىغان يەردە ئۆزۈمگە نەدىكى پۇل دەيسەن؟ خەقنىڭ كالىسىنى بېقىپ، ئۆلگەن، يۈتكەننى تولەپ بېشىمنى كوتىرەلمەيمەن. يۇرتتا خەقلەر ئوڭـايلا باي بولۇپ يۈرىدۇ. خۇدايى تائالا ماڭا بۇ كەمبەغەللىكنى كو- تىرە بەرگەندەك، زادىلا قۇتۇلۇپ كېتەلمىدىم.

— 30 يىل بولدى، مۇشۇ جاڭگالدا يانتاق چاپىمەن، خوتۇن - بالىلىرىممۇ يوق. ئۆزەم يالغۇز تۇرىمەن، — بوۋاي ئۆز ئەھۋالىنى تونۇشتۇرماقچى بولغاندەك سوزىنى داۋام قىلدى، — يۇرتقا بارغىم كەلمەيدۇ، يىلىغا نەچچە مىڭ ساپ يانتاق چېپىپ قويسام لازىم بولغانلار كېلىپ ھارۋىسىغا بېسىپ ئېلىپ كېتىدۇ. بىر ھارۋىسى بىر كۈرە قوناق. مۇشۇ قوناققا يولىنىپ كۈنلەر ئوتۈۋاتىدۇ. يۇرتتا بولغىنىم بىلەنمۇ كۈنۈم ئوخشاش. يەنىلا يوقسۇزلۇق. ئۇنىڭ ئۈستىگە بالىلارنىڭ قوساق كوپۈگى بولۇپ تۇرىدۇ. ئاشۇ قوساق كوپۈگىنى كورمەي دەپلا جاڭگالغا چىقىۋالغان ئادەممەن.

— ئاخۇن - موللىلار ئوڭايلا باي بولۇپ كېتىدۇ، ئۇلارنىڭ ئوقۇيدىغان دۇئاسى باشقا بولامدىكىن دەيمەن، — دېدى پادىچى كۈلۈپ تۇرۇپ، — بىزدەك قارا تۇرۇك ئادەملەرگە باي بولىدىغان دۇئانى ئۆگەتمەي، ئۆزلىرى باي بولىدىغان دۇئانى ئوقۇپلا ئوڭاي باي بولۇپ كەتىپسە كېرەك!

— سىلەر ئۇلارنىڭ ئۆگەتكەن - ئۆگەتمىگەنلىكىگە قارىماي خۇدادىن تىلەڭلار، — دېدى موللازەيدىن ۋە بوۋاي بىلەن پادىچىغا دۇئا ئۆگىتىشكە باشلىدى، — خۇدادىن تىلىگەندە ئاغزىڭلارنى چوك ئېچىڭلار - دە: «ياخۇدا رەززاق، جىق بەرمىسەڭمۇ ئازراق، سۈيى ئۇلۇغ كارىزدىن تۇققۇز، چوك سۇ تۆگمىنىدىن ئوتتۇز، پارچە - پۇرات خەشلىگىلى بىرەر چازا ① تەڭگە» دەڭلار. مۇشۇنداق يوغان چىشلىسەڭلار، بىر گەپ بولامدۇ؟

ئۇلار بۇ دۇئانى ئاڭلاپ بىر هازا كۈلۈشتى. كەچ بولغانسېرى بوران تېخىمۇ كۈچەيدى. گۈپۈلدەپ چىقىۋاتقان بوران تاملارنى تىترىتەتتى. موللازەيدىن قونۇپ قېلىشقا مەجبۇر بولدى. بۇلار كوز يورۇغىدا ئاتنى جايلاپ قويۇپ، بالدۇرلا يېتىپ ئۇخلاپ قېلىشتى.

بوران تاڭغا يېقىن توختىدى. موللازەيدىن تاڭ ئاتقاندا ماڭماقچى بولغاندا، پادىچى موللازەيدىنگە بىر ئىش تاپشۇردى:

---

① چازا — هارۋىغا ئورنىتىپ پاختا، سامان قاچىلايدىغان چوڭ تۇقۇلما.

— بۇيىل ئەتىياز توخسۇندىكى تاجەك باينىڭ بىر كالىسى شىرەمدە ① پاتقاقتا تىقىلىپ قالغاندا يالغۇز ھېچ ئامال قىلالمىدىم. مەندىن باشقا ئادەم بولمىغاندىن كېيىن، كالا ئۆلۈپ قالدى. تېرىسىنى سويۇپ ئېلىپ قويدۇم. خاپا بولمىساڭ، شۇ تېرىنى ئالغاچ كېتىپ، ئىگىسىگە تاپشۇرۇپ بەرسەڭ بەك خوش بولاتتىم. ئۆزەم بارايدىسەم، بۇيەريالغۇز قالىدۇ.

— ئۇباي قانداقراق ئادەم، ئاپىرىپ بەرسەم ئالامدۇ؟

— ئۇباي راسا پىششىق، ئالقىنىنى يالايدىغان ئادەم. شۇنداق بولسىمۇ ئالماي ئىلاجى قانچە!

موللازەيدىن كالا تېرىسىنى بوكتىرەلەپ، پادىچى ۋە بوۋاي بىلەن خوشلىشىپ يۈرۈپ كەتتى. توخسۇنغا بېرىپلا باينىڭ ئۆيىنى تېپىپ ئامانەتنى تاپشۇردى. لېكىن باي ۋۇنىشقا قاتتىق خاپا بولدى:

— مەن تىرىك كالا قوشقان. تېرىنى نەدىن ئېلىپ كەلگەن بولساڭ شۇ يەرگە ئېلىپ كەت!

— جان بارىيەردە قازابار - دە، دېدى — موللازەيدىن تېرىنى تاشلاپ بېرىپ.

— قازانى مېنىڭ كالامغىلا ئەۋەتىپتىمۇ؟ ئەجەب باشقىلارنىڭ كالىسى ئۆلمەي، مېنىڭ كالام ئۆلەمدىكەن!

---

① شىرەم — توخسۇندىكى پادا باقىدىغان جاڭگال.

— مەن كىشىنىڭ ئامانىتىنى ئەكىلىپ تاپشۇرغۇچى. مېنىڭچە بولغاندا پايدىنىڭ ھەممىسىنى ساڭا ئەۋەتىپ، ئۆلۈم-يېتىم، زىيانىنى باشقىلارغا ئەۋەتكەن بولسا بەك ياخشى بولاتتى. بىراق خۇدايىم بۇنى بىلمەي قاپتۇ، — دېدى موللازەيدىن مەسخىرىلىك كۈلۈپ.

— ئارتۇق گەپ قىلما، ماڭا قۇرۇق تېرىنىڭ لازىمى يوق، كالا ئالىمەن. ئەگەر ياق دىسەڭ قازىنىڭ ئالدىغا ئاپىرىمەن!

— بارساق - بارايلى، قازى ئادەم يىمەيدىغۇ!...

شۇنداق قىلىپ تاجەك باي بىلەن موللازەيدىن قازىنىڭ ئالدىغا باردى. قازى بىر قۇر سوراپ ئەھۋالنى ئىگەللىگەندىن كېيىن ھوكۇم چىقاردى:

— كالا پاتقاققا پېتىپ قېلىپ ئۆلدى دىگەن سوز ئىناۋەتسىز. شەرىئەتتە ھەرقانداق ئىشقا توت مۇسۇلماننىڭ گۇۋاھلىقى بولۇشى شەرت. شۇ سەۋەپتىن پادىچى كالىنى تولىشى كېرەك!

— ھوكۇملىرى توغرا ئەمەس، — دېدى موللازەيدىن قازىنى مەسخىرە قىلغان ھالدا، — شىرەم جاڭگاللىرىدا گۇۋاھلىقتىن ئوتكۇدەك ئادەم نەدە تەييار تۇرۇپتۇ؟ كالا پاتقاققا پېتىپ قالغاندا توت مۇسۇلمان ئەمەس، بىر مۇسۇلمان بولسىلا ئۇنىڭغا ئۇزى قوشۇلسا، بىرسىنى باشتىن، بىرسى قۇيرۇقتىن تارتىپ كالىنى قۇتقۇزۇۋالغان بولاتتى. جاڭگالدا ياردەملىشىدىغان بىرەر ئادەمنىڭ يوقلۇغىدىن كالا ئۆلدى. بۇنى قازا دىمەي بولامدۇ؟

قازى ئاچچىغلىنىپ:

— شەرىئەت ھوكمىگە پۈتمەيدىغان جاھىل مۆرتەد، يوقال كوزۈمدىن! ساڭا ئوخشاش مۆرتەد ئولسەڭ نامىزىڭغىمۇ بارمايمەن. يوقال كوزۈمدىن! — دېدى.

— ئاخۇنۇم سەۋرى قىلسىلا، ئوزلىرى ئاز كەم 70 ياشقا بېرىپ قاپلا. مەن بولسام ئەمدى ئوتتۇزدىن ئوتتۈم. مېنىڭ جىنازامغا بارمەن دىگەنلىرى يەتتە ئۇخلاپ بىر چۈش كورگەن بىلەن باراۋەر. مەن ئولگەندە ئوزلىرى تۇپراققا ئايلىنىپ كېتىلا، شۇنى بىلىپ قويسىلاكى، ئوزلىرىدەك يالغان پەتىۋا چىقارغۇچى ئاخۇنۇم ئولسە، ئۇنداق ئادەمنىڭ جىنازىسىغا مانا مەنمۇ بارمايمەن، — موللازەيدىن سوزنى تۈگىتىپ قازىخانىدىن چىقىپ كەتتى.

قازى بىلەن باي نىمە دېيىشنى بىلمەي، يەردىكى كالا تېزىكىگە قاراپ تۇرۇپ قېلىشتى.

(2)

"مەن بىر ئەر ئىدىم، شۇنداق ئەر ئىدىم، كەسلەنچۈككە يۈگەن سالماي، دوڭگە تارتماي بىر سەكرەپلا مىنىۋالىدىغان ئەر ئىدىم. بىر كۈنى ئىشىگىمنى ھاڭگىرتىپ، تۇقۇمىنى تاڭگىرىتىپ، تۇمىقىمنى قىرلاپ، ناخشامنى توۋلاپ ئالدىراش كېتىۋاتسام، كەينىمدىن بىرسى قىچقارغاندەك قىلدى. كىم بۇ دەپ كەينىمگە قارىسام، ئېقىندىكى ئەتۇر توغان قولىنى پۇلاڭلىتىپ، جېنىنىڭ بېرىچە قىچقىرىۋاتقان ئىكەن. نىمە بولدۇڭ ئاداش دەپ يېنىغا بېرىپ سورىسام، سالام بېرىپ

مۇنداق دېدى: ئاداش، يېشىم چوڭلاپ قالدى، يىگىتلىك ۋاقتىم ئۆتۈپ كېتىۋاتىدۇ. شۇڭا ئۆيلەنمەكچى بولدۇم. يەرتۆگمەننىڭ نېرىسى، دادۇڭنىڭ بېرىسىدىكى ئۆي تېمىنى ئالاي دەيمەن. ئۇمۇ تىگمەن دەپ رازى بوپتۇ. ھازىر ئوتتۇرىدا ماڭىدىغان تۈزۈك ئەلچى يوق. خاپا بولماي تويى ئىشىغا ئەلچى بولۇپ مېڭىپ بەرسەڭ، خىزمىتىڭنى بىلىپ قالاتتىم. داپ تاراڭلىغان، ئىشەك ھاڭرىغان يەردىن قالمايدىغان ئادەمگە ئەلچىلىك راسا خوشياقتى. ماقۇل دېدىم. تويغا تەييارلىق ئىزاڭ بارمۇ؟ بولسا، تۇرپاندىن تويلۇق جابدۇپ كەسەم بولاتتى دېسەم، پۇل جىق، بۇ يىل تاشقىن كەلگەندە ئېقىپ كېلىپ سۇزۇلۇپ قالغان نۇزغۇن لاۋا - لاتقام بار، چىڭداپ بىر ھارۋا بېسىپ تۇرپاندا ساتساڭ پۇلىغا كەڭتاشا تويلۇق جابدۇپ كېلىسەن دېدى. ماقۇل دەپ ئۆيگە بېرىپ، كەسلەنچۇكنى ھارۋىنىڭ ئىچىگە قوشۇپ، ئىشەكنى يېنىغا چېتىپ كېلىپ، تەتۇر توغاننىڭ تويلۇققا توپلىغان لاۋا - لاتقىسىدىن چىڭداپ بىر ھارۋا باستىم - دە، قولاقچىنى چوڭكۇرۇپ كىيىپ، ئۇزەمنى يەلپۈگۈچتە يەلپۈپ، ئاللا يارىمنى ئېيتىپ تۇرپانغا قاراپ ماڭدىم. يولدا كېتىۋاتسام ئۈچ كىيىك ئۇچرىدى. ئىككىسى ئورۇق، بىرسىنىڭ گۆشى يوق. ئورۇقلىرىنى قويۇۋېتىپ، گوشى يوقنى تۇتۇپ سويسام ئىككى پاتمان گوش، توت پاتمان ياغ چىقتى. قازانى نەدىن تاپاي دەپ بىر ئۆيگە كىرسەم ئۈچ قازان تۇرۇپتۇ. ئىككىسى چېقىق، بىرسى سۇنۇق. چېقىق قازانىنى ئالماي، سۇنۇق

قازاننى ئالدىم. يەنە بىر ئۆيگە كىرسەم ئۈچ چېلەك تۇرۇپتۇ.
ئىككىسى تۆشۈك، بىرسىنىڭ تۈۋى يوق. تۆشۈك چېلەكنى ئالماي تۈۋى
يوق چېلەكنى ئېلىپ، سۇ توشۇپ قازاننى توشقازدىم. گۆشنى
سېلىپ راسا بىر كېچە قايناتتىم. گـۆش دېگەن مـەر - مـەز
پىشىپ كېتىپتۇ. يېسەم چىشىم ئۆتمىدى. تۆت پاتمان ياغنى
كۆيدۈرۈپ ئۆتۈكۈمنى ياغلىسام بىر پايغا يېتىپ، بىر پايغا
يەتمىدى. بۇ يامان بولدى دەپ يېتىپ ئـۇخلاپ قـاپتىمەن،
پالاق - پۇلۇق قىلغان بىر ئاۋاز ئاڭلاندى. چۆچۈپ ئويغانـ
سام ئىككى پاي ئۆتۈك: ياخشى بولغىنىم ئۈچۈن مېنى ياغلىـ
دى، سەن ئەسكى بولغىنىڭ ئۈچۈن ياغلىمىدى، دېيىشىپ مۇشتـ
لاشقىلى تۇرۇپتۇ. ئاچچىغىمدا ئىككىسىنى ئىككى شاپىلاق ئۇرۇپ
ئاجرىتىپ قويۇپ يەنە يېتىۋالدىم. ئەتىسى قوپسام بىر پاي ئۆتۈك
يوق. ھېلىقى ياغلانمىغان ئۆتۈك باتناپ كېتىپ قاپتۇ. بۇنى
ئىزلەپ يۈگۈرە - يۈگۈرە نەچچە دوڭ - نەچچە جاڭگالنى كېزىپ
ئۆيىنىڭ كەينىگە چىقسام، قاچقان ئۆتۈكۈم تامنىڭ بۇلۇڭىدا يىغـ
لاپ تۇرۇپتۇ. ئالداپ يۈرۈپ، كاپ قىلىپ تۇتۇۋالدىم - دە،
پاتاڭغا ئىككى شاپىلاق ئۇرۇپ پۇتۇمغا كىيىۋالدىم. ئـەمـدى
ماڭاي دەپ ھارۋىنىڭ يېنىغا بارسام كـەسلەنچۈك تـۇرۇپتۇ،
ئىشەك يوق. بۇ نەگە كەتكەندۇ دەپ ئۆگزىگە چىقىپ قـارىسام
كۆرۈنمىدى. ئاندىن بىر كېسەكنى تىكلەپ قـويۇپ، دەسسەپ
تۇرۇپ قارىسام كۆز يەتمىسىز ئىككى تاغنىڭ ئارىسىدا، ھارـ
ۋامنىڭ بېرىسىدا تـۇرۇپتۇ. تـۇتـۇپ كېلەي دەپ كېتىۋاتسام،
يولۇمدا قورۇتلاپ كەتكەن مۇزلۇق ئۇچرىدى، ئۇنىڭ نالىسىغا

چىدىغىلى بولمىدىغان! يامان بوپتۇ دەپ ئىچىم ئاغرىپ، يالاڭ چاپىنىمىنىڭ يىرتىلغان يېرىدىن بىر پارچە پاختىنى سوغۇرۇۋېلىپ كويدۇرۇپ مۇزغا بېسىۋېدىم، رەھمەت ئاداش خېلى ئارام تېپىپ قالدىم، دەپ مىننەتدارلىق بىلدۈردى. ئاندىن مەنمۇ ئۇيدە ئىككى پاتمان كىيىك گۆشى يەپ ئۇسساپ قاپتىمەن، سۈيۈك بولسا ئىچىۋالاي دىسەم، خالىغان يېرىڭدىن ئىچىۋال، دىدى. پالتىنىڭ چۆلتىسى بىلەن مۇزنى ئۇرسام مۇز تېشىلمىدى، بىسى بىلەن چاپساممۇ بولمىدى. ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك دەپ ئويلىنىپ، كەينىمگە شوخشۇپ سەكرەپ كېلىپ بېشىم بىلەن بىر قويۇۋېدىم، مۇز تېشىلدى. دۈم يېتىپ راسا تويغىچە سۇ ئىچىۋېلىپ كېتىۋاتسام، گەدىنىمگە ئىسسىق شامال تەككەندەك قىلدى. سىلاپ كۆرسەم بېشىم يوق تۇرىدۇ. ئەستەغپۇرۇللا، بەڭۋاش بېشىم نەگە كەتكەندۇ؟ دەپ ئىزلەنسەم، بېشىم ھېلىقى سۇ ئىچكەن يەردە مۇز تېيىلىپ ئويناپ يۈرۈپتۇ. ئاچچىغىم نەدىن كەلدى، يۈگۈرۈپ بېرىپ بېشىمنىڭ قۇلىقىدىن تۇتۇۋېلىپ ئۇ كاچىتىغا بىرنى بۇ كاچىتىغا بىرنى ئۇرۇپ، جايىغا ئورنىتىپ، خۇداغا شۈكرى دەپ يولۇمغا كەتتىم. بېرىپ ئىشەكنى ئەكىلىپ، ھارۋىنىڭ يېنىغا چېتىپ تۇرپانغا قاراپ ماڭدىم. يەمشىگە يېقىن كەلسەم مۇز كۆۋرەپ كېتىپتۇ. ئىشەك تېيىلىپ مىڭ تەسلىكتە ئۆتتى. يەمشىنىڭ ئۇزىگە كىرسەم ئۆزمە پىشىپ مەيۋاغلاپ كېتىپتۇ. تويغىچە بىر قوساق يەپ، تۇرپانغا يەتكىچە يولدا قاتتىق زۇكام تەگدى. باشلىرىم چىڭقىلىپ ئاغرىپ، دىماقلىرىم پۈتۈپ

كەتتى. تۇرپان بازىرىغا كىرىپ ئۈششۈككە سالغان جۇجۇلە-
(كوك ئامۇت) يەپ بېشىمنى ساقايتتىم. تۇرپان بازىرىدا دۇ-
كانلار تاقىلىپ قاپتۇ. نېمە ئىش دەپ سورىسام، كوتى يوغان-
نىڭ قوسىغى ئاغرىپ قالغان ئىكەن، شۇنىڭدىن قورقۇپ دۇ-
كان ئاچمىدۇق، تىۋىپلارنى ئاپىرىپ كورسەتسەك، چۇچۇك
كېسەللى بولۇپ قاپتۇ دەيدۇ، كوتى يوغاننى چۈچۈگىدەشكە تۇر-
پان مۇنارىدىن باشقىسى بىناپ كەلمەيدۇ، تۇرپان مۇنا-
رىنى قاندىق يەتكۈزۈش توغرىسىدا ئويلىشىپ بېشى-
مىز قېتىۋاتىدۇ، دېدى. قورقماڭلار، مەن ئىلاج قىلىمەن، مې-
نىڭ بىر هارۋام بار، تۇرپان مۇنارىدەك ئۇننى كوتىرەلەيدۇ،
دېدىم. دەررۇ هارۋامنى ئاپىرىپ مۇنارنى بېسىپ بارسام
ئەسلىدە لۈكچۈن ۋاڭىنىڭ قوسىغى ئاغرىغان ئىكەن. نەچچە
مىڭ مو يەرنىڭ بۇغدىيىنى يالغۇز يەپ كاساپەتنىڭ قوساق-
لىرى كۆپتەك يوغىناپ كېتىپتۇ. راسا قەۋزىيەت تۇتۇپ كېتىپتۇ.
مۇنار بىلەن كېلىشتۈرۈپ چۈچۈگىدىگەن ئىدىم، نەچچە يىلدىن
يىگەن - ئىچكەنلىرى شاقىراپ ئاققىلى باشلىدى. كەلگۈن
سۈدەك يوللارنى بېسىپ كېلىۋاتىدۇ. بۇ بىر بالا -
قازا بولدى. مەن بۇ بالا - قازالاردىن قېچىپ،
تۇرپاندىن توپلۇق نەرسە - كېرەكلەرنى ئالماستىن
بۇ يەرگە يېتىپ كەلدىم. بۇ چاقىقا يەمشىدىن ئو-
تۈپ، دادۇڭغا يېقىنلىشىپ قالغاندۇ. مېنىڭ مەسلىھەتىم،
سىلەرمۇ ۋاقتىدا ئويلۇرۇڭلارغا بېرىپ، ئىشىك - تۈڭلۈكنى
مەهكەم ئېتىپ، ئورەڭلارنى قوغدىمىساڭلار، ۋاڭنىڭ بالا-
قازاسى سىلەرنىمۇ ۋەيران قىلىدۇ،...»

موللازەيدىن ئولتۇرۇشلاردا « 41 يالغان » نى ئېيتىپ تۈگەتكەندە، ئاڭلىغۇچىلار قاقاقلاپ كۈلۈپ، ئۆيلىرىگە تارقاپ كېتىشەتتى.

موللازەيدىن توخسۇندا بىر قانچە كۈن ئويۇن - تاماشا قىلىپ ئالتىشەھەر تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى. ئارىدىن بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندە « 41 يالغان » ئېيتقۇچىنىڭ موللازەيدىن ئىكەنلىكى ئاشكارىلاندى. بۇچاغدا بەزىلەر قاتتىق پۇشايمان قىلىپ:

— ۋاي ئىست، ھەجەپ بىلمەپتىمىز! توخسۇنلۇقنىڭ بۇرنى يوق، دىگىنى راستكەنتە! — دېيىشىپ تىللىرىنى تامشىپ قالدى.

موللازەيدىن ئاغى بۇلاق تاغلىرى ئىچىدە ئاۋازىنى بولۇشىغا قويۇۋېتىپ « گۇيا » ناخشىسىنى ئېيتىپ كېتىۋاتاتتى. چۆلنىڭ چۆلچە، تاغنىڭ تاغچە گۈزەللىكى بولىدۇ. دۇنيادا كوركەمسىز ھېچقانداق تەبىئەت يوق.

ئاغى بۇلاق داۋىنىغا يەتكەندە غول تارلاپ، خۇددى شەھەر كوچىسىدەك كىچىكلەيتتى. ئاشۇ - تار غولنىڭ غەربىي تېمىدىكى تىككىن تېغىنىڭ يەردىن تەخمىنەن ئون نەچچە مېتىر ئېگىزلىكتىكى بىر توشۈكتىن بىلەكتەك سۇ شاقىراپ چىقىپ يەرگە چۈشۈپ تۇراتتى. بۇ تەبىئى مەنزىرە يىراقتىن ناھايىتىمۇ چىرايلىق كۆرۈنەتتى.

ماڭغان دەريا، ياتقان بورىيا. موللازەيدىن دەريادەك يول بېسىپ، كۇمۇش، قارا قىزىل، ئۇششاقتال مەنزىللىرىنى،

تىۋلغى يولىدىكى پاتقاقلىقلارنى، قاراشەھەر دەرياسى، دەڭىزدىل چىغلىقلىرىنى بېسىپ ئۆتۈپ، دەرياسىنى باشە- گىمگە يەتتى. تاشدەگىدە راۋرۇس بىر كۈن ئارام ئالدى.

دەريا شاقىراپ ئاقاتتى. موللازەيدىن دەريا ياقىسىغا چۈشۈپ تاماشا قىلدى. سۈكېچىپ باش - كۆزلىرىنى يۇدى. ئۇچۇملاپ سۈنى ئىچتى. ھەتتا بىرقۇر كۆڭلەك- تامباللىرىنى يۇيۇپ - تازىلاپ راۋرۇس ئارام ئالغاندىن كېيىن ئەتىسى ئەتىگەندە يەنە يولغا چىقتى.

ئېقىن بارغانچە تارىياتتى. سۇ بارغانچە ئىتتىكلەپ ئوقتەك تېز ئاقاتتى. دەريانىڭ شەرق تەرىپىدىكى بولۇق قىرچىن تاللار، خۇددى دەريا قېشىغا قويغان ئۇسىمدەك كۆپ - كۆك بولۇپ كۆرۈنەتتى. ئېقىننىڭ شەرق تەرىپىدىكى ئېگىز تاغ ئۈستىدە «تاھىر - زوھرە» نىڭ قەۋرىسى، ئىشقى - مۇھەببەتنىڭ ئەڭ يۇقۇرى پەللىسىدە تۇرۇپ موللازەيدىننى كۈزەتمەكتە، ئاللىقانداق ھىس - تۇيغۇ بەخش ئەتمەكتە ئىدى.

موللازەيدىن «تاھىر - زوھرە» قەۋرىسىگە قاراپ، قانداقتۇ بىر خىل شېرىن ھىسلارغا بېرىلىپ، ئىختىيارسىز ناخشا باشلىۋەتتى:

قارا ئاتىم قارا يايلى
قارا - ئالا ئارغامچى،
ئىگەر - توقۇم يولدا قالدى،
قولۇمدا قامچى — ئايارەي قولۇمدا قامچى.

ئاخشا ئېيتسام چاراڭلايدۇ
تاغنىڭ ئاراسى،
ماڭسام - ماڭسام كۆرۈنمەيدۇ،
يارنىڭ قاراسى — ئايارەي يارنىڭ قاراسى.

ئاي ئالدىمدا، كۈن كەينىمدە،
خىيالىم ئىچىمدە،
ئاتلار ئورۇق، يوللار يىراق،
دەردىم ئىچىمدە — ئايارەي دەردىم ئىچىمدە...

— ۋاھ ... قورۇلغا يېقىنلاپ قاپتىمەن، — دېدى موللازەيدىن ئۆز ئۆزىگە. تاشدەڭدە قورۇلدا (چازىدا) شەيخۇل ئىسلامنىڭ ئادەملىرى بار، بەك زالىم دەپ ئاڭلىغان ئىدى. شۇڭا ئۇ، قورۇلغا قانداق بېرىش توغرىسىدا تۈزەپ قويغان پىلانى بويىچە ”ھەر ئېھتىمالغا قارشى“ دەپ خۇرجۇندىن بىر يۇرۇش ئاپپاق ساقالنى ئېلىپ ئىڭىگىگە تاقاپ، بېشىغا سەللە، ئۇچىسىغا ئاق يەكتەك چاپان كەيدى...

قورۇلغا يېقىنلاپ بارغاندا، قاتتىق ۋاقىرىغان ئاۋاز ئاڭلاندى:

— توختا، نەگە بارىدىغان قېرىسەن؟

ئاۋاز بىلەن تەڭ ئىككى ئادەم يۈگۈرۈپ كېلىپ ئاتنىڭ چۇلۋۇرىنى تۇتتى. بۇ ئادەملەرنىڭ بىرسى چاشقان بۇرۇت، يەنە بىرسى كوسا، بېشىدا ئىككىسى يوگىمەش سەللە، ئۇشنىسىدە دەرە بار ئىدى.

— ئاتتىن چۈش، يەرگە چۈشۈپ يوكۇنۇپ ئولتۇردەن، — دىدى ئۇلارنىڭ بىرى، — بەش ئىمان يەتتە كەلىمىنى زىرۇ - زەۋەرلىرى بىلەن، ساكىن - تەشتىتلىرى بىلەن ئوقۇيسەن. ئەگەر توغرا ئوقۇپ بېرەلىسەڭ، مېلىڭ هالالغا تايىن تاپىدۇ، باج - خىراج تولەپ يولۇڭغا كېتىۋېرىسەن، ئەگەر توغرا ئوقۇپ بېرەلمىسەڭ، ئەللىك دەرە ئۇرۇپ، مېلىڭنى هارامغا تايىن قىلىپ بەيتۇل مالغا ئالىمىز. بىز شەيخۇل ئىسلامنىڭ ئادەملىرى، قولىمىزدا شەيخۇل ئىسلامنىڭ مۇبارەك موهۇرلىرى بېسىلغان خەت - ۋەسىقىلىرىمىز بار. مۇسۇلمان بولغىنىڭ ئۈچۈن بويسۇنۇشۇڭ شەرت. ئاتتىن چۈش، ۋاقىت غەنىمەتتۇر!

— هە... شۇنداق گەپمۇ؟ — دىدى موللازەيدىن.

— تولا گەپ قىلماي ئاتتىن چۈش. سېنى قېرى دەپ يول قويدۇق. ياش بولساڭ ئالدى بىلەن 20 دەرە ئۇرۇپ، ئىمان - ئىسلام ئېيتقۇزاتتۇق!

— بولىدۇ. ئاتتىن چۈشتۈم... خوش، ئەمرى ۋاجىپ دەپتۇرلەر، مەن 5 ئىمان، 7 كەلىمىنى ئوقاي. زىرۇ - زەۋەرلىرى بىلەن، ساكىن - تەشتىتلىرى بىلەن ئوقۇغاندىن تاشقىرى تەجۋىت - قائىدىلىرى بىلەن، ئىدغام - مەدغۇنلىرى بىلەن ئوقۇۋېتىپ ئەيىن (ع) هەرپىنى تولۇق تەلەپپۇز قىلىش ۋاقتىدا ناۋادا گېلىمغا "ئەيىن - ع" تۇرۇپ قېلىپ، هالاك بولسام سىلەر مەسئۇل بولامسىلەر؟ — دىدى موللازەيدىن ۋاقىراپ تۇرۇپ.

قاراۋۇللار ئىتتىك بىر بىرىسىگە قاراشتى. موللازەيدىن پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي يەنە سۆزىنى داۋام قىلدى:

— خوش، بۇگەپ بۇيەردە تۇرسۇن. 2 - بىر مەسىلە، سىلەرنىڭ قولۇڭلاردىكى ھۆكۈمنامىدە، 5 ئىمان، 7 كەلىمىنى تەرەتسىز ئوقۇسا بولىدۇ، دەيدىغان ئىبارە بارمۇ؟ قېنى كۆرسىتىڭلارچۇ؟

قاراۋۇللار يەنە بىر بىرسىگە قاراشتى.

— خوش، 3 - بىرمەسىلە، سىلەرنىڭ تەرىتىڭلار بارمۇ؟

قاراۋۇللاردىن بىرسى تىلىنى چىقاردى.

— كەمىنە بەندە ئاللاغا قۇللۇق قىلىپ ئەسھابۇلكەپتە 17 يىل ئىتىكاپتا ئولتۇردۇم. تەرەتسىز يەر دەسسىمەيمەن. ئاشكارا بولدىلەركى، سىلەر قانچە يىللاردىن بۇيان يول توساپ، يولۇچىلارغا جەبرى زۇلۇم سېلىپ، بىتەرەت ئىمان ئىسلام ئوقۇتۇپ، ئوزەڭلارمۇ تەرەتسىز ئاڭلاپ، تاغدەك - تاغدەك زورگۇنالارنى قىلغان ئىكەنسىلەر، پەيلىڭلاردىن يانماي يەنە بىتەرەت ئاڭلايمەن دىسەڭلار بولىدۇ، مەن ئوقاي، شەيتان ۋەسۋەسە سېلىپ ناۋادا ئازدۇرسا، بۇنىڭدىن ھاسىل بولغان گۇنالار يەنە سىلەرگە بولسۇن، ماقۇلمۇ؟ ئەلۋاكۇمۇت، تەككا سۇرۇت، بىرىڭ كېسا، بىرىڭ نىمە ئۈچۈن چاشقان بۇرۇت. مانا، مانا شەيتان ۋەسۋەسە سالغىنىغا قاراڭلار، نىمە دىگەن يامان، بۇنىڭ گۇناھى ئوزەڭلەرگە بولسۇن!... ئىبارا خۇدايا، بىلمەيتىمەن توۋا. بۇگۈن كېچە ئەسھابۇلكەپتە، ئىستىقامەت غارىدا دۇرۇدى مۇناجات، دۇرۇدى نىجات ۋە

قازىيەل ھاجات، ۋەراپەيئۇددە رىجا تىلەردەمنى ئۇقۇپ ئولتۇرسام، تۇيۇق خوجامنىڭ شېيخى سۇلايمان پەدەر ئالدىمغا يۈگۈرۈپ كېلىپ، ئەرز قىلدىلەركى: غارلاردىكى يىلان - چايانلار قوزغىلىپ، ھاۋۇزى باغراش، دەرياسى باشقىچە تەرەپكە يول تۇتتى، ۋەللاھۇ ئالەم شۇ تەرەپلەردە ئېغىر شەرئى خىلاپ گۇنالىق ئىشلار بولۇۋاتسا كېرەك. بۇ يىلان - چايانلار شۇ يەرلەرگە بېرىپ گۇناسادىر قىلغان بەندىلەرنى جازالاش ئۈچۈن كېتىۋاتىدۇ. ئۇزلىرىڭىزنىڭ ئىجاۋەتلىك دۇئالىرىڭىزنىڭ ھۆرمىتى بىلەن مەزكۇر يىلان - چايانلارنى ئۇزجايىغا قايتۇرۇپ، تېچلاندۇرغان بولسىلا، دېدى. شەيخنىڭ تەلىۋىنى قوبۇل كۆرۈپ دۇئاغا قول كۆتەردىم. دۇئالىرىمنىڭ ئىجاۋىتىدىن يىلان - چايانلار ئۇز جايلىرىغا ياندى. ھازىرقى قىياس بۇ تەرەپلەردە بۇنچە ئېغىر گۇنالارنى سادىر قىلغۇچى ئاجىز بەندىلەرنى جازادىن قۇتۇلدۇرغان بولدۇم. ئەلھال ئۇزۇم كېلىپ كۆردۈمكى، بۇگۇنالار سىلەرنىڭ پەيلىڭلاردىن جەزىم بولغان ئىكەن. ھالا مەن سىلەرنى زەھەرلىك يىلان - چايانلارنىڭ جازاسىدىن قۇتۇلدۇرغان ئىكەنمەن، ۋاپاغا جاپا بارمۇ دېسە بىرگە ئىككى دېگەندەك، بۇگۈن سىلەر مېنىڭ يولۇمنى توساپ بىھۆرمەتلىك قىلىۋاتىسىلەر، خەير، كېرەك يوق. مەن ئەمدى يىلان - چايانلارنى توسمايمەن. سىلەرمۇ ئۇرپىتانەڭلەرگە پۇتۇلگەننى كۆرۈڭلار!

موللازەيدىن قولىنى كۆزىگە تۇتۇپ، ئەسھابۇلكەپ تەرەپكە قارىغان بولدى - دە، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ھازىر غارلاردىكى يىلان - چايانلار دەل مۇشۇ تەرەپكە ھەملە قىلىپ، زەھەرلىك تىللىرىدىن ئوت چاچراپ تۇرۇپتۇ. يارەب، خۇدا ئۆز پاناھىدا ساقلىسۇن!... مەن قارىسام سىلەردە نە شەيخۇل ئىسلامنىڭ ھوكمى يوق، نە موللىلىقنىڭ ۋەزنى يوق. ئەگەر موللا بىز، سەللىگە يارىشا بىر نەرسە بىلىمىز دەيدىغان بولساڭلار، قېنى «يارەممەتكە چاپلىشىپ كەل» ئايىتىنى ئوقۇپ بېرىڭلارچۇ؟ سىلەر موللا بولساڭلار، مۇشكات شىرىپ، سەھى بۇخارى، موللازەيدىن ھەدىسلىرى دىگەن كىتاپلارنى ئوقۇپ كورگەنمۇ! «كەسپىڭدۇر ھالال، كوڭۇل بىمالال، كەسپىڭدۇر ھارام، كوڭۇل بىئارام» دەيدۇ موللازەيدىن ھەدىسلىرىدە. بۇ ھەدىسنى ئالدىڭلاردىن ئۆتكۈزگەنمۇ؟

قاراۋۇللار يەرگە قاراپ باشلىرىنى چايقاشتى.

— سىلەرنىڭ قانداق ئادەم ئىكەنلىگىڭلارنى، شەكلىڭلارنى، خۇي - پەيلىڭلارنى ئالىقاچان بىلگەن ئىدىم. پەيلىڭلار بۇزۇق. كەسپىڭلار قاراقچى. يولنى قاراقچى توسايدۇ، كارۋاننى قاراقچى بۇلايدۇ. سىلەر يول توساپ بۇلاڭچىلىق قىلساڭلار، ھالا بۇ پەيلىڭلاردىن يانمىساڭلار قانداق قىلماق كېرەك؟ جازا يۇرۇشى قىلغان يىلان - چايانلارنى مەيلى دەپ قويۇپ بېرىش كېرەكمۇ؟...

— ئەي پىرى ئۇستاز، بىلمەپتىمىز، توۋە قىلدۇق! — قاراۋۇللار تىترىگەن ھالدا يالۋۇرۇپ باش ئەگدى.

— مەن قاھھار ئەمەسمەن، ئەگەر سىلەر بەدنىيەتلىكتىن قايتىپ توۋە قىلساڭلار، يول توسايدىغان قاراقچىلىق

ھەركەتلىرىدىن ۋازكېچىپ، ھالال كەسىپ قىلىدىغان بولساڭلار، ئۇ چاغدا خاسىيەتلىك دۇئالىرىمنى ھەرگىز ئايىمايمەن.

— ب . ب . بىزنىڭ... ئۇ . ئۇششاق باللىرىمىز بار، رەھمە قىلسىلا... — قاراۋۇللار تېخىمۇ ئىگىلىپ يالۋۇردى.

— ئۇنداق بولسا قاراقچىلىق ئورنىڭلارنى تاشلاپ، ئۆي . ماكانىڭلارغا ھازىرلا كېتىشنى خالامسىلەر؟

— خا . خالايمىز، ھازىرلا كېتىمىز...

قاراۋۇللار ئارقىغا چېكىنىپ ماڭدى.

— توختاڭلار! — دېدى موللازەيدىن قاتتىق ئاۋاز بىلەن، — بىلىسەم سىلەرنىڭ قارنىڭلار ئاچ. خورجۇنىدا دۇرۇدى نىجاتقا تويۇنغان توقاش نانلىرىم بار. بۇنىڭدىن سىلەرگە بىردىن سوغا قىلسام، قولۇڭلارغا ئالغاندىن كېيىن تاۋاپ قىلىپ، كەينىڭلارغا قارىماستىن، سانىپ تۇرۇپ يەتتە توقاي ماڭغاندىن كېيىن دەريا بويىدا ئولتۇرۇپ نانىنى سۇغا چىلاپ يەپ يەتتە ئوچۇم سۇ ئىچىپ بولۇپ: "كەسپىڭدۇر ھالال، كوڭۇل بىمالال، كەسپىڭدۇر ھارام، كوڭۇل بىئارام" ھەدىسىنى 41 مەرتىۋە ئوقۇپ دۇئا قىلغاندىن كېيىن يەنە ئارقاڭلارغا قارىماستىن ئۆيۈڭلەرگە كېتىڭلار، شۇنداق قىلالامسىلەر؟

— خوش، خوش. ئاداقىلىمىز!

قاراۋۇللار ئىگىلىپ كېلىپ بىردىن توقاچنى ئالغاندىن كېيىن، نانىنى كوزلىرىگە سۈرتۈپ تاۋاپ قىلىپ يولغا راۋان بولدى.

مۇللازەيدىن قاراۋۇللار نەچچە توقايدىن ئۆتۈپ كەتكەنگە قەدەر قاراپ تۇردى. ئاندىن ساقالىنى ئاجرىتىپ، خۇرجۇنغا سىلىپ كۈلۈمسىرىدى:

— ۋاھ، بۇ رودۇپايلارغا نان بەرمەن دەپ خۇرجۇن قۇرۇغدۇلۇپ قاپتۇ! مەيلى كېرەك يوق. پوتامنى بىر چەكمىتسام يەنە نەچچە كۈنلۈك يولغا كېتەلەيمەن.

(3)

مۇللازەيدىن قورۇلدىن ئۆتۈپ سايغا چىققاندا، كورلىنىڭ بوستان تېرەكلىرى قارىيىپ كورۈندى.

مۇللازەيدىن ئالىلىقاندىق خىياللارغا بېرىلىپ خۇرجۇننى چۇشۇرۇپ قويغىلى قىل قالغان ئىدى. خۇرجۇننىڭ بىر بېشى ئېغىر، بىر بېشى قۇرۇق بولغانلىقى ئۈچۈن، ئېغىر تەرىپى بېسىپ خۇرجۇننى بىر تەرەپكە ساڭگىلىتىپ قويغان ئىدى.

مۇللازەيدىن ئاتتىن چۇشۇپ خۇرجۇننى تۈزەتتى. ئىككى بېشىنى تەڭشەش ئۈچۈن يول ياقىسىدىن 5 - 6 دانە يۇملاق تاشلارنى ئېلىپ، خۇرجۇننىڭ قۇرۇق تەرىپىگە سالدى. "كېرەكلىك تاشنىڭ ئېغىرلىقى يوق"، لازىم بولۇپ قالار دەپ ئاتقا مىندى-دە، كورلىغا كىرمەستىن ساي يولى بىلەن تىمغا قاراپ يول سالدى.

ساي يولى يىلان باغرى بولۇپ، تىمغا كېتىدىغان ئۆستەڭنى ياقىلاپ گايى يېقىن - گايى يىراقلاپ كېتەتتى. كىشىنى زېرىكتۈرەلىك ئۇزۇن يول ماڭسا - ماڭسا تۈگىمەيتتى.

مۇللازەيدىنىنىڭ ئىچى پۇشۇپ، ئېقىن ئىچىدە ئېيتقان ھېلىقى ناخشىسىنىڭ ئاخىرىنى داۋام قىلدى:

مەن ئاتىمنى چولگە سالدىم
چولگە يول چىقسۇن.
مېنىڭ ماڭغان يوللىرىمدا
رەيھان گۈل ئۈنسۇن.
ئايارەي رەيھان گۈل ئۈنسۇن...

رەيھان گۈلۈم ئاق چېچەكلىك
بويلىرى تاتلىق،
ئۇيدە قالغان رەيھان گۈلۈم
ئايىمخان ئاتلىق.
ئايارەي ئايىمخان ئاتلىق...

ئايىمخانلار، ئايىمخانلار،
قالدى يىراقتا.
يۈرەك - جانلاريالقۇنجايدۇ
ئوتى يىراقتا.
ئايارەي ئوتى يىراقتا...

— بىزمۇ رەيھانگۈلدىن قېلىشمايمىز!

بىر دۆڭلۈكنىڭ ئارقىسىدىن تۇيۇقسىز بىر ئايال پەيدا بولۇپ مۇللازەيدىنگە قاراپ كۈلدى - دە، سوردى:

— بايۇچچە، ياغۇز نەگە ماڭلا؟

گەۋدىلىك كەلگەن بۇ ئايال غەلىتە كۆرۈنەتتى. ئاپتاپتا كۆيگەن قارامتۇل يۈزلىرىدە مۇشت ـ تىرناق ۋە قان ئىزلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. مايمۇنلارنىڭكىدەك كىچىك كۆزلىرى پاقىراپ ئوتتەك چاقنايتتى. 50 ياشلار چامىسىدىكى بۇ ئايال چىشلىرىنىڭ ئېقىنى كۆرسىتىپ موللازەيدىنگە يېقىنلاپ كەلدى. موللازەيدىن ھەيران بولۇپ:

— كۇچار تەرەپكە كېتىۋاتىمەن، — دېدى.

— مەنمۇ كۇچارغا باراتتىم. بىللە ئېلىۋالامىلا؟

— يالغۇز ئايال. بۇ چولدە، پىيادە...

— يول دېگەندە سىلىگە ئوخشاش ئادەم ئۇچرايدۇ، ئالدىمەن دېگەنگە تېگىپ كېتىۋېرىمەن.

— ئەرلىرى يوقمۇ؟

— ئېرىم يوق، ئۆلۈپ كەتكەن، — دېدى ئايال ھىجىيىپ، — بايۋەچچە خۇرجۇنغا جىق يامبۇ قاچىلاپ، يالغۇز مېڭىشتىن قورقامىلا؟ مېنى بىللە ھەمرا قىلىپ ئالغاچ كەتسىلە.

— ھە، ھە، خۇرجۇنغا جىق تاش يامبۇ قاچىلاپ ماڭدىم.

— مەندىن يوشۇرمىسىلا، تاشتىن يامبۇ بولامدىكەن؟

— بولىدۇ، بولىدۇ، — موللازەيدىن ئارتۇق سۆز قىلماي ئايالغا دىققەت قىلىپ جىم ماڭدى. ئايال رەنجىگەن ئاھاڭدا غۇدۇڭشۇپ:

— ئىنتايىن بېخىل ئادەمكەنلا، ئىلاھىم يامبۇلىرى تاشقا ئايلىنىپ كەتسۇن! — دېدى.

موللازەيدىن «ھا ـ ھا ـ ھا» قىلىپ كۈلدى.

— ھەمرا قىلىپ ئالغاچقە تىسلە دىسەم، كوڭلۈمگە يارىشا ئىككى ئېغىز سوزلەپمۇ قويمىدىڭلا!

ئايال بۇ سوزلەرنى دەپ بولۇپ، يولدىن چەتنىدى-دە، دوڭلۈكلەر ئىچىدە كوزدىن غايىپ بولدى.

موللازەيدىن ئايال توغرىسىدا خېلى ئويلاندى. ئۇنىڭ تومتاق سوزلىرىگە ھەيران بولدى، لېكىن ھېچنىمە چۈشەنمەدى. ئات بولسا ئوز سوۋ تېغى بىلەن يول باسماقتا. ساي يولىدا يالغۇز ئاتنىڭ توياقلىرىدىن شاراقلىغان شېغىل تاشنىڭ ئاۋازىدىن باشقا ھېچقانداق سادا يوق ئىدى. ساي يولى تۈگەپ، تۈپىلىق يول باشلاندى. دوڭلۈكلەر قويۇقلاشتى. يول ئەتراپىدىكى چوڭ - كىچىك قۇم دوڭلىرى ئۇستىدە كوكلىگەن پۈپەكلىك قومۇشلار ۋە يانتاقلار ھەر خىل رەڭدە كىشىگە سۈرلۈك كورۈنەتتى.

دوڭلۈكلەر ئارىسىدا غىل - پال ئىككى ئادەم كورۈنگەندەك قىلىپ يەنە كوزدىن غايىپ بولدى. موللازەيدىن ئاتنى بىقىنداپ، دوڭلۈكلەر ئوتتۇرىسىدىن تېزراق ئوتۇپ كەتمەكچى بولدى، لېكىن بىر دوڭنىڭ ئارقىسىدىن تويۇقسىز ئىككى ئادەم چىقىپ، بىرسى موللازەيدىنگە ئېسىلدى. يەنە بىرسى ھېلىقى ئايال ئىدى. ئەركەك ئوغرى موللازەيدىنگە ئېسىلغان بويى قاتتىق سىلكىپ تارتتى. لېكىن موللازەيدىن بىر تارتىش بىلەنلا ئاتتىن يىقىلىپ چۈشمىدى. قايتا ئېسىلغاندا موللازەيدىن ئوغرىنى ئالدىغا تارتىپ، ئوغلاقچىلارغا ئوخشاش چېۋىسىغا باستۇرۇۋالدى-دە:

— تارتقانغا يىقىلىدىغان ئادەم بىر خورجۇن تاش يامبۇ بىلەن يول ماڭمايدۇ! — دېدى. ئوغرى باستۇرۇقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ھە دەپ يۇۋاقۇناتتى.

— نېمە قىلىۋاتىدۇ — ماۋۇ ھەزىلەك! — ئايال ئوغرى پىچاقنى تەڭلەپ ھۇجۇم قىلدى. موللازەيدىن قولىدىكى تۇرغۇت قامچىسى بىلەن ئايالنىڭ پىچاق تۇتقان قولىغا بىرنى سالدى. پىچاق نەلەرگىدۇ ئۇچۇپ كەتتى.

— ماۋۇ ئىپلاس قولۇمغا ئەجەپ بەك ئۇرۇۋەتتى، — ئايال قامچا تەككەن قولىنى ئىختىيارسىز ھالدا ئاغزىغا ئېلىپ باردى. ئەمما يەنە بىر قولى بىلەن يەردىن تاش ئېلىپ موللازەيدىنگە ئاتتى. تاش توپ - توغرا ئاتنىڭ قوسىقىغا تەگدى. ئات ئۈركۈپ ئون نەچچە قەدەم ئالدىغا يۈرۈپ كەتتى. موللازەيدىن ئاتنى توختىتىپ، باستۇرۇۋالغان ئوغرىنى بوشىتىپ قويۇۋەتتى ۋە:

— سىلەرگە نېمە كېرەك؟ بار نەرسەمنى ئايىمايمەن، ئاتنى ئالىمەن دېسەڭلەرمۇ بېرىمەن. نېمىشقا قاراملىق قىلىسىلەر! مەنمۇ سىلەرگە ئوخشاش يۇرت كەزگۈچى مۇساپىر، — دېدى.

مىنۇت ئالدىدىكى قاراملىق ۋە جىددىيلىك بىر ئاز بوشاشتى.

— روزىخاچا، روزىخاچا، قولۇڭ قانداغراق؟ — ئەركەك ئوغرى روزىخاندىن ئەھۋال سورىدى.

— تولا گەپ قىلماي، يېنىڭدىكىنى سويۇپ تاش‌
لىغىنا!...— روزىخان قولىنى ئۈزۈلىغان ھالدا بۇيرۇق
قىلدى.

— سىلەر قاراملىق قىلماڭلار! مەقسىدىڭلار نىمە، شۇنى
ئېيتىڭلار، ھېچنەرسەمنى ئايىمايمەن.

— روزىخاچا، كېلىڭلا، گەپ چىقىپ قالدى.

روزىخان قولىدىن ئۈچۈپ كەتكەن پىچاقنى ئىزدەپ
تاپقاندىن كېيىن يېقىنلاپ كېلىپ زەردە بىلەن:

— ھە، نىمە گەپ؟— دىدى.

— بايۋەچچە نىمە لازىم بولسا بېرىمەن دەۋاتىدۇ،
قانداق قىلىمىز؟

— ئوغۇل بالا بولسا، خۇرجۇندىكى يامبۇدىن ئىككىنى
بېرىپ يولىغا كېتىۋەرسۇن،— دىدى روزىخان.

— ئېلىڭلار!— موللازەيدىن خۇرجۇننىڭ ئاغزىنى ئېچىپ
تەڭلىدى. ئەركەك ئوغرى خۇرجۇنغا قول سېلىپ يامبۇنى ئال‌
دى. لېكىن ئۇنىڭ قولىغا تاش چىققان ئىدى. ئۇنى - بۇنى
ئېلىپ كۆرگەن ئوغرى:

— ھەممىسى تاشكەنغۇ!— دەپ چورۇۋەتتى.

— مەن تېخى بايمىكىن دەپتىمەن، بۇ پىتلىقنى!—
روزىخان نارازى بولغان ئاھاڭدا غۇدۇڭشىدى.

— توغرا ئېيتتىڭىز يەڭگەم،— دىدى موللازەيدىن يې‌
قىملىق ئاھاڭدا،— مەنمۇ سىلەردەك كەمبەغەل، لېكىن گەپ‌
نىڭ تېگىدە گەپ بار دىگەندەك ئازراق مۆجىزە - كارامەت
بار. بۇنىڭدىن سىلە بىخەۋەر....

موللازەيدىن ئاتتىن چۈشۈپ، يېڭىلا چۈرۈپ تاشلان-
غان تاشلارنى ئېلىپ يۇدۇۋېتىپ يەنە خۇرجۇنغا سالدى.
ئاندىن ئۇلارغا چۈشەندۈرۈپ مۇنداق دېدى:

— مەن بۇ موجىزە ئۈچۈن جىق ئەرەج تارتىپ،
ئەسۋا بۇلكەپتە 17 يىل ئىستىقامەت قىلدىم. بىشارەت بولغان-
دىن كېيىن توپ ئاتار غوجام جەڭ قىلغان جەزىرىلەرگە بې-
رىپ، نەچچە كۈنلەر ئىزلەپ يۈرۈپ، بۇ تاشلارنى ئاران تاپ-
تىم. بۇ، تاش ئەمەس، خىسلەتلىك گوھەر. سىلەرگە تاش كۆ-
رۈنگەن بىلەن ماڭا گوھەر كۆرۈنىدۇ. بۇ گوھەرلەر، بۇرۇنقى
زاماندا پادىشا جەمشىت قىمار ئويناپ لەيلىغۇەشتىن ھىندىس-
تان پادىشالىقىنى ئۇتتۇۋالغاندىن كېيىن نەپسى قانائەت
تاپماي، كەمەك ھەييار بىلەن بادىرەپتارنى بىزنىڭ زېمىنى-
مىزگە چارلاش ئۈچۈن ئەۋەتىدۇ. بۇ ھەييارلار توپ ئاتار غو-
جام تاغلىرىدىكى ساماۋى كۆلگە كېلىپ، بىزنىڭ نۇرغۇن ئۈن-
چە-مارجان، گوھەرلىرىمىزنى ئولجا قىلىپ، داخور كۆلباسى-
غا قاچىلاپ ماڭىدۇ. توپ ئاتار غوجام بۇ داغۇللارنىڭ ئايى-
دىك كۆل بويلىرىدا قېچىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرىدۇ — دە،
سالغىسىنى ئېلىپ قازاندەك چوڭ چۈيۈن تاشلارنى ئېتىپ ھەي-
يارلارنىڭ پايخانلىرىنى چېقىپ تاشلايدۇ. ھالاكەتكە مەھكۇم
بولغان ھەييارلار ئوغرىلاپ قاچقان گوھەرلەرنى تاشلاپ قېچىش-
قا مەجبۇر بولىدۇ. لېكىن ئۇلار بۇ گوھەرلەرنى تىلسىم قىلىپ
جەزىرىلەرگە تاشلاپ قاچقان. شۇنىڭ ئۈچۈن بىزنىڭ جەزىرى-
لىرىمىزدىكى ھەر بىر تاش خىسلەتلىك گوھەر. مەن شۇ تىل-
سىماتنى كەشپ قىلىپ بۇ گوھەرلەرنى تاپتىم. خۇرجۇنغا سال-

سام ئۆز كارامىتى بىلەن پۈتمەس - تۈگىمەس بايلىق. سىلەر بۇ گوھەرلەرنىڭ خىسلەتلىرىنى بۇندىن كېيىن كۆرۈپ بىلەر- سىلەر. قاراملىق قىلماڭلار. نادانلىق قىلماڭلار. ئەگەر بۈگۈن مەن بوشاڭلىق قىلغان بولسام، مەندىن بۇ خۇرجۇننى بۇلاپ ئالاتتىڭلار، خۇرجۇندىكى گوھەر تاشلار سىلەرگە تاش بولۇپ كۆرۈنسە چۆرۈپ تاشلايتتىڭلار. مېنىڭ چەككەن جاپالىرىم بى- كار بولاتتى - دە، يا مەن پايدا كۆرەلمەيتتىم، يا سىلەر. بۇ خىسلەتلىك گوھەرلەر يەنە جەزىرىلەردە ئەسىرلەر بويى تاش بولۇپ قېلىۋېرەتتى. بۇ ئەلۋەتتە نادانلىق ۋە قاراملىق- نىڭ ئاقىۋىتى، پۈتمەس - تۈگىمەس پۇشايمان بولاتتى.......

ئوغرىلار ھەيران بولۇپ، سۆزلەرگە قۇلاق سېلىپ جىم تۇراتتى. موللازەيدىن سۆزىنى داۋام قىلىپ:

— بولدى. بۈگۈن مەن يولۇمدىن قالدىم، سىلەر بىلەن بىللە بولاي. ئۆيۈڭلار بولسا مېنى باشلاپ بېرىڭلار. بىر كېچە ئەھ- ۋاللىشىپ كۆرەيلى. ئەگەر سىلەرنىڭ كۆڭلۈڭلەرگە يېقىپ قالا- سام دوست بولايلى. خالىساڭلار كۇچارغا بىللە بارايلى، — دېدى.

— بىزنىڭ ئۆيىمىز جاڭگال. شۇنداق بولسىمۇ توت تېمى بار بىر يەرگە باشلاپ بېرىشىمىز مۇمكىن، - دېدى ئەزىكەك ئوغرى.

— سىلەر گەرچە جاڭگال ئادىمى بولساڭلارمۇ، ئېكەن مەرت كېلىسىلەر، گېپىڭلاردا تۇرۇسىلەر، مەن بۇنىڭغا ئىشىنى- مەن. ئوكام سېنىڭ ئېتىڭ نېمە؟

— غولام.

غولامنىڭ جوغى كىچىك بولسىمۇ، چىۋەر،

چاقىقان، كۆچلۈك ھەم قارام كۆرۈنەتتى. روزىخان بولسا، زورگەۋدىلىك، قارا ئۇچلۇك، كۆزلىرى ئوتتەك چاقناپ تۇرىدىغان سۇرلۇك ئايال بولۇپ، يەركەنلىك مەشھۇر ئوغرى داۋۇت توكۇرنىڭ خوتۇنى ئىكەن. ھازىر ئېرى ئولۇپ كېتىپ تۇل قالغان. بۇ خوتۇن ئوز ئېرى بىلەن ئۈرۈمچى، قاراشەھەر، كۇچار ئارىلىقلىرىدا ئوزۇن يىللاردىن بېرى سەييارە ئوغرىلىق قىلىش بىلەن داڭ چىقارغان. داۋۇت تولا ئوغرىلىق قىلىپ قاماقخانىلاردا كوپ ياتقان، نەچچە قېتىم پالانغان، سازايى قىلىنغان، كۇچار كوۋرۇكلىرىگە بىر قانچە قېتىم قولمىغىدىن مىخلانغان. ئاخىرى ھوكۇمەت تەرەپ ئۇنىڭ پېيىنى كېسىۋەتكەنلىكتىن توكۇر بولۇپ قالغان، شۇ سەۋەپتىن داۋۇت توكۇر دەپ ئاتالغان. ئۇ، روزىخانىنى ياش ۋاقتىدا يەركەندە قولغا چۈشۈرۈۋېلىپ، بۇ تەرەپلەرگە ئەگەشتۇرۇپ چىقىپ تۇرمۇش ئۇتكۈزگەن. ئۇزۇن يىل بىللە تۇرمۇش كەچۈرۈش داۋامىدا روزىخانغا ئوز ھۈنىرىنى ئۇگەتكەن بولغاچقا، كېيىنكى يىللاردا داۋۇت توكۇر پۇتىنىڭ ناكا بولۇپ قالغانلىقىنى باھانە قىلىپ، تولاراق روزىخاننى ئوغرىلىققا ماڭدۇرۇپ، ئوزى تەييار نىيەپ ياتىدىغان بولىۋالغان ئىدى. ئەگەر روزىخان بىرەر نەرسە تېپىپ كېلەلمىسە، ئۇرۇپ، تىللاپ ئازاپلايتتى. بىر نەچچە يىل شۇ تەقلىتتە ياشىغان داۋۇت بۇنىدىن تۆت يىل بۇرۇن ئوز ئەجىلى بىلەن ئالەمدىن ئوتكەن. تۇل قالغان روزىخان تۇرمۇشتا باشقا چىقىش يولى تاپالماي، ئۇگەنگەن خۇيى بويىچە يەنە ئوغرىلىق قىلغان. ھازىر ئۇ ئۇششاق ئوغرىلار بىلەن بىرلىشىپ يول توساتتى، سودىگەر-

لەرنىڭ مالىلىرىنى بۇلايتتى. ھارۇىكەشلەرنىڭ چوگۇن - قا-
زانلىرىنى ئوغرىلايتتى. قولغا چۈشكەن ماللارنى سەھرالارغا ئې-
لىپ بېرىپ، ئاش - نانغا تېگىشىپ جان باقتى. ھازىر بۇلار
دەل موللازەيدىنىڭ يولىنى توساپ بۇلىماقچى بولۇشقان
ئىدى.

— غۇلامجان، — دېدى موللازەيدىن ئۇنىڭ مۈرىسىدىن
تارتىپ، — ماۋۇ بىر سەرتەڭگىگە بىرەر پاخلان سېتىۋال. بۇ-
گۈن كېچە ئۈزۈمىزنى مېھمان قىلغاچ ئەھۋاللىشايلى.

غۇلام تەڭگىنى ئېلىپ، دېخان ئۆيلىرى تەرەپكە قا-
راپ ماڭماقچى بولدى. روزىخان ۋاقىراپ:

— توختا — تەڭگىنى ئەپكەل! شۇنداق بېرىپ بىرەر قويىنى
قولتۇقلاپ كەل، — دېدى.

— يەڭگە، پۇل لازىم بولسا مەن بېرەي. ماڭا ھارام
مال ياراشمايدۇ. ئەگەر ھارام مال يەيدىغان بولسام، قىلغان
ئەجرەم بىكار بولىدۇ. بۇ گوھەرلەر ئۆز خىسلىتىنى يوقىتىدۇ.
شۇنىڭ ئۈچۈن نەق پۇلغا ھالال باھا قىلىپ سېتىۋالسۇن.
سىزمۇ ياشانغان، جىق ئىشنى كورگەن، ئاق - قارىنى پەرق
ئېتىدىغان ئايال ئىكەنسىز!

روزىخان بۇ سوزلەرگە ھېچقانداق جاۋاپ قايتۇرماس-
تىن غۇلامغا قاراپ:

— بولدى، كېتىۋەر! — دېدى. غۇلام قوي سېتىۋېلىش
ئۈچۈن يۈرۈپ كەتكەندىن كېيىن، روزىخان موللازەيدىنگە قا-
راپ، — خۇرجۇندا ياغلىقتەك بىر نىمەڭ يوقمۇ؟ قولۇم بەك
ئاغرىۋاتىدۇ، تېڭىۋالسام بولاتتى، — دېدى.

— قورقۇنچىلىقتا قامچا قاتتىقراق تېگىپ كەتتى، — موللازەيدىن خورجۇندىن بىر پارچە ماتا خالتىسىنى ئېلىپ يىرتىپ روزىخاننىڭ قولىنى ئاۋايلاپ، ئاغرىتماستىن تاڭدى ۋە ئۇنىڭ كوڭلىنى ياسىدى، — خاپا بولماڭ، جانىنى ساقلاش ئۈچۈن شۇنداق قىلمىغان بولسام، قىزىقچىلىقتا ماڭا پىچاق سېلىپ قوياتتىڭىز. ئۇنىڭ دەردى تېخىمۇ ئېغىر بولاتتى.

— كېرەك يوق. مۇنداق ئىشتىن كورمىگىنى كورگەنمەن!

...— دېدى روزىخان. ھەقىقەتەن بۇ ئايال ۋاقتى كەلسە ئەرلەر بىلەن تەڭ مۇشلىشىپ، تەڭ چېلىشىپ، پىچاقلىشىپ ھوددىسىدىن چىقاتتى. شۇڭا ئانچە - مۇنچە ئىشلارغا پىسەنت قىلمايتتى. لېكىن ئۇمۇر بويى كىشىلەردىن يۇمشاق مۇئامىلە كورمىگەن، ئېرى داۋۇت توكۇر ھايات ۋاقتىدىمۇ دائىم تاياق يەپ، تىل ئىشىتىپ، ئەزىيەت چەككەن، ئوغرىلىق قىلىپ ئەل - يۇرتنىڭ قاغىشىغا ئۇچراپ كەلگەن بۇ ئايال بۈگۈن موللازەيدىننىڭ ئىللىق مۇئامىلىسى ۋە يۇمشاق سوزلىرىدىن تەسىرلەنگەن ئىدى. ئايال كىشىنىڭ كوڭلى ھەر ھالدا يۇمشاغراق بولىدۇ- ئەلۋەتتە!

بۇلار شۇ ئاخشىمى قوي ساتقۇچى دېخاننىڭ ئۆيىگە ئورۇنلاشتى. غولام ئۆي ئىگىسى بىلەن بىرلىكتە قوي سويۇۋاتاتتى. بۇ چاغدا كۈن ئولتۇرۇپ، كەچ كىرىپ قالغان بولۇپ، موللازەيدىن ئايۋاندا خورجۇننى بېشىغا قويۇپ مۈگدەپ، ئارام ئېلىپ ياتتى.

يېزا يېرىنىڭ قۇلىغى ئۇزۇن دېگىنى راست گەپ. غۇ-
لام بۈگۈن بىر خۇرجۇن يامبۇسى بارلىقىنى ، ئۇنى ھەممە جايغا تارقاتقان. ئۇ بىلەن ياشلار ئاز پۇل تەگكەن ئىدى. بۇ خە-
ۋەرنى ئاڭلىغان يېزا قىمارۋازلىرى بىر - بىرلەپ كېلىشكە
باشلىدى. بۇ قىمارۋازلار ئادەتتىكى چاغلاردا غۇلامنى ئۇتۇپ
ئۈگەنگەنلەر بولغاچقا، بۈگۈن يامبۇسى بارلىقىنى قوشۇپ
ئۇتۇۋېلىش ئارزۇسىدا كېلىپ ئانچە ئۇتمەيلا ئايۋانىڭ بىر
بولۇڭىغا ساپال چىراقنى يېقىپ تاۋكا قۇردى.
غۇلام ئادەتتە قىمارغا ئامراق ئىدى. تەرەپ - تە-
رەپكە چېپىپ يۈرۈپ جاپا - مۇشەققەت، خەۋپ - خەتەرلەر
ئىچىدە تاپقان پۇل - پۇچەك، نەرسە - كېرەكلىرىنى ھەمـ
شەم يېزا قىمارۋازلىرىغا ئۇتتۇرۇپ قويۇپ، تولا چاغلاردا
گاڭـا - جىسا بولۇپ قالاتتى - دە، پۇشايمان قىلاتتى. لې-
كىن ئۈگەنگەن خۇيىدىن زادىلا ۋاز كېچەلمەيتتى. بولۇڭدا
تاۋىكا قۇرۇلۇش بىلەنلا ئۇنىڭ خۇمارى تۇتۇپ، قىمار ئويـ
ناشقا ئالدىراپ، گوشنى چاپسان پارچىلايمەن دەپ قولىنى
كېسىۋالغىلى قىل قالدى. گوشنى ئوي ئىگىسىنىڭ ئايالىغا
پۇشۇرۇش ئۈچۈن تاپشۇرۇپ بېرىپ، موللازەيدىن مۇگدەۋاتـ
قان يەرگە كەلدى ۋە روزىخانغا قاراپ:
— روزىخاچا، پول بولسا بەرگىنە! بىرئاز ئىچ پۇشۇغى
قىلىۋالاي، - دېدى.
— مەندە ياماقمۇ يوق، - دېدى روزىخان تېرىكىپ، —
ئوينىاپ نىمە قىلاتتىڭ؟ سېنىڭ قىمار ئويناپ بىر قېتىممۇ

ئۆتتۈۋالدىم دىگىنىڭنى ئاڭلىمىدىم. ھەممىشەم ئۆتتۈرسەن. ساڭا تاغدەك ئالتۇن بولسىمۇ توشمايدۇ...

– تولا يامان گەپ قىلماي پۇل بولسا بەرگىنە، كېچە چۈشۈمدە يىلان مۈڭگۈزى كورۈپتىمەن. بۈگۈن ئۈتتۈۋالسام ئەجەپ ئەمەس.

– يىلان مۈڭگۈزى پىشانەڭدىن ئۈسۈپ چىققان ھالەتتىمۇ، سەن يەنە شۇ...

موللازەيدىنىڭ ئۈندىگىغا ئىچى ئاغرىپ، خۇرجۇنىدىن ئازراق پولنى ئالدى - دە:

– مانا بۇ ئىككى سەر تەڭگىنى ئال. خاسىيىتى بار پۇلدا ئۇتۇپ كېلىپ بۈگۈن روزىخاچامنى بىر خوش قىلىۋەتكىنە! - دىدى. ١

يېڭى چىقىپ كەتكەن توپتەك پۈسىدە بولۇپ قالغار غۇلام باشقىدىن جانلىنىپ چاچراپ ئورنىدىن تۇردى - دە، تاۋىكا تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

– توختا ئۇكا، - دىدى موللازەيدىن غۇلامنى توختىتىپ،- خۇرجۇندا يامبۇ بارلىغىنى بىلمىسەڭمۇ! شۇڭا قورقماي ئويىنا. بىرنى ئۇتتۇرساڭ ئىككىنى تىك، ئىككىنى ئۇتتۇرساڭ توتنى تىك، بىلدىڭمۇ؟

غۇلام: «بىلدىم» دەپ قويۇپ، چوڭ يۈرەكلىك بىلەن تاۋىكا تەرەپكە ماڭدى. قىمارۋازلار ئۇنى قارشى ئېلىپ ئوتۇقنى يېڭىۋاشتىن گىرە قىلىپ رەسمى ئويناشقا باشلىدى.

– يا - جەمشىت!

— يا - پىرى كامىللار...

قىمارۋازلار مەيدىسىگە مۇشتلاپ قىمارغا كىرىشىپ كەتتى. قەغەز پۇل، تەڭگە پۇللار بىردەم ئۇنىڭ قولىغا، بىردەم بۇنىڭ قولىغا ئۆتەتتى. غۇلام يەنە ئۇتتۇراتتى.

— 5 مىسقال تىكتىم.

— بىر سەر تىكتىم.

— 2 سەر تىكتىم...

غۇلام ياپتىنى قولىدىن بەرمەي ئۇدا بىر نەچچە قېتىم سىيائاتتى. ئەتىگەندىن بېرى ئۇتتۇرۇۋەتكەن پۇللارنى قايتۇرۇۋالدىلا ئەمەس، بەلكى باشقا قىمارۋازلارنى ئۇتۇپ گاڭگىسا - جىنسا قىلىۋەتتى، ھەتتا بەزىلىرىنى قەرزدار قىلدى.

غۇلام تاۋىكادىن دەس تۇرۇپ خوشال قايتىپ كەلگەندە روزىخانمۇ خوشال بولۇپ، غۇلامنىڭ ئالدىغا تەڭنىدىكى پىشۇرۇلغان گۆشنى ئىتتىرىپ:

— بۈگۈن بىر ئۇتقىنىڭنى كۆرۈپتىمەن! — دېدى.

قىمارۋازلار ئولاش - چولاش كېلىپ، بىرەر پارچىدىن گۆش يەپ، بىر چىنىدىن شورپا ئىچىپ، بىردەم پاراڭ سېلىشقاندىن كېيىن تارقاپ كېتىشتى. موللازەيدىن، روزىخانلارمۇ راۋۇرۇس ئارام ئالغاندىن كېيىن ئەتىسى بىرلىكتە كۆچار تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

(4)

شۈكۈنلەردە بۈگۈر، يېڭىساردا دەھشەتلىك «قاتىللىق ۋە ئوغرىلىق ۋەقەسى» پەيدا بولغان ئىدى. يېڭىسارنىڭ بېگى

خوجاپىز بەگ بۇ ئەزىزنى پاش قىلىپ، قاتىلنى تاپمەن دەپ يۇرت چوڭلىرىنى ھويلىسىغا توپلاپ، ئۇلارنى ئىقرار قىلىشقا قىستاپ زۇلۇم قىلماقتا ئىدى. بۈگۈن 3 - كۈنى، خوجاپىز-بەگ غەزەپ شالىنى چىچىپ، خەلققە دەھشەت سېلىپ سۆزلى-مەكتە:

— 20 يىلدىن بۇيان يېڭىساردا بەگلىك قىلىپ مۇنداق ئېغىر ۋەقەنى كۆرمىگەن ئىدىم...

20 گە يېقىن كىشى بەگنىڭ تىل - ھاقارىتى ئاس-تىدا قورقۇپ، باشلىرىنى ساڭگىلىتىشىپ تۇراتتى. سۇ-پىغا سېلىنغان بىساتتا ئەلەم ئاخۇن، ئىمام ۋە مىرزا-كېرىم داخانلارمۇ بېشىنى تۆۋەن ساڭگىلىتىپ ئولتۇرۇشاتتى. بەگ غەزەپ بىلەن سۆزىنى داۋام قىلماقتا ئىدى:

— بۇ قېتىمقىدەك چىگىش ۋەقە ھىچقاچان كۆرۈلمى-گەن. يېڭىساردا مۇنداق ئىش پەيدا بوپتۇ، دىسە سەت ئە-مەسمۇ؟ باشقا يۇرتنىڭ خەلقلىرى ئاڭلاپ قالسا بىز يېڭىسار-لىق يۈزىمىزنى قانداق كۆتىرىپ يۈرىمىز؟ ھەرقايسىڭغۇ ئىزا تارتىشنى بىلمەيدىغان، يۇرت ئىشىغا ئارىلاشمايدىغان خەق. بىنزچۇ، ھەمىشە يۇرت ئىشىغا ئارىلىشىپ يۈرىدىغان ئادەم-لەرگە سەت ئەمەسمۇ، ئاخۇنۇملارغا سەت ئەمەس-مۇ؟ ئۆز يۇر-تىمىزدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن، ھەممىمىزنىڭ ئالدىدەك بولۇپ قالغان ئاجىز ئانىسىنى، يەنە كېلىپ ئۆيىدىكى ياخشى نىيەت بىلەن ھەرەمگە بېرىش ئۈچۈن تەييارلىغان پۇل - پۇچەكلىرىنى يېڭىسارلىقلار ئوغرىلاپ، پۇل ئىگىسىنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈپتۇ دىسە، نىمە دىگەن سەتچىلىك! يۈزىمىزنى قانداق كۆتىرىپ

يۇرتىمىزا! مەن بۇ ئوغرىنى تاپىمەن. بۇ قارا يۈز قاتىلنى، بۇ كاززاپ ئوغرىنى تاپماي قويمايمەن! ئوغرى چەتتىن كەلگىنى يوق، ئۆز ئىچىمىزدە بار. مانا مەن خوجاپىز بەگ، ناۋادا بۇ قاتىلنى تېپىپ چىقمايدىغان بولسام بەگلىك ئېتىمنى يوتكەپ تاشلايمەن!

خوجاپىز بەگ نەشتەردەك كۆزلىرى بىلەن خەلق توپىغا بىر قۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن داخان مىرزا كېرىمگە قاراپ:

— خوش، قېنى مەرھەمەت! — دېدى.

مىرزا كېرىم ئورنىدىن تۇرۇپ، كىكىرتەكلىرىنى قىرىپ ئوتتۇرىغا چىقتى ۋە بۈگۈن پەيدا قىلغان پەردىشەپكە يېقىنلاپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— ئەي مومىنلەر، مۇسۇلمانلار، يۇرتىمىزدا پەيدا بولغان ۋەقە بەكمۇ خۇنلۇق ۋە سۈرلۈكتۇر. ئۇنىڭ خۇنخورىنى تاپمىغىچە ئىمانىمىز كامال تاپماس. مۇسۇلمانچىلىقىمىز روناق تاپماس، خۇداۋەندە كېرىم ئالدىدا يۈزىمىز قارا بولغۇسىدۇر. مۇسۇلمانلار، مانا بۇ ئوتتۇرىدا تۇرغان پەردىشەپ ئىككى مىڭ بىر يۈز دۇرۇت بىلەن، پەردىشەپ ئىچىدىكى موزاي يەتتە مىڭ دۇرۇت بىلەن دەمدە قىلىندى. ئۇشبۇ مەيدانغا ھازىر بولغۇچى ھەر بىر مۇسۇلمان تەرەت ئېلىپ ئىمان ئېيتىلغاندىن كېيىن ئاللانىڭ بىرلىگى ۋە بەرھەقلىقىغە يۇتۇپ، پەردىشەپ ئاستىدىن بىر بىرلەپ ئوتۇشى، ھەر بىر كىشى، ئۇشبۇ موزاينىڭ دۇمبىسىنى بىسمىللا دەپ سىلاپ چى-

قىلىشى لازىم. كىمدىكى مەرھۇمگە قەست قىلغان بولسا، ئۇنىڭ
پۇل - مېلىنى ئالغان بولسا، شۇ كىشىنىڭ قولى قارا بولۇپ
چىققاي. ئەگەر قەست قىلمىغان بولسا، ئۇنداق كىشىنىڭ قو-
لىغا قارا يۇقمىغاي. ئىنشائاللا تائالا رەببىلئالەمىن! قېنى،
مۇمىن مۇسۇلمانلار، ھەممىڭلار تەرەت يېگىلاپ پاك بولۇپ
كېلىڭلار!

يۇرت خەلقى بەگنىڭ زۇلمى، داخاننىڭ زورى بىلەن
ئېرىق بويىغا تەرەت ئېلىشقا ماڭدى. قورقۇپ كەتكەن خەلق
ھەرقانداق بۇيرۇققا ماڭدەك ئىتائەت قىلىپ بېشىنى
كۆتىرەلمەي، ھەتتا ئۆزئارا بىر بىرىگە بەخۇدۇك
قارىيالماي قالغان ئىدى.

خوجاپىر بەگ 20 يىلدىن بۇيان يېڭىساردا بەگلىك
قىلىپ، يىلتىز تارتقان، زالىملىقتا ئۇچىغا چىققان، قاراكۆڭۈل،
بەدنىيەت، رەڭۋاز ئادەم ئىدى. بۇ بەگنىڭ زۇلمىدىن يېڭىسار
خەلقى زار - زار قاخشايتتى. ھېچكىم ئۇنىڭغا قارشى چىقال-
مايتتى. كىمكى ئازراق قارشىلىق كورسىتىدىغان بولسا، ئۇنداق
ئادەملەرنى بەگ ئۆز مەيلىچە ئۇرۇپ - سوقۇپ، باغلاپ-
ئېسىپ خانىۋەيران قىلىۋېتەتتى. گۇناسىز كىشىلەرنى باغلاپ،
بۇكۇر ئامبىلى ئالدىغا ئېلىپ بېرىپ زىندانغا تاشلايتتى.
قىسقىسى، يېڭىسارنىڭ تەقدىرى خوجاپىر بەگنىڭ قولىدا ئىدى.
بەزىدە ئامبال ياكى يامۇل بەگلىرى تەكشۈرۈش بانىسى بىلەن
يېڭىسارغا كەلسە، ئۇلار توپ - توغرا بەگنىڭ ئۆيىگە چۈشەت-
تى - دە، ئۇنىڭ باغلىرىدا، مېھمانخانىلىرىدا مېھمان بولاتتى.
بىر قانچە قوينىڭ گۆشىنى كاۋاپ قىلىپ يەپ، ئۇرغۇن سوغا-

ساللارنى ئېلىپ، يېڭىسار ياخشىگەن، خوجا پىز بەگ ياخشى سوراۋېتەپتۇ، دەپ كېتىشەتتى. شۇ كېتىپ تاش قالغاندەك يېڭىسار يەنىلا خوجا پىز بەگكە قالاتتى.

يېڭىسارنىڭ شۇ دەۋردىكى كاتتا بازىرىنىڭ ئىككى بې-شىدا چاخسا بار ئىدى. بازار ئىچىدە بىر نەچچە دۇكان، ئاشخانا، ناۋايخانىلار، بوغۇز - سامان ساتىدىغان دۇكانلار بولۇپ خېلى ئاۋات بازار ئىدى. يولۇچى، سودىگەرلەرمۇ كۆپ ئىدى. بازارنىڭ ئېقىن تەرەپ چاخسىسى ئەتراپىدىكى ناۋاي-خانىلارنىڭ بىرسىدە ھوشۇر ناۋاي ئاتلىق كاسىپ ئۇزۇندىن بۇيان ناۋايچىلىق قىلاتتى. ئۇنىڭ ئايالى مەرەمخانمۇ ئېرىگە ھەمكارلىشىپ كويۇپ - پىشىپ پۇل مەستانىسى بولىۋاتقان چاغلاردا ھوشۇر ناۋاي تەسادىپى ئاغرىپ ئۆلۈپ كەتتى. تۇل قالغان مەرەمخان قېرىلىق يەتكەنسېرى شەردەت - تەردقەت يوللىرىغا مېڭىپ، ئاخىرقى ئۆمرىدە بىر قېتىم ھەج تاۋاپ قىلىشنى مەقسەت قىلىپ، ئۆزىگە تەۋە ئون چارەكلىك تېرىلى-غۇ يېرىنى ساتماقچى بولغاندا، خوجا پىز بەگ شىپەتلىك تالا-شىپ، يا ئۆزى ئالماي، ياكى باشقىسىنىڭ ئېلىشىغا يول قويماي، بىر - ئىككى يىل كېچىكتۈرۈپ ئاخىرى بىر چارەك-لىك يەرنى 40 سەر تەڭگىگە باھا قىلىپ ئۆزى سېتىۋالدى. ئون چارەكلىك يەرنىڭ جەمى 400 سەر پۇلىنى خوجا پىز بەگ مەرتلىك قىلىپ نەق تاپشۇردى. مەرەمخان بۇ پۇلغا ئۆزىنىڭ يەنە بىر مۇنچە پۇلىنى قوشۇپ، ئۆز ئۆيىنىڭ ئوچاق ئاستى-غا كۆمۈپ قويۇپ ھەرەمگە مېڭىش تەرەددۇتىنى قىلىۋاتاتتى؛ لېكىن بىر كېچىسى تۇيۇقسىز ئوغرى كىرىپ مەرەمخاننى بو-

ھۇپ ئۇلتۇردى - دە، كۈمۈش پۇللىرىنى ئېلىپ چىقىپ كەتتى، مەرەمخاننىڭ تىلسىز قىزى تاڭ ئاتقاندىن كېيىنلا ۋەقەنى بىلىپ ۋار - ۋۇر يىغلىغاندىن كېيىنلا ئەلە - مەلە. خۇلۇم-خوشنىلار خەۋەر تېپىپ بۇ پاجىئەگە ھەيران بولۇشتى. لېكىن ۋەقەگە ھېچكىمنىڭ ئەقلى يەتمەيتتى. ئاخىرى خەقلەر قازاغا رىزا قىلىشىپ مەرەمخاننى يۇيۇپ - تاراپ يەرلىككە قويدى...

لېكىن خوجا پىز بەگ قاتتىق — ئوغرىنى تاپماقچى بولدى. ئۇ، يۇرت چوڭلىرىنى توپلاپ: ”ئوغرى چەتتىن كەلمىدى، بۇنى تاپماي بولمايدۇ“ دەپ قىيىن - قىستاققا ئالدى. لېكىن ئوغرى تېپىلمىغانلىقتىن، مىرزا كېرىم داخان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ پەردىشەپ ئىچىگە بىر موزاينى باغلاپ، خەلقنى پەردىشەپ ئاستىدىن ئۆتكۈزۈش، موزاينىڭ دۈمبىسىنى سىلىتىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، خەلقنى قىستاۋاتقانلىقىغا بۈگۈن 3 كۈن بولغان ئىدى.

ۋەقە يۈز بەرگەندىن كېيىن، خەلق ھەر خىل گۇمانلاردا بولدى. لېكىن ئىش مۇرەككەپ بولغاچقا، ھېچقانداق كىشى يېشەلمەيتتى، گۇمانلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا تېخىمۇ جۈرئەت قىلالمايتتى.

خوجا پىز بەگ دەۋانى ئۇلغايتىپ: ئوغرى مۇشۇ يەردە بار، تاپماي قويمايمەن، دەپ پۈتۈن يۇرت خەلقىگە دەھشەت سېلىۋەرگەچكە، تېچ ئۆتۈشنى خالايدىغان، ”قۇرۇق سۆز، قۇرۇق تۆھمەتتىن خۇدا ساقلىسۇن“ دېيىدىغان دېھقانلار، تاغار-تاغار بۇغداي - قوناقلارنى ئەپكېلىپ بەگنىڭ ھويلىسىغا

ئۆگمەكتە، چارۋىچىلار قوي ـ كالا ئەپكېلىپ بەگنىڭ قوتى-
نىغا سولاپ قويماقتا ئىدى. بەگنىڭ نەپسى بۇنىڭ بىلەن
قانائەت تاپقىنى يوق. شۇڭا بۈگۈن خەلقنى ھەيدەپ كېلىپ
پەردىشەپ ئاستىدىن ئۆتۈشكە مەجبۇرلىماقتا ئىدى.

تەرەت ئېلىپ پاكلانغان خەلق بىر بىرلەپ كېلىشكە
باشلىدى. ھەممە ئادەمنىڭ بېشى سېلىنغان، قوشۇمىسى تۈرۈل-
گەن، ۋۇجۇدىنى ئېغىر غەم تاغلىرى باسقان ئىدى. خوجاپىز
بەگ خەلقنى بىر بىرلەپ غەزەپلىك كوز ئاستىدىن ئۆتكۈ-
زەتتى. ئاخۇنۇملار ۋە مىرزا كېردىم داخان قاتارلىقلار بولسا
باشلىرىنى تۆۋەن سېلىپ، گويا چوكقۇر مۇھاكىمىگە چۆككەن-
دەك جىمجىت ئولتۇراتتى. خوجاپىز بەگ ئاخۇنۇمنى سوز باش-
لىسۇن، دەپ:

— خوش ئاخۇنۇم، — دېدى.

بەگنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان مولىلار بىردىن بېشىنى
كوتىرىپ بەككە قاراشتى. ئاندىن ئوز ئارا كوز ئۇچراشتۇرۇ-
ۋالغاندىن كېيىن ئەلەم ئاخۇنۇم بۇيرۇق قىلىپ:

— خوش، ئىمام ئاخۇنۇم، كىشىلەرنىڭ ئىنساپ - تۆۋ-
پىغى ئۈچۈن شاھادەت ئوگىتىپ ئىمان يېڭىلاڭ، — دېدى.

ئىمام دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، كىگىز تەكلىرىنى قى-
رىشتۇرۇپ جامائەتكە شاھادەت ئوگەتتى. ئىمام بىر ئېغىز
ئوقۇسا، جامائەت ئەگىشىپ ئوقۇپ ئىمان يېڭىلاپ بولغاندىن
كېيىن ئەلەم ئاخۇنۇم ئورنىدىن تۇرۇپ نەسىھەتكە چۈشتى:

— ئىسلام ئالىمى، دىيانەت جاھانىنىڭ ئىخلاسمەن بەن-
دىلىرى ۋاقىپ بولسۇنلەركى: دۇنيا ۋە ئاخىرەتنىڭ سائادەت -

شاراپەتلىرى — ياخشى ئەمەللەر بىلەن ھاسىلدۇر. خۇداۋەندە كەرىم ئۇلۇغ قۇرئانى كەرىمدە نازىل قىلۇرلەركى، ياخشى ئەمەللەر ئىمان بولماي مەنپەئەت بەرمەس، ياخشى ئەمەللەر سىز ئىمان كامال تاپماس، بۇ ئەسرارىدىن غاپىل بولماي ۋاقىپ بولۇپ، ئىمانىڭلارنى كامىل قىلماق بولساڭلار، ناۋادا شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىلىرىگە ئالدىنىپ، مەرھۇمە ئاجىزەنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈپ، ئۇنىڭ دۇنيا - دەپنىلىرىنى ئالغان بولساڭلار، دەرھال تەۋبە قىلىپ ئىقرار قىلىڭلار. بۇ ۋەجىدىن پۈتۈن يۇرت خىجالەت ئىچىدە قالدى. يۇرت خەلقىنى ئار - نومۇس ۋە خىجالەت - مۇشكىلاتقا سالماق ياخشى ئىش ئەمەس. قاتىل بىردۇر، ئۇ پۈتۈن يۇرتنى نومۇس ۋە خىجالەتكە سالغاندۇر. تەۋبە قىلماق ئۇلۇغ ھىممەت. ھەر قانداق ئاسى گۇناكار ئۆز گۇنايىنى تونۇپ، تەۋبە قىلىپ مەغپىرەت تىلىسە، ئاللا تائالا كەچۈرگۈسىدۇر. ئەي ... ياخشىلار، جاھىلىق قىلماڭلار، ھىممەت قىلىڭلار ... ئامىن ... ئاللاھۇ ئەكبەر! ...

نەسىھەت ئاخىرلاشقاندىن كېيىن كىشىلەر رەت بويىچە پەردىشەپ ئاستىدىن ئۆتۈشكە باشلىدى. موزاينىڭ دۈمبىسىنى سىلاش ۋەزىپە قىلىنغان بولسىمۇ، كىشىلەر موزاينىڭ دۈمبىسىگە قارا كۈيە سۈرتۈلگەنلىكىنى بىلگەچكە، قولىنى تەككۈزمەي چىقاتتى. ھەتتا ئېھتىيات قىلىپ چاپان پەشلىرىنىمۇ تەگدۈرمەي ئۆتەتتى. ھېچكىمنىڭ قولى قارا بولماي چىققانغا خاپا بولغان بەگ ئاغزىنى

بۇزۇپ تىللايتتى. خەلق بولسا خوش - خوش دەپلا جىم ئولتۇراتتى. قايتا ئۇتۇڭلار دىسە يەنە ئۇتەتتى، يەنىلا قولغا قارا يوقمايتتى. تىللىغۇچىنى «مەن ھەم شۇ» دەپ يەڭگەنىگە ئوخشاش، خەلقنىڭ چارچاڭلىق قىلماستىن، ئۇچۇق - ئاشكارا قارشى چىقماستىن، خوش - خوش دەپ بەگنىڭ دىگەن يېرىدىن چىقمىغانلىقى خوجاپىز بەككە قاتتىق ئەلەم قىلدى. شۇڭا ئۇ يەنە بېسىم ئىشلىتىپ، خەلقنى ئارقىمۇ - ئارقا پەردىشەپ ئاستىدىن ئۇتتۇشكە مەجبۇر قىلدى. ئەگەر چارچاڭراق بىرەر كىشىنىڭ قولى ناۋادا قارا بولۇپ چىقسا ئىدى، ئۇ چاغدا ھەممە بالا - بەتتەرنى شۇ ئادەمگە يۈكلەپ، ھەممە پۇلنى تولتىۋالغاندىن تاشقىرى ئەڭ ئاخىرىدا قاتىل دەپ ئالى جازاغا مەھكۇم قىلىپ، بۇ ئەنزىنى ئاياقلاشتۇرماقچى ئىدى. ئەپسۇسكى، خەلق ئۇنىڭ دىگەن يېرىدىن چىقمىدى.

— بورىسى يوق جاڭگال، ئوغرىسى يوق يۇرت نەدە بار؟ — دىدى بەگ غەزەپ بىلەن شالىنى چېچىپ، — بىزنىڭ يېڭىسارىدا ئوغرى يوقمۇ؟ مەن بىلمەن. بىزنىڭ يۇرتتا ھوپۇپنى يۈكدىماي يەپ تاشلايدىغان ئوغرىلار بار. يوق دىسەك، شۇنچە نۇرغۇن پۇل نەگە كەتتى؟ قانات چىقىرىپ ئۇچۇپ كەتتىمۇ؟ نەچچە كۈندىن ھەرقايسىڭغا يول قويسام بىلمىدىڭلار! ئەمدى يول قويمايمەن، قېنى سەنلەر يامانمۇ - مەن يامانمۇ؟ ئەگەر يەنە جاھىللىق قىلىدىغان بولساڭلار، ھەممىڭنى چەمبەرچەس باغلاپ يامۇلغا ئاپىرىپ كۆندىغا تاشلايمەن. شۇ يەردە سېسىپ يېتىڭلار، ئولۈگىڭلارنى ئىت يېسۇن! بۇگۈن كەچ بولۇپ قالدى، ئۆيۈڭلەرگە كېتىپ تۇرۇڭلار، ئەتە ئەتى-

گەن نامازدىن يېنىپلا يەنە كېلىپ پەردىشەپتىن ئۆتىسىلەر، ئەتە يەنە خوشپەرلىك قىلىدىغان بولساڭلار، موزاينىڭ ئوزى زۇۋانىغا كېلىپ سوزلەيدۇ، شۇنداقمۇ ـ ئاخۇنۇم!

— شۇنداق، شۇنداق، — دېدى مىرزاكېرىم داخان تەستىقلاپ، — بۇگون كېچە خۇدايىم بۇيرىسا قەسىدە ئەدەتكە يېتىدۇ. ئۇ چاغدا موزاينىڭ ئوزى زۇۋانىغا كېلىپ گۇۋالىقتىن ئوتكىسىدۇر. ئۇ چاغدا قاتىل ـ ئوغرىنىڭ شەرمەندە بولغىنىنى، جەمشىتنىڭ يۈزىدەك قارا يۈز بولغىنىنى تاماشا قىلغايمىز. ئىنشائاللا... بۇ ھەممىسى ئاللانىڭ ئىلكىدىكى ئىش.

— مەندە يەنە باشقا چارىلارمۇ بار، — دېدى خوجاپىز بەگ كىشىلەرگە دەھشەت سېلىپ، — ئەگەر ئەتە يەنە كاۋلىق قىلىدىغان بولساڭلار، ئۇ چاغدا ھەممىڭنى باغلاپ ئېقىندىكى سوگەتلەرگە ئېسىپ تاشلايمەن. قامچامدىن قان تامىغاننى مەن بىر كورەي! ئەلقىسسا سۇمىنەلھەق، شەرىئەتتە قاتىلنى تېپىش ئۇچۇن ھەرقانداق چارىلارنى قوللىنىشقا يول بار. شۇنداقمۇ ئاخۇنۇم؟

— شۇنداق، شۇنداق، ئەلۋەتتە يول بار! — ئاخۇنۇملار بىر ئېغىزدىن تەستىقلاشتى.

خەلق ئوز بېشىغا چۈشكەن تاغدىن ئېغىر، تاشتىن قاتتىق زۇلۇمنىڭ زورىدىن مۇكچەيگەن گەۋدىلىرىنى تەسلىكتە سورەپ ئوي ـ ئويلىرىگە تارقىلىشتى.

شۇ كۈنى بىر ئاتلىق، ئىككى پىيادە يولۇچى كورلا تەرەپتىن يېڭىسارنىڭ قارا چاچ مازىرىنى دەيدىغان يېرىگە

يېتىپ كەلدى. پىيادىلەردىن بىرسى ئايال ئىدى.

قارا چاچ مازىرىم يېڭىسارىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى قۇم دۆڭلىرى ئوتتۇرىسىغا، چوڭ يولنىڭ بويىغا جايلاشقان بولۇپ، بىر ئېغىز ئۆيى، ئالدى تەرەپتە ئاددىي ياغاچ تاغاق ۋە تام تۇساقلىرى بار، ئوگزە ۋە تام ئۈستىلىرىگە ئارقار ۋە قوشقار مۈڭگۈزلىرى قويۇلغان، بىر ھىساپتا ئانچە سۈرلۈك كۆرۈنمەيدىغان مازار ئىدى. مازار ئىچىدىن بىلەكتەك بۇلاق سۈيى ئېقىپ تۇراتتى. بۇ سۇدىن ئوزۇقلانغان نەچچە تۈپ قا-پاق تېرەك ئىگىز ئۆسكەن. ئەتراپىغا سايە تاشلىغان، يوپۇر-ماقلىرى شامالدا شىلدىرلاپ تۇرغاندىن باشقا ھەيۋەتلىك كۆ-رۈنۈشى يوق ئىدى. لېكىن كىشىلەردە بۇ مازارنىڭ سۈيىنى ئىچىپ، چاچ - ساقاللىرىنى يۇيۇپ تارىسا ساقالغا مەڭگۈ ئاق كىرمەيدۇ، دەيدىغان بىر خىل ئېتىقات بار ئىدى. شۇ-نىڭ ئۈچۈنمۇ ياكى چۆل - قۇملۇق يوللارنى كېزىپ ئۇسسىغانلىقتىنمۇ، ھەر قانداق يولۇچى بۇ يەردە ئاتايىن توخ-تاپ يۈرەكنى ياشارتىدىغان بۇلاق سۈيىدىن ئىچىپ، چاچ - ساقاللىرىنى يۇيۇپ ئۆتەتتى.

بۈگۈن چۆلدىن چىققان ئۈچ يولۇچىمۇ شۇ يەردە توخ-تاپ، سۇ ئىچىپ، سەگىدەپ ئولتۇراتتى. دەل شۇ چاغدا خوجا-پىز بەگنىڭ ھويلىسىدا موزاي سىلاشقا قاتناشقان بىر دې-خان ئۆيىگە قايتىپ كېتىۋېتىپ بۇلار بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. دېخان يولۇچىلارغا سالام بەردى، ئاندىن قولىنى پاكىز يۇ-يۇپ ئوچۇملاپ سۇ ئىچتى ۋە بىر ئاز ئولتۇرۇپ، ئۇيەر - بۇ-يەردىن سۆزلىشىپ، گەپ خوجاپىز بەگ ئۈستىگە كېلىپ

توختىدى. دىخان خوجاپىز بەگدىن كورۈۋاتقان زۇلۇم - ھاقارەتلەرنى سوزلەپ دەرت توكۇشكە باشلىدى:

— 20 يىلدىن بۇيان خوجاپىز بەگنىڭ دەردىنى يەتكىچە تارتتۇق، — دىدى دىخان ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ، — چىداپ تۇرغىدەك ھالىمىز قالمىدى. يېقىندا بىزنىڭ يۇرتتا بىر تۇل ئايالنىڭ ئويىگە ئوغرى تېگىپ، ئايالنى بوغۇپ ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ ھەرەمگە ئاتاپ قويغان پۇل - ماللىرىنى بۇلاپ كەتكەن بىر ۋەقە چىقىۋىدى، خوجاپىز بەگ يۇرت خەلقىنى يىغىپ قىيىن - قىستاققا ئېلىۋاتىدۇ. ئەتىگەندە بارىمىز، كەچ كىرگىچە بەگنىڭ ئالدىدا قول قوشتۇرۇپ تۇرىمىز، ئاق دىسەمۇ، قارا دىسەمۇ، شۇنىڭ راست. نىمە دىسە خوش - خوش دەيمىز. يا ئوغرى چىقمىدى ياكى يوقالغان پۇل تېپىلمىدى. بۈگۈن 3 - كۈنى، خوجاپىز بەگ داخان بىلەن بىرلىشىپ پەردىشەپ ئىچىگە بىر موزاينى توختىتىپ، بىزنى موزاي سىلاشقا مەجبۇر قىلىۋاتىدۇ. كىم ئوغرى بولسا شۇنىڭ قولى قارا بولۇپ چىقىدۇ، دەۋاتىدۇ. لېكىن بىرمۇ ئادەم موزايغا قول تەككۈزگىنى يوق. مەككار داخان موزاينىڭ دۇمبىسىگە كۈيە سۈرتۈپ قويغان. بۇنى بىلىمىز. شۇڭا موزايغا قولىمىزنىڭ يېقىن ئاپارمايمىز، چاپىنىمىزنىڭ پېشىنىمۇ تەككۈزمەيمىز. بۇ ئىشنىڭ ئاخىرى نەگە بارارکىن؟ خۇدا ئۆزى ئاسان قىلمىسا، بەندىنىڭ قولىدىن نىمە كېلىدۇ، ئوغرى كىم؟ پۈتۈن يۇرتقا ئوچۇق - ئاشكارا. لېكىن ئېغىزدىن چىقارغىلى بولمايدۇ. بۇ بەگنىڭ يېنىدا ئوچىغا چىققان بىر يامان ئوغرى بار. شۇ ئارقىلىق ئوغرىلىقنى بەگنىڭ ئو-

زى قىلىدۇ. ھالۋىنى ھېكىم يىسە تاياقنى يېتىم دېگەندەك، ھەممە بالايى - بەتتەر خەلقنىڭ بېشىغا چۈشۈۋاتىدۇ. بۇنداق ئىشلارنى كۆرمەك ئېتىم كوز ئالدىمىزدىن ئۆتكۈزدۇق. بۇ بەگنىڭ دەردىنى 20 يىلدىن ئارتۇق تارتتۇق. بىز يىگىسارلىقنىڭ دەردىمىز ئېغىر. دات - پەريادىمىز ھېچنەگە يەتمەيدۇ. بېيجىڭ خانىغىمۇ نەچچە پارچە ئەرزىمىز كەتكەن. ئۇ يەردىنمۇ ھېچقانداق جاۋاپ يوق...

دىخان ئۆز دەردىنى توكۇپ بولۇپ، بىر ئاز يەڭگىللەشكەندەك ئورنىدىن تۇردى-ۋە بۇلار بىلەن خوشلىشىپ ئۆيىگە كەتتى. يولۇچىلار بۇ ئەھۋالغا قىزىقتى. دىخان كەتكەندىن كېيىن موللا زەيدىن غۇلامغا قاراپ:

— ئۇكام، بۇ يەردە ئېغىر ۋەقە بار ئىكەن. شۇڭا بىز ئىككىمىز بىر ھەپتە تۇرۇپ ئەھۋالنى بىلىپ ئاندىن...

— بىلمەيدىغان بولسام، بىر كېچىدە ھەممە ئىشنى بىلىپ كېلەلەيمەن، — دىدى غۇلام سوزنى كېسىپ.

— قانداق قىلىپ؟

— خوجا پىز بەگنىڭ يېنىدىكى ئىمىن ئوغرى مېنىڭ يېقىن ئاغىنەم، بىر كېچە ئەھۋاللاشسام ھەممە گەپنى ئېيتىپ بېرىدۇ.

— روزىخاچامنى قانداق قىلىمىز؟ — دىدى موللا زەيدىن.

— مەن ئورۇنلاشتۇرۇپ قويىمەن، — دىدى غۇلام روزىخاننى باشلاپ. قوم دوڭلىرى ئىچىدە كوزدىن يوقالدى. بىر

ئازدىن كېيىن موللازەيدىنمۇ ئاتقا مىنىپ يۈرۈپ كەتتى. قاراچاش مازار ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى قۇم دۆۋىلىرى ئۆلۈك-تەك جىم - جىتلىق ئىچىدە قالدى.

(5)

مۇزاي سىلاشنىڭ 6 - كۈنى كىشىلەر توپلىنىپ بولغان بىر ۋاقىتتا بەگنىڭ ھويلىسىغا ئاتلىق بىر بوۋاي كىرىپ كەلدى. بوۋاينىڭ ئېتىنى ياشقىنا، جۈغى كىچىك بىر ئادەم يېتەكلىگەن ئىدى. بۇ چاكار بوۋاينى قولتۇغىدىن يۆلەپ ئاتتىن چۈشۈردى. بوۋاي ئاتتىن چۈشۈپ خالايىق تەرەپكە ماڭدى. بوۋاينىڭ بېشىدىكى يوغان سەللە، ئۈچىسىدىكى ئاق يەكتەك چاپانلىرىغا قاراپ خالايىق سالام قىلىپ ئېھتىرام بىلدۈردى ۋە ئاخۇنۇملار ئولتۇرغان سورۇندىن جاي كۆرسىتىپ ئولتۇرغۇزدى. بوۋاي پاتىھە قىلغاندىن كېيىن كۆپ ئەھۋاللاشماستىنلا بېشىنى تۆۋەن سېلىپ جىم - جىت ئولتۇردى. ئىمام ئۆزىچە ئىلتىپات قىلىپ: ئىسمى - شەرىپلىرى كىم؟ قەيەردىن كەلدىلە؟ دىگەن بولسىمۇ، بوۋاي جاۋاپ بەرمەي جىم ئولتۇردى. خوجاپىز بەگ بوۋايغا بىر - ئىككى قېتىم كۆز يۈگۈرتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ تۇرقىغا قاراپ، ئېقىپ يۈرگەن ئىشان ياكى تىلەمچى بولسا كېرەك، دەپ كۆزىگە ئىلماستىن ئۆز ئىشىنى داۋاملاشتۇردى. پوپوزا قىلىپ خەلقنى پەردىشەپ ئاستىدىن بىر بىرلەپ ئۆتكۈزدى. خەلقنىڭ قولىغا يەنىلا قارا يوقمىغاندىن كېيىن خوجاپىز بەگنىڭ ئاچچىغى كېلىپ ئاغزىنى بۇزۇشقا باشلىدى:

— نائەھلى، ئىنساپسىز ئوغرىلار! كۆچۈكۈم - كۆچۈكۈم دېمە... ھەددىڭلاردىن ئېشىپ كېتىۋاتىسىلەر! بۈگۈن 6 كۈن بولدى. نېمە دېگەن ئاۋارىچىلىق — بۇ! سىلەردەك ئىمانى كويۇپ كەتكەنلەرگە ئەمدى كۆرسىتىمەن! باغلا، بۇ خۇمپەر-لەرنى! ئامبالنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ شۇ يەردە سوزلىشىمەن...

بەگنىڭ يالاقچىلىرى كېلىپ ئادەملەرنى باغلاشقا باش-لىدى. ئەھۋال بۇ يەرگە يەتكەندە بوۋاي ئورنىدىن تۇرۇپ ئەتراپقا بىر قۇر نەزەر تاشلاپ ئوتتۇرىغا چىقتى ۋە:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم... ئەي ئەھلى مۇسۇلمانلار! ھەممىڭلار خۇدانىڭ بىرلىگى ۋە بەرھەقلىكىگە شەك كەلتۈر-مەستىن ئىمان كەلتۈرۈڭلار، ئاللا ئۆزى مۇشكۇللىرىمىزنى ئا-سان قىلغاي، — دېدى ۋە ئاۋازىنى غەلىتى تىترىتىپ داۋام قىلدى، — كەمىنە ئاجىز بەندە خۇدايى تائالاغا قۇللۇق قى-لىپ، ئەسھابۇلكەپتە 17 يىل ئىستىقامەتتە ئولتۇردۇم. ئال-لانىڭ كارامەتلىرىنى، نۇرغۇن - نۇرغۇن موجىزىلىرىنى، ئا-جايىپ - غارايىپ ھېكمەتلىرىنى كوردۇم. ئېتىكاپ غارىدا دۇنيا كارىدىن تەرك بولۇپ، مۇستەجەپ بولغان دۇئا تەك-بىرلىرىمنىڭ خاسىيەتلىرى بىرلە شۇنى بىلدىمكى، ياراتقۇچى ئاللا ھەرقانداق ئىشقا سەۋرى قىلغۇچىدۇر. لېكىن بىرلا ئىشقا تاقەتسىزدۇر. يەنى خەلققە جەۋرى - زۇلۇم بولىدىكەن، بۇنىڭغا بىتاقەت بولغۇسىدۇر. بۈگۈن كېچە ئىستىقامەت غا-رىدا ئىبادەت قىلىپ ئولتۇرۇپ، سۇبھى يورۇغان ۋاقىتتا، غەپلەت بېسىپ كوزۇم ئۇيقىغا كېتىپتۇ، بىر چۈش كورۇپتىم-

ەن. چۈشۈمدە بىر يۇرتتا بىر توپ خەلق قوللىرى باغلىنىپ، يۈرەك باغرى داغلىنىپ ئەزىيەت ئىچىدە قاپتۇ. بىشارەتتە ئۇلارنى قۇتقۇزماق كەمىنىگە نېسىپ بوپتۇ. چوچۇپ ئويغانسام چۈشۈم. بۇنىڭ شۈكرانىسىغا ئىككى رەكەت ناماز ئوقۇپ دۇئا قىلدىم. غايىپتىن بىر ئاۋاز كېلىپ، كۆزۈڭنى يۇم، دېدى. يۇمدۇم. يەرنىڭ تاناۋى تارتىلىپتۇ. كۆزۈڭنى ئاچ، دېدى. ئاچتىم. ئۆزەمنى قارا چاش مازاردا كۆردۈم. كۈن قىزىل ۋاقىت بولغان ئىكەن. بۇنىڭ شۈكرانىسىغا ئىككى رەكەت ناماز ئوقۇپ دۇئا قىلغاندىن كېيىن، ئۇشبۇ يەرگە كەلدىمكى، چۈشۈمدە ئايان بولغان خالايىقنىڭ ئەينەن ئۆزىنى كۆردۈم. بولۇنغان ئىشلارمۇ ئەينەن ئۆزىدۇر. كەششابۇل قۇلۇپ، بۇ قۇلۇپنى ئېچىش ماڭا نەسىپتۇر. ئىنشائاللا تائالا رەببۇلئالەمىن!...

بوۋاي بىر ئاز توختاپ كىشىلەرگە نەزەر تاشلىدى. بەگ، موللىلارغىمۇ كۆز يۈگۈرتتى. ئىگىشىپ تۇرغان خەلق بەزەنلىرى بېشىنى لىڭشىتاتتى، بەزەنلىرى ياقىسىنى تۇتۇپ بىر بىرىسىگە قارىشاتتى. بەگنىڭ چىرايى سەل بۇزۇلغان، موللىلارنىڭ قوشۇمىسى تۈرۈلگەن ئىدى. بوۋاي ئومۇمى ئەھۋالنى كۆزەتكەندىن كېيىن يەنە سۆزىنى داۋام قىلدى:

— چۈشۈمدە ئايان بولۇشىچە، پەردىشەپنىڭ ئاستىدىكى موزاي قارادۇر. ئۇنىڭ دۈمبىسى قارا كۆيەدۇر. ئەگەر يالغان دەپ شەك كەلتۈرسە، قېنى ئوغلۇم، ئۆز قولۇڭ بىلەن پەردىنى ئاچ، خالايىق كۆرسۇن.

— خوش.

غولام چـەپدەسلىك بىلەن پـەردىنى كوتەردى. ئۇنىڭ ئىچىدىكى. قارا موزاي شۇمشۇيۇپ تۇراتتى.

— بۇ كارامەتنى كورۇڭلار!

بوۋاي ھەممىگە بىر قۇر نەزەر تاشلاپ خوجاپىز بەككە كەلگەندە ئاتەش كوزلىرى بىلەن قادالغان ئىدى. بەگ كوزنى- نى قاچۇردى ۋە پـۇتـۇن ۋۇجۇدىنى تىتـرەك باستى. بـوۋاي سوزىنى داۋام قىلدى:

— موزاينىڭ زاتى قارا، ئۇستى كويە. ھەرگىز ئالا ئەمەس- تۇر. شۇنىڭ ئۇچۇندۇركى: موزاينىڭ بوۋىلىرى ئەيىپ ئەلەي- سالامنىڭ پادىسىدىن قاچقاندا قاغىش ئېلىپ دۇئايى بـەنت قىلىنغاندۇر. شۇڭا ئوزى قارا، دۇمبىسى كويەدۇر، بەلكى قا- تىل - ئوغرى ئۇشبۇ موزاينىڭ ئـوزىدۇر...

بوۋاي بىر ئاز توختاپ داخان مىرزا كېرىمگە قـاراپ داۋام قىلدى:

— قەسىدە ئەدەتكە يەتكەندە موزاي زۇۋانغا كەلمەكچى، بىشارەت بولۇشىچە قەسىدە - دۇرۇت ئەدەتكە يەتكەن تەقدىر- دىمۇ، موزاينىڭ قارىلىغى، دۇمبىسىنىڭ كـويىلىگى، قـاغىشقا ئۇچراپ دۇئايـى بەنت قىلىنغانلىغى زۇۋانغا كەلمەسكە چـوڭ سەۋەپتۇر. چۇشۇمدە ئايان بـولۇشىچە، بـۇ دەۋانىڭ ئىگىسى خوجاپىز بەگ بىزنى ئابدۇراخمان بەگدۇر. قېنى بەگ بالام، قولۇڭنى بەرگىنە!

تىتـرەك بـاسقان خـوجاپىز بـەگ ئىختىيارسىز ھالدا قولىنى بوۋايغا سۇندى. بوۋاي ئۇنىڭ قولىنى تارتىپ موزاي- نىڭ دۇمبىسىگە سۇركىدى ۋە:

— ھاسىل كالام، دەۋانىڭ ئىگىسى خوجاپىز بەگ قولىنى بەردى. موزاينى سىلىغان ئىدى، ئۇنىڭ قولى قارا بولدى. ئەمدى ئوغرى كىم بولدى؟ بۇ تېخى مۆجىزە. سىر ئاللانىڭ ئىلكىدە. يەنە ئاللانىڭ ئىرادىسى بىلەن ئېچىلغۇسىدۇر.

كىشىلەر ياقا تۇتۇپ توۋە دېيىشمەكتە. خوجاپىز بەگ تاتىرىپ كەتكەن ئىدى. بوۋاي يانچۇقىدىن ئىستىرلاپنى① چىقىرىپ ئالقىنىدا ئۇينىتىپ، موزاينىڭ دۈمبىسىگە قاتتىق تاشلىدى، مىستىن ئىشلەنگەن بۇ ئەسۋاپ موزايغا قاتتىق تېگىۋېدى، موزاي غال - غال تىترىدى. بوۋاي سوزلەپ:

— ھەلىتىن نىمە تىترەيسەن؟ ئىچىڭ - تېشىڭ قارىداپ كەتكەن قارا موزاي. تىترەيدىغان ۋاقتىڭ تېخى ئالدىڭدا. جامائەت، ئاخۇنۇم، موللىلار ھەممىمىز بىرلىكتە كارامەتنى ئەمدى كورەيلى، يوقالغان ئالتۇن - كۇمۇش ئەينى بويىچە ئاسمان - زىمىن ئوتتۇرىسىدا چەرخ - مۇئەللەق تۇرۇپتۇ. قېنى غۇلام!...

نەچچە كۈندىن خەلققە ئازار بېرىۋاتقان جاينىڭ — خوجاپىز بەگنىڭ ھويلىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر تۇپ قاپاق تېرەك بار ئىدى. تېرەكنىڭ ئۇچىدا قاراقۇشقاچ ئۇۋىسى قىلىپ ئېسىلغان بىر قاپاق تۇراتتى. غۇلام ئىشارەت ئالغاندىن كېيىن ئاغىنىخانىدەك ياماشىپ مەزكۇر تېرەككە چىقتى. پۈتۈن خالايىق قارىشىپ تۇرغاندا غۇلام تېرەكنىڭ ئەڭ ئۇچىغا چىقىپ، قاپاقنى يېشىپ يەرگە تاشـ

① ئىستىرلاپ — پال باقىدىغان چېكىتلىك مىس چوكا.

لىدى. قاپاق كۆكۈم - تالقان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىن بىر
كاللەك نەرسە ئاشكارا بولدى. بوۋاي دەرھال سۆز باشلاپ:

— قېنى ئاخۇنۇم، ئۆزلىرى يۇرتىنىڭ چوڭى. مۇبارەك
قوللىرى بىلەن تۇگۈچنى يېشىپ كۆرسىلە، — دېدى. ئەلەم
ئاخۇن تۇگۈچنى يەشتى. ئۇنىڭ ئىچىدىن 400 سەر كۈمۈش،
يەنە بىر مۇنچە ئالتۇن جابدۇق چىقتى... بوۋاي ئەتراپقا
كۆز يۈگۈرتتى. بەگنىڭ ھەيۋىسى ئالىقاچان سۇنغان، چىرا-
يى تاتىرىپ نەچچە تال چاشقان بۇرۇتى تىترىمەكتە ئىدى.
بوۋاي سۆزىنى داۋام قىلدى:

— خالايىق، ئاللانىڭ كارامەتلىرىگە قايىل بولدۇغ-
لار، كىمكى گۇنا قىلغان بولسا دەرھال توۋە قىلسۇن. مەغ-
پىرەت قىلغۇچى ئاللا... كىمكى قاتىللىق قىلغان بولسا دەر-
ھال توۋە قىلسۇن، بولمىسا قىساس بولغۇسىدۇر ... خوجاپىز
بەگ مەرھۇمەنىڭ ئون چارەكلىك يېرىنى سېتىۋېلىپ 400 سەر
كۈمۈش بەرگىنى چىندۇر. مەرھۇمە بۇ پۇلغا ئالتۇن جابدۇق-
لىرىنى قوشۇپ ئوچاقنىڭ كۈلخانىسىغا كۆمگەنلىكى تېخىمۇ
چىندۇر. لېكىن خوجاپىز بەگنىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپ، يەنە بىر
نامىز ئوغرى بىلەن كېچىسى باستۇرۇپ كېلىپ مەرھۇمەنى
بوغۇپ ئۆلتۈرۈپ، بۇ ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى بۇلاپ، ئۇشبۇ
ئاسمان پەلەككە، — سۆز بۇ يەرگە كەلگەندە بوۋاي بېشىنى
كۆتىرىپ تېرەكنىڭ ئۇچىغا قاراپ قوللىرى بىلەن كۆرسىتىپ
داۋام قىلدى، — يەنى بۇ تېرەكنىڭ ئۇچىغا يوشۇرغانلىقى
تېخىمۇ راستۇر. كارامەت شۇ بولدىكى، ئالتۇن - كۈمۈش

ئەينەن ئۆزى تېپىلدى. خەلق گۇناسىزدۇر. خوجاپىز بەگ بۇ شۇملۇقنى ئاجايىپ ئۇستىلىق بىلەن ئىشلەپ، بىر قانچە كۈندىن بۇيان گۇناسىز خەلققە زۇلۇم سېلىپ، قىيىن-قىستاق-قا ئېلىپ، خەلققە تۆھمەت چاپلىماقچى بولسىمۇ، ئاخىرى سىرى پاش بولۇپ، ئۆزى ئوغرى بولۇپ چىقتى. خالايىق، ھەقىقەت ھەممىدىن ئۈستۈن. سىر ئاشكارا بولدى. ئەمدى لەنەت ۋە نەپرەت كۆزلىرىڭىز بىلەن ئوغرىنىڭ شەرمەندە يۈزىگە قاراڭلار، ئۇنىڭ ھالى قانداق بولغانلىقىنى تاماشا قىلىڭلار!

«توشقاننى قومۇش ئۆلتۈرەر، ئادەمنى نومۇس» دېگەن-گەندەك، خوجاپىز بەگ ھەرقانچە نومۇسسىز، قېلىن ئادەم بول-سىمۇ، بۇ قېتىمقى رەسۋاچىلىقى تەسىر كورسەتمەي قالمىدى. شۇنچە كۈندىن خەلققە زۇلۇم سېلىپ، قارا چاپلاپ، ئۆزىنى بولسا گوھەردەك پاك كورسىتىپ كەلگەن بەگ بۇگۈنكى رەس-ۋاچىلىق ئالدىدا غال - غال تىترىمەي تۇرالمىدى. ھەممە ئا-دەم نەپرەتلىك كوزلىرى بىلەن قارىغاندا خوجاپىز بەگ ئورە تۇرۇشقىمۇ ھالى قالماي، ھوشىنى يوقىتىپ تىرىڭگىدە ئارقىغا ئۈچۈپ چۈشۈپ، خىقىراپ ياتتى. ئاغزىدىن كوپۈك ئورلەيتتى....

20 يىلدىن بۇيان خوجاپىزبەگنىڭ زۇلمىغا ئۇچراپ، ئۇنىڭ قانلىق قامچىسى ئاستىدا قان يىغلىغان يېڭىسار خەلقى بۇگۈنكى ئاشكارا بولغان ھەقىقەتتىن ئاجايىپ تەسىراتلارغا ئىگە بولۇپ، ھەممەيلەن ياقا تۇتۇپ «تووۋا - تووۋا» دېيىشىپ،

هەيران بولۇشقان ئىدى. ھەممەيلەننىڭ دىلى يورۇپ، خوشاللىق ۋە تەئەججۇپ بىلەن كـوزلىرىگە يـاش ئېلىپ يىغلاشقان ھالدا ئەۋلىيا بوۋاينى تاۋاپ قىلىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ پەشلىرىنى كوزلىرىگە سۇرتۇشتى.

خوجا پىر بەگ ھوشىنى يوقىتىپ يىقىلغاندىن كېيىن بىر ئاز خىقىراپ ئۇزۇن - قىسقا تىنىپ، ئـاخىرى بىسىلىپ قالدى. كىمدۇر بىرسى:

— ئولدى، ئولدى، — دېدى.

— مەيلى ئولىۋەرسۇن، — دېدى بوۋاي خـالايىققا قاراپ، — ئەلقىسا سۆممەلھەق. بـۇ ئـادەمنى قىساسلار بـوغدى. خەلقنىڭ زارى تۇتتى. خەلقنىڭ كـوز يـاشلىرى ئـۇنى غەرق قىلدى. ھىچكىم بۇ ئادەمنى بىر چەككىنى يوق. خوجا پىر بەگ ھايات ۋاقتىدا ئەگەر ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلىپ، ئـۇنداق قىلىماڭ، خـەلققە زۇلۇم سالماڭ، ئـالدى - كـەينىڭىزگە قـاراپ ئىش قىلىڭ، بەگلىك كېتىدۇ، يۇرت قالىدۇ، دەيدىغان بولساق قۇلىقىغا تاش بىلەن ئۇرغاندەك ئاڭلىماتتى. شۇڭا ئۇ ئومرى بويى خەلققە زۇلۇم سالدى. خەلقنى ئەزدى، ئۇردى - سوقتى، بۇلىدى، ئولتۇردى، خەلقنى خانىۋەيران قىلدى. خەلقنى قاخشاتتى، زارلاتتى، قـان يىغلاتتى. بـۇنىڭ ھـەممىسى قىساس. ئاخىرى بۇ قىساسلار جەم بولۇپ كېلىپ بۇگۇنكى پەيتتە ئۇنى بىر بوغۇۋىدى، بـەرداشلىق بېرەلمەي، خەلق ئـالدىدا رەسۋا بولۇپ ئولدى - خالاس. جاھان شۇنچىلىك، خەلققە يامانلىق قىلغۇچىلىكى يوق. ۋەسسالام!

بوۋاي بىر ئازدىن كېيىن مۇردىغا قاراپ:

— مۇردىنىڭ ئىگىگىنى قوشتۇرۇپ قويۇڭلار، بۇ مۇسۇل-
مانچىلىق. شۇنداقمۇ ئاخۇنۇم!

— شۇنداق، شۇنداق، — دېدى ئەلەم ئاخۇن تەمتىرەپ.

— خوش... ئاخۇنۇم، ئۆزەڭ بۇ بىلىمنى قايسى جاي-
لاردا، قانچىلىك تەھسىل قىلدىڭ؟

— خوش تەقسىر، ئاۋال كوچىلاردا، كېيىن قەشقەر،
ك - ك - كېيىن بۇخارادا ئوقۇغان.

— كاتتا جايلاردا ئوقۇغان، باشقا يوغان سەللە قوند-
غان، ئاخۇنلۇق دەرىجە قوشۇلغان، ھەسىل كالام، بىرەر ھە-
قىقەت سوزلەش ئۈچۈن يارىمىغان ئوقۇش بىلەن يوغان
دەستۇرنىڭ نىمە خاسىيىتى؟ باشتىكى دەستۇر سولەت
ئۈچۈنمۇ؟

ئەلەم ئاخۇن دۇدۇقلاپ جاۋاپ بېرەلمىدى. ئۇنىڭ
ۋۇجۇدىنى قارا تەر باسماقتا ئىدى.

— ئەجەبا، ھازىر مېنىڭ سوئالىمغا جاۋاپ قىلمىغىڭ
بۇ قەدەر مۇشكۇل بولغان يەردە، تاڭلا مەھشەردە قانداق
جاۋاپ قىلماق كېرەك؟ خۇدانىڭ ئالدىدا جاۋاپ بېرىش بۇ-
نىڭدىن يۈز ھەسسە قىيىن. ئۆزەڭ ئاخۇنلۇق قىلىۋاتقان يۇرت-
تا، بۇ قەدەر زور ناھەقلىق، زۇلۇم - ھاقارەت بولىۋاتسا،
خەلق زار - زار يىغلاۋاتسا، سەن ئاشۇ سەللەڭنىڭ ھورمىتى-
دىن بولسىمۇ، بىر كەلىمە ھەق سوز قىلماسلىقىڭنىڭ سەۋەۋى
نىمە؟ ھەقىقەتنى سوزلىمىگەن ئوقۇشنىڭ نىمە پايدىسى؟ ئۆ-
زەڭ تەپەككۇر قىلغىنكى، سەن ئوقۇغان مۇشكات شېرىپلەر ھە-
شەمەتلىك سەللە ئوراپ، خەلقنىڭ پۇل - مېلىغا دۇئا قىلىش،

ياغلىق پولۇلىرىنى ئىشتىها قىلىش، پـوشكال - قـۇيماق يەـيىش ئۈچۈنلا بولغانمۇ؟

ئەلەم ئاخۇن بېشىنى يەردىن كوتەرمەي جىم تۇراتتى. بوۋاي سوراشنى يەنە داۋام قىلدى:

— قېنى ئىمام، ئوزەڭچۇ؟

ئىمام جاۋاپ بەرمەي جىم تۇردى.

— بەلكى ئوقۇغىنىڭ ئازدۇر،— دىدى بـوۋاي ئۇنىڭغا قاراپ،— لېكىن بىر جـامائەت خـەلققە ئىمامدۇرسەن. نەچچە كۈندىن ئـوز جـامـائەتلىرىڭ زار - زار قـاخـشـاپ، نالـەـپـەريـات قىلىۋاتسا، ئـەجـەبـا جـامـائـەت تـەرەپتە تـۇرـماي، ناھەق تەرەپتە تۇرۇپ، خەلقـقە زۇلۇم قىلىشـقا شېرىك بولغىنىڭ نىمىسى؟

— قېنى سەن، مـىرزا كېرـىم. شەددات لەئىن. سېنىڭ ھەممە ئىشىڭ ئالدامچىلىق، موزاي زۇۋانىغا كېلىدۇ، دەپ پەـتىۋا بېرىۋاتىسەن، قاچـان سوزلەيـدۇ؟ ئەلمىسـاقتىن تارتىپ موزاي زۇۋانىغا كېلىپ سوزلىگەن نەدە بار؟ سەن داخـىنلاردا ئىمان، ۋىژدان، نومـۇس بولامـدۇ؟ ھەي ھـازازۇل كاززاپ! سېنىڭ خەلقنىڭ نادانلىغىـدىن پايدىلىنىپ ئالدامچىلىق قىـلىشتىن باشقا يولۇڭ يوقمۇ؟ ئەي خالايىق، ئەمدى ئىشەنمەڭـلار، بۇ كاززاپلار شەيتان يولىدا ماڭغان ئالدامچىلاردۇر. بۇ كاززاپلار بىلەن بىز بىر يولدا ماڭمايـمىز، بۇنـداق شەقىقى كاززاپلارغا لەنەت - نەپرەت ياغدۇرايلى!

— مەرھۇمەنىڭ قاتىلى تېپىلـدي، دۇنيا - دەپـىنىسىمۇ

تېپىلدى، دېدى دېخانلاردىن بىرسى، — ئەگەر ئۇ ئانىمىز هايات بولسا ئىدى، بۇ ھەقىقەتلەرنى كۆرگەن بولسا، 5 قېتىم ھەرەمگە بارغاندەك خوشال بولاتتى. ئەمدى بۇ مەرھۇمەنىڭ پول - مېلىغا ئىگە بولغۇدەك ئادەمى يوق! تىلسىز بىر قىزى بار. ئۇ قىز ئۆز كۈنىنى ئۆزى ئالالايدۇ. مېنىڭچە بۇ پۇلنى خۇدا يولىدا ئەۋلىيا ئاتىمىزغا دۇئا قىلدۇرۇۋېتەيلى، قانداق دەيسىلەر؟

— شۇنداق بولسۇن، بىزگە دۇئا قىلىپ قويسۇن!

كوپچىلىك بىردەك ۋاقىراشتى. بۇ چاغدا بوۋاي غۇلام يەتكۈزۈپ كەلگەن ئاتقا مىنىپ كېتىشكە تەييارلانغان ئىدى. جامائەت بىرسى ئاتىنىڭ چۇلۋۇرىدىن، بىرسى يۈگەنىدىن تۇتۇپ ماڭدۇرغىلى قويمايتتى. بەزىلىرى ئەۋلىيانىڭ پېشىگە ئېسىلىپ تاۋاپ قىلاتتى.

بوۋاي ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، ساقىلىنى ئېلىپ تاشلاپ خەلققە قاراپ كۈلدى. خەلق ھەيران بولۇشتى.

— خالايىق، ئەگەر سىلەرنىڭ بېشىڭلارغا چۈشكەن زۇلۇم تاغلىرى كۆمەپەيكۈم بولۇپ، بەدەن - بېشىڭلار يېنىكلەشكەن بولسا، كوڭلۇڭلارنى قاپلاپ تۇرغان قاراڭغۇلۇق تۈگەپ، كوڭلۇڭلار ھەقىقەت چىرىغى بىلەن يورۇغان بولسا، سىزلەرمۇ ماڭا ئوخشاش كۈلۈڭلار... مەن ئەسلىدە دۇئاگوي ئەمەسمەن، ئەۋلىيامۇ ئەمەسمەن. مۇشۇنداق بىر جاھان كەزگۈچى. قارىسام، ئېقىنىدا كوۋرۈك يوق ئىكەن. مەرھۇمىنىڭ پۇل - مېلىنى سەرپ قىلىپ ياخشىلاپ بىر كوۋرۈك سېلىڭلار.

ئۆتكەن - كەچكەن يولۇچىلار مەرھۇمنىڭ روھىغا دۇئا قىلىپ ئۆتسە، ساۋاپلىق بولار، قالنداق دەيسىلەر؟

— توغرا، — دېدى خەلق بىردىن ۋاقىراپ،

— ئۆزەڭ كىم؟ بىزگە مېھمان بول. ئۆيلىرىمىزگە ئاپىرىمىز، — دېيىشتى خەلق.

— رەھمەت، كۆچاردىن يانغاندا بىرقانچە كۈن تۇرۇپ ئۆتەي. ھازىر ئالدىراش، — دېدى موللا زەيدىن ۋە خەلق توپى ئىچىدىن ئۆزۈلۈپ چىقتى. ئۇنى مېھمان قىلىشقا ئامالسىز قالغان خەلق ۋاقىراپ:

— ئۆزەڭ كىم؟ ئېتىڭنى ئېيتىپ كەت، — دېدى.

— ئېتىم موللا زەيدىن، خەير - خوش! — موللا زەيدىن قولىنى پۇلاڭلاتتى.

— موللا زەيدىن...

— موللا زەيدىن...

— خەلق ئۆزۈنغىچە ئۇنىڭدىن كوز ئۈزمەي قارىشىپ قالدى

(6)

بىزنىڭ يولۇچىلىرىمىز يېڭىسار خەلقى بىلەن خوشلىشىپ، بۇگۇر، چومپاق، چول ئاۋات، ياقا مەنزىللىرىنى — كىشىنى زېرىكتۈرۈۋېتىدىغان ئۇزۇن چولنى بېسىپ ئۆتتى. بۇ مۇساپە پىيادە يۈرۈشكە بەش كۈنلۈك يول ئىدى. روزىخان گەرچە ياشانغان ئايال بولسىمۇ، يەنىلا تېتىك قەدەم تاشلاپ، ئەرلەردىن قالماي يول باساتتى. غۇلام بولسا خۇددى شاتۇردەك چېۋەر، يېنىك ئىدى. موللا زەيدىن گايى ئاتلىق،

تولاراق ئاتتىن چۈشۈپ ھەمراھلىرى بىلەن پىيادە يول باس-
تى. بۇ ئۇزۇن يولدا زېرىكىشتىن ياكى باشقا سەۋەپلەردىنمۇ،
موللا زەيدىن ھەر خىل خىياللارغا بېرىلەتتى...

”ئىشلار قانداق بولىۋاتىدۇ؟ — دەيتتى ئۇ ئۆز-ئۆ-
زىگە، — ئۇخلاپ چۈشۈمگە كىرمىگەن ئىشلارنى كۆرۈۋاتىمەنغۇ!
مەن نەدىمۇ ئەسھابۇلكەھفكە بارىمەن. ئەسھابۇلكەھفنى كۆرگۈ-
نۇممۇ يوق. تەسەللاسىغىلا بازارغا سالسام ئەجەپ ئېقىپ
كەتتى؟ بۇنى ماڭا كىم ئۆگەتتى؟ خىزىر ئەلەيھىسسالام كېلىپ
بىر كېچىدە دىلىمغا سالدىمۇ؟ ياق خىزىر ئۆگەتكىنى يوق.
بۇنى ماڭا ئۇچراۋاتقان ئىشلار ئۆگەتتى. ئەمەلىيەتتە شۇ
ئىشلار بولمىغان بولسا، مەنمۇ بۇ ئاماللارنى تاپمىغان بولات-
تىم. خەير، بولىدىغان ئىش بولدى، مېنى يەنە قانداق
ئىشلار كۈتۈۋاتىدىكىن، بۇنى كىم بىلسۇن؟ ھەيلى
قانداق بولمىسۇن، خەلقنىڭ دەردىگە دەرمان بولال-
سام، خەلقنىڭ بېشىدىكى ئازاپ-ئوقۇبەت، دەردۇ-
بالالارنى تەڭ تارتىشىپ بېرەلىسەم بولدىغۇ! بۇنىڭ
ئۆزى بىر ھالاۋەت. ماڭا بۇنىڭدىن باشقا ھالاۋەتنىڭمۇ
لازىمى يوق. ئۆزەم شۇنداق ئوسۇپ چوڭ بولۇپ قاپتىمەن.
ئاتا-ئانام كىچىكىمدە ئۆلۈپ تۈگەپتۇ. ھازىر مەن ئىككى
بالىنىڭ ئاتىسى بولۇپ قالدىم...“

خىيال بۇيەرگە كەلگەندە ئىككى بالىسى بىلەن ئايىلى
ئايىمخان كۆز ئالدىغا كەلدى. بۇچاغدا موللازەيدىن ئىختىيار-
سىز ھالدا ئارقىغا بۇرۇلۇپ تۇرپان تەرەپكە قاراپ قويدى.
تۇرپان يىراقتا قالغان ئىدى. ئۇنىڭغا كۆز يەتمەيتتى. چول

تەرەپتە چەكسىز جاڭگال ساغۇچ بوزۇرۇپ ياتاتتى. شىمال تەرەپتە تاغ تىزمىلىرى بارغانچە بىر تالىيىپ بولۇپ ئاخىرى ئۇپۇقتا چوكۇپ كېتەتتى. موللازەيدىن بۇچەكسىز چوللەرگە قاراپ ئىختىيارسىز ھالدا ئۇھ تارتىپ قويدى ۋە ئاۋازىنىڭ بېرىچە ناخشا ئېيتقۇسى كەلدى.

«قىزىق ئىش - ھە! ئەسھابۇلكەپنىڭ بازىرى نىمە ئانچە ئىتتىك؟ كىشىلەرنىمە ئۈچۈن ئۈنۈمدىن قاتتىق ئەسىرلىنىدۇ؟ نادانلىق - خۇراپاتلىق دىگەن شۇنداق بولامدۇ - يە؟ بۇخۇراپاتلىق نەدىن كەلدى، ئۇنى كىم ئۆگەتتى؟ مىرزاكېرىم داخان ئۆگەتتىمۇ؟ خۇراپاتقا شۇلار باشلاۋاتامدۇ؟ مەنمۇ داخانلىق قىلدىمىمۇ؟ ياق. بەلكى خۇراپات - جاھالەت قولۇپلىرىنى ئۇز ئاچقۇچى بىلەن ئاچقاندەك قىلدىم. زەھەرنى زەھەر بىلەن ياندۇرۇش، دىگىنى بەلكىم مۇشۇ بولۇش كېرەك...».

كوز ئالدىغا كېلىۋاتقان بۇ ئىشلار بىلەن ئۇز ئۈزىگە قويۇلغان سوئاللار بىر بىرىگە ئۇلۇنۇپ، موللازەيدىننىڭ كاللىسىنى بىردەممۇ ئارامىدا قويمىدى. ئاخىرى ئۇ ئايىغى چىقمايدىغان بۇخىيالىلارنى تاشلاپ ھەمراھلىرى بىلەن سوزلىشىشكە كىرىشتى.

— روزىخاچا، سىز بىلەن سىردىشىپ، خۇددى ئاكا - ئۇكىدەك بولۇپ قالدۇق. بۇقېتىم كۇچارغا بارغىنىمىزدا بىز بىلەن بىللە تۇرۇڭ. ئەپلىشىپ قالسا يەرلىشىپ قېلىڭ، — دىدى موللازەيدىن.

ئىلاجايە بەرسەك ئەرگە قالسا چىقىدىپ لايىغى — . . .

لاشمامدۇ؟ — دېدى غۇلام چاخچاق قىلىپ.

— قىرىدغاندا ئەر ئالامدۇ؟ ئالىمەن دىسەمۇ تەگمەس-مەن، — دېدى روزىخان ئوچۇق چىراي بىلەن، — ئىككىڭىز-لار نەدە بولساڭلار، مەنمۇ شۇ يەردە بولاي، قانداق دەيسىلەر؟

— بولىدۇ. بىزنى ئۇكام دەپ يۈرۈۋېرىڭ. بىزمۇ سىز-نى تاشلىۋەتمەيمىز. ئامال بولسا بۇرۇنقىدەك سەرسان بو-لۇپ يۈرمەي، بىر يەردە مۇقىملىشىپ قالساڭىز ياخشى بولاتتى.

— مەنمۇ زېرىكتىم. پۈتۈن ئۆمرۈمدە كەربالانىڭ ئىتتى-دەك سوكۇلداپ شەمۇ - شە يۈرۈپتىمەن. يا ئەر خولىغى، يا ئۆي خولىغى كورمەي شۇنچە ياشقا كەپقاپتىمەن. — روزى-خان ئۆزلۈكىدىن تەسىرلىنىپ سوزلەشكە باشلىدى، — بۇ قې-تىم موللا ئۇكامغا يولۇقۇپ دىلىم خېلى يورۇپ قالدى. ياخ-شى گەپ تاشنى ئېرىتىدۇ، دىگەنىدەك خېلى تەسىرلەندىم. ئۆمرۈمدە ياخشى گەپ ئاڭلاپ كورگەن خوتۇن ئەمەسمەن. ئۆزەمنىڭمۇ خۇيۇم ئەسكى، ماڭغان يولۇم ئاندىن ئەسكى. قە-يەرگىلا بارسام ئوغرى خوتۇن، لۇكچەك خوتۇن، دەپ ھەممى-سى قاغايدۇ. تازنى تاز دىسە ئولگىسى كەلگەندەك مېنىمۇ ئوغرى، لۇكچەك دىسە ئاچچىغىم كېلىپ بىئارام بولىمەن، ھەر قايسىنىڭ ئەسكى دىيىشىسەك مەنمۇ ئولگىچە ئەسكىلىك قىلىمەن، دەپ خەق بىلەن قېرىشىپ، ئولۇگوم چولدە قالسىمۇ مەيلى دەپ يامانلىقتىن قول تارتمىدىم. بۇ قېتىم دىلىم سەل - پەل

يۇمشاپ قالدى، خوجايىنىز بەگنى كوردۇققۇ، يامانلىقىنىڭ جا-
زاسىنى تاپتى. مەن ھەر قېتىم يېڭىساردىن ئۆتكەندە ئانچە-
مۇنچە يوقلاپ، تاپقان - تەرگىنىمدىن ئاز - تولا بېرىپ كې-
لىنى ياغلاپ ئۆتەتتىم: بەزىدە بەرگەن نەرسەم ئازراق بو-
لۇپ قالسا تىللاپ - خارلايتتى، ھەتتا قامچا بىلەن ئۇرغان
چاغلىرىمۇ بولغان. بەگ يولغانلار ئوغرىنىڭ قاراقچىسى.
بەگلەر شۇنداق ئەسكى ئىشلارنى قىلغان يەردە، مەن قىلسام
نىمە بوپتۇ دەپ، ئەسكى ئىشلارنى قىلىپ يۈرۈۋەردىم. مەنۇ
ئادەمغۇ! ياخشى گەپ، ئىللىق چىرايمۇ لازىمغۇ!
مېنىڭ تەكتىم يەركەنلىك. كىگىزچى ئەھەت قاردىم
دىگەنىنىڭ ئارزۇلاپ باققان قىزى ئىدىم. قىز ۋاقتىمدا رەھ-
مەتلىك داۋۇت مېنى ئېلىپ تاغ ئارقىسىغا سورەپ كەلدى.
بىر نەچچە ۋاق ئوقەت قىلىپ يامان ئەمەس جان باقتۇق.
كېيىن داۋۇتنى ئەسكەرلىككە تۇتۇۋالدى. 5 - 6 يىل ئەسكەر
بولۇپ راسا ئۆچىغا چىققان قىمارۋاز بولۇپ چىقتى. شۇنىڭ-
دىن كېيىن خەقنىڭ مال - مۈلكىنى ئوغرىلاپ ئەسكى ئېتىمىز
چىقتى. كېيىنچە ئۈرۈمچىگە سىغماي قاراشەر تەرەپكە كەل-
دۇق. ئودەكتەك ھەممە يەرنى سېسىتىپ، ئاخىرى كورلا بىلەن
كۈچار ئارىلىقىدا جاڭگال ئوغرىسى بولۇپ كەتتۇق. رەھمەت-
لىك ئېرىممۇ ئۆلۈپ كەتتى. ئۆزەممۇ چوك بولۇپ قالدىم.
يەنە بۇرۇندەك ئەتىدىن كەچكىچە جاڭگال
كېزىپ يۈرۈش بۈگۈنكى كۈندە راستىنى ئېيتسام
ئۆزەمگىمۇ خوشياقمايدىغان بولۇپ قالدى.
بۇ قېتىم ھەر قايسىڭلار بىلەن بىر سەپەردە كې-

تىۋاتىمەن، ئەمدى سىلەر نەدە تۇرساڭلار مەنمۇ شۇ يەردە
بولاي. ئىككىڭلارنىڭ ئىسسىقىنى قايىنىتىپ بەرسەممۇ بىر ئىش.
قانداق دەيسىلەر؟

— ياخشى دېدىڭىز. بىزنى ئۆز ئۇكىڭىز دەپ بىلىڭ.
بىزمۇ سىزنى تاشلىۋەتمەيمىز. ھەر قانداق ئىشىڭىزغا مانا
بىز تەييار، — دېدى موللازەيدىن. ئاندىن غۇلامغا قاراپ:

— سەنچۇ غۇلامجان؟

— ساڭا ئوخشاش ئاز - تولا كارامىتى بار ئادەمگە
بالدۇرراق ئۇچرىغان بولسام، ھەرگىز ئوغرىلىق قىلمايتتىم-
جۇما! — دېدى غۇلام كۈلۈمسىرەپ، — بۇقېتىم كوچاردا ئو-
زەمنى بىر تونىتىدىغان بولدۇمدە. ئىلگىرى - كېيىن ھەممىنى
جايلاپ، گاڭسا - جىسا قىلىپ يىغىشتۇرۇپ...

— نىمە دەۋاتىسەن؟

— نىمە دەيتتىم، خورجۇندا يامبۇ بار. كوكۇل توق.
قىمارنى چوك ئويناپ، قاتلاپ تىكىپ، كوچارنىڭ ھەممە
قىمارۋازلىرىنى گاڭسا - جىسا قىلىۋېتەي دەيمەن.

— توخۇ داڭگال، ئوچكە جاڭگال چۈشەپتۇ دەپ، خى-
يالىڭ قىمار ئويناشتىمۇ؟

— كوچارلىق قىمارۋازلارغا تولا ئۇتتۇرۇپ، نۇرغۇن
پۇلنى سەپ بەرگەن ئوغرىدەمەن. دەردىم تولا. بۇ قېتىم شۇ
دەردىمنى چىقىرىۋالاي دەپ خىيالىم شۇ يەرگە كېتىپتۇ، —
دېدى غۇلام كۈلۈمسىرەپ، — مەن ئەسلىدە قىمارۋازمۇ ئەمەس-
تىم. كورلىداخېلى ياخشى ئادەمنىڭ بالىسى ئىدىم. لېكىن

قوساق كۆپىگى مېنى شۇنداق بۇزۇۋەتتى. ئەگەر مېنى ھىلە-
باي دېگەن خۇمسا بوزەك تاپمىغان بولسا، مەن بۇنچىلىك
ئەسكى يولغا كىرىپ قالمايتتىم. ئاتامدىن ئىككى چارەكلىك
باغ بىلەن بىرقانچە ئېغىز ئۆي - جاي قالغان ئىدى. باغ
ئۆزى كىچىك بولسىمۇ، ئىنتايىن كېلىشكەن نەشپۈتلۈك باغ
ئىدى. ھىلىمبايىنىڭ بۇ باققا كۆزى چۈشۈپ ئۇنى دەپ - بۇنى
دەپ يۈرۈپ ئاخىرى باغ - ھويلامنى تارتىۋالدى. قازىغا
ئەرز قىلسام بايغا يان باستى. بەگلەرمۇ باينىڭ سۆزىنى
ئوڭ قىلىدىكەن. جاھاننىڭ ھەممىسى كېلىپ مېنى بوزەك
قىلغانلىقىغا قاراپ مۇشۇ يولغا كىرىۋالدىم. ھىلىمباينىڭ
ئىشلىرى قىزىق بولدى. مەن يەتىم بالا بولغاچقا، بىر كۈن-
لىرى ئۆزىچە ماڭا ئاتىدارچىلىق قىلغۇسى كېلىپ ئۆيلەندۈ-
رۈپ قويماقچى بولدى. يىراق سەھرادىن بىر كىشىنىڭ قىزىنى
كۆچۈرۈپ كېلىپ ماڭا نىكالاپ قويدى. تويلۇق بەرگەن
نەرسىسى: بىر سەگەز كۆينەك، بىر پار قىرىم ئۆتۈك، بىر قىزىل
شەلپەر چىلىتىكە، بىردانە چاپاغلىق، بىردانە تۇماق، بىر
چارەك گۈرۈچ، 5 جىڭ ياغ، بىردانە ئوغلاق. جۈغى جەمى
5 - 6 سەر يارچەن خەشلەپ توينى قىلدى. مەنمۇ بوپتۇ دەپ
يۈرۈۋەردىم. بىر كۈنلىرى ھىساپ - كىتاپ قىلىشىپ قويايلى
دىسەم، ۋاي ئۆكام ئۆتۈپ تۇرماسەن دىدى. باي ماڭا رەھىم
قىلىۋاتىدۇ دەپ يۈرۈۋەردىم. ئارىدىن 2 - 3 يىل ئۆتكەندىن
كېيىن، باي مەلىمىزدىكى ئىمام - مەزىنلەرنى كىشى قويۇپ،
غۇلامنى ئويلەپ قويسام قولىغىنى يوپۇرۇپ جىم يۈرىدۇ،

ئۇنىڭ تويى ئەرزانغا چۈشىدىغان دىگەن گەپلەرنى قىپتۇ. بۇنى ئاڭلاپ، بوپتۇ بىرەي ھىساپلاپ كورسەتسۇن دىسەم، 70 - 80 سەر تەڭگىنىڭ ھىساۋىنى كىرگۈزۈپتۇ. ئۇنداق ئەمەس دىسەم، بىر كۇنى قازىخانىغا، بىر كۇنى بەگنىڭ ئالدىغا قىچقارتىپ ئاۋارە قىلغىلى تۇردى. ئاخىرى باغنى بەرسۇن، قالغان پۇلنى ئاستا - ئاستا تولىسۇن دىگەن گەپ چىقتى. شۇ يول بىلەن ئاۋال باغنى تارتىۋالدى. يەنە بىر نەچچە ۋاق ئوتكەندە ھىلىمباينىڭ بىر نەچچە ئادىمى كىلىپ، كۇدە - كورپەمنى ئويدىن تالاغا تاشلاپ، ئويىنى تارتىۋالدى. بىز كوچىدا قالدۇق. يىغلىسام يىغام، داتلىسام دادىم يەتمىدى. نەگىلا بارسام باينىڭ سوزى ئوك. شۇ ئاچچىقىمدا ئوي - ماكانىمنى تاشلاپ، خوتۇنۇمنى ئۇچ تالاق دەپ قويۇۋىتىپ سەرگەردان بولدۇم. ئاستا - ئاستا ئوغرىلىق قىلىدىغان بولدۇم. زىرىكسەم كوچارغا كەلدىم. ئىش قىلىپ مۇشۇ ئوتتۇردا جاننى ئوغرىغا بەرمەي كىلىۋاتىمەن.

بۇلار مۇڭدىشىپ خىلى يول باستى. لەڭگەردىن ئوتكەندە غۇلام گەپنى ئوزگەرتىپ:

— مانا بۇ، ئامبال - غوجاملا سەگىدەپ ئوتىدىغان جاي. ئۇرۇمچىدىن بۇ تەرەپكە ئوتكىچە بىر بوپىسىنى قوڭىغا قويۇپ سەگىدەيدۇ، 2 يىل ئوتكەندە ئۇرۇمچىگە يانغىچە، تۇت هارۋىدا كىلىپ سەگىدەپ ئوتىدۇ. ئۇ چاغدا يەلپۈپ تۇرىدىغان ئىككى ئادىمى، چاي كوتىرىدىغان بىر ئادىمى، 3 - 4 دوغىسى، تاش توقۇملۇق يورغىسى بولىدۇ. ھا، ھا، ھا،— غو-

لام ئۆزىنىڭ قىلغان سۆزلىرىگە ئۆزى كۈلۈپ بىردىنلا ۋاقىرىۋەتتى، — ۋاي - ۋۇي ماۋۇ تاشلار خۇرجۇننى تېشىپ قويۇپتىغۇ!

دەرۋەقە تاشلار يول بويى تولا دومىلاپ خۇرجۇننىڭ بىر بۇرجىكىنى تۇخۇم پاتقىدەك تېشىپ قويغان ئىدى.

— قانداق قىلىمىز، تاشلىۋېتىمىزمۇ — يە؟

— تاشلىۋەتكىلى بولمايدۇ، ماتاغا يۆگەپ قويساق تۇرۇۋەرمەمدۇ، — دېدى موللا زەيدىن ۋە خۇرجۇندىن بىر نەچچە قۇرۇق خالتىلارنى ئېلىپ تاشلارنى يۆگەپ قويدى.

— يامان يەرگە كېلىپ قالدۇق، — دېدى غۇلام يىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان خانىقا تامىنىڭ دەرەخلىرىگە قاراپ، — ئۇ يەردە چازا بار. شورىخانىنىڭ ئاچ بۆرىلەردەك جاسالىرى يول توساپ ياتىدۇ. خۇددى يولۇچىلارنى تىرىك تۇرغۇزۇپ شىلىۋالىدىغاندەك پۈتۈن نەرسە-كېرەكلەرنى ئاقتۇرۇپ ئاۋارە قىلىدۇ. مەنغۇ ھەرقېتىم كەلگەندە ماڭىدىغان بىر يولۇم بار. شۇ يول بىلەن جاسالارنىڭ كۆزىگە توپا چېچىپ ئۆتۈپ كېتەتتىم.

— ئۇنداق بولسا، ئىككىڭلار ئۆز يولۇڭلار بىلەن كېتىۋېرىڭلار، مەن تەۋەككۈل دەپ چوڭ يول بىلەن ماڭاي، بولامدۇ؟

— بولىدۇ. بۈگۈن ئاخشام كۆۋرۈك بېشىدا تېپىشايلى، — دېدى غۇلام ۋە روزىخاننى ئەگەشتۈرۈپ دەرەخلەر ئارىسىدا كۆزدىن غايىپ بولدى.

ساقـساقڧا يېڧىن يەردە چازا بـولۇپ، ئـۇچ نەپـەر باجگىر جىسا ئۆتكەن ـ كەچكەن سودىگەرلەرنى تەكشۈرۈپ، چاتاق تېپىپ قاقتى ـ سوقـتى قىلاتتى. بـۇلارنـىڭ ئـەسكىلىكىدىن ھەممە ئادەم قاخشايتتـى. كـۈن ئـولتـۇرۇپ كـوز بـاغلىناي دىگەن چاغدا موللا زەيدىن بۇ يەرگە يېتىپ كەلدى. باجگىرلاردىن بىرسى ئۆيدىن چىقىپ ۋاقىردى:

ــ تـوخـتـا، كـېچىدە نىمـە قـىلىدىغان ئـادەمـسـەن، نەدىن كەلدىڭ؟

ــ ئەتىگەن چىققان يەردىن، ــ دىدى مـولـلازەيدىن.

ــ تولا دامخورلۇق قىلما، ھازىر نەگە كـەتـىۋاتـىسەن؟ نەدە تۇرۇۋاتىسەن، بىلەمسەن؟

ــ بىلىمەن، ئاسماننىڭ ئـاستىدا، ئـاتنىڭ ئـۈستىدە، بوكۆمنىڭ ئاستىدا، كەشىمنىڭ ئۈستىدە تۇرۇۋاتىمەن.

ــ غەلىتى گەپ قىلىسىنا، ھىلى بىكار زۇۋانىڭنى دارغا تارتىپ قويىمەن! ــ دىدى باجگىر ئاچچىغى كېلىپ.

ــ بۇ شەھەردە زۇۋاننى دارغا تارتامدۇ؟

ــ ھەئە، زۇۋانىڭنى دارغا تارتىپ، كوزۇڭنىڭ ئالا ـ قارىسىنى ئېلىپ، خامىرىڭنى يېرىپ، جېنىڭنى چىقىرىپ ئالقىنىڭغا قويىدىغان شەھەر بۇ. بۇ دىگەن كوچار، مەن دىگەن شورىخانىنىڭ (باجخانىنىڭ) جىساسى. داخۇڭگەيلىك قىلماي ئاتتىن چـۈش، خۇرجۇندىكى نىمە، تەكشۈرىمىز!

ــ خۇرجۇننى تەكشۈرۈشكە چىشىڭلار پاتامۇ؟

ــ تولا گەپ قىلماي چـۈشـكـىنـەا نـى ـ نـى زىلچـا

خۇرجۇنلارنى تەكشۈرگەن ئادەم، سىزنىڭ ئەسكى خۇرجۇنىڭىزنى تەكشۈرەلمەيمىزما؟

— جىسابىگىم، ئەسكى چاپاننىڭ ئىچىدىمۇ ئادەم بار دىگەندەك مېنىڭ بۇ ئەسكى خۇرجۇنۇمنىڭ بىر بېشىدا ئەسكى تامبال بىلەن يامبۇ، يەنە بىر بېشىدا ئامبال بىلەن دىيەنباۋ بار، قانداق گەپلىرى بارمۇ؟ بىزمۇ شەھەر - شەھەردە باش كوتىرىپ، ئەسكى خۇرجۇندا تاش كوتىرىپ، مەن - مەن دىگەن نوچىلارنىڭ زوۋانىنى دارغا تارتىپ كەلگەن بىز!

باجگىر سەل ھەيران بولۇپ:

— گەپىڭىز ئورانىدىن قارىغاندا گوڭسى① ئىلىپ كەلگەن ئوخشايلا، بىزگە ئازراق چاي پۇلى بېرىپ يوللىرىغا ماڭسىلا غوجام! — دىدى.

— سورىساڭ راۋرۇس سورا! يامبۇ سورىساڭمۇ بەرگۈچىلىكىم بار، — دىدى موللازەيدىن ھوكىرەپ.

— ئىلتىپاتلىرى، غوجام.

موللازەيدىن خۇرجۇنغا قول سىلىپ، ماتاغا ئورالغان يامبۇدىن بىرنى چىقىرىپ باجگىرنىڭ قوينىغا تىقتى. دەل شۇ چاغدا ئۆي ئىچىدىن يەنە بىر باجگىر چىقىپ قالدى. موللازەيدىن شۇ ئانلا ئاۋازىنى پەسلىتىپ:

— ھىچكىمگە تۇيدۇرماي ئۆيۈڭگە ئاپىرىپ خەشلە! — دىدى - دە ئاتنى بىقىنداپ يۈرۈپ كەتتى.

ئۇيدىن چىققان باجگىر ئۇچقاندەك يىتىپ كىلىپ:

— سودىگەر نىمە بەردى؟ — دىدى.

① گوڭسى — ھوكۇمەت ئالاقىسى.

— ھېچنېمە بەرگىنى يوق، — دېدى باجگىر ئوزىنى قاچۇرۇپ.

— مۇنداق قىلمە، قويىنۇڭدىكىنى كورۇپ باقاي!

شۇنداق قىلىپ بىرسى ئوزىنى قاچۇردى، يەنە بىرسى-نىڭ گۇمانى تېخىمۇ كۇچىيىپ قېرىشتى. بۇ ئىككىسى جاڭجال-لىشىپ تۇرغانىنىڭ ئۇستىگە 3 - بىرسىمۇ ئويدىن چىقىپ جېدەلگە ئارىلاشتى. ئۇچ باجگىر بىرسى بىرسىگە كوچ ئىشلى-تىپ! 1 - باجگىرنىڭ قويىنىدىكى نەرسىنى تالاشتى. بۇلار بىر-سى بىرسىنى يەرگە بېسىشتى، پومداقلىشىپ چېلىشتى. لاتىغا ئورالغان يامبۇ ئاخىر ئۇنىڭ قويىنىدىن چىقىپ ھەلى ئۇنىڭ، ھەلى بۇنىڭ قولىغا ئوتۇپ تالاش ئىچىدە قالدى. بۇلار بىر بىرىنى مۇشتلاشتى، تەپىغا بېسىشتى. تۇمشۇقلىرى قان بولدى. شۇ ئەسنادا يامبۇ ئورالغان ماتا چۇۋۇلۇپ، مۇشتۇم-دەك قارا تاش ئوتتۇرىغا چىقتى. باجگىرلەر ھەيران بولۇپ ئىنچىكىلەپ قاراشتى. ئاخىرى ئۇچىسى تەڭلا ئويگە كىرىپ چىراق يورۇغىدا تەكشۇرۇپ، ئۇنىڭ ھەقىقەتەن بىر پارچە تاش ئىكەنلىكىنى كورگەندىن كېيىن روجەكتىن سىرتقا تاشلى-ۋەتتى. بۇلار گەپ - سوز قىلىشماستىن ئاغزى - بۇرنىدىكى قانلارنى، يۇز - كوزىدىكى توپا - توزاڭنى تازىلاپ، دەمى ئىچىگە چۇشكەن ھالدا:

— خۇمسا، بىزنى قالتىس بوردا قىپتۇ! — دەپ غۇڭشۇشتى.

(7)

كوچارنىڭ شۇ دەۋردىكى شەھەر مۇداپەسى مۇنداق ئىدى: ساقساق، سوقۇۋۇغى، گەيشيالى، پاختا بازىرى، كوكچى

مەھەللىسى قاتارلىق چوڭ كوچا ئېغىزلىرىدا چوڭ چاخسا، كوۋ-رۇكنىڭ ئىككى بېشىدىكى تار كوچىلارغا كىچىك چاخسا ئورنىتىلغان بولۇپ، يامۇلدىن 2 جىڭدا ① دۇمباق چېلىنغان ياكى زەمبىرەك ئېتىلغاندىن كېيىن شەھەر چاخسىلىرى ئېتى-لىپ، يوغان قۇلۇپ سېلىناتتى. شۇنىڭدىن كېيىن شەھەر كو-چىلىرىنىڭ ھوقۇقى جىسەكچى - تاكتاكچىلارنىڭ قولىغا ئوتەتتى. ھەرقانداق كىشى ئۇچرىسا، شۇلار سوراق قىلاتتى. يامۇل ۋە ھەربى گازارما بولسا شەھەر ئىچىدە ئىدى.

موللازەيدىن باجگىرلەردىن ئاجراپ توپ - توغرا چوڭ كوچا بىلەن كوۋرۇكنىڭ بېشىغا كەلدى. روزىخان بىلەن غولام ئىككىسى كوۋرۇكتىكى ناۋازشام بازىرىدا سامسا يەپ، دوغاپ ئىچىپ ئولتۇرغان ئىكەن. بۇلار شۇيەردە تېپىشتى. موللا زەيدىن ئاتتىن چۈشۈپ، ئىسسىق سامسا يەپ ئىككى ھىجىر دوغاپ ئىچتى. ئاندىن ئۇلار مەسلىھەت-لىشىپ قايماق بازىرى بىلەن ئاستىنقى ساي بويىدىكى سارايلاردىن بىرسىگە كەتتى.

ئەتىسى جۈمە كۈنى ئىدى. موللازەيدىن ساي بويىدىكى سارايدىن چىقتى. ساينىڭ ئىچى يۈزلىگەن ئوتۇن ھارۋىلىرى بىلەن تولغان ئىدى. «نىمە دىگەن تولا ھارۋا، نىمە دىگەن تولا ئوتۇن؟» دەۋەتتى ئۇ ئىچىدە. ھارۋىلاردا سوكسوك، قاخ-شال، توغراق، قىزىما (يۇلغۇن) ئوتۇنلارنىڭ ئۈستىلىق بىلەن بېسىلغانلىقىغا قاراپ ھەيران بولدى. شەھەر چوڭ بولغاچقا،

---

① 2 جىڭ ـ كەچ سائەت 10 لار بولسا كېرەك.

ھەر جۈمە كۈنى نەچچە يۈز ھارۋا ئوتۇن سېتىلىپ تۈگەيدىغانلىقىنى چۈشەنمىگەن ئادەم بۇ ئوتۇننىڭ كوپلىكىگە قاراپ قالاپ تۈگەتكىلى بولامدۇ؟ دەيتتى؛

كۇچاردا ھەر جۈمە كۈنى بازار بولاتتى. كۇچارلىقلار جۈمە بازىرىنى ئازنا بازار دەپ ئاتايتتى. ئاستىنقى سايدا ئوتۇن بازىرى، ئۈستۈنكى سايدا (كۆۋرۈكنىڭ جەنۇپ تەرىپى، ئاستىنقى ساي، شىمال تەرىپى ئۈستۈنكى ساي دەپ ئاتىلاتتى) توخۇ، ئۆدەك، كەپتەر، تۇخۇم، توزغاق بازىرى بولاتتى، ئۇنىڭدىن سەل يۇقۇرىدا شورىخانا بار ئىدى. ئۇنىڭ بېقىنىدىكى سايدا ئات، كالا، قوي بازىرى بولاتتى. موڭغۇللار يۇلتۇزدىن يۈزلەپ - يۈزلەپ ئات، كالا، قوي ھەيدەپ كېلىپ كۇچار بازىرىدا ساتاتتى. چوڭ رەستىدە گەزمال، ماتا - چەكمەن دۇكانلىرى جايلاشقان. كوچىنىڭ ئىككى قاسنىقىدا ھەر خىل يايمىچىلار، دورا پۇرۇچلار ئورۇن ئالاتتى. بولۇك - پۇشقاقلاردا سامساخانا، ناۋايخانا، دوغاپچى، كاۋاپچى ۋە بېلىق پۇشۇرۇپ ساتقۇچىلار، سېرىق پولو، سېرىق لەگمەن ساتقۇچىلار بەكمۇ تولا ئىدى. پاختا بازىرىدا باشتىن - ئاياق پاختا دۇكانلىرى، ئاتقۇچىلار جايلاشقان ئىدى. ۋاڭنىڭ ئوردىسى تەرەپكە ماڭغانسىرى دوپپا، تۇماق، ئۆتۈك بازىرىغا باراتتى. ئاندىن يىپ بازىرى، يىڭ بازىرى بولاتتى. ئاشلىق بازىرى قۇتلۇق ئوردىنىڭ قومىغا تۇتىشاي دەپ قالاتتى. قايماق بازىرىدىكى ئەتىگەنلىك سۈت - قايماق سودىسى، بىجاق نان سودىسى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن

ئۈرۈك - شاپتۇل سودىسى كەچكىچە بولاتتى. دوقمۇش - دوقمۇشتا قوغۇنلار دۆۋىلىنىپ تۇرۇپ كېتەتتى. خەلق بارغانسېرى كۆپىيىپ كوچىلارغا لىق تولدى. 8 - 10 ياشلاردىكى بالىلار "پوش - پوش، چاپان ياغلاشتى" دەپ يالغان ئېيتىپ يول تاپاتتى. "چاقماق، چاقماق، قاراڭغۇدا ياقماق، ئالمىغانلار ئاخماق" دەپ سەرەڭگە ساتقۇچى بالىلار ئىنتايىن تولا بولاتتى. قەيەرگىلا بارسا شۇ بالىلارنىڭ تىۋىلىغان ئاۋازلىرى قۇلاقنى ياراتتى. كوچار بازىرىدا يەنە 5 تال ياڭاق، بىر دوپپا جىگدە تىزىپ ئولتۇرغۇچى مومايلار، ئىنك-كى يىلك يىپنى ئالدىغا قويۇپ ساتىمەن دەپ ئولتۇرغان كەمبەغەل ئاياللار خېلى جىق ساننى ئىگەللەيتتى.

موللازەيدىن زېرىكمەستىن بازارنىڭ ھەممە يېرىنى ئارىلاپ، كوچاردىكى بايلىق - كەمبەغەللىكنىڭ سۈرەتلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ چىقتى.

موللازەيدىن تولا چۆگىلەپ ھارغىنلىق ھېس قىلدى. گويا بازاردىكى چاڭ - توزاڭدىن بوغۇلغاندەك دىمى سىقىلغاندەك بولدى. شۇڭا ئۇ، كوكچى مەھەللىسىنىڭ ئاغزىغا كېلىپ يەنە قايسى تەرەپكە مېڭىشنى تاپالماي ئارسالدا بولۇپ تۇراتتى. قىغدوڭ تەرەپتىن بىر توپ خەلق دۈكۈرۈشۈپ كەلدى. توپنىڭ ئىچىدە ئىشەككە تەتۈر مىندۈرۈپ، يۈزىگە قارا سۈرتۈلگەن ئىككى ئادەم كېلەتتى. ئۇلار ئوغرىلىق قىلغانىنىڭ سازايى دەپ توۋلايتتى. موللازەيدىن بۇنىڭغا قىزىقىپ ئەگەشتى. سازايى قىلىنغۇچىلارنى رەستىدىن ئۆتكۈزۈپ،

ساقساقچە ئېلىپ بارغاندىن كېيىن ئارقىغا قايتۇرۇپ كېلىپ كوۋرۇككە كەلگەندە ئىشەكتىن چۈشۈرۈپ كوۋرۇكتىكى تۈۋرۇككە قولىغىدىن مىخلاپ قويىدى. خەلق توپى ئولىشىپ ئوغرىلارغا لەنەت ـ نەپرەت ياغدۇراتتى. بەزەنلەر ئوغرىنىڭ يۈزىگە تۈكۈرۈپ ئۆتەتتى...

بۇنىڭ ئارقىسىدىن يەنە بىر ۋەقە يۈز بەردى. كوچىدا ئاياللار قېچىشقا باشلىدى. يۈزىگە چۈمبەل تارتقان ئاياللار ياكى پۈتۈن باش قىسمىنى ئوراپ، يالغۇز سىڭا كوزىنى ئوچۇق قويۇپ بازار قىلىۋاتقان چوكانلار تەرەپ ـ تەرەپكە قاچاتتى. بۇنىڭ ئارقىدىنلا يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدا ئىككىدىن تۆت نەپەر جازاچى رەئىسلەر دەررىلىرىنى كوتىرىشىپ پەيدا بولدى. بۇ رەئىسلەر بازارنى ئېتىساپ قىلىپ، ئاياللارنى قوغلاش ئۈچۈن قازىخانىدىن چىققان. شۇڭا ئاياللار ئولارنىڭ جازاسىدىن قاچقان ئىدى. موللازەيدىن بۇ كارامەتلەرنى كورگەچ راستىن ئارام ئېلىش ئۈچۈن كوۋرۇكنىڭ يۇقۇرى تەرىپىدىكى سايغا چۈشتى. بۇ يەردە مەدداھلار سورۇن تۈزەپ ئاجايىپ ناتىقلىقى بىلەن توپ ـ توپ خەلقنى ئەتراپىغا جەملەپ، ھەر خىل جەڭنامە، ئىشقى ـ مۇھەببەت داستانلىرى ۋە ھىكايىلەرنى سوزلەيتتى. بۇ ئەتراپتا يەنە راۋاپچىلار، ئوغلاقنى ئۇسۇل ئويناتقۇچىلارمۇ بار ئىدى. ھەرقايسى ئۆز ماھارەتلىرىنى كورسىتىپ، خەلقنى رازى قىلغاندىن كې-يىن ئاخىرىدا دۇئا قىلىپ پۇل تىلەيتتى.

موللازەيدىن ئايلىنىپ سىيانچىڭ تەرەپكە باردى.

بۇيەردىكى تاماشا يەنە باشقىچە ئىدى. ئادەملەر توپ - توپ دۈگىلەك بولۇپ ئولتۇرۇپ تورت ئوشۇق ئاتاتتى. شىشخال ۋە جۈپ - تاق ئويناياتتى. سەل چەتتە ئازادىرەك جايلاردا، ئاپپاق ساقال ئادەملەر تورت - تورتتىن كىگىز ئۈستىدە ئولتۇرۇپ بەشلەك قەغەز ئويناياتتى. بۇلار قىمارۋازلار توپى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە بىرنەچچە توپ كىشىلەر چەمبىرەك بولۇپ ئولتۇرۇشۇپ چىلىمدا نەشە چېكەتتى. چىرايلىرى سارغايغان، كوزلىرى خۇمارلاشقان بۇ بەڭگىلەر تولىمۇ سۈرۈن كورۈنەتتى. ئۇلارنىڭ ئوزايىدىن كىچىك باللار قورقۇپ يېنىغا بارالمايتتى. موللازەيدىن ھەممىنى بىر قۇر كوزدىن كەچۈرۈپ بىرتاۋكادىن غۇلامنى تاپتى. ھەممىنى ئۇتتۇرۇپ تىزىنى قۇچاقلاپ ئولتۇرغان غۇلام موللازەيدىننى كورۈپ ئورنىدىن تۇردى ۋە خىجالەت بولغان ھالدا:

— بۈگۈن يەنە يىللان مۈڭگۈزى بارقىمارۋازغا يولۇقۇپ ھەممىنى ئۇتتۇرۇپ قويدۇم، — دىدى.

— يىللان مۈڭگۈزىدىن ساڭىمۇ بىرنى تېپىپ بەرسەم بوپتىكەن، نەدە بار ئىكەن؟

— ئەپراسىيابنىڭ شەھرىدە تولا دەيدۇ.

— ئۇششەھەر نەدىكەن؟

غۇلام جاۋاپ بېرەلمەي شۈك بولۇپ قالدى. موللازەيدىن سوزىنى داۋاملاشتۇرۇپ:

— گەپ يىللان مۈڭگۈزىدە ئەمەس. قىمارنىڭ ئوزىدە. قىمار ئوينىساڭ راۋۇرۇس قىمارۋاز بولۇپ، كېچە - كۈندۈز

شۇنىڭ كويىدا بول. بىر يەردە ئولتۇرساڭ ئىككىنچى مەيداندا ئولتۇرسەن. ساڭا ئوخشاش نەچچە ئاي پۇل توپلاپ كېلىپ ئاندىن ئوينىغان بىلەن بولمايدۇ. ئۇتتۇش نۇۋىتىڭ كېتىپ قالىدۇ. گەرداۋىغا چوكۇپ يۈرۈپ ئوينىمىغان قىمارنى ئوينىمىغان ياخشى. مېنىڭچە ساڭا ھازىر قىماردىنمۇ قىزىق ئىشلار بار. شۇ ئىشنى قىلىدىغان بولساڭ كوڭلۈڭ ئېچىلىپ قالىدۇ. بۈگۈن كوۋرۈككە ئىككى گۇناكارنى قولىدىن مىخلاپ قويىدىسەن. بۈگۈن شۇلارنى قۇتقۇزسەن، بولامدۇ؟

— قانداق بولار، كوپ - كوندۇزدە.

— تونۇش ئاغىنىلىرىڭدىن 2نى تاپ. ئاشخانىدا مېھمان قىل. ئۇلار بىلەن مەسلىھەتنى پۇشۇرۇپ، تەييار قىل. كوۋرۈككە كەلسەڭ مەن شۇ يەردە بار. ساقچىلىمدىن سورەپ ئويۇن قىلىسەن، ھەممە ئادەمنىڭ دىققىتى بىزگە جەم بولغاندا گۇناكارلار ئوز يولىغا كېتىۋېرىدۇ، بىلدىڭمۇ؟

مۇللازەيدىن غولامدىن ئايرىلىپ سارايغا كەتتى. بىر ئاز ئارام ئېلىپ تەۋەررۈك ساقىلىنى تاقىغاندىن كېيىن يەكتىگىنى كىيدى - دە، يەنە كوۋرۈك بېشىغا باردى ۋە ئەپچىل بىر جايدا ئالدىغا داستىخان سېلىپ پالچى سۈپىتىدە ئولتۇردى. ئاغزىغا توۋەندىكى سوزلەر كەلدى:

— ئاتاڭ بازا، ئاناڭ بازا، كوچارلىقنىڭ ھەممىسى مازا. كورۈنۈپ كەلمەس بالا - قازا، قازاغا رىزا، ماڭا ھەممىدىن ياخشىسى غىزا...

موللازەيدىن بۇ سوزنى يېڭىلىمەستىن تەكرارلاۋەردى. كىشىلەر بىر قېتىم ئاڭلاپ، قانائەت ھاسىل قىلمىسا يەنە بىر قېتىم ئاڭلاپ، بەزەنلەر ھەيران بولۇشۇپ كۆڭلىدە"ئۇڭ-گىلا سوزلەيدىكەن» دىسە، بەزەنلەر بىوز قاپىمىسى، مەناسىنىڭ دۇرۇسلىقىغا قاراپ، "ئەۋلىيامۇ نىمە؟» دىيىشەتتى.ھەر ھالدا موللازەيدىننىڭ بۇسوزى كىشىلەرنىڭ يۇرەك تارىنى چىكەتتى...

بىر ئادەم كېلىپ پال باقتۇرماقچى بولدى:

— ئاخۇنۇم، ئىشىگىم يوقاپ كەتكەن، پال كورۇپ بەر-گەن بولسىلا!

موللازەيدىن ئىستىرلاپنى داستىخانغا تاشلاپ، ئاندىن قولىغا ئېلىپ چىكىتلەرگە قاراپ تەبىر ئېيتتى:

— ئىشەكنى ئوغرى ئالماپتۇ، ئالغان بولسىمۇ كوچىدا مىنمەپتۇ، تىۋىپتىن سۇرگە دورىسى ئېلىپ ئىچىۋىلىڭ. ۋەللاھۇ ئەلەم بىسساۋاپ...

پال باقتۇرغۇچى بۇ تەبىرگە خاپا بولۇپ ئىچىدە يۇ-مىڭنى تىللىدى، ئاچچىغى بىلەن 10 داچەنلىك تىيىن (مىس-پۇل) دىن بىرنى تاشلاپ كېتىپ قالدى.

بىر ئايال پال باقتۇردى. پالچى ئىستىرلاپنىڭ چىكىتى-لىرىگە قاراپ:

—سىلىگە بۇۋى پاتىمەم مەدەت قىپتۇ. ئەرلىرىنىڭ گېپى-گە ھە دىسىلە، ھەرگىز ئۇرالمايدۇ، — دىدى.

يەنە بىر خىرىدارغا:

— خوتۇنۇڭ بولسا ئوغۇل تۇغقىدەك، ئەگەر بولمىسا يېڭى ئالىدىغان خوتۇنۇڭ ئوغۇل تۇغۇپ بېرىدۇ، — دىدى.

پالچى بوۋاي يېرىم سائەتكە قالماي ئۇن نەچچە
كىشىگە پال ئېچىپ بېرىپ، ھەر قىسما سۆزلەر بىلەن يولغا
سالدى. چۈشكەن پۇلنى چۆنتەككە سېلىپ، خېرىدارى يوق
چاغدا يۇقۇرقى سۆزنى تەكرارلاپ ئولتۇردى.

غۇلام كېلىپ پال ئاچتۇردى. بوۋاي ئۇنىڭغا:

— ئۆمرۈڭدە بىر قېتىم داداڭنىڭ ساقىلىنى يۇلغۇدەك-
سەن، ئەگەر داداڭنىڭ ساقىلىغا قول سالماي دېسەڭ، باشقا
بىرسىنىڭ ساقىلىنى يۇلساڭمۇ شەرت ئادا بولىدۇ، — دېدى.

— مېنىڭ دادام ئۆلۈپ كەتكەن، نېدىكى يوق گەپنى
قىلىپ يۈرىسەن؟ ئادەمنى ساراڭ تاپقان سېنىڭ ساقىلىڭنى
يۇلسام شەرت ئادا بولىۋېرىدۇ، — دېدى غۇلام ۋە پالچىنىڭ
ساقىلىغا ئېسىلدى. پالچى ساقىلىنى تۇۋىدىن تۇتۇۋېلىپ، غۇ-
لام قەيەرگە تارتسا شۇ يەرگە بويۇن سۇنۇپ قىزىق تاماشا
چىقىرىپ بەردى. كۆزنى يۇمۇپ ئاچقىچە خەلق ئولاشتى. كوۋ-
رۈككە مىخلانغان ئوغرىلارنى بېقىۋاتقان پايلاقچىمۇ بۇ تاما-
شىغا قاراپ قالغاندا غۇلامنىڭ يەنە بىر دوستى كېلىپ ئامى-
بۇر بىلەن مىقنى يۇلۇپ ئوغرىلارنى قاچۇرۇۋەتتى.

— ۋاي ئوغرى قاچتى! — دەپ قاتتىق ۋاقىرىۋىدى،
خەلقنىڭ دىققىتى ئۇ تەرەپكە قايرىلدى. پايلاقچى ئالاق-
جالاق بولۇپ ئۇ تەرەپكە قارىغاندا، قۇمدەك ئادەملەرنىڭ
ئارىسىدا ئوغرىنىڭ سايىسىمۇ كۆرۈنمىدى. خەلق قايرىلىپ
بۇ تەرەپكە قارىغاندا، پالچىمۇ كۆرۈنمىدى. موللازەيدىن سا-
قىلىنى غۇلامغا بېرىۋېتىپ ئۆزى كوۋرۈك بېشىدا خەلق بىلەن
بىللە تاماشا كۆرۈپ ئۈزۈنىچە تۇردى.

(8)

كوچاردا ساتراچخانا كوپ، لېكىن ئادەممۇ كوپ بول-غاچقا، بەزىدە ساتراچخانىغا كىرىپ نەۋۋەت كۈتۈشكە توغرا كېلەتتى. موللازەيدىن كوۋرۇكىنىڭ كۈن چىقىش تەرىپىدىكى ئابلا ساتراچنىڭ دۇكىنىغا چاچ ئالدۇرغىلى كىرگەندە دۇكانى-دا 3 ئادەم بارئىكەن. موللازەيدىن 4 - خېرىدار بولۇپ ئولتۇردى.

ئابلا قارى ئۆزى ئۇستا، خېرىدارى كوپ كاسىپ ئىدى. چۈنكى ئۇنىڭ قولى ئىتتىك بولغانىنىڭ ئۈستىگە قولى-غى ئۇزۇن بولغاچقا خېرىدارلارنى تۈرلۈك خەۋەرلەر بىلەن تەمىنلەپ ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالاتتى. ئابلا قارى چەبدەس قوللىرى بىلەن چاچ ئېلىۋېتىپ سوز باشلىۋەتتى:

— خۇدايا توۋا قىلدىم... — دىدى ئۇ كېيىن كىرگەن خېرىدارغا قاراپ قويۇپ، — مۇندىن ئىككى ھەپتە بۇرۇن كورلا تەرەپتىن بىر خۇرجۇن يامبۇسى بار باي سودىگەر كېلىپ ساقساقتىكى جىسالارغا تۇتۇلۇپ قاپتۇ. سودىگەر چاققانلىق قىلىپ بىر تاشنى ئېلىپ ماتاغا يوگەپلا جىساغا بېرىپ ئۆزى كېتىپ قاپتۇ. بۇ ئىشنى ئويدىكى يەنە ئىككى جىسا كوروپ قېلىپ، سودىگەر نىمە بەردى دەپ سورىسا، ھىلىقى جىسانىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپ ھىچنىمە بەرمىدى دەپ يوشۇرۇپتۇ، شۇنىڭ بىلەن قىيامەتنىڭ جېڭى باشلىنىپتۇ. يامبۇنى تالىشىپ ئۈچ جىسا بىرسى بىرسىنى ئۇرۇپ، پومداقلىشىپ رەسۋايى ئەزىم بوپتۇ، ئاغزى - بۇرنى قان، جىدەللىشىۋاتقاندا ھىلىقى

يوگىگەن ماتا يېشىلىپ كېتىپ، ئىچىدىن بىردانە تاش چىقىپ-
تۇ. ئاغزى - بۇرنى قان بولغان جىسالار هاك - تاك بولۇپ،
بىر بىردىگە قارىشىپلا قاپتۇ......، يا ئاللادىدىم، زەپمۇ يامان
سودىگەر ئىكەن! جىساغا تاشنى تۇتقۇزۇپ جىك يامبۇسىنى
شەھەرگە ساق - سالامەت كىرگۈزۈۋالغان سودىگەر بوش سودى-
گەر ئەمەس.

— يەپ تويماس باجگىرلەرنى راسا باپلاپتۇ - دە! —
دىدى خېرىدارلاردىن بىرسى.

— ئالدىنقى ئازنا كۈنى كوۋرۈكتە بىرقېرى پالچى
ئولتۇرۇپتۇ، — دەپ سوز باشلىدى 2 - بىر خېرىدار، — خەقلەر
ئولۇشۇپ قاپتىكەن، مەنمۇ بېرىپ قارىسام، كوزىنى يۇمۇ-
ۋېلىپ: «ئاتاك بازا، ئاناك بازا، كۈچالىقنىڭ هەممىسى مازا،
كورۇنۇپ كەلمەس بالا - قازا، قازاغا رىزا، ماڭا هەممىدىن
ياخشىسى غىزا» دەپ ئولتۇرۇپتۇ. يەنە قانداق سوز قىلىدىكىن
دەپ قولاق سالسام، باشقا سوزقىلمىدى. تىڭشىسام گەپنىڭ
تېگى باردەك تۇيۇلدى. ئەۋلىيا ئوخشايدۇ، دەپ پال باقتۇر-
دۇم. ئىشىگىمنى ئوغرى ئېلىپ كەتتى دىسەم، پال چوكىسىنى
غىلدىرلىتىپ تاشلاپ «ئىشىگىڭنى ئوغرى ئالماپتۇ، ئالغان
بولسىمۇ كوچىدا مىنمەپتۇ، تىۋىپتىن سۇرگە دورىسى ئېلىپ
ئىچىۋەت» دەپ ئولتۇرىدۇ. ئاچچىغىم نەدىن كەلدى، شۇنداق
بولسىمۇ ئازراق پۇل بېرىپ كېتىپ قالدىم، تۇرۇپ ئاچچىغىم
كەلدى، تۇرۇپ ئىشەنگىم كەلدى. كەچقۇرۇنلۇغى نىمە بولسا
مەيلى دەپ دورىگەردىن سۇرگە ئېلىپ ئىچىپ يېتىپ قالدىم.

تاڭغا يېقىن قوسىقىم غولدۇرلاپ كېتىپتۇ. ئالدىراش ھاجەتخانىغا چىقسام ئىشەك شۇيەردە تۇرىدۇ. خۇدايا توۋا دەپ قالدىم. بۇ قانداق كارامەتتۇ؟ دەپ پالچىنى راستىن ئەۋلىيا ئىكەن، دۇئاسىنى ئالاي دەپ شۇنچە ئىزلىسەم تاپالمىدىم. سۈرۈشتە قىلسام، شۇكۈنى مەندىن كېيىن يەنە بىر ئادەم پال باقتۇرۇپ، پالچى بوۋاي بىلەن سوقۇشۇپ قاپتۇ ـ دە، ئۇنىڭ ساقىلىدىن تۇتۇپ سورەپتۇ. نۇرغۇن ئادەم توپلانغان چاغدا ھېلىقى تۈۋرۈككە مىخلاپ قويۇلغان گۇناكارلار قۇلىقىنى يۇلۇۋېلىپ قېچىپ كېتىپتۇ. خەق ئوغرى قاچتى دەپ ئۇتەرەپكە بىرقاراپ، ئاندىن بۇ تەرەپكە قارىسا ھېلىقى پالچى غايىپ بوپتۇدەك، شۇندىن كېيىن ھېچكىم كورمەپتۇ.

— خۇدايا توۋا قىلدىم. جاھان دېگەندە ھەرخىل كارامەتلەر بولىدىكەن، — دىدى ئابلا قارى.

— ئەسلىدە بىزنىڭ كۇچار ئۇلۇغ يەر، پات ـ پات ئەۋلىيالار پەيدا بولۇپ كارامەت كورسىتىپ تۇرىدۇ، — دىدى خېرىدارلاردىن بىرسى.

بازار كۈنلىرىدىن باشقا كۈنلىرى كۇچارنىڭ كوچىلىرى خېلى ئازادە بولۇپ قالاتتى. ئابلا قارىنىڭ دۇكىنى جايلاشقان يەرلەردە ئادەم شالاڭراق ئىدى. شۇڭا ئۇ كوچىدا ئولتۇرۇشلۇق تۇماقچى ئەھەت قارىنىڭ قىزى ئىشىك ئالدىدىكى سۇپۇرۇپ تازىلانغان پاكىز يەردە قوشاق ئېيتىپ توپ ئوينىماقتا ئىدى:

قولۇم كويدى پا پا،
پۇتۇم كويدى پا پا،
توپۇم قاچتى نەلەرگە—
قانداق قىلاي جان ئاپا!

توپۇم گەپكە كىرمەيدۇ،
قىچقارسامۇ كەلمەيدۇ،
يا كوڭلۈمنى بىلمەيدۇ
قانداق قىلاي جان ئاپا!

نەگىلا قاچسالڭ قويمايمەن،
مەن چورگۈلۈپ ئوينايمەن.
ئويناپ - ئويناپ تويمايمەن،
قانداق قىلاي جان ئاپا!

قىز توپنى ئويناپ ھەر بىر چوگىلىگەندە ئۇنىڭ ئۇششاق ئورۇلگەن بۇستان چاچلىرى يەلپۈلىنىپ، ئاجايىپ كوركەم سىما كورسىتەتتى. دەل شۇ چاغدا ئىشان داموللا بىننى قودۇس مەۋلىۋى بىلەن ئۇنىڭ ئارقىسىدا يۈرگۈچىسى بەھدى رەئىس ساقساق تەرەپتىن كېلىپ قالدى. بالا كەلگەن كىشىلەردىن بىخەۋەر ئوز ئويۇنىنى داۋام قىلىۋەردى.

— ھاي - ھاي - سوپى، ئەتراپى جاھانغا نەزەر تاشلاپ-ھە! — دېدى ئىشان داموللا نارىسىدە قىزنى شەرەتلەپ.

— يا ئاللا داموللام ..... بەلەن بالىكىنا! ئۇنىڭ بوستان چاچلىرى نىمە دېگەن چىرايلىق؟ — دېدى بەھدى رەئىس چا-

كارلىق قىياپىتى بىلەن، — بۇ پەرى ئاسماندىن چۈشكەنمىدۇ؟

— بەلكى، بەلكى. جاناپلىرىنىڭ رىسقى بەلكى ئاسماندىن چۈشكەندۇ — ئىنشائاللا!

— خۇداۋەندە كېرىم ئۆز كارامەتلىرى بىلەن ئاسماندىن پەرىزات ئەۋەتكەن بولسا..... ئەگەر بۇ پەرىزات ماڭا نېسىپ بولسا، بۇنى قوبۇل قىلماسلىق چوڭ گۇنا — دېسىلە تەخسىر!....

— شۇنداق، شۇنداق، ئەگەر ئۆزلىرىگە نېسىپ بولمىسا، ئالدىلىرىغا توغرا چۈشمىگەن بولاتتى.

— شۇنى دېسىلە، قېنى ئەمدى تاۋاققا ئېلىپ ئالدىمىزغا قويۇش ئىشى ئۆزلىرىنىڭ ھىممەتلىرىگە باغلىق.

— جانابى ئىشانىم، ئۆزلىرىنىڭ خىزمەتلىرى ئۈچۈن جېنىمىز پىدا. ئەگەر كىيىك بولۇپ قاچسا كويىقاپتىمەن، قىرغاۋۇل بولۇپ ئۇچسا مازانداراندىن① تۇتۇپ كەلگۈچىلىكىم بار، ھا - ھا - ھا.....

— بارىكاللا! ئەمىسە ھىممەت كەمەرلىرىنى باغلاپ، تۇلپارى دۇلدۇللىرىنى ئىگەرلەپ، بىزنىڭ ئارزۇيىمىز ئۈچۈن بۈگۈن كەچكە، ھېچبولمىغاندا تاڭلا كەچكىچە تەييارلاشلىرىنى تاپشۇرسام قانداق دەيلا كىمىن - تەخسىر؟

— ئەجرەن ئەزدىما..... ئەجرەن ئەزدىما. جاناپلىرىنىڭ يولىدا ھىممەت كەمەرلىرىمىزنى چىڭ باغلاپ مېڭىپ كورسەك، خۇداۋەندە كېرىم ئاق يول ئاتا قىلسا ھېچگەپ ئەمەس! ھېچگەپ ئەمەس! ھا - ھا - ھا.....

---

① ھىندىستاندىكى تروپىك جاڭگاللىرىدىن بىرى.

بەھدى رەئىس قىزغا يېقىنلاپ كېلىپ:

— قىزىم، ئاتىلىرى ئۆيدە بارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

ناتونۇش ئادەمنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان قىز ئۆيىگە قې-
چىپ كىرىپ كەتتى. بەھدى رەئىس قايتىپ كېلىپ ئىشانىم بى-
لەن ئۆز سالاپىتىنى بۇزماستىن رەستە بويـلاپ يولىغا كېتىپ
قالدى.

كوچىدا ئۇچرىغان خەلق ئىشانىمغا ئەـگىلىپ سالام بې-
رەتتى. دۇكاندا ئولتۇرغانلار ئورنىدىن تۇراتتى. ساتىراچ ئابلا
قارىنىڭ دۇكىنى ئالدىدىن ئۆتكەندە ئابلا قارى غۇدۇڭشۇپ:

— بۇ ئادەمنىڭ رەڭگىگىمۇ قارىغىم كەلمەيدۇ. كىشىلەر
ئۇنى ئىشان داموللا دىسە، مەن بۇ ئادەمنى ئىشەك داموللا
دەيمەن، — دىدى.

— نىمىشقا ئۇنداق دەيلا قارىم؟ ئولىمانىڭ غەيۋىتىنى
قىلسا يامان بولىدۇ، — دىدى بىرسى.

— باشقا ئولىمالارنىڭ كەينىدىن گەپ قىلمايمەن، —
دىدى. ئابلا قارى چۈشەندۈرۈپ، — لېكىن بۇ ئادەمنىڭ قى-
لىقلىرىغا قۇيقا چاچـلىرىم تىك تۇرـدۇ. بولمىسا بۇ ئادەم
كاتتا كىشىنىڭ بالىسى، ئۇنىڭ ئاتىسى قۇددۇس مەۋلىۋى كۇ-
چاردا بىر ئادەم ئىدى. بۇ ئاتىسىنى دورىماپـتۇ، بۇخارادا
ئوقۇپ كەلدىم دىگىنى بىلەن ئۇ ئەخلاقسىز بىر ئىـشەك. شۇڭا
مەن ئۇنى ئىشەك داموللا دەيمەن. دەسلىۋىدە كۇچار خەلقى بۇ
ئادەمنى مەۋلىۋىنىڭ ئوغلى دەپ بېشىـغا ئېلىپ كوتەرگىدەك
قىلدى، ئالاھىدە ئىززەت - ئابرويىنى قىـلدى. لېكىن ئار-

ىدىن ئۇزۇن ۋاقىت ئۇتمەيلا سۇپۇرۇلگەن يەرنى ئوزى مەيىەت قىلدى. يۇرت - جامائەت ئىچىدە قىلچىمۇ ئىنناۋىتى قالمىدى... ىىمە قىلدى دىسەڭلار، مانا ھازىر كېلىپ 3 - 4 يىل ئىچىدە 30 دەك خوتۇن ئېلىپ بولدى. توخسۇ - شايار تەرەپتە قانچىنى ئالدى بۇنى خۇدا ئوزى بىلىدۇ. مۇشۇنداق جايلىرىغا قاراپ قىلچە ھورمەت قىلغۇم كەلمەيدۇ.

— بەش قول ئوخشاش بولمىغاندەك بەزى موللىلارمۇ شۇنداق شەۋەتپەرەس چىقىپ قالىدىكەن! — دىدى بىرسى.

— بولۇپمۇ بۇ ئادەم بەكمۇ سەۋرسىز. يېقىندا كېتىش ۋاقتىدا بەھدى رەئىس ئەتىدىن - كەچكىچە دەللاللىق قىلىدۇ. بەزەن نادان ئادەملەر تېخى قىزىمىزنى دۇئا قىلدۇرىمىز دەپ ئابروي قىلىشىدىكەن. ئۇنىڭدىن قانچىلىك ئابروي تاپسۇن! قىزىنى ئەرگە بەرگىسى كەلگەن ئادەم ھەقىقى ئابروي تاپىمەن دىسە، تەڭتۇش بىرسىگە جىق چىقىم قىلدۇرمايلا نىكا لاپ قويسۇن ياكى ئويلىنەلمەي يۈرگەن يىتىم باللارغا جۈپلەپ قويسۇن، ھەم ساۋاپ تاپىدۇ، ھەم ئابروي تاپىدۇ. شۇنداق قىلغان ئادەمگە پۈتۈن يۇرت رەھمەت ئېيتماسمۇ؟

ئابلا قارى سوزلىگەچ چەبدەسلىك بىلەن چاچ - ساقال ئالاتتى. نوۋەت موللا زەيدىنگە كەلگەن ئىدى. ئابلا قارى ئۇنىڭ بېشىنى ئۇۋلالاۋاتقاندا موللازەيدىن خىيال سۇرۇپ، ئۇزىنىڭ كوچارغا بارغانچە چوڭقۇر چوكۇۋاتقانلىقىنى ھىس قىلدى. دەسلەپكى كۈنلەردە ۋاز - ۋاز بازاردىن كوچارنىڭ سىرتقى قىياپىتىنىلا كورگەن بولسا، ئەمدى چوڭقۇرلىشىپ،

شەھەرنى دىنى - ئۇلىمالار قاپلاپ كەتكەنلىكىنى چۈشەندى؛
بۇ شەھەردە قازى، قۇززات، قازى كالان، مەۋلىۋى، مۇپتى -
ئەلەم، داموللا ئىشان، خاتىپ، رەئىس ئاخۇنۇم دىگەندەك
ئۇلۇغ ئىسىملار تولا ئىدى. بۇ ئىسىملارغا يارىشا تولىسى ئۆز
سۈپىتىنى ساقلايتتى. لېكىن بەزىلىرى بۇ ئىسىملارنى سۈيى-
ئىستىمال قىلىپ، بولمىغۇر ئىشلار بىلەن شۇغۇللىناتتى. مۇنداق
كىشىلەرنىڭ قىلمىشلىرى خەلقى ئالەمنىڭ كوزىدىن ھىچ ۋا-
قىتتا قېچىپ قۇتۇلغىنى يوق. دىنىي زاتلارنىڭ تولىسى تائەت -
ئىبادەت بىلەن كوپرەك شۇغۇللىنىپ، كىشىلەرگە دۇنيانى
دوست تۇتماسلىقنى، ساخاۋەتلىك بولۇشنى تەۋسىيە قىلاتتى.
ئەمىلىيەتتە دىنىي زاتلارنىڭ ھەر قاندىغى يىللارنىڭ ئوتۇشى
بىلەن تەدرىجى بېيىپ، ھەممە كاسىپلاردىن ئوتۇپ كېتەتتى.
ئۇزاق زاماندىن بېرى بىر يۇرت، بىر مەھەللىدە ياشاپ كې-
لىۋاتقان خەلق ئۇلارنىڭ ئاشۇنداق تەدرىجى باي بولۇپ كەت-
كەنلىكىنى، ئۇلار گەرچە باشقىلارغا پۇلنى دوست تۇتماسلىق-
نى تەۋسىيە قىلسىمۇ، ئوزلىرى پۇلنى بوش تۇتمايدىغانلىقىنى
چۈشىنەتتى. موللا ئۇلىمالارنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇلارنىڭ رىسقى
پۈتۈن يۇرتقا چېچىلغانمىش. ئابلا قارىغا ئوخشاش ئەمگەك-
چى خەلقنىڭ رىسقىچۇ؟ ئۇلار خېرىدارلارغا تازىلىق خىزمىتى
ئىشلەش بىلەن تاپىدۇ. ئىشلىگەن چىشلەيدۇ دەيدىغان بول-
ساق، ئابلا ساتراچنىڭ قىلغان ئەمگىكىگە يارىشا، ئۇستۇرىسى
ئىككى، كاپىلغۇچى يېڭى، بىلەي تېشى پۈتۈن بولۇشى لازىم
ئىدى. بۇنىڭ نىمە ئۈچۈن شۇنداق بولىدىغانلىقىنى خەلق

ئېنىق چۈشىنەتتى. لېكىن موللىلار خەلقنىڭ چۈشەنچىسىنى مۇجەمەللەشتۈرۈش ئۈچۈن تەقدىر ئىلاھى ئەۋھۇلمەھپۇزدا پەشانىگە شۇنداق پۈتۈلگەن دەيتتى. ھەتتا باش سۆڭگىنى مىسال كەلتۈرۈپ، باش سۆڭەك قاپقىسىنىڭ بىرىكىمدىغان يېرىدىكى ھەرە چىشى سىزىقلارنى ھامىلە بولغاندىلا پۈتۈلگەن خەت دەپ چۈشەندۈرەتتى. خەلق بۇنىڭغا ئىشىنىپ، ئۆزلىرىنىڭ ھالال ئەمگەك قىلسىمۇ، ناچار ئۆتۈۋاتقان كۈنىگە شۈكرى - قانائەت قىلاتتى. لېكىن ئانچە تەر تۆكمەي باي بولۇۋاتقانلار شۈكرى - قانائەت قىلمايتتى. ئۇلار پۇل، مال كويىدا كېچىلىرىمۇ تۈزۈك ئۇخلىمايتتى. ئىشان داموللىغا ئوخشاشلار پۇل-مالنى كۆپەيتىۋالغاندىن كېيىن ئۆزى بىلگىنىنى قىلاتتى.

بۇنىڭدىن قالسا، كوچارنىي ۋاك - غوجىلار ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى، شورپىسىنىڭ شورپىلىرى قاپلاپ تۇراتتى. بۇ تەبىقە تولاراق مەنسەپكە يۆلىنىپ كۆكلەيتتى. چوڭ غوجىلار ھىساپسىز باي، كىچىكرەكلىرى ئوتتۇرا ھال تۇرمۇشتا ئۆتسىمۇ، ئومۇمەن ئۇلارنىڭ غوجىلىق دېمىغى ئىگىزكېلەتتى. ئۇلار كېيىم - كېچەك، دادى - مۇئامىلىدە خەلقتىن ئۆزىنى قاتتىق ئاجرىتاتتى. بازار جىسالىرى، چازىدا تۇرىدىغانلىرىمۇ تولاراق غوجا ئەۋلادلىرى ئىدى. ئەھۋال شۇنچىلىك بولسىمۇ، ئۆزلىرىنى غوجام، غوجام دېيىشىدىغان بولسا كىشىلەرگە كۆتەك ھارۋىنىڭ بولى غىچىرلىغاندىنمۇ سەت ئاڭلىناتتى.

بۇلاردىن قالسا، كوچاردا سودىگەرلەر تەبىقىسى كەڭ ئىدى.

موللازەيدىن سودىگەرچىلىكنى: بىر يانچۇقتا پۇل، بىر يانچۇقتا يالغان، مەيدە يانچۇقتا قەسەم بولسا بولىۋېرىدۇ، دەپ چۈشىنەتتى. دەرۋەقە كوچار سودىگەرلىرى بىر قىسىم پۇلنى دومىلىتىپ، بىر بىرىنى ساختا قىلىپ پۇل تاپسا، يەنە بىر تەرەپتىن ھەممىسى توپلىشىپ كېلىپ دىخانلارنى، ئوششاق قول ھۈنەرۋەنلەرنى ئالداپ پايدا تاپاتتى.

بايلىق ئەنە شۇنداق سەۋەپلەر بىلەن ئاز سانلىق كىشىلەرنىڭ قولىغا توپلانغانلىقى، ئۇلار بۇ بايلىق ئارقىلىق تېرىسىگە سىغماي، ھەرخىل رەزىل ئىشلارنى قىلىدىغانلىقى، ئۇلار قانچىكى پەسكەشلىك قىلغانسېرى، خەلق ئۇلارغا لەنەت-نەپرەت ياغدۇرغانلىقى تۈپەيلىدىن ئىجتىمائى ھايات شۇ قەدەر چىگىللىماچ بولۇپ كېتەتتى.

موللازەيدىنىڭ چۈشەنچىسى ئۇيلانغانسېرى تولۇقلانماقتا ئىدى. ئەمدى ئۇنىڭ ئۇزىدىكى يامبۇ مەسىلىسىگە كېلىپ تاقالدى. ئۇنىڭدىكى يامبۇ كوچاردىكى باجگىرلار ئارقىلىق شايە بولدى. بەلكى روزىخان بىلەن غۇلام موردىتى كەلگەن ئورۇنلاردا سوزلەپ قويغان بولۇشىمۇ ئېھتىمال، ھەرھالدا كوچارنىڭ تۆۋەن تەبىقىدىكى سودىگەرلىرى بىلەن ساي بويىدىكى ئاھالىلار ئوتتۇرىسىدا بۇ گەپ كەڭ تارقالغان بولغاچقا، كوپىنىڭ كوزى كوپ دىگەندەك، بىر خۇرجۇن يامبۇنىڭ ئىگىسىگە قارا چېكىتۋالغان ئىدى.

موللازەيدىن چۈشكەن سارايغا پات - پاتلا قېرى ئاياللار موللا قارىم بارمۇ دەپ ئىزلەپ كېلىدىغان بولدى.

ئۇلار ئۇنچە - مارجاندەك چىرايلىق سوزلەر بىلەن بىر كۆنى ھەرەمنىسا خېنىم، يەنە بىر كۆنى سىيىتنىسا خېنىمنىڭ ئۆيىگە چىللاپ كەلدىم دىسە، بەزەن كۈنلىرى پالانچى قارىنىڭ زەپمۇ چىرايلىق چاچلىق قىزى بار دىسە، بەزەن كۈنلىرى سۇ ئىچسە كىكىرتىگىدىن كورۇنىدىغان چوكان بار دەپ كې-لەتتى. ئۇنىڭدىن كۇچارنىڭ بەزەن بولۇك - پۇشقاقلىرىدا يامبۇسى بار بايلارغا تېگىدىغان كەسپى خېنىملارنىڭ بارلى-غىنى چۇشەنگەن موللازەيدىن ئۇ قېرى ئاياللارغا مۇۋاپىق جاۋاپ قايتۇرۇش جەريانىدا بىكاردىن - بىكار خىجالەت چېكىۋاتقانلىغىنى، بۇ ئورۇنسىز خىجالەتچىلىكىنىڭ خۇرجۇندى-كى تاش يامبۇ كاساپىتى ئىكەنلىگىنى ھىس قىلىپ، يامبۇ-دىن بىزار بولدى.

يەنە بىر مۇنچە ياش سودىگەرلەر، شەيتاندەك قويۇۋال-غان بۇرۇتلىرىنى ئويىنىتىپ، قوڭغۇراقتەك جاراڭلىق سوزلىرى بىلەن موللازەيدىننى كۇچارنىڭ داڭدار ئاشخانىلىرىدا مېھمان قىلدى، باغ - باراۋەتلەرگە، ياسىداق ئويلەرگە تەكلىپ قىل-دى. موللازەيدىن بۇ جەھەتتىنمۇ بىرمۇنچە خىجالەت چېكەت-تى، بۇنى ئۇ پۇتۇنلەي تاش يامبۇنىڭ كاساپىتى دەپ سو-غاققىنا كۇلۇپ قوياتتى.

(9)

موللازەيدىن ئەتىگەندە ساي بويىدا تۇراتتى. ياش قۇرامى 30دىن ھالقىغان، چاققانغىنە بىر ئادەم كېلىپ سالام بەردى:

— ئەسسالام موللا قارىم. سىلىنى ئىزلەپ قانچە نۆۋەت كېلىپ تاپالماي كېتىۋېدىم. بۈگۈن ئىرادە قىپتۇ.

موللازەيدىن بۇ ناتونۇش كىشىگە قول بېرىپ كۆرۈشۈپ، تىنچ - ئامانلىق سوراشتى.

— مېنى تونۇماسلىقلىرى مۇمكىن، مېنىڭ ئىسمىم شەمشى قارى. شەمشى قارى دېسە كۈچار شەھرىدە تونۇمايدىغان ئادەم يوق، بوشۇكتىن - تۇشۇككىچە ھەممىسى تونۇيدۇ. نەچچە ۋاقتىن ئۇقۇشماي سىلىنى ئىزلىيەلمىدىم. بۈگۈنايىم ئۈچۈن مەن ناماقۇل، يۈرسىلە، ئاشخانىغا، بىر پىيالە چاي ئۇتاي...

شەمشى قارى زومۇ - زو موللازەيدىننى باشلاپ كۈچاردا شۇ دەۋردە ئەڭ مەشھۇر بولغان توقى جىسانىڭ بالىخانىلىق ئاشخانىسىغا ئېلىپ كىردى. قائىدە بويىچە ياپقۇچلۇق پىيالىغا چاي دەملىنىپ، مۇشتۇمدەك ناۋات تاشلاندى.

— تولىمۇ سەت بوپتۇ، — دېدى شەمشى قارى ئۆزرە خالىق قىلىپ، — ئۆزەم مۇشۇ شەھەرلىك بولۇپ تۇرۇقلۇق، ئۆزلىرىدەك ئەزىز مېھماندىن خەۋەر ئالالمىغانلىقىمغا بەك خىجالەتمەن.

ئاشخانىدا خېرىدار كوپ. ئەلنەغمە چېلىنىپ، ناخشا ئېيتىلماقتا، ئۇسۇل ئوينالماقتا. كۈچار قائىدىسى بويىچە ئاشخانىغا كېيىن كىرگەنلەر ئالدىدا كىرگەنلەرگە تونۇش بولسىلا ئالاھىدە تۇزۇت قىلىپ چاي يوتكەپ قوياي دەپ قوياتتى. ئاندىن بوش ئورۇنغا جايلىشىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن ئاشخانىغا بۇرۇن كىرگەنلەر ئۆزىنىڭ چېيىنى كوتىرىپ كېلىپ چاي ئۇتاتتى. كېيىن بۇلارمۇ ياندۇرىقى قىلىپ چاي ئۇتاتتى.

شەمشى قارى بەكمۇ تەكەللۇپچى، خۇشخۇي، چاقماقتەك سوزلەيدىغان؛ چىرايى سېرىقتا مايىل، ئازراق چېچەك ئىزلىق، سىم بۇرۇت ئادەم ئىدى. ئاشخانىدىكى پۈتۈن قائىدىلەرنى چاقماقتەك ئورۇنلاپ بولغاندىن كېيىن، موللازەيدىنگە گويا قەدىناس دوستلارچە خۇشخۇي سوزلەپ، چاقچاق قىلىپ، ئىككى گەپىنىڭ بىرىدە «موللا قارى» دەپ ئىززەت ئىكرام كورسەتتى.

ئەتىگەنلىك تاماق ئوز رېتى بىلەن تارتىلدى. ئاچچىق - چۇچۇك سۇيۇق ئاش، ئىككىدىن مانتا، ئىككىدىن يوتازا، ئىككىدىن شېكەر مانتا، خېرىدارلار ئەتىگەنلىك نەغمە - ناۋا، ناخشا - ئۇسۇل سادالىرى ئىچىدە ھوزۇرلىنىپ تاماق يېدى. شەمشى قارى ئوز مېھمىنىنى كوڭۇللۇك كوتۇۋالغاندىن كېيىن پۇلىنى تولەپ ئۈزىتىپ قويدى. ئاشخانىدىن چىققاندا قايتا - قايتا تاپىلاپ:

— بۇگۈن ئاخشام بىزنىڭ ئويگە ئىلتىپات قىلالا! — دېدى.

موللازەيدىن توساتتىن پەيدا بولغان بۇ ئادەمنىڭ نىمە ئۈچۈن شۇنچە جان كويدۇرۇۋاتقانلىقى، قانداق مۇددىئاسى بارلىقى توغرىسىدا ھېچنىمە چۈشەنمەيتتى. پەقەتلا كوڭۇلچەك، مېھماندوست بولۇشى كېرەك دەپلا تەخمىن قىلدى. بۇگۈن ئاخشامقى ئولتۇرۇشقا بېرىش - بارماسلىق توغرىسىدا بىرەر ئېنىق جاۋاپمۇ بەرمەستىن ئايرىلىپ كەتتى .....

كەچ نامازدىگەر بولغاندا شەمشى قارى ئوزى ئىزلەپ كېلىپ، موللازەيدىننى قىپقىزىل گىلەملەر بىلەن پۈركەلگەن

مېھمانخانىغا باشلاپ باردى ۋە ئۇنىمىغانىغا قويماي بىر قەسەم كورپە ئۈستىگە ئولتۇرغۇزۇپ داستىخان سېلىپ چاي كەلتۈردى.

— نەچچە ۋاقىتتىن سېلىنى تونىماي خەۋەرسىز بولغىنىمغا قالتىس پۇشايمىنىم بار. ئىسىت، ئىسىت ... — شەمشى قارى قايتا-قايتا ھەسرەت چېكىپ سۆزلەيتتى، — بۇ ھويلا ئۆزەمگە تەۋە. ئون نەچچە ئېغىز ئۆي بار، قايسىسىدا ئولتۇرىمەن دېسىلە ئىختىيار ئۆزلىرىدە كۆڭۈل تاۋىغا.

— رەھمەت، رەھمەت، — دېدى موللازەيدىن سەممىملىك بىلەن، — ھەمراھلىرىم، باقىدىغان ئات-ئۇلاقلىرىم بار، ھازىرچە سارايدا تۇرغىنىم تۈزۈك.

— ھەرگىز قورۇنمىسىلا، 4 - 5 ئادەم بولسىمۇ، ئات-ئۇلاقلىرى بىلەن قوشۇپ باققۇچىلىكىم بار. ھويلىمدا ئېغىلمۇ تەييار.

— رەھمەت، رەھمەت، — دېدى موللازەيدىن.

موللازەيدىن شەمشى قارىنىڭ يىپەكتەك يۇمشاق سۆزلىرىدىن توقۇلغان تورىغا ئېلىنىپ قالغاچقا، ھەر قانچە قىلىپمۇ يۇلقۇنۇپ چىقىپ كېتەلمىدى.

بۈگۈنكى كەچكى ئولتۇرۇشقا، زورىخان سەتەڭنى داپەندىسى بىلەن قوشۇپ تەكلىپ قىلغان ئىدى. يەنە ئىككى مېھمانمۇ بار ئىدى. نەغمىچىلەر دۇتتار بىلەن داپنى تەڭكەش قىلىپ ناخشا ئېيتىشقا باشلىدى. ئىچكەركى ئۆيدىن ياشقىنا بىر چوكان چىقىپ، مېھمانلارغا چاي قۇيۇپ كۆتكەندىن تاشقىرى ئۇسسۇلمۇ ئوينايتتى. ئۇسسۇلچىنىڭ بېشىدىن پەتنۇس بىلەن پۇل ئۆرۈلدى. نەغمىكەشلەرنىڭ ئالدىغا پۇل دۆۋىلەندى،

چوكانىنىڭ دوپپىسىغىمۇ پۇل قىستۇرۇلدى. تەغمىكەشلەر ئارى-
لاپ - ئارىلاپ ئۇلتۇرۇشقا پەيزى قوشۇپ: «يا - پەلەك، تى-
گى دەريا - باغۇ شامال، ئويناپ تۇرار، شاھىپجامال...» دەپ
توۋلاپ قوياتتى...

ئۇلتۇرۇش بىر پەللە قىزىغاندىن كېيىن شەمشى قارى
ئازراق «بەشلەك» ① تارتىپ ئىچى پۇشۇغى قىلمايلىمۇ دەپ
ئوتتۇرىغا قەغەز ② تاشلىدى. ھىلىقى ئىككى مېھمان بىلەن
شەمشى قارى ئۈچىسى قەغەزنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ،
بىر ئادەم كېچىپ قالدى دېيىشىپ،
موللا قارىمنى تەكلىپ قىلدى. موللا زەيدىن قەغەز ئويناش-
نى بىلمەيمەن دەپ زىنھار ئۇنىمىدى. شەمشىقارى ئوشۇق چى-
قاردى. ئۇنى ھەم رەت قىلدى، بۇ سەۋەپتىن پەيزىسىز ئول-
تۇرۇش ھىساپلاندى. ئاخىرقى تاماقتىن كېيىن مېھمانلار تار
قاشتى.

شەمشى قارى موللا قارىمنى قوندۇشقا جىق زورلىدى ۋە:
— ھىلىقى چوكان كوزلىرىگە ئىسسىق كۆرۈنمىدىمۇ؟
ئەگەر يارىغان بولسا ئىمام تەييار، قىچقارتىپ نىكا ئوقۇ-
ساقلا بولىدۇ، ئويمۇ تەييار! — دېدى.

موللا زەيدىن ئۇستى - ئۇستىگە رەھمەت ئېيتىپ ئۇ-
زاپ چىقتى.

شەمشى قارى بۇنىڭ بىلەن توختاپ قالغىنى يوق.

---

① بەشلەك — قىمارنىڭ بىر تۇرى.

② قەغەز — قارتىنىڭ بىر خىلى.

موللا قارىمنى سايۋاغ، چىنىۋاغ تەرەپلىرىدىكى باراۋەتلەرگە چىللاپ مېھمان قىلدى، ئىززەت ھۆرمەت - كۆرسەتتى....

بىر كۈنى شەمشى قارىنىڭ باش كۆزى سىيلىنغان، خاپا ھالدا كېلىپ موللا قارىنىڭ بەلۋىغىدىن تۇتۇپ:

— ئاداش، بۈگۈن ماڭا بىر خاپىلىق كەلدى، — دېدى ئۇ قايغىنى سىيلاپ، — قانداق قىلىشىمنى بىلمەي سىلىگە كەلدىم، كۆڭلىمىز يېقىن بولغاچقا ياق دېمەيدۇ دەپ ئىشىنىپ تۇرۇۋاتىمەن. ماڭا ھازىر زورۇر بولۇپ قالدى، ئىككى-ئۈچ كۈنلۈك قەرز قىلىپ ئىككى دانە يامبۇ ئۆتنە قىلىڭلار! خوتەن قېيا يولىدا مېلىم كېلىۋاتىدۇ، كەلسە چىرايلىق ئورنىغا سېلىپ قوياي! — دېدى.

— يامبۇ بولسىلا سىلىدىن ئايانسۇن! — دېدى موللا زەيدىن.

— رەھمەت، رەھمەت، خاپىلىقتىن قۇتۇلۇپ كەتسەملا بولدىغۇ، سىلىنىڭ قىلغانلىرىنى ھەرگىزمۇ ئۇنتۇمايتتىم، — دېدى شەمشى قارى ئېچىلىپ،

— ھېلىغۇ ئىككى يامبۇكەن ئۇن بولسىمۇ ئايىمايمەن. بىراق مەندە يامبۇ يوق!

— ئادەمنى ئەخمەق قىلمىسىلا، نىمە دېگەنلىرى ئۇ، مەندىن يوشۇرۇپ نىمە قىلاتتىلا! — شەمشى قارى كۆزلىرىنى ئويناتىپ قېيدىغاندەك سوزىنى داۋام قىلدى، — سىلىنىڭ كۆچارغا ئىلىق بىر خۇرجۇن يامبۇ بىلەن كەلگەنلىكلىرىنى ئالىلاقاچان بىلىپ بولغان. بۈگۈن ئاغىنىدارچىلىق يۈزىسىدىن ئىككى دانە يامبۇ سورىسام يوق دېسىلە توغرا كېلەرمۇ؟

— جىنىم بۇرادەر مەندەيامبۇيوق، بىرخۇرجۇنتاش بار.

— تاش دىگەنلىرى نىمىسى؟ ھىچنەرسە چۈشەنمىدىم.

— خۇرجۇندا بارنى دىدىم.

شەمشى قارىنىڭ ئاچچىغى كېلىپكوزلىرىدىن ئوت چاقناپ كەتتى.

— راستىما؟ بەرمەيلا؟

— تاشنى سىلە ئالمايلا - دە!

— ماڭغىنا ماز پاينەك، لاتىدەك گەپ قىلىدىكەنسەن! ئاغىنىدا رچىلىققا يارامدىكەن دەپتىمەن، تۇرپاندىن سەندەك ماز چىققامىدۇ! — بىردىنلا 90 گىرادۇس ئۆزگەرگەن شەمشى قارى قىيداپ كېتىپ قالدى.

— تۇرپاندىنچۇ، ماڭا ئوخشاش جىڭ ئادەم چىقىدۇ، - دىدى موللازەيدىن ئۇنىڭ ئارقىسىدىن.

شەمشى قارىنىڭ قاتتىق خاپا بولۇپ كېتىپقالغانلىقىغا موللازەيدىن ئانچە رەنجىمىدى، پەقەتلا خۇرجۇندىكى تاش يامبۇغا ئاچچىغى كەلدى، - دە، ئۇنى قانداق قىلىش توغرىسىدا ئويلىنىپ ساراي تەرەپكە كەتتى.

(10)

ئەھەت قارى ئۆز ھويلىسىدا تۇماق تىكىش ۋەكورپىگە پەدەز بېرىش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانىنىڭ ئۈستىگە بەھدى رەئىس كىرىپ كەلدى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، قارىم ئويدە بارىكەنلا؟

— كەلسىلە، كەلسىلە، يۇقۇرى ئوتسىلە رەئىس ئاخۇنۇم—

ئەھەت قارى قولىدىكى ئىشنى تاشلاپ بەھدى رەئىسنى ئىززەت-ئىكرام بىلەن يۇقۇرى ئولتۇرغۇزۇپ ئەھۋال سوراشتى. بەھدى رەئىس پاتىھە قىلغاندىن كېيىن ئامانلىق سوراشتى:

— قارىم ھۈنەر قىلىۋېتىپتىلا؟

— خوش، بىكار ياتقاندىن بىكار ئىشلە دەپ ئانچە-مۇنچە ئىش تىكىپ ياتتۇق، — دىدى ئەھەت قارى كەمتەرلىك بىلەن.

— ھى-ھى... ھەركەتتە بەرىكەت، ئەلۋەتتە قىلىش كېرەك. خۇداۋەندە كېرىم ھەركەت قىلغان بەندەمنى ھەرگىز خار قىلمايمەن دەپ ۋەدە بەرگەن. ئىنشائاللا، قارىم مەن ئۆزلىرىگە مۇھىم بىر ئىش بىلەن كېلىۋېدىم! — رەئىس سىنچى كۆزلىرى بىلەن قارىمنىڭ كۆزىگە قاراپ تۇراتتى.

— قۇللۇق، قۇللۇق.

— ئۆزلىرى بولسىلا شەھەر بويىچە ھالال كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان تەقۋادار ئادەم. ئۆزلىرىنىڭ ھەممە ئىشتىن خەۋەرلىرى بار. قانداق ئىشلارنى قىلسا ساۋاپ بولىدۇ، قانداق ئىشلارنى قىلسا گۇنا بولىدۇ، بۇنىڭ ھەممىسىنى بىلىلا. خۇدالىق ئالەمدە ھەممە ئىش خۇدانىڭ تەقدىرى بىلەن....

دەل شۇ چاغدا ئەھەت قارىمنىڭ قىزى روزىخان مەزە ئېلىپ كىرىپ ئاتىسىنىڭ ئالدىغا قويدى ۋە دەرھال چاي ئېلىپ چىقىشقا ياندى. رەئىس كۆزىنىڭ قۇيرۇغى بىلەن روزىخانغا نەزەر سالاتتى. روزىخان ئىككى پىيالە بىلەن بىر چەينەك چاي كۆتىرىپ كىرىپ ئاتىسىنىڭ يېنىغا قويغاندىن كېيىن

چىقىپ كەتتى. ئۆزۈلۈپ قالغان گەپنى ئۇلاش ئۈچۈن ئەھەت قارى ئېغىزلىنىپ:

— شۇنداق، شۇنداق، خۇدانىڭ تەقدىرسىز قىل تەۋ-رىمەيدۇ، — دېدى.

— بۈگۈن مېنى، — رەئىس ئۇيان - بۇيان قاراپ قو-يۇپ، ئېھتىياتچانلىق بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى، — ئىشان داموللام ئۆزلىرىنىڭ ئالدىغا ئاتايىن ئەۋەتتى، ئىشان دامول-لام ئۆزلىرىگە ئوغۇل بولسام دەيدۇ، بۇ ھەقتە ئۆزلىرىنىڭ پىك-رىنى ئالماق ئۈچۈن ئالدىراپ كېلىپ قالدىم، — رەئىس دەر-ھال ئورنىدىن تۇرۇپ قول قوشتۇرۇپ، سەل - پەل ئېگىلىپ تازىم قىلدى.

— ئولتۇرسىلا، ئولتۇرسىلا، ئورۇنلىرىدىن قوپقىدەك بىر ئىش ئەمەس.... ئىشان داموللامدەك ئۇلۇغزات ئوغۇل بولاي دېگەن يەردە، مېنىڭ سۆز بەرمەيدىغان نە ھەددىم. داموللامغا ھېلىقى بىر قىز، ئەگەر ئۇن قىز بولسىمۇ ئايىماستىن دۇئا قىلى-دۇرىمەن، بىزنىڭ يۇرتىمىزدا ئىشان داموللامدەك ئادەم تې-پىلغۇسىزدە!

— بارىكاللا. ھەشقاللا، ھەممە تىلىرىگە رەھمەت! ئۆزلى-رىدەك ھالال كاسىپدار، تەقۋادار ئادەمگە خۇدانىڭ ئىلتىپاتى ئىنسىلە. ئەھەت قارىم ئىشانداموللامغا ئاتا بوپتۇ دېسە، پۈتۈن يۇرتتا نېمە دېگەن چوڭ ئابروي. ھىندىستاندا 10 يىل ئوقۇپ كەلگەن ئادەممۇ بۇنچىلىك ئابروينى تاپمىغى تەس. يەنە كېلىپ ئىشان داموللامنىڭ دۇئاسىنى ئېلىش، ئۇ كىشىنى رازى قى-

لىش قانچە يىل ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپمۇ تاپقىلى بولمايدىغان ساۋاپ دېسىلە!

— شۇنداق، شۇنداق، — ئەھەت قارى بېشىنى لىڭشىتىپ ئولتۇردى.

— ئۇزلىرىنىڭ ھەممەتلىرىدىن جىق رازى بولدۇم، ئۇنداق بولغاندا بۇ ئىشنى قاچانغا توختام قىلىمىز؟

— بۇ ئىش ھەر قايسىلىرىغا باغلىق. بولسىغۇ بالىنى ئۆزەم يېتىلەپ ئاپىرىپ، داموللامنىڭ دۇئاسىنى ئېلىپ كەلسەم ياخشى بولاتتى.

— رەھمەت، رەھمەت. ئۇنداق بولسا بۇ مەرىكىنى ئەتە ئاخشامغا توختاتساق قانداق بولار؟

— مېنىڭ ياق دەيدىغان يېرىم يوق. ئۆلگۈرسە بۈگۈن كەچتە دېسىلىمۇ ياق دېمەيمەن.

— رەھمەت، رەھمەت. ئۇنداق بولسا، مەن كېتەي، — رەئىس ئورنىدىن تۇرۇپ، خوشلىشىپ چىقتى. ئەھەت قارى رەئىسنى ئىشىك ئالدىغىچە ئۇزۇتۇپ قايتىپ كىرىپ خوشال ھالدا ۋاقىرىدى.

— ھەي ئاغىچا، ھەي ئاغىچا. قېنى سىلە، چاپسان چىقىڭلار!

— ھە.... نىمە گەپ؟ تۇراخان ئىچكىرىكى سەينادىن چىقتى.

— چاپسان بولۇڭلار، سىلىگە خوشخەۋەر!

— قانداق خوشخەۋەر؟—تۇراخان كۈلۈمسىرەپ سورىدى.

— ئىشان داموللام بىزگە بالا بولسام دەپ بەھەدىرە-ئىسنى ئەۋەتىپتۇ!

— ۋاي خۇدايىم! — تۇراخاننىڭ چىرايى بىردىن ئۆزگە-رىپ كەتتى.

— ئىشان داموللا بىزنىڭ بالىنى ئاتايىن سوراپ ئەۋەتىپتۇ.

— نىمە دىگەنلىرى ئۇ؟!

— مەن ماقۇل دەپ بولدۇم، ئەتە ئاخشام....

— نىمە؟ — تۇراخان قاتتىق چوچىدى، — كەپتەرنىڭ باچكىسىدەك تۇرغان بالىنى نىمە قىلاي دەيلا؟

— بولدى، بولدى. تولا گەپ قىلماي تەييارلىق قىلـ-ىڭلار، ئەتە ئاخشاملىققا دەپ جاۋاپ بېرىۋەتتىم.

— نىمىگە تەييارلىق قىلىدۇ، بالا كىچىك، بولمايدۇ!

— تولا ۋالاقشىماي، ئاغزىڭلىنى يۇمۇڭلار!

— نىمىشقا؟! بالا ئەمدى 11 ياشقا كىردى، بولمايدۇ دىدىمغۇ، بولمايدۇ!

— ھەي ئاغىچا، — دىدى ئەھەت قارى مۇلايىملىق بىلەن چۈشەندۈرمەكچى بولۇپ، — ئىشان داموللامدەك ئۇلۇغ زات، بىزگە بالا بولىمەن دىسە، ياق دەيدىغان قەيېرىمىز بار؟

— نىمىشقا خىيال قىلمايلا، بالا كىچىك، چۈجىدەك تۇرسا!

— بالا كىچىك، بالا كىچىك دەۋېرىدىكەن! — دىدى

ئەھەت قارى غەزەپ بىلەن، ــ قىز بالا توققۇز ياشتا بالاغەتكە يېتىدۇ. تولا خاپامنى ئورلەتمەي تەييارلىق قىلىڭلار!

ــ مەن بۇ ئىشقا تەييارلىق قىلمايمەن، ــ تۇراخان مىشىلداپ يىغلاشقا باشلىدى. ئەھەت قارىنىڭ ئەرۋايى ئۇچۇپ:

ــ بالىنىڭ ئاتىسى مەن. ئوزەم ئىگە. مەن ھەدىگەندىن كېيىن، باشقىلارنىڭ توساشقا ھەددى يوق!

ــ مەنمۇ بالىنىڭ ئاپىسى. مېنىڭمۇ ئىگىدارچىلىق ھەققىم بار!

ــ نىمە دىدىڭ؟ جانمۇ ئېغىزدىن چىقىدۇ، گەپمۇ ئېغىزدىن، يەنە بىر دەپباققىنا! ــ ئەھەت قارى ئورنىدىن تۇرۇپ تۇراخان تەرەپكە سىلجىپ كېلەتتى. ئۇنىڭ كوزلىرى چاچراپ كېتىدىغاندەك چەكچەيگەن ئىدى.

ــ يەنە دىسەم يەنە شۇ. بالا كىچىك بولمايدۇ!

ــ يەنە بىر دەپباققىنا؟

ــ بولمايدۇ!

ــ ئاپلاھۇ ئەكبەر .... ــ ئەھەت قارى قولىغا تېرە كېسىدىغان بۇرەندىنى ئېلىپ قوشتەك ئېتىلىپ بېرىپ تۇراخاننىڭ چېچىدىن ئېلىپ يەرگە باستى، ــ ئاپلاھۇ ئەكبەر، ھىلى بىكار، بوغۇزلىۋېتىپ كوركولۇكۇمنى كورىمەن!

تۇراخان ھۇ تارتىپ يىغلاشقا باشلىدى. غەۋغانىڭ ئۇستىگە كىرىپ قالغان ئابلا ساتراچ ۋە موللازەيدى ئۇلارنى ئاجراتتى. تۇراخان دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ئىچكىرى ئويگە كىرىپ كەتتى. بۇلار ئەھەت قارىغا بىرمۇنچە نەسىھەت قىلى-

دى. ئەھەت قارى بۇغۇلغان ھالدا ئۇزىنىڭ سوزىنى ئوڭ قى-
لىپ ۋاقىراپ - جاقىرايتتى. بۇ چاغدا موللازەيدىن ئىچكىرى
ئۆي تەرەپكە قاراپ تۇراخانىغا نەمەلەرنىدۇ دىدى، ئاندىن
ئەھەت قارىغا تەسەللى بېرىپ، تويىنى ئەھەت قارىنىڭ ئىرا-
دىسى بويىچە ئەتە ئاخشام قىلماقچى بولدى ......

(11)

شەنبە ئاخشىمى ئەھەت قارىنىڭ ئۆيى توي مەرىكىسى
بىلەن جانلانغان ئىدى. خۇلۇم - خوشنىلار كىرىپ - چىقىپ
ئالدىراش يۈرەتتى. مەھەللە جامائەتلىرى، ئىمام - مەزىنلەر
بىر بىرلەپ، ئەھەت قارىنىڭ ئايۋانچىسىدىكى بىساتقا
قاتار ئولتۇرۇشتى. جامائەت توپلىنىپ بولغاندىن كېيىن
نىكا ئوقۇلماقچى بولدى. ئوغۇل تەرەپ ۋە قىز تەرەپ
ۋەكىللىرى ئوتتۇرىغا چۈشتى. ئىمام نىكا ئوقۇشقا
باشلىدى:

— ئەئۇزۇبىللاھى .... — ئىمام مۇقەددىمە ئايەتلەرنى
ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن گۇۋاچىلاردىن گۇۋالىق سوراشقا
باشلىدى، — ئۆزلىرىكى موللا قارى، تورت مۇسۇلماننىڭ
ئالدىدا چاھار شەرئى ئومۇر بىرلە ئەھەت قارىنىڭ
سۇلبىيە قىزى روزىخاننى ۋاكالەتەن ئىشان داموللا بىننى
قۇددۇس مەۋلىۋىگە ئىككى دۇنيالىق ھالال خوتۇنلۇققا بەر-
دىلەمۇ؟

— ئەئۇزۇ بىللا...... — مەنكى موللا قارى، تورت
مۇسۇلماننىڭ ئالدىدا چاھار شەرئى ئومۇر بىرلە ۋاكالەتەن

ئەھەت قارىمنىڭ سۇلبىيە قىزى روزىخاننى ئىشان داموللا بىننى قۇددۇس مەۋلۇدگە ئىككى دۇنيالىق ھالال خوتۇنلۇققا بەردىم.

— ئۆزلىرىڭىز بەھدى رەئىس تۆرت مۇسۇلماننىڭ ئالدىدا چاھار شەرئى ئۇمۇر بىرلە ئىشان داموللا بىننى قۇددۇس مەۋلۇدگە ۋاكالىتەن، ئەھەت قارىمنىڭ سۇلبىيە قىزى روزىخاننى ئىككى دۇنيالىق خوتۇنلۇققا قوبۇل قىلىپ ئالدىڭىزمۇ؟

بەھدى رەئىس ئىمامنىڭ سورىغان سۆزلىرىنى تەكرارلاپ ئەڭ ئاخىرىدا قوبۇل قىلىپ ئالدىم دېدى. ئاندىن ئىمام نىكا ئوقۇپ دۇئاغا قول كۆتەردى. دۇئادىن كېيىن تۇزغا چىلانغان نانىنىڭ بىرسىنى ئىشان داموللام ئولتۇرغان ھوجرىغا، بىرسىنى ئىچكەركى ئۆيگە ئېلىپ كىرىپ يېگۈزدى. ئاندىن كېيىن توي نەزىرىسى تارتىلدى.

جامائەت تائامدىن كېيىن دۇئا قىلىپ قوزغىلىپ، ئىشان داموللام ئولتۇرغان ھوجرىغا بېرىپ مۇبارەكلەشتى. ئانچە ھايال بولمايلا قىزنى مەپىگە سېلىپ ئىشان داموللامنىڭ بازاردىكى بىر ھويلىسىغا ئېلىپ كەتتى. مەپىنىڭ جاراڭلىغان قوڭغۇراق ساداسى بىلەن بىللە قانداقتۇر ئىنچىكە ئاۋازلىق قىزنىڭ يىغىسى ئاڭلىنىپ كوچىغا توي خۇشاللىقى چاچقان ئىدى.

ئىشان داموللامنىڭ رەستىدىكى ئۆيى بۈگۈن ئالاھىدە يۇغۇشتۇرۇلۇپ، زىلچە - گىلەم تاشلىنىپ، قەۋەت - قەۋەت زەدىۋال ۋە ئىشىك پەردىلەر تارتىلغان ئىدى. مەپە كېلىپ

ئىشىك ئالدىدا توختىغاندىن كېيىن بىر قىز ئىككى يەڭگە ئەپىدىن چۈشۈپ بىلىنەر - بىلىنمەس يىغا بىلەن هويلىغا كىرىپ، قىپقىزىل بېزەلگەن مېھمانخانىغا كىرىپ كېتىشتى. بىتاقەت بولۇۋاتقان ئىشان داموللا بىلەن بەھەدى رەئىس ئىككىسى هويلىغا كىرىپ مېھمانخانىغا بىسمىللا ئېيتىپ ئوڭ پۇتى بىلەن قەدەم بېسىپ كىرگەندە يەڭگە خوتۇنلار ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆيىنى بىكار قىلىپ بېرىشتى. يەڭگىلەر بەھەدى رەئىس بىلەن تاشقىرى چىقتى. ئۆيدە ئىشان داموللا قالدى. ئۇ سالامنى ئېلىپ، تونىنى يېشىپ قوزۇققا ئېلىشقىمۇ سەۋرە قىلالماي، بىسمىللا دەپ بېرىپ قىزنىڭ جامالىنى كۆرمەكچى بولدى. چۈنكى توپ ئوينىغاندا كۆرگەن قىزنىڭ جىلۋىسى ئىشان داموللىنى شۇنچە بىتاقەت قىلغان ئىدى. داموللا قول ئۇزىتىپ چۈمبەلنى قايرىدى، لېكىن ئۇنىڭ كۆزىگە كۈتۈلمىگەن باشقىچىلا بىر سۈرەت كۆرۈندى. داموللا ئىختىيارسىز چوچۇپ، سەسكەنگەندەك بولدى - دە، ئارقىغا ئىككى قەدەم داجىپ، گويا ئۆز كۆزىگە ئىشەنمىگەندەك تۇرۇپ قالدى. كۆزىنى ئۇۋىلاپ ئاستا كېلىپ چۈمبەلنى قايتا قايرىماقچى بولغاندا، «قىز» ئۆزى چۈمبەلنى قايرىپ دەس ئورنىدىن تۇردى. داموللا مۇزلاپ قېتىپ قالغاندەك سەسكىنىپ، ئارقىغا سەنتۈرۈلۈپ بېرىپ، تامغا تاقىلىپ قالدى ۋە:

— يائاللا، نېمە كارامەت بۇ؟! — دەپ ۋاقىرىۋەتتى.

روزىخان چۈمبەلنى تولۇق ئېچىپ داموللامنىڭ ئالدىغا ئىلگىرىلەپ كېلەتتى. ئۇ بۈگۈن ئۆزىگە ئانچە - مۇنچە پەداز قىلىپ، چاچلىرىنى يۇيۇپ - تاراپ، خېلىلا ئەپچىل ئايال

بولۇپ قالغان، گەرچە يېشى 50 كە بېرىپ قالغان بولسىمۇ،
بەر بىر ئايال ئىدى.

— ئەسسالام داموللام، ئىككى غايىپ دەپ، خۇدايىم بۈگۈن ئىككىمىزنىڭ يولتۇزىنى بىر قىپتۇ، بۇمۇ خۇدانىڭ ئىرادىسى. تەقدىرگە تەن بەرمەي بولامدۇ، كەلسىلە، سەللىلىرىنى ئېلىپ قوياي!

— سەن كىم؟ يىراق تۇر، يېقىن كەلگۈچى بولما! — كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتكەن داموللا تامغا تىرىلىپ تۇراتتى.

— نېمىشقا؟ كەلسىلە يەڭلىرىنى تارتىپ قوياي.

— ياق، ياق، يىراق تۇر! ئۆزەڭ زادى كىم؟

— نېمە بولماقچى؟ مەنمۇ ئادەم. بۇمۇ خۇدانىڭ ئىرادىسى. ھەر ئىش خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن بولىدۇ. كەلسىلە مەسىلىرىنى تارتىپ قوياي،

— ياق، ياق، يېقىن كەلمە! جىنمۇ سەن، شايتانمۇسەن! يىراق تۇر...

— ئو ، ئوش...... تولا سەتلەشمىسىلە! ئۆمرۈمدە 40 يىل ئوغرىغا خوتۇن بولۇپ ھېچقانچە ساۋاپلىق ئىش قىلالمىدىم. بۈگۈن ئىرادە بولۇپ ئۆزلىرىنىڭ ئىككىلىرىغا چۈشتۈم. قالغان ئۆمرۈمدە بولسىمۇ تاھارەتلىرىگە سۇ بېرىپ دۇئالىرىنى ئالاي دەيمەن كەلسىلە. قالغان گەپنى يېتىپ گەپلىشەيلى!

— ياق، ياق، ھاي سوپى، ھاي سوپى! — داموللا بار ئاۋازى بىلەن بەھدى رەھىمسىز چاقىراتتى.

— ئۇنداق ۋاقىرىمىسىلا، سەت بولىدۇ، سىلە كاتتا ئادەم. ئۆزلىرىنى ئايىسىلا.

— ياق، ياق. هاي سوپى، هاي سوپى!

ئىشان داموللا ئۆيدىن چىقىپ كەتمەكچى بولدى.

— سەتلەشمىسىلە دەيمەن! — روزىخان ئىشىكنى توساپ تۇراتتى، تاشقىرىدىن غولامنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— روزىخاچا، نىمە بولدۇڭلار؟

— ھىچگەپ يوق، ئۆيگە كىرگىنە! — دىدى روزىخان ۋە ئىشىكنى غولامغا ئىچىپ بەردى. ئىشىك ئىچىلغان چۇرسەتتە داموللام سىرتقا چىقىپ كەتمەكچى بولدى، لېكىن غولام توساپ:

— نەگە، داموللام؟ — دىدى.

— سەن كىمسەن، نىمىشقا ئىشىكنى توسايسەن. قېنى سوپى، قېنى ئەھەت، بۇ قانداق ئىش؟

— تولا چالۋاقىمىسىلا داموللام. سەت بولىدۇ. روزىخاچامنى زورلاپ تاڭىمىدۇق، ئۆز رازىلىقلىرى بىلەن ھەق نىكالاپ ئالدىلا، يەنە نىمە گەپ؟

زىچ ئولتۇراقلاشقان شەھەر ئاھالىسى بۇ ۋاقچۇقنى ئاڭلاپ داموللامنىڭ ھويلىسىغا توپلىنىشقا باشلىدى. ئاھالە كوپەيگەنسېرى داموللامنىڭ چىقىپ كېتىشى قىيىنلاشقان ئىدى. داموللام ھويلىدا تۇرغان ئاھالىگە قاراپ يالۋۇراتتى:

— مۇسۇلمانلار، مەن ھىچنەرسىگە چۈشىنەلمىدىم. مەن ئاستا كېتىۋالاي!

— چۈشەنمىگەن بولسىلا، ئاستا چۈشىنىۋالىلا، — دىدى غولام قوللىرىنى شىلتىپ، — روزىخاچامنى بىر تەرەپ قىلماي نەگە كېتىدىلا!

بەھدى رەئىس ھولۇققان ھالدا يېتىپ كەلدى. داموللام ئۇنى كورۇپ يىغلىۋەتكىلى قىل قالدى:

— بۇ قانداق ئىش؟ ھىچنىمىگە چۈشەنمىدىم!

— مەنمۇ ھەيران! — دىدى رەئىس روزىخان ۋە غۇلامغا قاراپ ھەيران قالغان ھالدا، — يۇرسىلە داموللام، تاڭ ئاتسۇن. قالغان ئىشنى ئەتە ئوڭشايمىز.

— ئەتە دىگەن نىمىكەن! مەن ئىشەك سودىسى قىلمىدىم. بۇ ئىشنى راۋرۇس بىر تەرەپ قىلىش كېرەك. بولمىسا ھىچكىم ھىچيەرگە بارمايدۇ. قالغان ئىشنى ئەتە قازىخانىدا سوزلىشىمىز! — غۇلام چىڭ تۇرۇپ ئۇلارنى توستى.

رەئىس ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن تۇلكىلىك قىلىپ غۇلامنىڭ يېنىغا كېلىپ دولىسىنى قاقتى ۋە:

— ئۇكام بۇ ئىش قانداق بولغان؟ بىز ئەھەت قارىنىڭ سۇلبىيە قىزى روزىخاننى كوچۇرۇپ كەلگەنغۇ؟ بۇ قېرى نەدىن پەيدا بولدى؟ — دەپ سورىدى.

— ھەببارىكاللا. ئەھەت قارىنىڭ قىزى روزىخان دىگەن ئايال مۇشۇ ئايال شۇ. يەركەنلىك كىگىزچى ئەھەت قارى دىسە تونۇمايدىغىنى يوق. روزىخاچامنىمۇ ھەممە ئادەم تونۇيدۇ. يەنە قانداق گەپلىرى بار رەئىس ئاخۇنۇم!

بەھدى رەئىس ئوڭايسىزلىنىپ، بىر مەھەل سوز قىلالماي تۇتۇتلەپ قالدى. ھويلىغا توپلانغان يۇزدەك ئاھالە ئىچىدە شاۋ - شۇۋ كوتىرىلدى:

— چىڭ تۇرۇڭلار، خوپ بوپتۇ!

— يۇزىگە قارا سۇركەپ سازايى قىلساق بولىدۇ!

— بولمىسا ئەتە قازىخانىدا تۇگەشسە بولىدۇ!

خەلقىنىڭ ھەر خىل پىكىرلەر ياغدى، چوڭ غەۋغا كوتىرىلگەن ئىدى. رەئىس ئەھۋالنى بايقاپ:

— جىنىم ئۇكام، سەت بولىدۇ. ئۇنداق قىلمايلى! — دىدى غۇلامغا يالۋۇرۇپ.

— ھەرگىز سەت بولمايدۇ، — دەپ ۋاقىرىدى ھويلىدىكىلەردىن بىرسى، — پەيغەمبىرىمىزمۇ ئۆزى ياش تۇرۇپ، 40 ياشلىق ئايشە رەزىيەللاھۇنى ئۆز نىكاھىغا ئالغان، ھەجەپ سەت بولماپتىكەنغۇ؟ بۇ ئايالمۇ بولسا شۇنچىلىك ياشانغاندۇ! داموللامغىمۇ سەت بولىدىغان ھىچيىرى يوق. بەلكى ساۋاپ بولىدۇ.

— توغرا! — دىدى كوپچىلىك بىردىن چوقان كوتىرىپ.

— ياق، ياق، ئۇنداق دىمەڭلار، سەت بولىدۇ. داموللامنى ئايايلى!

— ھىلىمۇ ئاياپ مۇشۇ كۇنگە كەلدۇق. بىشىمىزدا كوتەردۇق دىسەكمۇ بولىدۇ.

— شۇنداق بولسىمۇ، داموللام كاتتا ئادەم، سەت بولىدۇ، — دەيتتى رەئىس.

— ھەممە گۇنا مۇشۇ رەئىس ئاخۇنۇمدا، — دىدى بىرسى قارا ڭغۇدا ۋاقىراپ، — غۇلام بىلەن روزىخان بۇ ئاۋازدىن موللا زەيدىن ئىكەنلىگىنى تونۇپ تۇراتتى. موللا زەيدىن ئاۋازىنى چىقىرىپ سوزلىمەكتە ئىدى:

— ئەتىدىن كەچكىچە دەللاللىق قىلىپ ھەممە بالانى مۇشۇ تاپقان. ئالدى بىلەن مۇشۇ ئوغرىنى جازالايلى! پىچىپ تاشلىساق قانداق دەيسىلەر؟

— توغرا!

ئامما بىردەك ۋاقىراپ دولقۇن قوزغىغان ئىدى. رەئىس بىلەن ئىشان داموللا قورققىنىدىن غال - غال تىتىرەپ يىلىنىشقا باشلىدى.

بۇ چاغدا ئوتتۇرىغا نەچچە ئادەم چۇشۇپ سالا - سۇلۇ قىلىشقا كىرىشتى. نەتىجىدە توۋەندىكىچە خەت توختام قىلىپ، سەھرا قازىلىرىدىن غاپپار قازىنىڭ موھرىنى باستۇرۇپ، بۇ ئىشنى كىچىكچە تۈگىتىپ بېسىپ تاشلىماقچى بولۇشتى.

بىرىنچى خەت

تارىخى بىر مىڭ ئۈچ يۈز ئىككىنچى يىلى ماھى رەجەپنىڭ 12 - كۈنى سەيشەنبە. مەنكى ئىشان داموللا بىننى قۇددۇس مەۋلۇبدۇرمەن. خوتۇنۇم روزىخان بىننى ئەھەت قارى قىزى بىلەن ئارىمىزغا سوغاقچىلىق چۈشۈپ ئۈچ تالاققا تەيىن قىلدىم. ئۇنىڭ مېھرانىسىغا كوچار ساي بويىدىكى ئىككى ئېغىز ئۆي، بىر ئېغىز دۇكان ئۆيى ۋە بىر كىچىك سەيناسى بىلەن قوشۇپ بەردىم. مەشرىق پاسىلى ئاۋۇدۇن باينىڭ سارىيى، مەغرىپ پاسىلى تۇردىشا قارىنىڭ ئۆيى، ئوڭ - سول پاسىلى

چوڭ يول. ئۇشبۇ خەتنىڭ راستلىقىغا غاپپار قازىنىڭ
موھرىنى باستۇرۇپ بەردىم.

تامغا

ھىجرىيە × × يىل ماھى رەجەپنىڭ × كۈنى -

ئىككىنچى خەت

تارىخى بىر مىڭ ئۈچ يۈز ئىككىنچى يىلى ماھى رەجەپنىڭ 12 - كۈنى سەيشەنبە. مەنكى ئىشان داموللا بىننى قۇددۇس مەۋلىۋىدۇرمەن. ئۆز رازىلىقىم بىرلەن شول توغرىدا خەت ئىنشا قىلىدىمكى، ناسازا ئىشلارنى تولىدىن - تولا قىلىپ، سەۋەنلىكلىرىمىز، شەھۋانى ھەۋەسلىرىمىز زىيادە بولغانلىقى ۋەجىدىن ئاللانىڭ غەزىۋىنى، يۇرت - جامائەتنىڭ لەنەت - نەپرىتىنى قوزغىغانلىقى ئۈچۈن ئۆزەم ھەم توۋە قىلىش ئىختىيارىغا كەلدىمكى، مۇندىن كېيىن نادانلار قىزىمىزنى دۇئا قىلدۇرىمىز دەپ كەلسە ھەرگىز دۇئا قىلمايدۇرمەن، نادان يارەنلىرىم كېلىپ: پالانچىنىڭ ئوبدان قىزى بار، ئۆيلەندۇرۇپ قويايلى دىسە، بۇ ۋەسۋەسىگە ھەرگىز ماقۇل كەلمەيمەن. قىلغان ناسازا ئىشلىرىمغا توۋە قىلىمەن. بۇ خىل بەت ئەخلاق، يامان خۇيلاردىن ئۆزەمنى پاك ساقلاپ، گۇنالىرىمغا توۋە قىلىمەن. ئاللادىن، يۇرت خەلقىدىن ئەپۇ سورايمەن. شۇبۇ سۆزۈمنىڭ

راستلىقى ئۈچۈن ئۆز مۆھۈرۈمنى بېسىپ تىل - خەت بەرگەنلىك ئۈستىگە، غاپپار قازىنىڭ مۆھۈرىنى باستۇردۇم. خىلاپ كەلسەم مالىم ھارام، خوتۇنۇم تالاق بولسۇن!

ھىجرىيە × × يىل ماھى رەجەپنىڭ × كۈنى

يۇقۇرقى ئىككى نۇسخا خەت يېزىلىپ، مۆھۈر بېسىلغاندىن كېيىن جاماەتكە ئوقۇپ بېرىلدى. شۇندىن كېيىن ئىشان داموللىغا قايتىپ كېتىشكە يول بېرىلدى. بەھدى رەئىسنىڭ ھىمايىسى ئاستىدا ئىشان دامولla گەرچە تۈن بولسىمۇ، ھىچكىمنىڭ يۈزىگە قارىيالماي غىپپىدە كوزدىن يوقالدى.

(12)

روزىخاننىڭ ئىشلىرى ئەپچىللىكىنە ئاخىرلاشقاندىن كېيىن موللا زەيدىننىڭ كۆڭلى گويا شام يورۇتۇلغاندەك يورۇپ كەتتى. ئەتىسى غۇلام بىلەن مۇڭدىشىپ ئولتۇرغان يەرگە بەگنىڭ ئادەملىرىدىن بىرسى كېلىپ: «بېگىم چاقىرىدۇ» دەپ خەۋەر قىلدى. بىر خۇشلۇقنىڭ كەينىدىن بىر كۆڭۈلسىزلىكنىڭ تىكلىنىپ تۇرىدىغانلىقىنى چۈشىنىدىغان موللا زەيدىن دەرھاللا بەگنىڭ ھوزۇرىغا ماڭدى. مۇزەپپەر دوبېگى ئۆز ھويلىسىدا كۈتۈپ ئولتۇرغان ئىدى.

— ھە، تۇرپانلىق، — دېدى دوبېگى موللا زەيدىننى كۆرۈپ، — كۆچار — پۇل بولسا ئۈچار، قارىسام خېلى ئۇچۇۋاتىسەن، قاناتلىرىڭ تەڭشىلىپ قالغاندەك تۇرىدۇ، قېنى، ئەھۋالىڭ قانداقراق كېتىۋاتىدۇ، سۆزلەپ باققىنە!

ــ كۈچار دىگەن مېھماندوست شەھەركەن. يامان ئە-
مەس يۇرۇۋاتىمەن، ــ دىدى موللا زەيدىن.

ــ توغرا، توغرا، ــ دىدى بەگ قوشۇمىسىنى تۈرۈپ،ــ
كۈچار دىگەن بەلەن شەھەر، مېھماندوست شەھەر. قانچە ئۆي-
ىنىساك كوتىرىدۇ. قانچە ئىگىز ئۆچساك مۇ ھىچكىمنىڭ كارى
يوق. ئېكەن تۈزدنى يەپ كوزىسىنى سۇندۇرساڭ ئۇنىڭ سورى-
غى بار. سېنىڭ ئۇستۇڭدە ئەرز كەلدى. راستىڭنى ئېيتساڭ
قۇتۇلسەن، يالغان ئېيتساڭ تۇتۇلسەن، بىلدىڭمۇ؟ قېنى سوز-
لە، شەمشى قارىنىڭ ئۆيىدە قونغانىمىدىڭ؟

ــ قونغان، مېھمان بولغان.

ــ ھەببەللى، توغرا ئېيتتىڭ، مېھمان بولدۇڭ، نەغمە-
ناۋا ئاڭلىدىڭ، ئۆيىدە قوندۇڭ. ئەجەبا شۇنچە كوپ تۈزىنى
يەپسە - نۇ، ئاخىرىدا كوزىنى سۇندۇرۇپ قويۇپسەن. بۇ نىمە
قىلغىنىڭ؟

ــ قېرى خوتۇننىڭ ئولگىسى كەلسە ياشقا تىگەر، ئى-
دىش - قاچىنىڭ سۇنغۇسى كەلسە تاشقا تىگەر دىگەندەك،
شەمشى قارىنىڭ كوزىسى تاشقا تەككەن بولۇشى مۇمكىن.

ــ توغرا دىدىڭ. خېلى گەپچىكەنسەن. كوزا تاشقا
تەككەن بولسا، مەيلى چاخچاق قىلىپ ئالغان بولساڭمۇ ياكى
راستىن ئالغان بولساڭمۇ ياندۇرۇپ بەرسەڭ ھېچگەپ يوق.
قېنى سوزلە!

ــ دەۋاگەر بىلەن يۈزلەشەي، قېنى ئۇ كىشى، ــ موللا
زەيدىن ئۇيان - بۇيان قارىدى، شەمشى قارى بۇ تەرەپتىن

هويلىغا كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ چىرايى بىر سارغىيىپ، بىر تاتىرىپ كەمدە ئۇخلاپ چىققان كىشى ئاپتاپقا بېقىپ قارىيالمىغاندەك، موللا زەيدىنگە تىك بېقىپ قارىيالماي يەرگە بېقىپ سوزلەشكە باشلىدى:

— موللا قارىم دەپ ئوز ئاكامدىن ئارتۇق كورۇپتىمەن، ئاخىرى كېلىپ مېنى جايلاپ كەتتى.

— ئوچۇق قوي، — بەگ يۇقۇرى ئاۋاز بىلەن ئەمىر قىلدى.

— بۇ تۇرپانلىق ئويۇمدە قونغان ئاخشىمى ساندۇقتىن ئىككى يامبۇ يوقالدى، — دېدى شەمشى قارى سارغىيىپ - تاتىرىپ.

— سارغايمىسىلا شەمشى قارى، كوزلىگەن نەرسىلىرىنى مەن بېرەي، — دېدى موللازەيدىن. بەگدىن سارايدىكى خۇرجۇنىنى ئېلىپ كېلىشكە ئىجازەت سورىدى. بەگ دەرھال ئادەم قوشتى. ئانچە ھايال بولمايلا موللا زەيدىن خۇرجۇنىنى غۇلامغا كوتەرتىپ بەگنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلدى.

— مەن بۇيامبۇلارنى باش ئەگەم سايلىرىدىن تېرىۋالغان. ئەگەر شۇ چاغدا خۇرجۇننىڭ بىر بېشى ئېغىر، بىر بېشى يېنىك بولۇپ يەڭدەپ كەتمىگەن بولسا، بۇ يامبۇلارنى تېرىۋالمىغان بولاتتىم..... — موللا زەيدىن سوزلىمەكتە. بەگ، شەمشى قارى يەنە بىرقانچە كىشى تەئەججۇپلىنىپ ئاڭلىماقتا ئىدى، — بۇ يامبۇ خۇرجۇنغا قاچىلاندى، لېكىن شۇ ھامان بېشىمغا بالا بولدى. ئارىدىن بىرەر سائەت ئوتمەيلا ئىككى

ئوغرى بىر خۇرجۇن يامبۇسى بار باينى بۇلايمىز دەپ يولۇم-
نى توستى. پىچاق سېلىپ ئولتۇرۇپ قويغىلى قىل قالدى.
ئاشۇ ئوغرىلاردىن بىرسى مانا بۇ غۇلام. خوش بىز بۇ يام-
بۇلارنى يولبويى خەشلەپ كۇچارغا كەلگەندە، يول توسقان باج-
گىرلەرنىڭ قوينىغا بىر دانە يامبۇ تىقتىم، بۇ ۋەقە كۇچارغا مەش-
ھۇر. ھەر ھالدا بىر خۇرجۇن يامبۇسى بار باي دىگەن ئاتاق
چىقتى. كۇچاردا ئاغىنەم كوپەيدى، مېھمان بولدۇم. شەمشى
قارىمۇ بەلكى مەن بىلەن بىر خۇرجۇن يامبۇسى بار دەپ
دوست بولدى. خىرىدارلىق قىلىپ مېھمان قىلدى، باغ - با-
راۋەتلەردە ئويناتتى، ھەتتا ئۆيلەندۈرۈپ قويماقچىمۇ بولدى.
ئەڭ ئاخىرىدا مەندىن 2 دانە يامبۇ قەرز سورىدى. مەندە
تاش يامبۇ بار. ھاجەتلىرىدىن چىقالمايدۇ دىدىم، قارىم
شۇنىڭ بىلەن مەندىن خاپا بولدى. خاپىلىققا چىدىماي دوب-
بېگىمگە ئەرز قىلدى. بېگىممۇ شۇ سەۋەپتىن سوراق قىلىمەن
دەپ ئاۋارە بولماقتا. قىسقىسى بۇ يامبۇ بېشىمغا بالا بولدى.
ئوغرىلار جېنىمغا قەست قىلدى. بىرمۇنچە خېنىملار تېگىمەن
دەپ خىجالەت قىلدى. شەمشى قارىمۇ يامبۇ ئۈچۈن دوست
بولدى، ئاخىرى كېلىپ مېنى ئوغرى قىلماقچى بولدى. مەن
بۇ يامبۇلاردىن ئاللىقاچان تويغانتىم. ماڭا تېگى - تېگىدىن
بايلىق ياراشمايدۇ. شۇڭا بۇگۈن ھەممىنى تاپشۇرۇۋېتەي.
شەمشى قارىم بىر جۈپ يامبۇ سوراپتۇ. مەيلى بىر جۈپ يام-
بۇنى ئۇ ئالسۇن، قالغىنىنى بېگىم بىر تەرەپ قىلىۋەتسۇن.
موللازەيدىن خۇرجۇننى ئۆكتۈرۈپ توكۇۋېتىپ ئۆزى
چىقىپ كەتتى. يەردە 5 - 6 دانە قارا تاش قالغان ئىدى....

بىر كۈنى كۇچاردا قاتتىق يامغۇر ياغدى. ئارقىدىنلا سايغا كەلكۈن كەلدى. سۇ ئۇلۇغ، سايدىكى كۆۋرۈكنى بۇزۇپ كېتىش خەۋپى تۇغۇلغان ئىدى. كەلكۈن كەلسە كۇچار خەلقى ساي بويىغا توپلىنىپ كەلكۈن تاماشاسى قىلاتتى. موللا زەيدىنمۇ كەلكۈن تاماشاسى كۆرۈش ئۈچۈن كوكچى مەھەللىسىدىن كېلىۋاتقاندا، ئۇنىڭ ئالدىغا ساملاق جىسا ئۇچرىدى. بۇ جىسا ئۇزاقتىن بىرى موللازەيدىنگە چېقىلىپ، چازىدىكى جىسالارنى ئالدام خالتىغا چۈشۈرۈپسەن، لېكىن مېنى ئالدىيالمايسەن، ئەگەر مېنى بىرئىشتا ئالداپ چۆمپۈتتۈرەلىسەڭ، مىنىپ يۈرگەن قاراخېچىرنى ئىگەر توقۇمى بىلەن مىندۈرۈپ قويىمەن! دەپ يۈرەتتى. بۈگۈن ئۇچراپ يەنە شۇ سوزنى تەكرارلىدى.

— ھە ...... يالغانچى، يالغان ئېيتىپ، خېچىرنى مىنىسەڭ بولاتتى، — دېدى.

— ئۇزلىرىگە يالغان ئېيتىشقا قانداقمۇ تىل بارسۇن، — دېدى موللازەيدىن، — ئۇزلىرى كۇچار بويىچە ھەممە جىسالارنىڭ ئۈستىدە تۇرىدىغان ئۇلۇغ كىشى. ئۇزلىرىگە ئۇنداق سەت ئىشلارنى قىلمايمىز.

— ياق، ياق. بۈگۈن بىر يالغان ئېيتىپ باق.

— بۈگۈن مېنى يامان ۋاقىتتا توسىۋاللا، ھازىر ئىش ئالدىراش.

— نىمىشقا ئالدىرايسەن؟

— ھازىر دېگەن كەلكۈن كېلىپ كۆۋرۈكنى كۆتىرىپ ماڭدى. خەقلەر سۇدىن ياغاچ تۇتۇۋاتىدۇ. مەنمۇ 4 - 5 تال

ياغاچ تۇتۇۋالاي دەپ ئالدىراۋاتىمەن، — دىدى - دە، موللا-زەيدىن جىگدە كوچىسى تەرەپكە ئالدىراپ ماڭدى. جىسادىن سەل ئۈزاپ دوخمۇشتىن قايرىلىپ كوزدىن يوقالدى.

سامىلاق جىسامۇ كەلكۈن كەلگەننى بىلەتتى. ئەگەر كوۋ-رۈكنى كەلكۈن بۇزغان بولسا، جىگدە كوچىسى تەرەپلەردىن ياغاچ تۇتۇۋېلىشقا بولىدىغانلىقىنى، ئەگەر ئۇزى تۇتمىسىمۇ، باشقىلار تۇتقان ياغاچنى ئەرزان باھادا سېتىۋالغىلى بولىدىغانلىقىنى كوزى يېتىپ، جىگدە كوچىسى بىلەن ساي بويىغا قاراپ ماڭدى.

موللازەيدىن بۇ چاغدا يەنە بىر كوچىدىن ئايلىنىپ سامىلاق جىسانىڭ ئۇيىگە كېلىپ، ئىشىكنىڭ ھالقىسىنى قاتتىق قاققاندا، سەينا ئىچىدىن كىم دىگەن ئاۋاز ئاڭلاندى. موللا زەيدىن ئۇندەرىگەن ھالدا:

— چاپسان بولسىلا، خېنىم، جىسا بېگىم كەلكۈندىن ياغاچ تۇتىمەن دەپ سۇدا ئېقىپ كەتتى. چاپسان بولسىلا! خەق جىسا بېگىمنى جىگدە كوچىسىنىڭ ئايىغىدا سۇدىن سۇزۇپ ياتقۇزۇپ قويدى! — دىدى - دە ئالدىراپ ساي بويىغا كەتتى.

سامىلاق جىسانىڭ خوتۇنى پايپاسلاپ چوڭ قىزىنى ئەگەشتۈرگەن پېتى يىغلاپ ساي بويىغا قاراپ ماڭدى.

موللازەيدىن ساي بويىدا تۇرغان سامىلاق جىسانىڭ يېنىغا كەلدى. جىسا ئۇنى كورۇپ:

— سەن ماڭا يالغان ئېيتىپسەن، كوۋرۈك ساق تۇرۇپ-تۇ! ياغاچ تۇتۇۋاتقان بىرمۇ ئادەم يوققۇ؟ — دىدى.

— بۇگۈن راسا قاملاشمىغان ۋاقىتتا، شۇنداق دەپ

ساپتىمەن. ئەمدى چاپسان بولسىلا! سىلىنىڭ ئوغۇللىرى مەھەللىدىكى ئۆستەڭگە چۈشۈپ كېتىپ سۇدا ئېقىپ كېتىپتۇ. بۇ راست گەپ، چاخچاق ئەمەس!

— نېمە دەيسەن؟ — جىسانىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ ئىشەنگۈسى كەلمىدى.

— يۈرسىلە بېگىم بىللە بارايلى، — دېدى موللازەيدىن جىددى قىياپەتتە.

جىسا خالار - خالىماس ماڭدى. جىگدە كوچىسىنىڭ ئاغزىغا بېرىپ كوچىنىڭ ئۇ بېشىدىن كېلىۋاتقان ئايىلى بىلەن قىزىنى كۆردى - دە، بىرەر ۋەقە چىققانلىقىغا ئىشىنىپ ئوندەرەپ ماڭدى. بۇلار يېقىنلاشقانسېرى ئايالنىڭ يىغا ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

— بالا قانداق بولدى؟ — جىسا يىراقتىنلا توۋلىدى

— ھەرنېمە بولسا، بارىكەنلا! — دېدى ئايال.

بۇلار يېقىنلىشىپ كېلىپ ئۆزئارا سۆزلەشكەندىلا مەسىلە ئايدىڭلاشقان ئىدى. جىسا راستىن خاپا بولۇپ:

— شۇنداقمۇ يالغان ئېيتامسەن، ئادەمنىڭ جېنى بىلەن ئوينىشىپ نېمە قىلاتتىڭ؟ — دېدى.

— ۋەدەڭگە ئەمەل قىلىپ خېچىرنى بېرەرسەن! — دېدى موللازەيدىن تەرىنى بۇزۇپ.

— مۇنداق ئەسكى يالغانغا خېچىر بېرەتتىممۇ؟

— يالغاننىڭ ئەسكىسىنى ئۆزەڭ ئېيتتىڭ. دۇنيادا ۋەدىسىگە تۇرمىغاندىن ئارتۇق ئەسكىلىك بارمۇ؟ — دېدى موللازەيدىن مەسخىرە قىلىپ كېتىپ قالدى.

جىسا بۈگۈن موللازەيدىنىدىن قاتتىق رەنجىپ ئۆيىگە قايتقاندىن كېيىن كوچارنىڭ مەشھور گەپچىسى يۇنۇس باغگازىنى قىچقارتىپ كېلىپ، موللازەيدىنىدىن ئۆچ ئېلىشنى پىلانلىدى.

يۇنۇس باغگازا، جىسانىڭ خاپىلىغىنى ئاڭلاپ:

— ئۇنداق تورپانلىقنى بىردەمدە جايلايمەن! — دېدى.

ئەتىسى بۇ ئىككىسى موللازەيدىننى ئىزلەپ سورۇشتۇرگەندە، موللازەيدىن بىلەن غولام ئىككىسى قەشقەرگە قاراپ يولغا چىققان ئىدى. سامىلاق جىسا بىلەن يۇنۇس ئىككىسى ئۇلارغا شامال باغدا يېتىشتى. يۇنۇس يىراقتىنلا ۋاقىراپ:

— ۋا - مەللەگوي، ۋا - مەللەگوي! ئاكاڭدىن قورقۇپ قاچتىڭمۇ؟ نوچى بولساڭ ئاتتىن چۈش! — دېدى.

— بوپتۇ سەنلا گوي بولساڭ! مەن تېخى كەينىمدىن ئەگىشىپ كەلگەن سامىلاق جىسانىمۇ گوييمكىن دەپتىمەن! — دېدى موللازەيدىن.

بۇ سوزنى ئاڭلىغان بىر توپ كىشىلەر پاراققىدە كۈلۈشتى. يۇنۇس ھە دېگەندىلا يېڭىلىپ قالغانلىغىنى چۈشىنىپ، نىمە دېيىشىنى بىلەلمەي، تىلىنى چىقىرىپ جىساغا قارىدى.

كىشىلەر يۇنۇسنىڭ گەپتە يېڭىلىپ تىلىنى چىقارغانلىغىغا قاراپ تېخىمۇ كۈلدى. خەلقنىڭ كۈلكىسى بېسىلغىچە موللازەيدىن شالدىراك قورۇلنىڭ قارىسىنى ئالغان ئىدى.

ئُوچینچی قسم

(1)

گۈزەل قەشقەر!

قەشقەرنى — ھۈنەر - سەنئەتتە، ئىلىم - مەرىپەتتە، سودا - تىجارەتتە داڭدار، ھەرقانداق كىشىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدىغان بۇ ئۇلۇغ شەھەرنى ئۆزاقتىن كۆرۈش ئارزۇسىدا بولۇپ كەلگەن مولىلا زەيدىن كۈچارىدىن چىقىپ يولبويى باينىڭ قىرغاۋۇل گوشلىرىنى، ئاقسۇ گۈرۈچىدە ئوخشىتىپ ئەتكەن پولولارنى يەپ مېڭىشىقىمۇ كوزى قىيماي، مارالۋېشى، پەيزىۋاتنىڭ قوغۇنلۇقلىرىدىمۇ توختىماي، ئاجايىپ ئالدىراشلىق بىلەن قەشقەر تەۋەسىگە يېتىپ كەلدى.

پەيزىۋات - شاپتۇلدىن ئوتۇپ غەرپكە سىلجىغانسېرى قەشقەر سىماسىغا خاس باغ - بوستانلار، ئېتىز - ئېرىقلار، ئوي - ئىمارەتلەر - پىشايۋانلار، ئىگىز - ئىگىز ئەنجان تاملىرى بىلەن ئىھاتە قىلىنغان مېۋىلىك باغلار ئوز گۈزەللىكى، ئالاھىدە يارىشىملىقى بىلەن كىشىنى مەپتۇن قىلاتتى. يولوچىلار بۇ گۈزەل مەنزىرىلەرنى تويۇنماستىن تاماشا قىلىپ، نەزەر باغ تەۋەسىگە كېلىپ قالغانلىقىنى سەزمەيلا قالدى. ئۆلار تار بوغۇزدىن تۈمەن دەرياسى بويىغا چۈشۈپ، تۈمەن دەرياسىنىڭ قوياش نۇرىدا پاقىراپ كۆزلەرنى قاماشتۇرىدىغان تىنىق ۋە سۈزۈك ئېقىمىنى ياقىلاپ تۈشۈك دەرۋازىسى تەرەپكە قاراپ ماڭدى. كوۋرۈكتىن ئوتۇپ تۈشۈك دەرۋازىسى

ئالدىدىكى كالتە بازارغا كەلگەندە كوچىنىڭ ئىككى قاسنىقىدىكى ناۋايخانىلار، ئاشپۇزۇللار، سامسا ۋە پەرمۇدە، گوش گىردە دۇكانلىرىدىن پۇرقۇپ چىققان ھېزىلىك پۇراقلار يولۇچىلارنىڭ دىماقلىرىنى غىدىقلاشقا باشلىدى.

قەشقەر ھۈنەرۋەنلىرى ئۈزلىرىنىڭ كەسپىي رىسالىلىرىدە كۆرسىتىلگەن قائىدىلەرگە ئەمەل قىلىپ ھۈنەر قىلىدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ گىردە نانلىرى ئاناردەك قىزىرىپ تۇرىدۇ، ياققان سامسا، پەرمۇدىلىرى خۇددى ياغدا چاچراپ تۇرغاندەك كۆرۈنىدۇ، تەممۇ شۇنداق ھېزىلىك....

ئىككى يولۇچىنى كۆرگەن دۇكانلارغا جان كىردى. ناۋايلار ئۈز نېنىغا، مانتىپەزلەر ئۆز مانتىسىغا، سامسا، گوش گىردە ياققانلارمۇ ئۆز مېلىغا خېرىدار چىللاشقا باشلىدى: «پىيازنىڭ ئورۇقتىمەن، كاۋاپنىڭ بورۇقتىمەن، باغلاپ ياققان پاخلاننىڭ، ناۋاتتەك قويرۇقتىمەن، ياغ يەپ كەت، ياغ يەپ كەت، ماۋۇ گوش گىردەڭنى يەپ كەت!....»

يىراق يولدىن كەلگەن يولۇچىلار، دىماقلارنى يېرىپ تۇرغان ھېزىلىك پۇراقلار بىلەن ھۈنەرۋەنلەرنىڭ قۇلاققا يېقىملىق ئاۋازلىرى ئىچىدىن قانداق بوسۇپ ئۆتۈپ كېتەلىسۇن؟ شۇڭا، ئۇلار توشۇك دەرۋازىسىدىكى سارايغا چۈشۈشكە مەجبۇر بولدى، ئات - ئۇلاقلىرىنى جايلاشتۇرۇپ، باش-كوزلىرىنى تۈمەن بويىدا يۇيۇپ كېلىپ، تويۇنۇپ تاماق يەپ، ھاردۇق ئالدى.

ئەتىسىدىن باشلاپ موللا زەيدىن قەشقەر شەھرىنىڭ نازاكەتلىك كوچىلىرىنى، رەستىلىرىنى كېزىپ تاماشا قىلدى.

شۇ دەۋرلەردە ئوتتۇز ئۈچمىڭ قەشقەر دەپ ئاتىلاتتى. بۇ سان بەلكى شۇ ۋاقىتلاردىكى قەشقەر ئىچى ئاھالىسىنىڭ سانى بولۇشى كېرەك. شەھەر ئىچىدە ئۆي - ئىمارەت قويۇق، كوچىلار بەك تولا ئىدى. چوڭ - چوڭ رەستە كوچىلاردىن تاشقىرى، كىشىنى ئازغاشتۇرىدىغان تار ئېزىتقۇ كوچىلار تېخىمۇ كوپ ئىدى. مەسچىت، مەدرىسلەرمۇ تولا ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، تەرەپ - تەرەپتىن تالىپلار كېلىپ قەشقەر مەدرىسلىرىدە ئىلىم تەھسىل قىلاتتى. ئومۇمەن، قەشقەردە ئوقۇغان ئادەم كوپ بولغاچقا، سەۋىيە ئۈستۈن ئىدى. شەھەر ئاھالىلىرى ئادەتتە سىپايى كىيىنىپ، چاچ - ساقاللىرىنى ئالدۇرۇپ، پاكىز يۈرەتتى. مۇئامىلىدە سىلىق، قائىدىلىك، ئوزئارا سوزلىشىشلىرى ئاھاڭلىق ۋە جاراڭلىق ئىدى. ئادەتتە بىرنى "بىز" دەيتتى.

موللازەيدىن ھېيتكارغا كەلدى. ھېيتكار دەرۋازىسىنىڭ گۈمبەزلىرى ۋە پەشتاقلىرىغا ھەيران قالغان ھالدا ئۇزاققىچە تويۇنماي تاماشا قىلدى. ھېيتكار ئالدىدىكى كەڭ مەيدانغا مەددالار بىرقانچە ئورۇندا مەرىكە قۇرغان، ئارىدىن بىر مەرىكىدە ئادەم جىق ۋە قاتتىق كۈلكە كوتىرىلگەن ئىدى. موللازەيدىن ئىختىيارسىز ھالدا مەرىكىگە يېقىنلاپ بېرىپ قۇلاق سالدى:

— ئوغلۇم!... — دىدى مەددا مەرىكە مەيدانىنىڭ ئۇ بېشىدا تۇرغان بالىسىنى چوچىتىپ،

— لەببەي! — دىدى بالا

— سەن ئەمدى چوڭ بولۇپ قالدىڭ. ئەقلىڭمۇ توشتى،

سەندىن ئىككى ئېغىز سوئال سورىسام جاۋاپ بېرەلەرسەنمۇ؟

— سورىسىلا دادا. مۇشكاتىشېرىپتىن سورامىلا، مۇختەسەر ۋاقايى، قىسسەسۇل ئەنبىيادىن سورامىلا، نەدىن سورىسىلا شۇ يەردىن جاۋاپ بېرەي!

— ما گەپىنىڭ چوڭلۇغىنى كورۇڭ. بۇنچىلىك يوغان سوزلەشنى نەدىن ئۆگەندىڭ؟

— مەن سىلىنىڭ بالىلىرى بولغاندىكىن سىلىدىن ئۆگەندىم.

— ما ھارىمىنى كورۇڭ، مەن يوغان سوز قىلىدىغان ئادەممۇ؟ ئاغزىمىدىن چىققىنى، ساقىلىمغا ياماشتى دېگەندەك، داداڭنىڭ ساقىلىغا تولا ئېسىلما! قېنى، ماڭا جاۋاپ بەر، دۇنيادا نېمە قاتتىق؟

— تاش قاتتىق!

— ياق...

— تومۇر قاتتىق!

— ياق، تاپالمىدىڭ.

بالا بېشىنى قاشلاپ ئويلاندى. بىر ئازدىن كېيىن ئەقىل تاپقاندەك ۋاقىرىدى:

— تاپتىم - تاپتىم، ھەممىدىن مېنىڭ ماۋۇ بەدبەخ مۇشتۇمۇم قاتتىق!

كىشىلەر پاراققىدە كۇلۇشتى.

— ما ھارىمىنى كوردۇڭلىمۇ! سېنىڭ ئۇ خېمىر تۇرۇچتەك مۇشتۇڭ قانچىلىك بولماقچى؟ شۇمۇ گەپ بولدىمۇ؟! — مەددا مەسخىرە قىلىپ كۇلدى.

— دادا! — دېدى بالا ۋاقىراپ، — يادىلىرىدا بار-
دۇرا ئۈچ ياشقا كىرگەن ۋاقتىمدا بىر كۈنى ئۆزلىرى ئەينى
قۇچاقلىرىغا ئېلىپ ئەكىلىپ ئولتۇرغانلىرىدا ئويۇن قىلىپ
ئېگەكلىرىگە بىر مۇشت ئۇرۇپ سالدىم. «ۋاي جان!» دەپ
ئېگەكلىرىنى تۇتۇپ قاللا. قان دېگەن ئېقىپ تۇرىدۇ،
چىشلىرىدىن ئىككىسى تۆكۈلۈپتۇ. بىر ھەپتە قىمىر قىلماي
يېتىپ، ئاران ساقايلا. شۇ ۋاقىتتا مېنىڭ بەدبەخ مۇشتۇم
ھەممىدىن قاتتىقكەن دەپ تونىغان ئىدىم. شۇڭا چوڭ بول-
غانىڭ بۇيانىدا سىلىگە بىخەستە مۇشت ئاتماي كېلىۋاتىمەن.

— مېنى- زە - - - كۆتىرەلمەي ئۆلۈپ كېتىمدۇ، دەپ
مۇشت ئاتماي كېلىۋېتىپسەن -دە! ھەي بەدبەخ، مانا مۇشۇن-
داق ئەقىلسىز چوڭ بولدۇڭ، ئاغزىڭغا كەلگەننى بوغۇزۇڭغا
يۇتماي جۆيلۈيسەن، توغرا جاۋاپ بېرەلمەي ھەر مۇقامدا يور-
غىلايسەن! شۇنى بىلگىنكى، ئەي بالام، دۇنيادا تاش قاتتىق
ئەمەس، تۆمۈر قاتتىق ئەمەس، ھەممىدىن يوقسۇزلۇق قات-
تىق!... ئەييۇھەنناس، ئەگەر قولۇڭدا بولمىسا ئاش، بالا-
لىرىڭ ئاچلىقتىن يىغلاپ، يالىڭاچلىقتىن زازلاپ تۇرسا، سەن
شۇ بىچارە بالىلىرىڭغا بېرەلمەسەڭ ئاش، دۇنيادا بۇنىڭدىن
ئېغىر قاتتىق كۈن بارمۇ؟

توپلانغان خالايىقنىڭ ھەممىسى بېشىنى لىڭشىتىپ، ھا-
ياجانلانغان ھالدا مەذدانىڭ سۆزىنى تەستىقلايتتى. مەددا
يەنە داۋام قىلدى:

— يەنە بىر سوئالىم بار، بۇ قېتىممۇ توغرا جاۋاپ
بېرەرسەن؟

— سورىسىلا دادا، جاۋاپ بېرەي.

— ئەگەر بۇ قېتىم توغرا جاۋاپ بېرەلمىسەڭ، ياچىمىغىڭنى چاقىمەن، بىلدىڭمۇ؟

— خوش دادا، بىلدىم.

— ئۇنداق بولسا، سېنىڭ دۇنيادا بىرەر كىشىگە بىرەر ياخشى ئىش قىلغان يېرىڭمۇ بارمۇ؟

— بولامدىغان!

— قېنى سۆزلە.

— بىر كۈنى كوچىدا نەچچە ئاغىنىلىرى بىلەن مۈكۈدىشىپ ئولتۇرغانلىرىدا مەن يۈگۈرۈپ چىقىپ: دادا، دادا، بۆرۈتلىرىنى ياغلايدىغان پىلىككىلىرىنى مۈشۈك ئېلىپ قاچتى دەپ خەۋەر يەتكۈزدۈم، مۈشۈ ئىشىم ياخشىلىققا كىرمەسمۇ؟

كىشىلەر پاراققىدە كۈلۈشتى. مەددا بالىنى قوغلاپ مەيداننى ئىككى-ئايلاندۇرۇپ چىقتى، ئاندىن كايىپ:

— مەنزە، بۆرۈتۈمنى پىلىكتە مايلايدىغان ئادەممۇ؟ ئۆي دېگەندە قاپاق - قاپاقتا ياغ، يېگىلى ئېغىز يوق، قويماقنى تولا يەپ زېرىكىپ كەتتىم. ئادەمنىڭ ئوغىسىنى قاينىتىدىغان گەپنى قىلماي تۈزۈك جاۋاپ قىل! - دەپ ۋاقىرىدى.

— ۋاي دادا ئەمدى يادىمغا كەلدى!

— قېنى سۆزلە.

— بىر يىلى ئىككىمىز تومۇزدا ھەممىتىنىڭ سېيىدا كېتىۋېتىپ، سىلە بىخەستەلىك قىلىپ قاپاقنى چېقىپ قويدىلا. ھەر ئىككىمىز ئاپلا دەپ پۇشايمان قىلدۇق. ئىسسىق دېگەن قايناپ كەتتى. ئۇسسۇزلۇقتا ئاغزىمىز قۇرۇپ، تىللىرىمىز بىر

غېرىچ ساڭگىلاپ كەتتى، قارىسام سىلە بەكرەك بىمارام بولۇپ، ئولۇپ قالغىلى قىل قالدىلا، سىلىگە ئىچىم ئاغرىدى، دادام مېنى بېقىپ چوڭ قىلدى، مەنمۇ بىر ياخشىلىق قىلاي، ۋاپا-غا جاپا قىلماستىن، ۋاپاغا ۋاپا قىلاي دەپ يانچۇغۇمنى سىلىسام بىر تال قاغا جىگدىسى چىقتى، نەپسىمنى يىغىپ، ئۆزەم يەۋالماستىن سىلىگە ئوتتۇنۇپ بەردىم. بۇ قىلغان ياخ-شىلىقىم ھازىرغىچە يادىمدىن چىقمايدۇ، ئەگەر...

— ئەستەغپۇرۇللا... شۇمۇ ياخشىلىق بولامدىكەن؟ سىزنى مېنى ئولتۇرۇشقا قەستلەپتىكەنسەن — دە، چولدە ئۇسساپ كەتكەن ئادەمگە جىگدە بەرسەڭ ئولەمدۇ؟ مۇشۇ ھارىمنى قانداق قىلىۋېتەي!

مەددا قولىدىكى تاياقنى پۇلاڭلىتىپ بالىنى قوغلىدى. مەيداننى ئىككى ئايلاندۇرۇپ يېتىشەلمىگەندىن كېيىن يەنە تەگەپ:

— بۇ ھارىمى مانا مۇشۇنداق كەپسىز چوڭ بولدى، بۇنى مەن زادى ئادەم قىلالمىدىم. بۈگۈن شۇنچە خالايىق ئالدىدا، ھەممىسى گۇۋاھ. بۇنىڭ پاچىقىنى چاقمىسام زادى بولمايدۇ، — دېدى.

— ياق، ياقدادا، سىلىنى زادى خاپا قىلماي.

— خاپا قىلماسىڭچۇ؟ پاچىقىڭنى چاقامدىمەن؟

— دادا، پاچىقىمنى چاقمىسىلا، لازىم بولارمىكەن؟

— نېمىگە لازىم بولىدۇ!

— بۇرۇت ياغلايدىغان پىلىكلىرىنى يەنە مۇشۇك ئەپ-قاچسا، مەن خەۋەر قىلمىسام، كىم خەۋەر قىلىدۇ؟

كىشىلەر يەنە كۈلۈشتى. مەددا ئۆزىمۇ كۈلۈپ كېتىپ:

— ئاپلاھۇئەكبەر، بۇ ھارامنىڭ ئاغزى قاپتەك يوغىنايتۇ. خەپ سېنىڭ ئاغزىڭنى بىر ئەتمىسەم!

— دادا، دادا، ئۈستەك بويىدىكى نۇراجىم ئاشپەزنىڭ مانتۇسىدىن بىرنى ئېلىپ كېلىپ ئاغزىمغا كەپلەپ قويسىلا!

كۈلكە يەنە كۆتىرىلدى.

— ئاپلا ھۇئەكبەر، خەپ، سېنىڭ جاجاڭنى بەرمىسەم! — دېدى-دە، بالىنى قوغلاپ ئىككى ئايلاندۇردى. توپلانغان ئادەمنىڭ كوپلۈگىدىن مەمنۇن بولغان مەددا ئۆز ھېكايىسىنى: «ئەلقىسسە پەرى- پەيكەر...» دەپ باشلىۋەتتى.......

موللازەيدىن بىلەن غۇلام ئىككىسى مەددالار مەركىزىدىن يېنىپ ھېيتكار جامەسىگە كىردى. ھېيتكار جامەسى تۆرپان مۇنارى تۆۋىدىكى جامەگە قارىغاندا جىق ھەشەمەتلىك ئىدى. تۆۋرۈكلەرنىڭ كوپلۈگى ھەر قانداق كىشىنى ھەيران قالدۇراتتى. نەقىشلەر، خۇشخەتلەر كوزنى قاماشتۇراتتى. بۇلار جامە ئىچىنى ئالدىرىماستىن ئايلىنىپ ھېيتكارنىڭ جەنۇبىي دەرۋازىسى- تەرەپتىكى قازىخانىغا كەلدى. قازىخانىنىڭ پىشايۋانلىق سۇپىسىنىڭ چورىسىگە تاغاق (رەشاتكا) ئورنىتىلغان بولۇپ، سۇپىدىكى ئاق كىگىز ئۈستىگە تاشلانغان نېپىز كورپە ئۈستىدە ئۈچ ياكى تورت نەپەر قازى دائىم ئولتۇرۇپ خەلقنىڭ دەۋالىرىنى سورايتتى، خەت - چەكلەرگە موھۇر باساتتى. قازىخانىنى چورىدەپ كىچىك كۇرسىلاردا ئولتۇرغان خەتتاتلار قۇمۇش قەلەم بىلەن دەۋاگەرلەرنىڭ خەت - چەكلىرىنى يازاتتى. ئاھالە قويۇق شەھەر بولغاچقا

ھېيتكارغا كىرگەن - چىققان ئادەملەر ئۆكسۈمەيتتى. قازىلار ئالدىدا قول قوشتۇرۇپ تۇرغان دەۋاگەرلەرمۇ نۆۋەت كۈتۈپ تۇرۇشاتتى. قازىلار ھەر بىر دەۋانى سوراپ ھەل قىلغاندىن كېيىن توختام خەت يازدۇرۇشقا بۇيرۇيتتى. خەت يېزىلغاندىن كېيىن قازىلار موھۇر باساتتى. بەزەن خەتلەرگە موھۇر بېسىش ئالدىدا دەۋاگەر بىلەن قازى ئوتتۇرىسىدا سودىلىشىدىغان ئەھۋاللارمۇ بولۇپ تۇراتتى.

— بۇ دەۋالىرى قىممەت پۇللۇق دەۋا. موھرانىسىغا ئون سەر تەڭگە بولمىسا موھۇر باسالمايمىز، — دەيتتى قازى.

— ئىلتىپات قىلىڭلا، — دەيتتى دېھقان قوللىرى تىترىگەن ھالدا بەلۋېغىدىن بەش مىسقال تەڭگە ئاجرىتىپ قازىغا تەڭلەپ.

— بىز ئون سەر دەۋاتىمىز.

— ئاز كۆرمەي ئىلتىپات قىلىشسىلا، ئورۇقچەت ئادەممەن، ئۇششاق باللىرىم تولا.

— ياق، ياق، خەتنى ئېلىۋالسىلا، بىز موھۇر باسالمايمىز، — دەيتتى قازى ۋە خەتنى پىچىرىتىپ تاشلىۋېتەتتى.

دېھقان تىترىگەن قوللىرى بىلەن يەنە بەش مىسقال تەڭگە چىقىرىپ ئۇزۇتاتتى. قازىلار قارىمۇ قويمايتتى. دېھقان ئىلاجىسىزلىقتا يەنە بەش مىسقال تەڭگە چىقىرىپ جەمئىي بىر يېرىم سەر تەڭگە ئۇزاتقاندا، خەتكە موھۇر بېسىلاتتى.

موللا زەيدىن بۇ تەقلىتتىكى سودىلىشىشتىن بىر قانچىسىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، ھېيتكاردىن چىقىپ كېتەي دەپ تۇرۇشىغا

دەرە كوتەرگەن بىر قانچە موتىسىپلار بىر ئەركەك، 2 نەپەر چۈمبەل ئارتقان ئايالنى هەيدەپ كىرىپ قازىلارغا توغرا قىلدى. بۇلار بىلەن تەڭ تاماشا كورگۈچى بىر توپ ئادەملەر دۈكىرىشىپ كىرىپ قازىخانا ئەتراپىغا لىق تولدى. موللازەيدىن بۇ تاماشانى كورۈش ئۈچۈن توختاپ قالدى.

— بۇ هاياسىزلارنى تۇرۇمتاي كول بېشىدىن تۇتۇپ كەلدۇق — دېدى موتىسىپلاردىن بىرسى ئەرز قىلىپ.

قازىلار بۇلارغا قاراپ قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، باشقازىغا قارىدى. باش قازى هوكۇم چىقاردى:

— شەرىئەتكە خىلاپ ئىشلار قاتتىق جازالىنىشى كېرەك، چالما - كېسەك قىلىنىشى لازىم.

— دەلىلە رتۇلوق بولمىغىنى ئۈچۈن دەرىگە بۇيرىساق! — دېدى قازىلاردىن بىرسى پىكىر قىلىپ.

— بۇ هاياسىزلاردىن ئەركەككە ئوتتۇز، ئايالالارغا يىگىرمىدىن دەرە ئۇرۇلسۇن!

موتىسىپلار چاقماقتەك تېز هەركەتتە ئېيىپكارلارغا جازا بەرمەكچى بولۇشتى. ئەركەك ئەيىپكار، موتىسىپلاردىن بىرسىگە شىۋىرلاپ، يانچۇغىدىن بىر سەرتەڭگە چىقىرىپ ئۇزاتتى. موتسىپ تەڭگىنى شۇ ئانلا قازىغا ئېلىپ بېرىپ ئالدىغا قويۇپ:

— بۇ سودىگەر يولبويى يالۋۇرۇپ، ئوز گۇناهىغا تووۋە قىلىپ كەلدى. ئەلهال كاپارەت بەرسەم دەيدىغان تەلەۋى بار، — دېدى.

قازى تەڭگىنى قوبۇل قىلىپ كورپە ئاستىغا باستۇرۇپ

قويغاندىن كېيىن باشقا قازىلارغا كۆز يۈگۈرتۈپ قايتا هوكۈم قىلدى:

— ئىم - ئىم. هەر بەندىكى قىلغان گۇناھىغا تووۋە قىلىپ مەغپىرەت تىلىسە، بۇ ياخشى ئىش، — دېدى باش قازى ئاۋازىنى تىترىتىپ، — ئەگەر ئېيىپكار تووۋە قىلىپ ئىشتىراپ تولەش يولى بىلەن ئەپۇ ئۆتۈنگەن بولسا، ئىلگىرىكى هوكۈم بىكار قىلىنىپ، تەن جازاسىدىن خالاس قىلىنىسۇن. قالغان ئىككى گۇناكارغا رىيايە قىلىنمىسۇن!

موتىسىپلار سودىگەرنى بىر چەتكە چىقىرىپ، ئاياللارنى ئۆرۈش تەييارلىقىنى كۆردى. ئاياللار يىغلاپ ساييراپ تۇراتتى:

— هىچ گۇنايىمىز يوق، نامەھرەم بولغىنىدەك هىچ ئىش ئۆتمىدى. قىزىمنى ھامماچامنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ كېتىۋاتسام، بۇ سودىگەر ئۇچراشتى. بىز يولنىڭ بۇ چېتىدە ماڭدۇق، هىچقانداق گەپ - سوز قىلىشمىدۇق.

— ئاغزىڭنى يۇم قېرى دەللە!

موتىسىپلار ئاياللارنى سىلكىپ سوزلىگىلى قويمىدى.

موللا زەيدىن ئەھۋالنى چۈشەنگەندىن كېيىن، موتىسىپلاردىن بىرسىنى يېنىغا تارتىپ قولىغا ئىككى سەر تەڭگە تۇتقازدى، موتىسىپ دەرھال قازىلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئىككى سەر تەڭگىنى تاپشۇرۇپ شىۋىرلىدى. قازىلار ئۆز ئارا يەنە كوز ئۇچراشتۇرغاندىن كېيىن باش قازى هوكۈمنى ئۆزگەرتتى:

— ئىم - ئىم، ئېيىپكار ئاياللار ئۈچۈن بىر رەھىمدىل
مۇسۇلمان خالىس ئىشتىراپ تولەپ گۇناھىنى تىلىدى. ئەمەلدە
ھەم خىلاپ شەرئى ئىشلارنىڭ بولغىنىغا دەلىل - ئىسپات تولۇق
بولمىغىنى ئۈچۈن ئىلگىرىكى ھۆكۈم بىكار قىلىنىپ تەنبىھ
بېرىپ ھايدالسۇن!

جازادىن قۇتۇلغان ئاياللار مىڭ قەترە شۈكرى قىلىپ
رەھمەت دېيىشىپ ھېيتكاردىن چىقىپ كېتىشتى. غۇلام بولار-
نىڭ كەينىدىن قارا كۆرۈپ ئۆيىنى پىششىق كورۇۋالغان ئىدى.

يات كىشىلەر ئۈچۈن خالىسانە ئىككى سەر تەڭگە چىقىرىپ
جازادىن قۇتقۇزغان رەھىمدىل مۇسۇلمان توغرىسىدا ھەممە
ئادەم غۇلغۇلا قىلىشىپ، كىم ئۇ؟ نەدىن كەلگەن ئادەم ئۇ؟
دېيىشىپ تارقاپ كەتتى.

موللازەيدىن ھېيتكاردىن چىقىپ، شەھەرنىڭ باشقا
مەنزىرىلىرىنى تاماشا قىلىپ ئاخىرى چۈشكۈن قىلغان سارى-
يىغا قايتىپ، ئاتىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالدى. ئۆزىمۇ ئارام
ئالماقچى بولدى.

بۈگۈنكى ۋەقەلەر ئىچىدە ئۇنىڭغا قازىخانا ۋە قازىلار-
نىڭ ئىشلىرى قاتتىق تەسىر قىلغان ئىدى. ھۇجرىغا كىرىپ
تەكىيگە بېشىنى قويغان ھامان، قازىلارنىڭ ھەركەتلىرى، ئۆز
ئارا قىلىشقان ئىشارەتلىرى، پۇل ئالغان ۋاقىتتىكى ئاچكوز-
لۇكلىرى بىر بىرلەپ كوز ئالدىدىن ئوتۇشكە باشلىدى. ئۇ-
لاردىن يىرگەندى. موللازەيدىن كېچىكىدىن تارتىپ ھازىرقى
يېشىغا قەدەر قازىخانىدا قازىلارنىڭ مۇنداق بولۇشىنى تە-

سەۋۇر قىلمىغان ئىدى، شۇڭا ئۇ بۈگۈن كۆرگەنلىرى بويىچە قەشقەر قازىلىرىغا ھەيران بولۇپ، تاتلىق ئۇيقا تاپالماي خېلى ئاۋارە بولدى.

(2)

شۇ كۈنى كەچتە موللازەيدىن بىلەن غۇلام دەرىدىن قۇتقۇزۇلغان ئايالنىڭ ئۆيىگە باردى.

— ئەسسالام ئاچا، پۇلىمىزنى ئالغىلى كەلدۇق، — دېدى موللازەيدىن چاقچاق قىلىپ.

— پۇل ئايلانسۇن، — دېدى ئايال مېھمانلارنى يۇقۇرى ئۆتۈشكە تەكلىپ قىلىپ ۋە ئالدىراپ كۆرپە سېلىشقا باشلىدى، — بۈگۈن چوڭ بىر بالا - قازادىن قۇتۇلۇپ، ئۆيۈمگە كېلىپ ھەقەمسايىلىرىمغا بولغان ۋەقەنى سۆزلەپ بەرسەم ھەممىسى ھەيران بولۇشتى. رەھىمدىل بايۋەچچە قانداقراق ئادەمدۇ، بىر كۆرسەك بولاتتى دەپ ئارزۇ قىلىشتى. ھازىر ئاڭلايدىغان بولسا، ھەممىسى كۆرگىلى كىرىدۇ.

— كۆرگۈچىلىگىمىز بار ئادەممۇ ئەمەسمىز، — دېدى موللازەيدىن.

— ھەرگىز ئۇنداق دېمىسىلە، ھەر قايسىلىرىنىڭ قىلغان ھىممەتلىرى كىچىك ئىش ئەمەس، — دېدى ئايال مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ، — پۈتۈن قەشقەرگە پۇر كەتكۈدەك ئىش بولدى. ئەگەر بىز بۈگۈن شۇ جازاغا ئۇچرىغان بولساق، بۇنچىلىك ئورە تۇرالىشىمىزغا كۆز يەتمەيتتى. قازىخانىنىڭ دەرىسى بىلىندەك ئورۇق ئەت تۆل خوتۇن كەمبەغەللەرگە قاتتىقراق تېگىدۇ.

پۇلى بار يۈزلۈك ئادەملەرگە ئاسانلىقچە تەگمەيدۇ. تەگسىمۇ بوشراق تېگىدۇ. باي خەق دىگەن ھەممە ئىشنى پۇل بىلەن ئوڭلايدۇ. بىزدە نىمە ئامال بار؟ كەلگەن بالا - قازاغا ئەل-ھەكمۇللىلا دىمەستىن باشقا چارىمىز يوق. ئەگەر بۇ قېتىم جازاغا ئۇچراپ كەتكەن بولسام چوقۇم كوتىرەلمەيتتىم. ئىس-چىمگە قان چۈشۈپ ئولۇپ كېتەرمىدىمكىن، ھىلىمۇ ياخشى، ئاۋال خۇدا، ئاندىن قالسا ھەربىرلىرىڭنىڭ ھىممەتلىرىڭدە بالا-قازادىن قۇتۇلۇپ، ئامان تېچىپ قالدۇق. بىر ئادەمنى ئە-جەللىك بالا - قازادىن قۇتۇلدۇرۇپ قويۇش كىچىك ئىش ئەمەس!

قازناق ئويدىن بىرسى:

— چاي تەييار بولدى، — دىدى.

— بالام چاينى ئوزلىرى ئېلىپچىقىپ مېھمانلار بىلەن كورۇشسىلە، بۇگۈن بىزنى بالا - قازادىن قۇتۇلدۇرغان ياخ-شى ئادەملىرىمىز شۇ. ئوزلىرىڭنىڭ تاغىسىغا ئوخشاش، — دىدى ئايال.

قازناقتىن 20 ياشلار چامىسىدىكى بىر چوكان چىقىپ كورۇشتى. ئاندىن دەستىخان سېلىپ، چاي قويۇپ، پەتنۇس بىلەن مېھمانلارغا چاي تۇتتى. ئايال چايغا تەكلىپ قىلىپ سوزىنى داۋام قىلدى:

— بۇ ھامماچامنىڭ قىزى بولىدۇ. ئېتى خەيرىنىساخان. ئويى قوغاندا، پات - پات كېلىپ ماڭا ھەمرا بولۇپ ھەپتە-ئون كۈن تۇرۇپ كېتىدۇ. بۇ قېتىم كەلگىلى ئون كۈندىن

ئاشقانتى. بۈگۈن ئۆيىمگە ئاپىرىپ كېلەي دەپ كېتىۋاتساق كوچىدا ھېلىقى سودىگەر ئۇچرىدى. بىز بۇ قاناتتا ماڭدۇق، سودىگەر ئۇ قاناتتا ماڭدى. گەپ - سۆز قىلىشقىنىمىزمۇ يوق. ئۇ تەرەپتىن موتىسىپ ئاخۇنۇملار چىقىپ كەلدى. قوسۇغىڭدا ئاغرىغىنىڭ بولمىسا تاۋۇز يېيىشتىن قورقما دىگەندەك، بىزدە ھىچ ئىش بولمىغاچقا خىرامان مېڭىۋەردۇق. ئۇ خەقنىڭ بىزنى تۇتۇپ قازىخانىغا ئاپىرىدىغانلىقىنى ئۇخلاپ چۈشىمىزگىمۇ كىرمەيتتى......

ئايال مېھمانلارنىڭ پىيالىسىگە چاي ئىسسىقلاپ، تەكلىپ قىلغاچ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

- بۇ مۇسۇلماننىڭ شەھرىدە بىز ئايال خەقنىڭ كۈنىمىز بەك تەس بولۇۋاتىدۇ، ئۆيدىن تالاغا چىقماي ئولتۇرۇۋېرەي دىسەك يەنە بولمىغان. ئانچە - مۇنچە بازارلىق قىلمىساق تۇرمۇش دىگەندە يەنە بولمايدۇ. كوچىغا چىقساق ياكى ئۇرۇق - تۇققانلىرىمىزنى يوقلايمىز دەپ بىرەر يەرگە ماڭساق، بىزگە كوچا - كوچىدا بالا - قازا مارىشىپ تۇرغان. خوتۇن خەقنىڭ پېشى ئوتلۇق دەپ، ئوت تۇتىشىپ بالا - قازا ياماشقىلى ئارانلا تۇرىدۇ. شۇڭا بەخۇدۇك يول ماڭالمايدىغان بولدۇق. مەھەللىلەردىكى ئىمام - مەزىنلەرمۇ ئەسكى بولۇپ كەتتى، ۋاي نامەھرەم بولدى، كوچىدا ئۆزىنى بازارغا سېلىپ ماڭدى دەپلا تۇتۇۋېلىپ، قازىخانىغا ھەيدەيدۇ. قازىخانىمۇ خۇددى بىزدەك تۇل خوتۇن، يېتىم ئوغۇللارنى جازالىساق دىنى ئىسلام روناق تاپىدۇ دەمدىكىن، بىزنى جازالاشقا

بەك خۇشتار. راستىنى ئېيتساق دىنىي ئىسلامنى روناق
تاپتۇرماي، شەرىئەتنى بۇزۇۋاتقانلار بايلار بىلەن موللىلار-
نىڭ ئۆزى. ئۇلارنىڭ نىمە قىلىۋاتقانلىقىنى ھەممە ئادەم بى-
لىدۇ. مانا شۇ ھەسەن قازىنىڭ ئۆزى قانداق ئىشلارنى قىلمى-
غان، ھازىر بايلار نىمە قىلىۋاتىدۇ، بەگلەر نىمە قىلىۋاتىدۇ،
بىزگە بەش قولدەك ئايان. بۇلۇڭ - بۇلۇڭدا خوتۇن ئېلىپ،
خوتۇن چىقىرىپ يۈرگەنلەرنىڭ ھەممىسى شۇلەق. ھەسەن قا-
زىنىڭ ئۆزىمۇ بىر چاغلاردا ئوغرىلىقچە نەچچە قىز ئالدى.
ئاخىرىدا بىر كىشىنىڭ قىزىنى نىكاسىز قوينىغا سېلىپ يېتىپ،
ئەتىسى يىغىشتۇرالماي، قىزنى ساندۇققا قاچىلاپ ئىككى ئا-
دەمگە كوتەرتىپ ھويلىدىن چىقىرىۋەتكەن. ھەممە گۇنا مەندە
تۇرۇپ قاپ كوتىرىپ نەگە باراي دىگەندەك، بۇلەق ئۆزىنى
تاختىۋىشىغا ئېلىپ قويۇپ، جازانىڭ ھەممىسىنى بىزگە راۋا
كورىدۇ. بىزگىلا جازا بەرسە ئىسلام روناق تاپارمىش!

ئىككى پىيالە چاي ئىچىلىش ئارىلىقىدا بۇ ئايال كو-
يا پۈتۈن بىر تارىخىي شىكايەتنامىنى ئوقۇغاندەك سۆزلەپ
كەتتى. مېھمانلارمۇ دىققەت قىلىپ ئاڭلىدى. بۇلار يەنە بىر
مۇنچە بۇشاق - چۇششەك سوزلەرنى قىلىشىپ، ئەڭ ئاخىرىدا
غۇلامنى ئويلەندۇرۇش توغرىسىدا ئەھۋاللاشتى. ئايال ماقۇل
كورۇپ غۇلامنى ئويلەندۇرۇش ئىشىنى پۈتۈنلەي ئوز ئۈستىگە
ئالدى.

بۇ ئايالنىڭ ئىسمى بۇۋى ھەجەرخان. كويۇسى ئەسكەر
بولۇپ تاغ ئارقىسى (ئۈرۈمچى تەرەپ)غا چىقىپ كەتكەندىن

بۇيان، ئۇزاقتىن تۇل ئولتۇرۇپ ھايات كەچۈرۈپ كېلىۋاتـ
قان. ھازىر ياش قورامى 50 تىن ئاشقان ئاجىز ئايال
ئىدى. غۇلامغا ھاماچىسىنىڭ قىزى خەبىرىنىساخاننى بەرمەكـ
چى بولۇپ، ئۆزى ئىگىدارچىلىق قىلىپ، ئاددى ـ ساددا بولسىـ
مۇ رەسمىيەت بويىچە تويىنى قىلدى ۋە ئۆز ئۆيىنى تۇتۇپ بېـ
رىپ، غۇلامنى ئۆزىگە كۈيئوغۇل قىلىۋالدى.

ئەمدى غۇلامنىڭ ئىشىمۇ بىر تەرەققىلىق جايلاشقاندىن
كېيىن، موللازەيدىن بۇ ئۆيگە دائىم كېلىپ غىزا ـ تاماق يەپ
تۇردى، كەچتە سارايغا قايتىپ كېتەتتى. بىر ئاخشىمى ھەـ
جەرخان موللازەيدىننىمۇ ئۆيلەپ قويۇش توغرىسىدا سۆز ئاچـ
تى. قىزىقارلىق خەۋەرلەرنى يەتكۈزدى:

— ھەقەمسايىمىزنىڭ تىماقتا توختىمىغۇدەك چىرايلىق ساـ
ھىپ جامال بىر قىزى بار ئىدى. يېشى 20 لەردە بار. تېخى
بىر ئەرگە چىقىپ ئاجراشتى. شۇ قىزنى سىلىگە ئەپ بېرەيلى.
بۇ چوكاننىڭمۇ سىلىگە كۆڭلى چۈشۈپ قاپتىكەن، بىر تەگمىسەم
بولمايدۇ، دەپ كۈيۈپ ـ پىشىپ يۈرۈيدۇ، — دېدى.

موللازەيدىن كۈلۈپ قويۇپ، گەپ قىلماي كېتىپ قالدى.

موللازەيدىن ئۆزھۇجرىسىغا كىرىپ تەكىگە بېشىنى قويـ
غاندا، قاھارجان بىلەن سەتىرە قىز ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كېـ
لىپ بويىنىغا ئېسىلدى. ھەدەپ سوئال ـ سوراق قىلىپ، نەگە
باردىڭ؟ نىمانچە ئۇزاق يوقاپ كەتتىڭ؟ بىزنى كۆرگۈڭ كەلـ
مىدىمۇ؟ دەيتتى. موللازەيدىن بۇ سوئال ـ سوراقلار ئاستىدا
ئۇزاققىچە ئۇخلىيالمىدى. ئايىمخان بىلەن دەسلەپ ئۇچراشقان

چاغلىرى، توي ئاخشىمى، ھەممىسى تەسۋىيدەك تىزىلىپ كۆز ئالدىدىن ئۆتتى. بۇ خىياللاردىن ئۇنىڭ يۈرىكى يالقۇنجاپ، ھازىرلا ئۆيىگە كەتكۈسى، بالىلىرىنى قۇچىغىغا ئېلىپ ئەركىلەتكىسى كەلدى. قولىنى ئۇزارتىپ كۆردى. لېكىن ئۆيدە ئۆزى يالغۇز ئىدى. بۇ ئاخشىمى ئۇ بەكمۇ ئۇزۇندا ـ تاڭ ئاتارغا يېقىن ئۇخلاپ قالدى.

(3)

ھەسەن قازىنىڭ ئوغلى بەدرىدىن مەخسۇم ھەجەرخاننىڭ يەنە بىر ھەقەمسايىسى زۇمرەتخاننىڭ ئۆيىگە ئەھۋال ئېيتىپ يىغلاپ كۈندە كېلىۋالىدىغان بولدى. بۈگۈن يەنە كېلىپ زۇمرەتخاننىڭ ئۆيىگە سالام بېرىپ كىردى. موماي مەخسۇمنى ياخشى قارشى ئېلىپ، كورپە ئۈستىگە ئولتۇرغۇزدى. مەخسۇم پاتىھە قىلىپ، ئازراق ھال ـ ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن، ئۆز مۇددىئاسىنى سۆزلەشكە باشلىدى.

ـ قانچىلىك پۇل كەتسىمۇ مەيلى، مېنى بىر كۆرۈشتۈرۈپ قويىمسىلا چىداپ تۇرغىدەك ھالىم قالمىدى،ـ دېدى مەخسۇم يېلىنىپ.

ـ بۇنىڭغا قانداق ئامال قىلارمىز، ئۇبۇل ھاجىنىڭ ئۆيى بەك چىڭ. ئەركەك چىۋىنمۇ كىرەلمەيدۇ، ـ دېدى زۇمرەتخان بېشىنى چايقاپ.

ـ جېنىم ئاچا، خوش بولاي.

شۇ كوچىدا ئولتۇرۇشلۇق ئەيسىراخۇن دۇپپىچىنىڭ توتىگۈل ئاتلىق بىر قىزى بار ئىدى. ئۇزى ساھىپجامال، چوغ-

لۇق بالا بولۇپ، بەدرىددىن مەخسۇمنىڭ كۆيىگى ئىدى. مەخسۇم بۇ قىز بىلەن توي قىلىشنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئارزۇ قىلىپ، ئۆزىنى خوش قىلىپ يۈرگەن كۈنلەردە شەھەر ئىچىدىكى مەشھۇر سودىگەر، ئوبۇل ھاجىم پۇلىنىڭ كۈچى بىلەن كىشىلەرگە تۆيدۇرمايلا تۇتىمگۈلنى 3 - خوتۇنلۇققا ئەمرىگە ئېلىۋالدى. بۇ ئىش بەدرىددىن مەخسۇمگە قاتتىق زەربە بولدى. بۇ ۋەجىدىن ئۆزىنى تۇمەن دەرياسىغا تاشلىۋەتمەكچى بولدى. لېكىن بۇ خىل تەۋەككۈلچىلىكتىن كورە ھايات يۈرۈپ، تۇتىمگۈل بىلەن ئۇچرىشىپ تۇرۇش ئارزۇسى ياخشىراق ئىدى، شۇڭا مەخسۇم ئۇچرىشىپ تۇرۇش ئارزۇسى بويىچە يول ئىزلەپ ئاخىرى زۇمرەتخاننى تېپىپ، يالۋۇرۇپ يۈرەتتى. بۇ ئەھۋالنى زۇمرەتخان شۇ كۈنلەردە ھەجەرخان ۋە خەيرىنىساخانلارغا سوزلەپ بەرگەن ئىدى. بۇگۈن موللازەيدىن چۈشلۈك تاماققا كەلگەندە ھەجەرخان بۇ ئەھۋالنى ئۇنىڭغىمۇ سوزلەپ بەردى.

موللازەيدىن ئەھۋالنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بۇۋى ھەجەرخانغا بىرمۇنچە مەسلىھەت - ئەقىل كورسەتتى. كېيىنكى ئىشلار شۇ تەخلىتتە يۈرگۈزۈلدى.

مەخسۇم بۇ قېتىم كېلىپ ئەھۋال ئېيتقاندا، زۇمرەتخان ئۆز پىكرىنى ئۇچۇق ئوتتۇرىغا قويۇپ:

— بىردىن - بىر چارە — سىلىنى ئايالچە كىيىندۈرۈپ باشلاپ بېرىشىم كېرەك. ئۇنداق بولمىسا، ئوبۇل ھاجىمنىڭ ھويلىسىغا كىرگىلى بولمايدۇ، — دېدى.

ــ ئاچا، بۇ ئىش قانداق بولار؟ ــ دىدى مەخسۇمسەل ئىككىلىنىپ.

ــ جاندىن كەچمىگىچە جانانغا يەتكىلى بولمايدۇ ــ تەقسىر، شۇنداق قىلمىسىلا، بۇنىڭدىن باشقا يەنە قانداق ئوبدان چارىلىرى بار؟

ــ ساقال - بۇرۇتۇم بىلەن ئەپلىشەرمۇ؟

ــ سىلىنىڭ ساقال - بۇرۇتلىرى تېخى مەخسۇم ساقـلىغۇ؟ ئانچە پەلەز تارتقان ساقالمۇ ئەمەس. پەرەنجىنىڭ ئىچىدە قېلىۋېرىدۇ، ئۆزبېك ئاياللىرىنىڭ پەرەنجىسىدىن كەيدۇرسەم قىلچە چانمايدۇ، - دىدى زۇمرەتخان.

مەخسۇم ماقۇل بولدى. بىر پەستە مەخسۇمنى كىيىندۇرۇپ، راۋرۇس بىر چوكان قىلىپ ياسىدى. مەخسۇمنىڭ پوتىدىكى سىپتا تىكىلگەن مەسە ئۆز ئەينى قالدى. ئاندىن هويلا ئىچىدە مېڭىش - تۇرۇشنى ئانچە - مۇنچە مەشق قىلدۇردى. قوپاللراق ماڭسا، پىكىر قىلىپ سىلىقراق مېڭىشنى ئۆگەتتى. شۇنداق قىلىپ، مەخسۇمنىڭ تۇرقى غىلدىرلاپ مېڭىشلىرى سىناقتىن ئۆتكەندىن كېيىن، بەلگىلەنگەن ۋاقىت بويىچە مەخسۇمنى باشلاپ كوچىغا چىقىپ، ئۇبۇل هاجىمنىڭ ئۆيى تەرەپكە يول ئالدى. بولار چوڭ كوچىنى توغرا كېسىپ، ئىككىنچى بىر كوچىغا كىرگەندە، تاركوچىنىڭ ئۇ بېشىدىن ئىككى نەپەر شەھەر يىگىتى چىقىپ كەلدى. بۇ يىگىتلەر زۇمرەتخاننى پىششىق تونۇيتتى. شۇڭا يېقىنلاپ كەلگەندە يىگىتلەر زۇمرەتخاننى توساپ:

— ئاچا، بۇخېنىم كىم بولىدۇ؟ نەگە باشلاپ كېتىۋاتىدىلا؟ — دەپ سورىدى.

ئىككىنچى بىرسى مەخسۇمگە يېقىنلاپ:

— كىم بۇ؟ بىز بىركورەيلى، — دەپ پەرەنجىنى ئاچماقچى بولدى.

مەخسۇم ئۇزىنى ئاشكارىلاپ قويماسلىق ئۈچۈن بېشىنى قاچۇردى. ئۇ قاچقانسېرى يىگىتلەر تېخىمۇ قىزىقتى. شۇنداق قىلىپ تار كوچىدا بۇلار ئاز - پاز ئىگىز - پەس بولدى. شۇ پەيتتە بۇ تەرەپتىن مەھەللە جامائەتلىرىدىن بىر قانچىسى پەيدا بولۇپ، ھاياسىزلارنى تۇتماقچى بولدى. يىگىتلەر ئامال قىلىپ قېچىپ قۇتۇلدى. ئاياللار تۇتۇلدى. جامائەت ئەمدى بۇلارنى ھېيتكار قازىخانىسىغا ھەيدەپ ماڭدى.

ھەسەن قازى باشلىق تورت نەپەر قازى قازىخانىدا ئولتۇراتتى. بۇگۇن جۇمە كۇنى بولغاچقا ھېيتكاردا ئادەم ئادەتتىكىدىن كوپ ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئېيپكار ئىككى ئايالنىڭ ئارقىسىغا ئەگىشىپ كەلگەن نەچچە يۇزلىگەن ئاھالىلار ھېيتكار قازىخانىسىنىڭ ئالدىغا لىق تولغان ئىدى. ئاياللارنى ھەيدەپ كەلگەن جامائەت قاتتىق شىكايەت قىلىپ، بۇ بىھايا نومۇسسىزلارغا قاتتىق جازا بېرىشنى تەلەپ قىلدى. قازىلارمۇ دەرغەزەپ بولۇپ:

— ئۇلۇغ جۇمە كۇنى. ناسازا ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغان بىھايا شەرمەندىلەرگە 40 دىن دەرە ئۇرۇلسۇن! — دىدى ھەسەن قازى غەزەپ بىلەن ۋاقىراپ.

ئالدى بىلەن ياش «ئايال»نى دەرىگە باستى. 13-
دەرە ئۇرۇلغاندا مەخسۇم «ۋايجان دادا!» دەپ ۋاقىرىۋەتتى.
پەرەنجە ئىچىدىن چىققان ئەر كىشىنىڭ ئاۋازى ھەممە-
نى ھەيران قالدۇردى. قازىلارمۇ ھاڭ - تاڭ بولۇپ، ئورۇن-
لىرىدىن تۇرۇشۇپ كەتتى. موتسىپلاردىن بىرسى كېلىپ پەرەن-
جىنى قايرىپ بەدىرىددىن مەخسۇمنى كوردى. ھەسەن قازى كو-
رۇپ، «ھا ...» دەپ ئوكىدىسىغا چۈشتى. ھەسەن قازى بۇنداق
ئىشنى ئۇخلاپ چۈشىدىمۇ كورمىگەن ئىدى.
دەل شۇ چاغدا موللازەيدىن ئوتتۇرىغا چۈشۈپ:
— يېپىڭلار، يېپىڭلار، سەت بولىدۇ، — دىدى - دە،
پەرەنجىنى ياپتۇرۇپ، ئاندىن يېنىدىن ئىككى سەر تەڭگە چى-
قىرىپ قازىلارغا ئۇزاتتى، — مەن بۇ ئىككى ئېيىپكار ئۈچۈن
خالىس ئىشتىراپ تولەيمەن!
ھەسەن قازى دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ تەڭگىنى ئالدى-
دە، كىگىز ئاستىغا بېسىپ:
— بىھايالار دەرھال كوزدىن يوقالسۇن! — دەپ ۋا-
قىرىدى.
مەخسۇمگە غۇلام ئىگىدارچىلىق قىلىپ ئويىگە ئېلىپ
كەلدى. پەرەنجىنى يەشتۇرۇپ، كوڭلەكنى سالدۇرۇپ ئەسلى
مەخسۇم ھالىتىگە كەلتۇردى. ئون ئۈچ دەرىنىڭ ئازاۋىدىن
كورە، شەرمەندىلىك مەخسۇمنىڭ جېنىغا پاتقان ئىدى. شۇڭا
مەخسۇم قوينىڭ قوزىسىدەك، ھەر قانداق گەپ، مەسلىھەتلەر-
گە ئىتائەت قىلاتتى.

— بولغۇلۇق بولدى، ھەر قانچە قىلغان بىلەنمۇ ئورنىغا كەلمەيدۇ، — دېدى ھەجەرخان تەسەللى بېرىپ، — ئوغۇل بالىنىڭ بېشىغا كەلمەيدىغان ئىش يوق. ئەمدى تولا خاپا بولماستىن نەچچە ئون كۈن تالاغا چىقماي ئۆيدە ياتسىلا، خەقنىڭ ئاغزى بېسىلسۇن، ئاڭغىچە بىر گەپ بولار!

مەخسۇم بىر سائەت ئىچىدە ئۆز بېشىغا كەلگەن كۈلپەتنى ئويلاپ، كۆزىگە ياش ئالدى. يۇرت خەلقى ۋە دادىسىنىڭ ئالدىغا قانداق چىقىش، ئۇلارنىڭ يۈزىگە قانداق قاراش مەسىلىسى ھەممىدىن ئېغىر ئىدى. شۇڭا ئۇ چەكسىز قايغۇ - ھەسرەت ئىچىدە غەمگە چۆكۈپ، قاراڭغۇ ئۆيدە ياتتى. ئانچە-مۇنچە تالاغا چىققاندا، قۇياش نۇرىنىمۇ بەخۇدۇك باقالماي قالغان ئىدى.

(4)

بۇ ۋەقە بىر كۈن ئىچىدىلا پۈتۈن قەشقەرگە پۈركەتتى. شەنبە كۈنى يېقىن ئەتراپتىكى سەھرا قازىلىرىدىن ئابلا قازى ئاتايىن شەھەرگە كېلىپ، ۋەقەنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى تىڭتىڭلاپ ئۆگەنمەكتە ئىدى. بۇ كىشى ئالدى بىلەن ھەسەن قازىنى يوقلىدى.

ھەسەن قازى شەنبە كۈنىدىن باشلاپ قازىخانىغا كەلمىدى، مىجەزىم يوق، دەپ ئۆيدە يېتىۋالغان ئىدى. ئابلا قازى يوقلاپ كېلىپ بىر مۇنچە تەسەللى سۆزلەرنى ئېيتتى، شۇ بابادا ھەسەن قازىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆزەتكەندىن كېيىن، قايتىپ چىقىپ ھېيتكارنىڭ جەنۇبىي كوچىسىدىكى بىر

مىلىش مال دۇكىنىدا ئولتۇرۇپ، ۋەقەنى دۇكاندار قادىرخاندى-
نىڭ ئاغزىدىن ئەينەن ئاڭلاپ، ئىنتايىن خوشال بولۇپ كۈ-
لۈمسىرىدى.

— جاھان دېگەن ئۈزۈن، كىمنىڭ قانداقلىغىنى ئۈزى
خىللايدۇ، — دېدى ئابلا قازى دۇكاندارغا قاراپ، — مانابۇ
نېمە دېگەن رەسۋاچىلىق!

— بۇ گەپ ھازىر شەھەرگە سىغماي كەتتى، — دېدى
دۇكاندار مەسخىرىلىك كۈلۈپ.

— سىغامدىغان، سىغامدىغان! ھېجىر يېنىگە بىر مىڭ ئۈچ
يۈز يىل بولدى. بۇنىڭدىن كېيىنكى بىر مىڭ ئۈچ يۈز يىلغىچىمۇ
سىغمايدۇ، ئالەمگە سىغمايدۇ، — دېدى ئابلا قازى ئېچىلىپ
ۋە قەتئى ھوكۇم چىقارغان ئاھاڭدا، — ھەسەننىڭ ئاتا-
بوۋىلىرىمۇ شۇنداق چاكىنا ئوتكەن خەق. ئىززەت - ئابروي
كوتىرەلمەيدۇ. بىر يەردىن بولمىسا، بىر يەردىن مېزى چۇۋۇ-
لۇپ تۇرىدۇ. ھەسەننىڭ ئوقۇشىمۇ تايىنلىق، بۇخارادىن يې-
نىپ كېلىپ، بازارچاقىنىڭ قىلىپلا باش قازىلىقنى قولغا
ئېلىۋالغىنى بولمىسا، بىزلەر سەھراغا كېتىپ، ھەسەن شەھەر-
دە قالامتى؟ ئۇ چاغدا چاقانلىق قىلىپ، دوتەيىنىڭ ئاغزىدىن
كىرىپ - بۇرنىدىن چىقىپ، بۇ مەرتىۋىگە ئىگە بولۇۋالدى.
ئاخىرى بۇ ئابروينى كوتىرەلمەي رەسۋا بولدى. نېمە دېگەن
شەرمەندىلىك، نېمە دېگەن رەسۋاچىلىق!

— لېكىن، ئىككى - ئۈچ يىلدىلا قالتىس بېيىپ كەتتى، —
دېدى قادىرخان مىيىغىدا كۈلۈپ.

— ئەلۋەتتە باي بولىدۇ. قەشقەر دىگەن چوڭ شەھەر. خۇدانىڭ قۇتلۇق كۈنى ئون - يىگىرمە دەۋا خېتىگە مۇھۇر باسىدۇ، كەم دىگەندە بەش - ئون سەر تەڭگە توپلىنىدۇ. بىر ئاي دىگەن ئوتتۇز كۈن، بىر يىل دىگەن ئۈچ يۈز ئاتمىش كۈن. كۈنىگە بولمىدى دىگەندە ئۈچ - توت سەر تەڭگە تاپسا، جەملەپ كورۈڭلار قانچە بولۇپ كەتتى؟ بۇنىڭدىن باشقا توي-توكۈن، نەزىر - چىراق، ئەۋقاپ كىردىمى. يىلىغا كەم دىگەندە ئىككى مىڭ سەر كۆمۈش دىسەك مۇبالىغە ئەمەس، قەشقەرگە باش قازى بولماق خۇدانىڭ غەزنىسىگە چوكۇۋالغان بىلەن باراۋەر...

قادىرخان بۇ ھىساۋاتنى ئاڭلاپ پىشانىسىغا بىرنى ئۇر-دى - دە، ھەيران بولۇپ:

— دۇكانىدا ئولتۇرۇپ كۈنىگە بەش مىسقال پايدا تاپ-ساق، تۈمەنغىمىزنى ئاسمانغا ئاتىدىكەنمىز، — دىدى.

— ھازىر بەدرىدىن مەخسۇم نەدە؟ — ئابلا قازىجىدى-دى تۈستە سورىدى.

— ئۇستەڭ بويىدىكى بىر ئۆيدە. ئۆي ئىگىسى ھازىر بۇ تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى، — دىدى قادىرخان قازىنىڭ كوزى-گە قاراپ، — لازىممىتى؟

— لازىم بولمامدىغان!

— مانا كەپقالدى، — قادىرخان دۇكانىدىن ئىنگىكىنتە چۇشۇپ غۇلامنى قىچقىرىپ شىۋىرلىدى. غۇلام ئابلا قازىنىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام قىلىپ قول قوشتۇرۇپ تۇردى.

— ئۇكام سېنى ھىلىقى مەخسۇمنى پۇلغا سېتىۋاپتۇدەپ ئاڭلىدىم، راستمۇ؟

— خوش ئاخۇنۇم. سېتىۋالىمىدۇق، بىلسەك باش قازىنىڭ ئوغلىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە خەلق ئالدىدا سەت ئىش بولغىنىغا قاراپ 2 سەر تەڭگە بىلەن قۇتقۇزۇپ قويدۇق، — دېدى غۇلام.

— ئۇكام سەن، مەخسۇمنى ماڭا ئەللىك سەر تەڭگىگە سېتىپ بېرەلەمسەن؟

— نېمە دېگەنلىرى ئاخۇنۇم؟ — دېدى غۇلام ھەيران بولۇپ.

— كەم باھا بېرىپ قويدۇممۇ؟

يوقسۇ.

— سەن نەلىك؟

كورلىلىق.

— كورلا دېگەن لوپنۇرغا يېقىن. ئۇ يەرنىڭ ئادەملىرى سەل ياۋا كېلىدۇ. مەن ساڭا چۈشەندۈرۈپ قويايكى، بەدرىدىن مەخسۇمنىڭ باھاسى گوھەر بىلەن تەڭ. ناۋادا بىرەر كىشى مەخسۇمنى سېتىۋالىمەن دېسە ئەللىك سەر ئەمەس، بەش يۈز سەرگىمۇ كەم بولىدۇ، دەپ تۇرۇشۇڭ كېرەك. بىلدىڭمۇ؟ بىلگەن بولساڭ ئۆيۈڭگە قايت. لېكىن ھېچكىمگە تىنما، — دېدى ئابلا قازى. غۇلام خوش دەپ كېتىپ قالدى. ئابلا قازى غۇلام ئۇزاپ كەتكەندىن كېيىن، قادىرخانغا قاراپ سورىدى:

— بىزنىڭ ھېلىقى توخۇ پوقى بارمۇ؟

زۇنۇنما؟ بار، بار.

— مەن بىلەن بىر كۆرۈشسۇن.

قادىرخان دۇكاندىن ئىككىنچە چۈشۈپ، نوۋۋىشى تەرەپكە كەتتى. ئانچە ھايال بولمايلا زۇنۇن ئاخۇننى چاقىرىپ كەلدى. بۇلار ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن ئاخۇنۇم سۆز باشلىدى:

— ئۆزلىرى كەم دىدارغۇ؟

— خوش ئاخۇنۇم، بىز بار، — دېدى زۇنۇن ئاخۇن ئىگىلىپ.

— مەن كەلگىلى خېلى ۋاق بولۇپ قالدى. سىلە كو‐رۈنمىدىلە؟

— ئۆزلىرىدىن بىخەۋەر قاپتىمەن.

— شەرىكىلىدە گوھەر سودىسى چىقىپ قاپتۇ. بۇنىڭدىنمۇ خەۋەرسىزمۇ؟

— راستىن بىخەۋەر.

— بەلكى... كىرپىدەك تۈگۈلۈپ يېتىپلا - دە! ئۇنداق ياتسىلا جان باقالمايلا. كالىمىنى سېلىكۋەتسىلە، گوھەر سودىسىنى ئۈستىلىق بىلەن چاپسان ئىشلىسىلە، تومۇرنى قىزىقىدا سوقسىلا. قۇم دەرۋازىدىكى بىر ئېغىز دۇكاننى دەسمايە سېلىپ، مەخسۇمنى يۈز سەر تەڭگىگە سېتىۋالدىم دەيدىغان موھۇرلۇك تىل خەت پەيدا قىلالامسىلا؟ قولىدىن كېلەرمۇ؟

— كېلە، كېلە، — زۇنۇن ئاخۇن ئابلاقازىنىڭ كۆزىگە قاراپ، ئالىقانداق ھېلە - نەيرەڭلەرنى چۈشەنگەندەك بولدى - دە، خۇشلىنىپ كېتىپ قالدى.

ئارىدىن ئۈچ كۈن ئۆتۈپ تۆۋەندىكى بىر نۇسخا خەت ئىنشا قىلىندى:

تارىخي بىرمىڭ ئۈچيۈز ئۈچىنچى يىلى رەبىيەل
ئەۋۋەلنىڭ يىگىرمە بەشىنچى كۈنى، مەنكى
غۇلامىدىن شول توغرىدا خەت ئىنشا قىلدىمكى،
قەشقەر كوناشەر ھېيتكار قازىخانىسىدا بەدرىدىن
مەخسۇم بىنى ھەسەن قازى ئوغلىغا تۇيۇقسىزھادىسە كې-
لىپ، بۇسەۋەپتىن پەيدا بولغان تەڭلىك - خىجالەتچىلىك-
لەرگە رەھىم قىلىش ۋەجىدىن ئىشتىراپ تولەپ قۇتقۇ-
زۇپ، جانابى ھەسەن قازىنى يۇرت خەلقى ئالدىدىكى
رەسۋاچىلىقتىن خالاس قىلغان ئىدىم. مېنىڭ بۇ ئاز-
غىنە كورسەتكەن ھىممەت - ساخاۋەتلىكىمگە كاتتا باھا
بەرگەن كىشىلەر ماڭا تەھسىن - ئاپىرىن ئوقۇغاندىن
تاشقىرى بەدرىدىن مەخسۇم ئۈچۈن ھەق تولەپمەندىن
سېتىپ ئالماقچى، مەخسۇمغا ئوز شەپقەتلىرىنى كورسەت-
مەكچى بولۇشتىلەر. شۇ سەۋەپتىن كەمىنىلىرى ئەھلى -
جامائەتنىڭ سالا - سۇلۇلىرىنى قوبۇل كوروپ، مەخ-
سۇمنى ساۋاپلىق ئۈچۈن يۈز سەر تەڭگىگە سېتىپ پۇ-
لىنى نەقدانە تاپشۇرۇۋالدىم. سوزۇمىنىڭ راستلىغى،
دەۋا - دىگەر قىلماسلىغىم ئۈچۈن قولۇمنى قويدۇم.

غۇلامىدىن.

سودا ئۈستىدە شاھىت بولغۇچىلار: باقاخۇن قو-
لۇمنى قويدۇم، سوپاخۇن قولۇمنى قويدۇم. مەزكۇر ئىنى-
شانىڭ راستلىغى ئۈچۈن ئابلا قازى موھرى

رەبىيەل ئەۋۋەلنىڭ × كۈنى

ئاردىدىن بىرەر ئاي ئـۆتۈپ، خەتنىڭ ئىككىنچى نۇسـخىسى ئىنشا قىلىندى:

تارىخىي بىرمىڭ ئۈچيۈز ئۈچىنچى يىلى رەبىيئەل ئاخىرنىڭ ئون سەككىزىنچى كۈنى شول توغرىدا خـەت ئىنشا قىلىندىكى: قەشقەر كونىشەر باش قـازىسى ھەسەن قازىنىڭ ئوغلى بەدرىدىن مـەخسۇم بىر توپ ئادەمنىڭ قولىدا ئولجا تەرىقىسىدە قولدىن - قولغا ئۆتۈپ، قۇل تەرىقىسىدە سودا بولۇپ، ئازاپ - ئوقۇبەت، قايغۇ - مۇزەللەت ئىچىدە قـالغانلىقى ئۈچۈن دىيانىتىمىزنىڭ كۈچى، مېھرىمىزنىڭ ھـارارىتى بىلەن بەدرىدىن مەخسۇمنى خارلىقتىن قۇتقازماق بولغىنىمىزدا، ئەھلى - جامائەت سالا - سۇلھ بىرلەن مەخسۇمنى مىڭسەر ئاق كۈمۈشكە توختام قىلىشتىلەر. مەنكى نورۇزبەگ ئىككى دۇنيالىق ساۋاپلىقنى نەزەردە تۇتۇپ، مىڭسەر كۈمۈشنى نەق تولەپ، بەدرىدىن مەخسۇمنى سېتىۋېلىپ خارلىقتىن قۇتقۇزدۇم. مەنكـى زۇنۇن ئاخۇن يـۇقۇرقى باھا بويىچە مىڭ سەر كـۈمۈشنى نەق تـاپشۇرۇۋېلىپ، بەدرىدىن مەخسۇمنى نورۇز بېگىمگە ئۆتەل قىلىپ بەردىم. سوزۇمنىڭ راستلىقى ئۈچۈن قولۇم قويدۇم. شاھىتلار: ئىمىن پاششاپ قولۇم قويدۇم، روزى ئـاخۇن ئاقساقال قولۇم قويدۇم.

بەشكىرەم ئابلا قازى موھرى باستىم.

رەبىيئەل ئاخىر × كۈنى

ھەسەن قازىجاھاندا نىمە بولۇۋاتىدۇ، ئۆزىنىڭ بېشىدا قانداق ئوت كۆيۈۋاتىدۇ، خەۋەرسىز ئۆيدە ياتاتتى. مىجەزىم يوق دەپ قازىخانىغا بارمىغاچقا، يۇرت ئەھلى، ئولىما ـ كىراملار، ئۇرۇق ـ تۇغقان، قەۋم ـ قېرىنداشلار ئارقىمۇ ـ ئارقا يوقلاپ، ھەرخىل سۆزلەر بىلەن كۆڭۈل ئېيتىپ، تەسەللى بېرەتتى. بەدرىددىن مەخسۇمنىڭ بەد ئەخلاقىدىن قاتتىق رەنجىگەن قازىنىڭ قۇلۇغىغا ھەر قانچە شىرىن سۆزلەر تەسىر كۆرسىتەلمەيتتى. لېكىن ئۇ ئۆي ئىچىدىكى غەۋغا تەسىر قىلماقتا ئىدى.

— جېنىم بالام! مەخسۇم بالام، ناۋات شورىتىپ باققان بالام، تاۋاغا يۆگەپ چوڭ قىلغان بالام، ئاسمانغا ئۇچۇپ كەتتىلىمۇ بالام، يەرگە كىرىپ كەتتىلىمۇ بالام، سۇغا تاش چۆككەندەك، ئاسماندا يۇلتۇز كۆچكەندەك يوقاپ كەتتىلە بالام!... ئەلا خېنىم كۆز يېشى قىلىپ، ھەسەن قازىغا تەنە قىلاتتى، — ھەپتىلەر ئۆتۈپ، ئاي توشۇپ قېلىۋاتىدۇ، بالىنى ئىزلەپ قوياي دېمەي، باشلىرىنى چۆككەپ يېتىۋالدىلا!...

— شۇ بەدبەختنىڭ سۆزىنى قىلمىسىلا، خاپامنى ئورلىتىپ!... — قازى قوشناچىمنىڭ كۆڭلىنى ياندۇراتتى.

— بالا ئەمەسمۇ، توققۇز ئاي توققۇز كۈن قوساق كۆتىرىپ تۇغقان بالامنىڭ سۆزىنى قىلماي كىمنىڭ سۆزىنى قىلاتتىم؟!...

— ئۇنداق نائەھلىنى...

— نائەھلى؟ نائەھلى دېگەن قانداق گەپ؟ ئاغزىلىرىنى

چايقىۋېتىپ گەپ قىلسىلا، قانداق ئادەمنى نائەھلى دەيدۇ؟ ماڭا بىر قارىسىلا! ساقاللىرىنى سورەپ، سەت بولا دىمەستىن بەك-راخۇنىنىڭ قىزىنى بىر كېچە قوينىلىرىغا سېلىپ يېتىپ، ئەتى-سى ساندۇققا قاچىلاپ چىقىرىۋەتكەنلىرى يادىلىرىدا باردۇ؟ سىلىنىڭ شۇ ئىشلىرى نائەھلىلىك بولمامدىكەن؟ مېنىڭ بالام ھېچقانچە ئىش قىلغىنى يوق، بېشىغا پەرەنجە پۈركىگەندىن باشقا نېمە ئىش قىپتۇ ...، ئۇ تېخى ياش بالا ......

— ۋاي - ۋۇي كونا مازىلىنى چۇۋۇپ! .... - قازى بوينىنى تولغاپ تەتۈر قارىۋالدى.

— ۋاقتى كەلگەندە كونىسى، يېڭىسى بولۇپ ھەممىسى چۇۋۇلىدۇ، چۇۋۇلمىساق كىمنىڭ نائەھلى، كىمنىڭ نائەھلى ئەمەسلىكى ئاجرالمايدۇ.

ئىشىكنىڭ ھالقىسى تاراقلاپ، ئەلا خېنىمنىڭ سۆزىنى كېسىپ قويدى. ياش بالا بېرىپ ئىشىكنى ئاچقاندا ھويلىغا ئابلا قازى كىرىپ كەلدى. سالام بېرىپ، پاتە ئوقۇغاندىن كېيىن ھال - ئەھۋال سوراشۇپ مۇڭداشقىلى باشلىدى:

— خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن بىزنىڭ شەھىرىمىز نېمە بولۇپ كېتىۋاتىدىغاندۇ!؟ — ئابلا قازى تەئەججۇپلەنگەن ئاھاڭدا سۆزلەشكە باشلىدى، — خەلق دىگەندە ئىنساپ كۆ-تىرىلىپ، ئاجايىپ - غارايىپ ئىشلار چىققىلى تۇردى!

— ئىنساپنىڭ كۆتىرىلگىنى ياخشى، — دىدى ھەسەن قازى كەسكىن ئاھاڭدا.

— يائاللا، يائاللا!! — دىدى ئابلا قازى ياقىسىنى تۇتۇپ كۆزلىرىنى ئالاق - جالاق قىلىپ.

— ئىنساپ - توۋپىق ئەگەر ھەممە خەقتە تەكشى كوكلەيدىغان بولسا، بىز قازىلار قانداق كوكلەيمىز؟ خەلقتە ئىنساپ - توۋپىق قانچە كوپ كوتىرىلسە دەۋا - دەستەك بولۇپ تۇرىدۇ. ئوتتۇرىدا خەت ۋەسىقىلەر يېزىلىپ، ئالدىمىزغا كېلىپ تۇرىدۇ. ئاندىن بىز كوكلىيەلەيمىز. ئەگەر ئۇنداق بولمايدىغان بولسا، بىزنىڭ مەھۇرلىرىمىز دات باسىدۇ. ساتساق مىسقال تومۇرنى ھېچ كىشى ئىككى پۇلغا ئالمايدۇ ....

— ياﺋاللا. ياكېرىم! — ئابلا قازى ياقىسىنى تۇتۇپ، كوزلىرىنى پار - پۇر قىلىپ ھەسەن قازىنىڭ سوزلىرىگە ھەيران بولدى ۋە پەيتنى غەنىمەت بىلىپ سوزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئوزلىرى بىلەن كىچىگىمىزدىن بىللە چوڭ بولدۇق، بىر مەدرىسىدە، بىر ھوجرىدا يېتىپ ئوقىدۇق، بىر قازاندا ئاش يەپ، بىر چوگۇندا چاي ئىچتۇق. بۇخارا شەرىپتىمۇ رىيازەتتە بىللە بولدۇق، ئەزەلدىن دىلىمىز يېقىن. بىر بىرىمىزگە ئاغرىنىمىز، بۇ يېقىندىن مىجەزلىرى كەم، قازىخانىغا بارماي ئويدە بولۇپ قاللا. بەزەن ئىشلاردىن ۋاقىپ بولسىلىمۇ، بەزەن ئىشلاردىن خەۋەرسىز قاللا. ھازىر يۇرتتا ئىنساپ كوتىرىلىپ، بىر بىرىدىن سەت، بىر بىرىدىن دەھشەتلىك ئىشلار بولۇۋاتىدۇ. ئوزلىرىنىڭ ئوغۇللىرى بەدرىدىن مەخسۇمنى بىرنا ئىنساپ قازىخانىدىن سېتىۋالدىم دەپ بازارغا ساپتىكەن، شۇنىڭ بىلەن شەھرىمىزدە مەخسۇمنىڭ خېرىدارى چىقىپ، سالا - سۇلۇ بىلەن مىڭ سەر تەڭگە باھالىنىپ، باشقا بىر توخۇپوقىنىڭ قولىغا چۇشۇپتۇ! ...

— نىمە، نىمە دەۋاتىلا؟

— مىڭ سەر ....

— مەن قاچان بالا ساتىمىم؟ — ھەسەن قازى ئاچچىغى بىلەن ۋاقىراپ، ئابلا قازىنىڭ سوزىنى كېسىپ قويدى.

— قازىخانىدىن ئىككى سەر تەڭگە ئىشتىراپ تۇلەپ، مەخسۇمنى ئاجرىتىۋالغان نائىنساپ ....

— ھە. ھە. ئۇغۇ شۇنداق بولغان، ئۇ نائىنساپ نىمە قىپتۇ؟

— مەزكۇر نائىنساپ باشقا بىر نائىنساپقا يۇز سەر كۇمۇشكە ساتىدۇ، ئۇ نائىنساپتىن يېڭىسارلىق نوروز بەگ دېگەن مىڭ سەر تەڭگە باھا قىلىپ سېتىۋاپتۇ! سودا ئۇستىدە ئۇزەم بولمىسامۇ، ئوتتۇرىدىكى خەت-ۋەسىقىلەردىن ئازراق خەۋىرىم بار. شۇنىڭ ئۇچۇن، ئوزلىرىنى ۋاقىپلاندۇرۇشنى گەدىنىمىدىكى قەرزىم دەپ ئالاھىدە كەلدىم. مەخسۇم ھازىر يىراق بىر تاغ ئىچىدىكى تۈگمەندە پوستەكچىلىك قىلىۋېتىپتىمىش ئەگەر غەلەت بولمىسا .....

— نىمە دەپ جويلىۋاتىلا، — ھەيران بولغان ھەسەن قازىنىڭ كوزلىرى چەكچەيدى. ئىچكىرى ھويلىدىن ئەلا خېنىم ھۇ تارتىپ يىغلىغان پېتى كىرىپ كەلدى:

— ھەممە گەپنى ئاڭلىدىم، جىمى ئويۇننى بىلدىم. ۋاي جېنىم بالام، مەخسۇم بالام، كوزۇمنىڭ گوھىرى بالام، ئەتىۋا بالام، ئىسىل توۋا بالام، يۇرىگىمگە داۋا بالام. بىز تىرىك تۇرۇپ غېرىپ بولغان بالام، پوستەكچى بولۇپ قالدىمۇ بالام، توزغاق باسقان بالام، تاغا يۇدۇپ موكچەيگەن بالام،

ئاتا شەپقىتى كورمىگەن بالام، ئانا مېھرى تاپمىغان بالام، ھەجەپ ئاجىز كېلىپ قالدىڭغۇ بالام ...... — ئەلا خېنىمنىڭ يىغىسى پۈتۈن ھويلىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى. ھەسەن قازى قوشۇمىسىنى تۈرۈپ ئېغىر غەمگە چۈشۈپ، بېشىنى سىلىپ جىم ئولتۇراتتى.

— سەۋرى قىلىسىلا قۇشنانچىم، سەۋرى قىلىسىلا! — ئابلا قازى كوڭۈل ئېيتىپ، بېشىنى لىڭشىتاتتى.

— ھىلىمۇ سەۋرى قىلىۋاتىمەن، ئەمدى بۇ ئىشقا مەن يىغلىماي كىم يىغلىسۇن، دادىسىنىڭ ئەھۋالى شۇ، خۇدانىڭ زاردىنى قىلىپ، نەچچە كۈندىن ئازراق بولسىمۇ ئىمزلەپ كورەيلى دىسەم «ئۇنداق نائەھلىنىڭ گېپىنى قىلما!» دەپ توساپ كەلدى. بالىمىز تېخى ياش ئەمەسمۇ؟ ئازغىنە ئىشقا نائەھلى بولۇپ كېتەمدۇ؟

— ئۇغۇ شۇنداق، ھەر ھالدا سەۋرى قىلسىلا، ئىش ئوڭشىلىپ قالار! — ئابلا قازى سوزىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئورنىدىن تۇردى ۋە — سەۋرى قىلسىلا قۇشنانچىم، ئۇنىڭ يولىنى قىلىپ كورەرمىز، — دىدى - دە، خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى ......

كېيىنكى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئەلا خېنىم ئاتىسىدىن قالغان يېڭىسارىدىكى ئون چارەكلىك باغ - ھويلىسىنى مىڭ سەر تەڭگە باھالاپ نوروز بەككە ئوتكۈزۈپ بېرىپ، بەدۋىدىن مەخسۇمنى پوستەكچىلىكتىن قۇتقۇزۇپ كەلگەنمىش......

(5)

موللازەيدىن بەدرىددىن مەخسۇمنىڭ ئىشىنى بۇ قەدەر يوغىناپ كېتىدۇ، دەپ ئەسلا ئويلاپ كورمىگەن ئىدى. نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان قەشقەرنىڭ گۈزەللىكى، ئىسىللىكى، نازاكەتلىكى، ھۈنەرۋەن - كاسىپلارنىڭ ماھارىتى، ئەمگەكچى خەلقىنىڭ تىرىشچانلىغى، سەۋرچانلىغى قاتارلىق يۈزەكى كورۈنۈشلەرنى تاماشا ئورنىدا كوروپ ھاياجانلانغان، ئەمما، ئىچكى جەھەتتە بۇ قەدەر دەھشەتلىك سۈيىقەست، ھىلە - نەيرەڭلەرنىڭ يوشۇرۇنغانلىغىنى سەزمىگەن ئىدى. پەقەت مەخسۇم ۋەقەسى ئارقىلىقلا، ئىززەت - ھورمەت تونلىرىغا ئورالغان قازىلارنىڭ ھەدىسلەر بىلەن قوراللانغان شىرىن تىللىرى ئاستىدا قانچىلىك زەھەرخەندىلىكلەرنىڭ بارلىغىنى بىر قەدەر چۈشەندى. بەلكى بۈنىڭدىن باشقا يەنە قانداق پەسكەشلىكلەر بار، بايلار، تىجارەتچىلەر ئوتتۇرىسىدا پايدا - مەنپەئەت تالىشىپ، يەنە قانداق ھىلە - مىكىر، ئالدامچىلىق، خىيانەتكارلىقلار مەۋجۇت؟ بۇ ئۈزلۈكىدىن كورۈنۈپ تۇراتتى.

قەشقەردە بايلىق زىيادە، مەركەزلەشكەن، بايلىرى ھەددىدىن زىيادە باي، كەمبەغەللىرى بەكمۇ كەمبەغەل ئىدى. مىڭلىغان سۇچىلار (ئەپكەشچىلەر)، مىڭلىغان ھامماللار، يۈزلىگەن تىلەمچىلەر شەھەردە ئاچلىق - يالاڭاچلىق ئازاۋىنى چېكەتتى. باي ۋە موللىلار بولسا بەزمە باراۋەت، مېھماندارچىلىقلار بىلەن كۈن كەچۈرەتتى - دە، گوش، ياغ كىمىرىپ

يۈرەتتى. قەشقەردە بۇ ئىككى خىل تەقدىر تولىمۇ ئاشكارا كۆرۈنەتتى.

مولالازەيدىن قەشقەرنى ئومۇمەن مۇرەككەپ شەھەر، چىگىش، سىرلىق، تىلسىم شەھەر دەپ چۈشەندى. شەھەر غەپلەتتە، كەمبەغەللەر ھەر كۈنى سەھەر تۇرۇپلا كوچىغا چىقاتتى، ئاش - نان غېمىگە، تۇرمۇشقا ئالدىرايتتى. بايلار، تىجارەتچىلەر بولسا، كېچىچە باش قاتۇرۇپ شەھەرنىڭ ھەممە يېرىگە تاپان - تۇزاق قۇراتتى. بۇ تۇزاقلارغا بولسا، ئاش - نان غېمىگە ئالدىراشقان كەمبەغەللەر دەسسەپ سالاتتى - دە، نالە - پەريات، جېدەل - غەۋغا قوزغىلاتتى. بۇ سەۋەپتىن كۈنىگە قانچە ئون دەۋالار بولاتتى، قانچە ئون پارچە خەت ۋەسىقىلەر يېزىلىپ، قازىلارنىڭ ئالدىغا باراتتى، قازىلار بولسا، قارا سىيا سۈركەلگەن موھۇرلىرىنى ئىشقا سېلىپ رىسقى - نەسىۋىسىنى تاپاتتى، خالاس. شۇ سەۋەپتىن پۈتۈن شەھەر گويا ھىلە - نەيرەڭ، قاپقان، تۇزاقلار بىلەن قاپلانغاندەك، تۇزاققا چۈشۈپ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلارنىڭ دات - پەريات، نالە - زارلىرىغا تولغاندەك تۇيۇلاتتى. لېكىن، شەھەر تولىمۇ چوڭ دېڭىز ئىدى. شۇڭا ھەر قانداق زور ئېچىنىشلىق ھادىسىلەر تامچىغا ئوخشاش سىڭىپ، كىشىلەرنىڭ يادىدىن ئوڭايلا كوتىرىلىپ كېتەتتى، شەھەر يەنىلا غەپلەت، نادانلىقتا، ھەركىم ئۆز غېمى، ھەركىم ئۆز مەئىشىتى، ھەركىم ئۆز تاماشاسى بىلەن كېتىۋېرەتتى.

بۈگۈن ھەزرەتنىڭ سەيلىسى، پۈتۈن ئاھالە بۇ سەيلىگە سەلدەك ئاقماقتا. يېزا - سەھرالاردىن ئات - ئىشەكلىك ۋە پىيادە كېلىۋاتقان سەيلىچىلەر، شەھەردىن ئات - ئۇلاقلىق، مەپىلىك ۋە پىيادە چىقىۋاتقان سەيلىچىلەر گويا تەرەپ - تەرەپتىن ئېقىپ كېلىۋاتقان تاشقىن سۇدەك سەيلە دېڭىزىغا قۇيۇلماقتا ئىدى. قېرى ياش، ئەر - ئايال، ھەتتا ئۇششاق باللاردىن تارتىپ گويا پۈتۈن شەھەر قومۇرۇلۇپ كېلىۋاتـقاندەك يوللارغا پاتمايتتى. غۇلاچ ئېتىپ ئالدىراش يول بې-سىۋاتقان بەزەن پىيادىلەرنىڭ چەندازىلىرى① پۇلاڭلاپ، يە-راقتىن قارىغاندا بىر ئادەمدە ئۈچ قول باردەك غەلىتە كۆ-رۈنەتتى.

ھەزرەتنىڭ ئۆزى بارغانسېرى ئادەم دېڭىزىغا ئايلانـماقتا. يوغان، ئاينىغان تېرەكلەرنىڭ سايىسىدا، يولنىڭ ئىكـكى ياقىسىدا ھەرخىل سودا دۇكانلىرى قۇرۇلغان، ناۋايخانا، سامساخانا، گوش گىردە دۇكانلىرى، دوغاپچىلار، يەل-يېمىش ساتقۇچىلار، دورا پۈرۈچلار، مىلىچ مالچىلارنىڭ دۇكانلىرى قاتـقات ئورۇنلاشقان ئىدى. شەۋەت كولىنىڭ ياقىلىرىدا بوش ئو-رۇن قالمىغان؛ تەرەپ - تەرەپتە مەددالار، راۋاپچىلار، قو-شاقچىلار سورۇن تۈزۈپ، ئۆز سەنئەتلىرىنى بازارغا سالغان؛ ھەزرەتنىڭ ئەتراپىدىكى باغلاردىن نەغمە - ناۋا، داپ ئا-ۋازلىرى ياڭرىغان ئىدى.

داش قازانلار قايناۋاتاتتى، ھەر قايسى يېزا-قىشلاق-

---

① چەندازا پۇل سالىدىغان خالتا.

لاردىن نەزىر ئاتاپ كەلگەن قوي، كالا گۆشلىرى، بۇغداي،
قوناق، سەۋزە، گۈرۈچ، چامغۇر، پىيازلارنى ئۆز مىقدارى بى-
لەن قازانلارغا سېلىپ، شويلا قايناتماقتا. ھەزرەتنىڭكى ھەر
قايسى شەيخ ئاخۇنۇملار، مۇتەۋەللى ئاخۇنۇملار داش قازان-
لارنىڭ قاينىشىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ يۈرۈشەتتى. ئاشپەز -
ئۇستىلار بولسا قازانغا باپ ساپلانغان يوغان كەپكۈرلەر بى-
لەن شويلىنىڭ ئوبدان بولۇشى ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈپ خىز-
مەت قىلماقتا. يانتاقچىلارمۇ ئوچاقلارغا ھەدەپ ئوت قالىماقتا،
قوللىرىغا چوچەك، ھېجىر تۇتقان قېرى - ياش، ئەر - خوتۇن
ۋە ئۇششاق باللار قازانغا تەلمۈرۈپ قاراشماقتا ئىدى. داش-
قازانغا ھاجىتى چۈشمەيدىغانلار بولسا، ھەرقايسىسى ئۆز خاھى-
شى بويىچە پۇل خەجلەپ سەيلە قىلاتتى. ئەتراپتىن قەۋرە تا-
ۋاپ قىلغۇچىلارنىڭ يىغا ئاۋازلىرى، دۇئا - تەلەپ سادا-
لىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئايرىم بايلار ھەزرەت سەيلىسىدە
كەمبەغەللەرگە، تىلەمچىلەرگە سەدىقە تارقىتىپ ئاتاق چىقى-
راتتى. ئۇ دەۋردە مىس پۇل خەجلىنەتتى. بىر سەر پۇلغا توت
يۈز داچەن ئالماشتۇرۇلىدىغان بولغاچقا، ئازغىنە پۇل بىلەن
كاتتا داۋراڭ چىقىرىۋەتكىلى بولاتتى. بۈگۈن پالانچى باي
ئىككى مىڭ داچەن سەدىقە تارقاتتى دەپ داۋراڭ سېلىنغان
بولسا، ئەمەلىيەتتە ئۇ بەش سەر قەغەز پۇل ئىدى. سەدىقە
بەرگەن باي، ئېپى كەلگەندە بەش سەر ئەمەس بەلكى بەش يۈز
سەر، مىڭ سەر پۇللارنى كۆزنى يۇمۇپ ئاچقىچە قاقتى - سوق-
تى قىلالايتتى، بۇنى ھېچكىم سەزمەيتتى. ئەمما سەيلىگە كەل-

گەن ئاھالە پەقەتلا پالانچى باي ئىككى مىڭ داچەن سەدىقە
تارقاتتى دېگەننىلا ئاڭلاپ، ئۇلارنىڭ مىڭ - ئىككى مىڭ سەر
پايدا تاپقىنىنى ئاڭلىماي قالاتتى.

موللازەيدىن سەيلىگە كەلمەكتە. بەختىگە يارىشا يول
ئۈستىدە ياخشى بىر ئاغىنە تېپىۋالدى - دە، ئۇنىڭ بىلەن
يولبويى مۇڭدىشىپ كەلدى. تەۋەككۈل ئىسىملىك بۇ ئادەم
ئوچۇق، مۇڭداشقاق ئادەم ئىدى:

— بۇرادەر ئەزىز، ئۆزەڭ باشقا يۇرتلۇق كۆرۈنىسەن،
نەدىن كەلدىڭ؟

— تۇرپاندىن.....

— ئاشۇ كونا تۇرپاندىنمۇ؟ ئۇنداق بولسا، ئاپپاق
غوجامنى كۆرمەپتىكەنسەندە؟ ھېلى كۆرىسەن، ئاز قالدۇق،
ھەزرىتى ئاپپاق دېگەن قالتىس مازا جۇمۇ!.... — تەۋەككۈل
ئاخۇن ئىپتىخارلىق بىلەن سۆزلەيتتى، — قەشقەردىكەندە مازا
تولا، «ھەسسۇلتىنىم»، «ئۇدا خېنىم»، «سۇلتان سۇتۇق بۇغ-
راخان»، جىمىسى ھىدايىتۇللا ئاپپاق غوجامغا يەتمەيدۇ. ئاپ-
پاق غوجامنىڭ گۈمبەزلىرى قالتىس. قۇببىلىرى ئالتۇندىن،
يوپۇقلىرى تۇۋار - مەخمەلدىن. ھېلى كۆرسەتتەي، 4 تاغار گۈرۈچ
سالىدىغان داشقازانلىرىنى كۆرسەڭ، ھەيران قالىسەن — دەي-
مەن! سەھرا - سەھرادىن قوي، كالا، توگە ھەممىسى كېلىدۇ.
بۇغداي، قوناق، سەۋزە، چامغۇر ھەممىسى داشقازاندا قاي-
نايدۇ. خالىغان ئادەم ئۆزى ئۇسۇپ ئىچىدۇ. ئۈچ يىلنىڭ
ئالدىدا بىر چوڭ نەزىر بولدى. قىرىق تاغار گۈرۈچ سېلىنىپ،
پۈتۈن قەشقەر چىللاندى، بىر نەچچە توگە، بىر نەچچە كالا،

يىگىرمە - ئوتتۇز قوي سويۇلدى. ئاشپەز ئۇستاملار ئاش دىگەننى كېچىچە پىشۇرۇپ، يوغان بىر ئويگە نەچچە قەۋەت بورا سېلىپ، پولو دىگەننى دوۋىلەپ خامان قىلىۋەتتى. ئەتىسى بامداتتىن يانغان خەلق تەرەپ - تەرەپتىن كەلگىلى تۇردى. ئاش دىگەننى تاۋاق - تاۋاققا ئۇسۇپ، زەمبىلگە سېلىپ توشۇپ جامائەتكە قويغىلى تۇردى. كەينى - كەينىدىن ئۇزۇلمەستىن كەلگەن جامائەت تورت يۈز چارەك گۈرۈچنىڭ ئېشىنى چۈش پېشىنگە قالماي يەپ بولدى... يا ئاللا، يۇرت دىگەن مانا شۇنداق تولا گەپكەن!

موللازەيدىن ھەزرەتكە يېتىپ كەلگىچە تەۋەككۇلاخۇن ھەممە ئەھۋالنى تونۇشتۇرۇپ بولدى. ھەزرەتكە بارغاندىن كېيىن، ھەممە يەرنى كورسىتىپ تاماشا قىلدۇردى. موللا زەيدىننى پەقەت زېرىكتۇرمىدى.

— سويۇلغان ماللارنىڭ، — دىدى ئۇ —، غۇرۇرلۇق بىلەن — تېرىسىنى موتىۋەللاخۇنۇم، توشنى شەيخاخۇنۇم، كاللا پاچاقنى يانتاقچى (ئوت قالىغۇچى دىمەكچى) ئالىدۇ. نەزىر - نىياز تولا، غوجامنىڭ خاسىيىتى مانا شۇنداق ئۇلۇغ. غوجام بەك ئىتتىك، نىمە تىلىسەڭ شۇنى بېرىدۇ. لېكىن غوجام خالىمىغان ئولۇكنى كومۇپ قويسا ئەتىسىلا گوردىن سورەپ چىقىرىپ، يولغا تاشلىۋېتىدۇ، مۇنداق ئىشنى ئوز كوزۇم بىلەن تولا كورگەن....

— خالىمىغان ئولۇكنى سورەپ تاشلىغانغا قارىغاندا، غوجامنىڭ ئوزى تىرىك ئوخشىمامدۇ؟ — موللازەيدىن كۇلۇمسىرەپ سورىدى.

— ئۇ تەرەپلەرنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ، بىزنىڭ ئەقلىمىز ئۇنچىلىك نازۇك جايلارغا يەتمەيدۇ. لېكىن ئاپپاق غوجامدىكى شەيخاخۇنۇم، مۇتەۋەللاخۇنۇملار ھەممىنى جايلايدۇ-دە!

— مازار ئۇخلايدۇ، شېيىخلار كۆكلەيدۇ. مەن ساڭا بىر ئىشنى سۆزلەپ بېرەي، — دېدى موللازەيدىن ئۇچۇق پېئىللىق بىلەن، — بىر ۋاقىتتا بىر ئادەم ئۈرۈمچى تەرەپكە بېرىپتۇ، ئوزۇق ئوقەت يوق، ئىشىكىنى ھەيدەپ سانجى، قۇتۇبى دېگەن جايلارغا ئۆتۈپتۇ. بىر كۈنى بىر ئەسكى تاملىقنىڭ يېنىغا كەلگەندە كۈن كەچ كىرىپ قېلىپ، شۇ يەردە يېتىپ قاپتۇ، بۇ ئادەمنىڭ قوسىقىغا جىن كىرىپ، ئاخشىمى ئىشەكنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇيىنىڭ ئىچىگە كۆمۈپ، بىر قەۋرە پەيدا قىلىپ، بىر نەچچە ئاق ئەلەم سانچىپ، ئۆزى قىمىر قىلماي يېتىپتۇ. ئۇيان-بۇيان ئۆتكەن كىشىلەر بۇ يەردە بىر كېچىدە قەۋرە پەيدا بولغانلىقىغا ھەيران بولۇشۇپتۇ. ھېلىقى ئادەم شۇ يەرلىكلەردىن بىرسىگە، بۇ جايدا قەدىمقى زاماندىن قالغان مازار بار ئىدى. بۇ يۇرتنىڭ ئادەملىرى ھالىدىن خەۋەر ئالماي خارلاپ قويۇپتۇ. مەن بۇ ئەھۋالنى ئەسھابۇلكەھتە يەتتە غوجامنى زىيارەت قىلىۋېتىپ خەۋەر تاپتىم-دە، ھالىدىن خەۋەر ئالغىلى كەلدىم، دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن خەلق ئاستا-ئاستا ئىشەنچ باغلاپ، دەرۋىشتەك بىر ئادەم شېيىخ بولۇپ كەپتۇ، دېيىشىپ نەزىر ئاتاپ نەرسە-كېرەك ئېلىپ كېلىدىغان بوپتۇ. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئىشەنچ قىلىنىلاپ، بۇ مازارغا كېلىدىغانلار كۆپىيىپ، سەدىقە بېرىشكە باشلاپتۇ. شۇنداق قىلىپ،

ھېلىقى ئادەم ئۈچ - تۆت يىل ئىچىدە نۇرغۇن پۇل تېپىپ، بىر كېچىدىلا غايىپ بولۇپ يۇرتىغا قايتىپتۇ. يۇرتىدىكى تونۇش - بىلىش ئاغىنىلىرى يوقلاپ كېلىپ، ئۇنىڭ ئاز ۋاقىت ئىچىدە شۇنچە باي بولۇپ كەتكىنىگە ھەيران بولۇشۇپتۇ. يېقىن بىر ئاغىنىسى قانداق قىلىپ پۇل تاپقانلىقىنى سوراپ، چىڭقاپ تۇرۇۋالغاندا، بۇ ئادەم ئاغىنىسىگە يۈز كېلەلمەي، سىرنى سوزلەپ ئاخىرىسىدا: سەن پۇل تاپىمەن دىسەڭ، بىرىپ مەن تىكلىگەن مازارنى پاشقىلىپ ئېچىۋەت. بۇنىڭ بىلەن ئىشەنچ تاپىسەن، دەپتۇ. ئۇكىشى بۇ گەپنى ئاڭلاپ، پىيادە ئۈرۈمچىگە كېلىپ، سانجى تەرەپكە ئوتۇپ، ھېلىقى مازارنى تاپقاندىن كېيىن، مازار بىلەن خەلقنى تىللاشقا باشلاپتۇ: «سىلەر بەكمۇ نادان ئىكەنسىلەر، مۇشۇ ئەسكى تاملىققا ئېتىقات قىلغان بولساڭلار، تولىمۇ ئەخمەقلىق بوپتۇ» دەپ مەھەللىدىن بىر نەچچە ئادەمنى قىچقىرىپ، كەتمەن - گۈرجەك ئالدۇرۇپ كېلىپ، قەۋرىنى ئېچىپ، كومۇلگەن ئىشەك ئۇستىخىنىنى خەلققە كورسىتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن يۇرت خەلقى بۇ ئادەمنى غايىپنى بىلىدىغان ئەۋلىيا ئىكەن دەپ ئېتىقات قىلىشقا باشلاپتۇ. ئويلىرىگە تەكلىپ قىلىپ، نەزىر ئۇتكۇزۇپ، پۇل - مال دۇئا قىلدۇرۇپتۇ. بۇ ئادەممۇ ئاز ۋاقىت ئىچىدە بىر مۇنچە پۇل - مال تېپىپ يۇرتىغا قايتىپ كەتكەن ئىكەن. بەزەن مازارغوجاملارنىڭ ئەھۋالى ئەنە شۇنداق. «مازار ئۇخلايدۇ، شېيخ كوكلەيدۇ»!

— راستىمۇ شۇنداق بولغاندىمۇ؟ — تەۋەككۇلاخۇن ئىشەنمىگەندەك سوراپ قويدى. موللازەيدىن جاۋاپ بېرىپ:

— ئىشەنمەيدىغان نىمىسى بار؟ سانجى، قوتتوبى ئەترا-
پىدا «ئىشەك مازىردىم»دەيدىغان جاي مازىرغىچە بار، — دى-
دى. تەۋەككۇلاخون:
— ئۇ تەرەپتە ئۇندادىق بولغان بىلەن، بىزنىڭ قەش-
قەردە ئۇندادىق ئىش يوق! — دەپ موللازەيدىنگە قاراپ
قويدى.
— ئاپپاق غوجام ھەرقانچە ئۇلۇق بولسىمۇ، ئورنىدىن
تۇرۇپ، ئۆلگەن ئولۇكنى سورەپ تاشلىۋېتەلمەيدۇ، بۇ يەردە
تىرىك ئادەم بار دەڭلار؟
— ئۇ يېرىغۇ شۇندادىق، — تەۋەككۇلاخون راستىنلا
ئويلىنىپ قالدى.
بۇ ئىككىسى شەۋەت كول ياقىسىدا بىر سايىغا ئولتۇ-
رۇپ ئارام ئالماقچى بولدى. تەۋەككۇلاخون موللا زەيدىن
بەرگەن پۇلغا سامسا، گوش گىردە قاتارلىق يىمەكلىكلەرنى
ئېلىپ كېلىپ، ئوز ئارا مېھمان بولۇشتى. سامسا يەپ ئولتۇر-
غاندا تەۋەككۇلاخون باشقا سوز قىلماي، قەشقەر قوغۇن-
لىرىنى: ئاق كوكچى، قىزىل كوكچى، تۇنا، ناشپەكەر، بىشەك-
شۇن، چاپچۇرۇك، سەۋزە نازۇك، شېكەر پىلەك، پوستىپىياز،
قارىقاش ۋە باشقىلارنى ساناپ تونۇشتۇردى. ئاخىرىدا خامان
ۋاقتىدا پىشىدىغان "خامانچى" ئىسىملىك قوغۇننىڭ بارلى-
قىنى قوشۇپ قويدى.

(6)

موللازەيدىن ھەزرەت سەيلىسىدە بولغان كۈنى تۇرپان-
دىن مۇتىللا قارى قەشقەرگە يېتىپ كېلىپ ئۇنى ئىزلىگەن ئىدى.

پۇتۇن شەھەرنى ئايلىنىپ چىققان بولسىمۇ تاپالمىدى. بىر ئىككى ئادەمدىن تۇرپانلىق موللازەيدىن دېگەن ئادەمنى كۆردۈڭلەرمۇ؟ دەپ سوراپ كۆردى. لېكىن ھېچكىم بىلمەيتتى. ئاخىرى بىر قەشقەرلىق ئادەم "بۈگۈن ھەزرەتنىڭ سەيلىسى، بەلكى شۇيەقلارغا چىقىپ كەتكەندۇر" — دېدى. مۇتەللا قارى بۇ چوڭ شەھەرنىڭ كوچىلىرىنى ئايلىنىپمۇ بولالماي ۋە ھەزرەتنىڭ سەيلىسىنى كۆرگەننىمۇ چۈشىنەلمەي، ئۆزى چۈشكەن سارايى ئالدىدا بازارغا قاراپ تاماشا قىلىپ ئولتۇردى. كونا تۇرپاننىڭ سەراسىدىن كەلگەن بۇ ئادەمگە قەشقەر ھەممىلا جەھەتتە باشقىچە كۆرۈنەتتى. گەپ - سۆزلىرىمۇ يوچۇن سېزىلەتتى. ئەمما ئۇنىڭ سۆزى قەشقەر خەلقىنىڭ كۆلكىسىنى قوزغايدىغانلىقىنى سېزىۋالغان مۇتەللا قارى ئارتۇق سۆزلىمىدى.

ھەزرەتنىڭ سەيلىسى ئاخىرلىشىپ توپ - توپ خەلق قايتىپ كېلىشكە باشلىدى. ئەمما بۇنىڭ ئىچىدە موللازەيدىن كۆرۈنمەيتتى. شۇڭا ئۇ خەلق كېلىۋاتقان كوچىغا قاراپ مېڭىپ، توشۇك دەرۋازىسى بىلەن تۈمەن دەرياسى بويىدىكى كۆۋرۈككە يەتكەندىلا موللازەيدىن بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. مۇتەللا قارى خوشاللىقىدا "مەم...مەم..." دەۋەتتى. بۇ ئىككى دوست كۆۋرۈك بېشىدا قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن، ھاياجانلىق ئىچىدە كۆزىگە غىل - غىل ياش ئېلىپ، گەپ - سۆز قىلىشالماستىن توشۇك دەرۋازىسىدىكى موللازەيدىن چۈشكەن سارايغا كەلدى. بۇلار ئەھۋال سوراشۇپ، بىرمۇنچە مۇڭداشقاندىن كېيىن، مۇتەللا قارى چۈشكەن قۇم دەرۋازىسى

سەمەرقەندىكى سارايغا كەلدى، ئاتىنى سارايۋەنگە تاپشۇرۇپ قويۇپ، غۇلامىنىڭ ئۆيىگە باردى.

مۇتىللا قارى ئالغاچ كەلگەن سوغا - سالام، خەت - چەكلەرنى تاپشۇردى. خەت - چەكلەر ئىچىدە ئابدۇرېھىم قارى يېزىپ ئەۋەتكەن بىرپارچە ئەشئار بار ئىدى:

... دوستۇمغا!

ئەي قىران دوستۇم سېنى جاندىن سېغىندۇق، كەلسىنا،
كېچە - كۈندۈز ياد ئېتىپ خويىما تىۋىندۇق، كەلسىنا.
بۇيۈرەككە ئوت تۇتاشتى، ئوتتا كويدۇق، كەلسىنا،
خۇددى يالقۇندەك يېنىپ كوكلەرگە ئۇچتۇق، كەلسىنا!

سېنى تورت كوزدىن كۈتەدۇر مۇرغىزار تۇرپان زېمىن،
تاكى دىدار تاپماغۇنچە كوڭلىمىز تاپماس ئېمىن،
جان ئىدىڭ ھەم روھ ئىدىڭ، سەنسىز بۇكۈنلەر بەك قىيىن،
بىز تەقەززا بوپ سېنىڭ قەدرىڭگە يەتتۇق، كەلسىنا!

تاغى يالقۇن نۇرلىرى ئالەم ئارا مەشھۇرىدۇر،
ساڭمۇ يەتسۇن بۇنۇر يالقۇنجىغان تونۇرىدۇر،
قىلچە تەسىر تاپمىغانلارغا پىلى مەغرۇرىدۇر،
بىزنىمۇ ياد ئەيلىگىل قاناتى سۇمرۇغ، كەلسىنا!

يېڭىۋاشتىن ناغرا كەردۇق شاديانە چالغىلى،
ھەممىمىز تەييار بۈگۈن دوستنى قارشى ئالغىلى،

خېلى بولدى باغدا پاختەك مايسا چايناپ يۈرگىلى،
جانىۋارلارمۇ ساڭا پەرۋانە بولدى كەلسىنا!

ساڭا تارلىق ئەيلىگەن ۋاق كەتتى ۋەيلۈنغا راۋان،
ئوت چاچار دوغالىرى ھەم سارغىيىپ بولدى سامان،
قانچە كوپ كورسە زۇلۇم يۇرتۇڭ يانا تۇرغاي ئامان،
كوڭلىمىزنىڭ تاۋىدىن نامە ئەۋەتتۇق كەلسىنا.

گەرچە ۋاق ئولگەن بىلەن باردۇر يانا ئەخمەقلىرى،
تاڭگىراڭلاپ مەلىلەرنى قاخشىتار توخماقلىرى،
گاھى ئۆيلەرگە چۈشەر ئاپەت - چىقەن چاقماقلىرى،
بۇ بالالاردىن يەنە بىزارى بولدۇق، كەلسىنا!

سەن يېنىپ كەلسەڭ ئەگەر تاغدەك ئۆسەتتى قەددىمىز،
سەن بىلەن ئەبجۇش پولات بولغاي كۆرەشچان سەددىمىز،
بىرلىشىپ دولقۇنسىمان تاشسا ئىدى كەلكۈنىمىز،
قەھرىمىزلە سەپ تۈزۈپ چوڭ نەرە تارتتۇق، كەلسىنا.

ساڭا بىز توپلاپمۇ قويدۇق خەلقىمىزنىڭ دەردىنى،
ئېرىق - ئۆستەڭگە تولۇپ ئاققان خۇنابى - زەردىنى،
ھەم يېزىپ قويدۇق خەلقنىڭ دەرتكە تولغان ئەرزىنى.
سەن كېلىپ بېيجىڭغا بارغىن، يولغا جابدۇق قىلسىنا!

چۈنكى دەرتنىڭ كوپلىگىدىن توشتى كارىز ئىلقىمۇ - لىق،
قانچە چاپسان كەلگىنىڭ بىزلەر ئۈچۈن چوڭ پايدىلىق.

بىزدە يوق زەررە گۇنا، قانداق قىلاي پۇقراچىلىق،
سېنى بىز سايلاپ ۋەكىل تەكلىپ ئەۋەتتۇق، كەلسىنا...

مۇتىللا قارىنىڭ كېلىشى بىلەن قەشقەردە موللازەيدىن دىگەن ئىسىم ئوتتۇرىغا چىقىپ، قۇلاقتىن قۇلاققا ئاڭلىنىپ، چاپسانلا مەشھۇر بولدى. قەشقەر خەلقى نەچچە كۈن ئىچىدىلا موللازەيدىننىڭ قانداق ئادەم ئىكەنلىگىنى كورۇپ توندى. بۇ ئادەم پەيدا بولغاندىن كېيىن بولۇنغان ئىشلارنى بىر قۇر كوز ئالدىغا كەلتۇرۇپ، بەزەنلەر تەھسىن قىلدى، بەزەنلەر ھەيران بولدى، بەزەنلەر پىسەنت قىلمىدى. قەشقەردە گوزىگە ئىلىنغانلار كوپرەك ئىدى. ئۇلار "موللازەيدىن دىگەن قانچىلىك بىر نەمەكەن؟ بىزنىڭ قەشقەردە نى - نى نوچىلار بار" — دەيتتى.

دەرۋەقە قەشقەر ئوزى چوڭ شەھەر، نى - نى ئادەملەر بار ئىدى. توپ - توپ بەگ بالىلىرى، توپ - توپ باي بالىلىرى، توپ - توپ مەخسۇملار، ھونەرۋەن كاسىپلار، ھەتتا پوستەكچىلەرمۇ توپ - توپ بولۇپ يۇرەتتى. نوچىلار، غەزەلچىلەر، راۋاپچىلار، قۇش كوتىرىپ يۇرگۇچىلەر، ئىشت بېقىپ ئىشت تالاشتۇرغۇچىلار، قوشقار سوقۇشتۇرغۇچىلار، كەكلىك سوقۇشتۇرغۇچىلار...... ئىش قىلىپ خىلمۇ - خىل نوچىلار، قىزىقچىلار بار ئىدى.

شۇ كۇنلەردە قەشقەر يىگىتلىرىدىن بىر توپ بەگ بالىلىرى ھەزرەت سەيلىسىگە كېلىپ، شۇ مۇناسى

ۋەت بىلەن بىر قانچە كۈندىن بۇيان قەشقەردە تاماشا قىلىنىۋاتاتتى. بۇلار باراۋەت ئوينىدى. كېچىلىك ئولتۇرۇشلارغا قاتناشتى. كۈندۈزلىرى كوزىنى چاقىدىغان بولۇتتەك سىمىز بەدەخشان ئارغىماقلىرىنى ئوينىتىپ شەھەر كوچىلىرىدىن ئۇيان - بۇيان ئوتەتتى. بەگ بالىلىرى يېگىسارىدا بولسىمۇ ئوينىماقتىن باش- قا ئىشى يوق. زېرىكسە باغ سەيلىسى، جاڭگال سېغىنسا قۇش سەيلىسى قىلاتتى. بۇلار ھەرقانداق ئويۇندىن باش تارتمايتتى. بۇلار قىمارمۇ ئوينايتتى. نەشە چېكىش، مەجۇن يېيىش، مۇسەللەس ئىچىش كەيپلىرىدىمۇ بار ئىدى. بۇلار ھەر خىل زومىگەرلىكلەردىن، ھەتتا باسقۇنچىلىقتىنمۇ قول تارتمايتتى. بىر توپ، بىر گۇرۇھ بولۇۋېلىپ يىلبويى ئويۇن - تاماشا، كەيپ - ساپا، ھەزىل - چاخچاقلار بىلەن ئاسمان ئاستىدا ھېچكىمنى ئوزىگە تەڭ قىلمايتتى. شۇنىڭدەك دىلى نازۇك، خورىگى ئىگىز، نەزىرى ئۇستۇن ئىدى. موللا زەيدىن ھەققىدىكى گەپ - سوزلەر بەگ بالىلىرىنىڭ قۇلۇغىغا كىرگەندە، بەگ بالىلىرىنىڭ نوچىسى ۋە مەمەدانى ھېساپلانغان ئىمىن بەگنىڭ زەردىسى قايناپ:

— موللا زەيدىن دېگەن قانداقراق بىر نېمىكەن؟ بىز بىلەن بىرەر پىيالە چاي ئىچىپ ئولتۇرغۇدەك ھالى بار- مىكەن؟ — دېدى.

— تاڭەي، كىم بىلىدۇ، قانداقراق بىر نېمىكىن، — دېدى بىرسى.

— بولمىسا كورۈپ باقمىدۇق!

بەگ باللىرى مەسلىھەتلىشىپ موللا زەيدىننى چايخانىغا تەكلىپ قىلماقچى بولدى. ھېيتكارنىڭ بىر دوقمۇشىدىكى ئازادە ساماۋەرخانىغا بەگ باللىرى كىرىپ ئورۇن ئېلىشتى، ئارىدىن بىرى موللا زەيدىننى ئىزلەپ كەتتى. چايخانىدا باشقا خېرىدارلار كۆپ ئىدى. بەزىلىرى چەينەك شورپىسى، بەزىلىرى ئاچچىق چاي ئىچىپ بەھۇزۇر ئولتۇراتتى. ئەمەن بېگىم چايخانىدا ئادەمنىڭ كۆپلۈگىنى كۆرۈپ، ئۆزىنى كۆرسەتكىسى كېلىپ سەۋرىسىزلىك بىلەن ھوكىرەپ سۆز باشلىدى:

— ھېلىقى يېڭىشەرلىك نوچى خېلى يامان نەرسىكەن، نوچى بولساڭ ئاتە مۇشۇكنى دېيىشىمگە قارس قىلىپ بىرنى قويماسمۇ، كۆزۈم قاراڭغۇلۇشۇپ، يىقىلىپ چۈشكىلى تاس قاپتىمەن. ئۆزەمنى تەسلىكتە تۇتۇۋېلىپ، بولدىمۇ؟ دىسەم، ھە دەيدۇ. مانا ئەمسە دەپ ياندۇرۇپ بىر مۇشت ئۇرۇۋېتىمكەنمەن بەش غۇلاچ نېرىسىغا ئۇچۇپ بېرىپ تىك موللاق چۈشتى. قارىسام خاقىراپ ياتىدۇ، بۇ ئۆلۈپ بېرىدىغان بولدى دەپ تۇرسام بىر زاماندا سەل - پەل ئوڭشىلىپ، ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، خوخا يىگەن بايتالدەك تىكىشۋەتتى، ھا-ھا-ھا.....

— ئۆزەمنى چاغلىماي شىلتىڭ ئېتىپتىمەن، پالازغا يوگىنىپ ھەپتە يېتىپتىمەن، دىگەن شۇ، كىم ئۇنى سىلىكە نوچىلىق قىلسۇن دەپتۇ! — دىدى بىرسى.

— ئاۋۇ يىلى، بەدۆلەتنىڭ يىگىتىنى ئىزا قىلغانلىرىنى سۆزلەپ بەرسىلە، — دىدى بىرسى تەلەپ قىلىپ.

ئەمەن بەگ مەيدىسىنى كېرىپ، بويىنىنى سوزۇپ چايخانا ئىچىگە قارىۋالغاندىن كېيىن سۆزلەشكە باشلىدى:

— بەدۆلەتنىڭ يېڭىتى ماڭا نوچىلىق قىلىپ بىزنىڭ يېيىشىمىز بەتتە، قويۇشىمىز يەتتە، دېدى. مەن دېدىمكى، بىزنىڭ يېيىشىمىز تېرىق، قويۇشىمىز قىرىق، يەتتىنى يەتتىگە ئارتساڭ، قالغان ئوتتۇز ئۈچكە قانداق قىلىسەن؟ دېسەم ئەتراپتىكى خەلق پاراقلاپ كۈلۈشتى، ھېلىقى ماز گەپ تېپىپ بېرەلمەي، ئاغزىنى تۇتقان پېتى كېتىپ قالدى.

— راست جايلاپتىلا! — دېدى ھېلىقى ئەگەشكۈچى.

— ئەگەر يەنە ھورۇ - پورۇ دېگەن بولسا، قەشقەرلىقنى بىر تونۇتۇپ قويياي دېۋىدىم، — ئىمىن بەگ قىزىشىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — قەشقەر دېگەن بوزەك شەھەر ئەمەس. قەشقەردىن بوش ئادەم چىقمايدۇ، نوچىسى چىقسىمۇ، كەپچىسى چىقسىمۇ راۋرۇس چىقىدۇ......

دەل شۇ چاغدا موللا زەيدىن چايخانىغا كىرگەن، ئەڭ ئاخىرقى سۆزلەرنى ئاڭلىغان ئىدى. بەگ بالىلىرى ئورنىدىن تۇرۇپ، موللا زەيدىننى ھورمەت بىلەن يۇقۇرى ئۆتكۈزدى. ھال ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن ساماۋەرچى بىر چەينەك چاي كەلتۈردى. ئىمىن بەگ ئالدىن تەييارلانغان پىلان بويىچە موللا زەيدىننىڭ ئالدىغا داستىخان ئېلىپ كەلدى، داستىخاندا ئۈچ نان بار ئىدى. ھەممىنىڭ ئۈستىگە زاغرا، ئۇنىڭ ئاستىغا بىر دانە ئارپا نان، ھەممىنىڭ ئاستىغا ئاق نان تىزىلغان ئىدى. ئىمىن بەگ بۇ يول بىلەن موللا زەيدىننى سىناپ كورمەكچى بولغان ئىدى. موللازەيدىن ئەھۋالنى كورۇپلا، بۇ يەردە بىر ئويۇن بولۇۋاتقانلىغىنى چۈشىنىپ، ئانچە ئويلىنىپ تۇرماستىنلا:

— مەم، مەم، مەم...— دېدى. ساماۋەرخانىدا ئولتۇرغانلار تۇرپانلىقلارنىڭ بۇ سۆزگە ھەيران بولۇپ ھەممىسى دىڭگۈدەك كۈلۈشتى. موللا زەيدىن ئۆز سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ھەي قوناق، ھەممىنىڭ ئۈستىگە چىقىۋېلىپ ھىجىيىپ تۇرغىنىڭ نېمىسى؟ سېنىڭ بۇ ئىشىڭ بولماپتۇ. سەن قانچە قىلغىنىڭ بىلەن بۇغدايدىن تۆرت ئايلىق كېيىن، كەچكۈزدە پىشقىنىڭ ئۈچۈن بەدەنلىرىڭ يېرىك. بۇ كېلىشمەپتۇ، ئۆز ئورنىڭنى تېپىشىڭ كېرەك! — موللا زەيدىن قوناق نانىنى ھەممىنىڭ ئاستىغا چۈشۈرۈپ، ئاندىن ئارپا نانغا قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — ھە... ئارپا، سەنمۇ خېلى يامان پارپا. ئالدىراپ-تېنەپ 2 - ئايدا پىشىۋېلىپ، بۇغداينىڭ ئۈستىگە چىقىۋالغىنىڭ نېمىسى؟ سەن بولساڭ قارا تەنلىك، ئۇنىڭ ئۈستىگە يەلمىك، سەنمۇ ئۆز جايىڭنى تېپىشىڭ كېرەك! — ئۇنى ئاستىغا چۈشۈرۈپ، ئاق ناننى ھەممىنىڭ ئۈستىگە چىقاردى، — ھە بۇغداي. سەن شۇنچە ئىسىل تۇرۇپ ھەممىنىڭ ئاستىغا چۈشۈۋالغىنىڭ نېمىسى؟ ئىسىل نەرسە كەمتەر بولىدۇ - دەپ كەمتەرلىك قىلغىنىڭمۇ-يە؟ ياكى سېنى بۇيۇرتتا خار كۆرەمدۇ؟ راستلا خار كۆرىدىغان بولسا، بىزنىڭ تۇرپانلارغا بارىيېشىل ئۈزۈمگە قوشۇپ سېنى باشقىچىلا تاتلىق قىلىۋېتىمىز!

موللا زەيدىن ئاق ناننى سۇندۇرۇپ ئىككى پىيالە چاي بىلەن يەپ تۈگەتتى. ئارقىدىن دۇئا قىلىپ، ئورنىدىن تۇرۇپ خوش ئېيتىپ چىقىپ كەتمەكچى بولدى.

ساماۋەرخانىدا چاي ئىچىپ ئولتۇرغان خېرىدارلار، «بۇ يامان تۇرپانلىقكەن!» دېيىشىپ، ئۇنىڭ كېتىپ قېلىشىدىن ئەن-

سىرەپ تۇشمۇ - تۇشتىن:

— ناندىن ئىككىسى قالدى!، دەپ ۋاقىراشتى:

موللا زەيدىن بۇرۇلۇپ ئارقىغا قاراپ:

— ئارپا ناننى بەگ بالىسى يېسۇن، پو ئېتىپ شەھەر ئالغىلى بولىدۇ، زاغرىنى چوماقچىسى يېسۇن، مۇشتەك بىلەن پاختا ئاتقىلى بولىدۇ، — دېدى - دە، چايخانىدىن چىقىپ كەتتى.

بۇ چايخانىدىكى ئاق كوڭۇل خېرىدارلارنىڭ كوڭلىدىكى سوزلەر بولغاچقا قاتتىق كۇلكە كوتىرىلدى ۋە ھەممەيلەن بەگ بالىلىرىنى مەسخىرە قىلغانىدەك قارىشىپلا قالدى. ھە دېگەنىدىلا گەپتىن چۇشۇپ كەتكەن بەگ بالىلىرى قىزىرىپ، تاتىرىپ، نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي ئولتۇرۇپ قېلىشتى.

(7)

ئاقسۇ ئايكول بازىرى راسا قىزىۋاتقان بىر پەيتتە، تۇيۇقسىزدىن ۋەھىمە قاپلىدى. كىشىلەر خۇددى توردىن قاچقان بېلىقتەك تەرەپ-تەرەپكە قاچتى. ئېتىزلىقلار، دەرەخلىكلەر، ئوستەڭ بويلىرى ھەممىلا يەر قېچىپ كېتىۋاتقان ئادەم بىلەن تولغان ئىدى.

بىزنىڭ يولۇچىلىرىمىز قەشقەردىن چىقىپ بۈگۈن ئايكولگە يېقىنلاشقان ئىدى، ئۇلار بازار ئەتراپىدىكى يۇقۇرقى ئەھۋالنى كورۇپ ئىختىيارسىز ھالدا نېمە بولغاندۇ؟ دېيىشتى. شۇ چاغدا ئىشەكلىك بىر بوۋاي چوڭ يول بىلەن كېلىۋېتىپ يولۇچىلارنى كورگەندىن كېيىن:

— نەدىن كەلدىڭلار؟ نەگە كېتىپ بارىسىلە؟ — دەپ سورىدى.

— قەشقەردىن كەلدۇق. تۇرپانغا بارىمىز، — موللا زەيدىن ئاتىنىڭ بېشىنى تارتىپ توختاپ جاۋاپ بەردى.

— كەينىڭلارغا يېنىڭلار! كەينىڭلارغا يېنىڭلار! — دىدى بوۋاي ئىچى ئاغرىغان هالدا.

— نىمە بولدى ئاغا؟ قارىساق ئادەملەر تەرەپ - تەرەپكە قېچىشىۋاتىدۇ، هەيران قالدۇق! — دىدى مۇتىللا قارى.

— بۈگۈن بازار راسا قىزىۋاتقاندا، چېرىك تۇتقىلى چىققانلار كېلىپ هەممە ئىشنى بۇزۇپ تاشلىدى. سىلەرمۇ بازارغا كىرمەڭلار. ياش باللار ئىكەنسىلەر. كورسە هازىرلا ئېسىلىشىۋالىدۇ. ئېتىڭلاردىنمۇ ئايرىلىپ قالىسىلەر، ئۇزەڭلارنى باغلاپ دەڭگە سولايدۇ. ئۇنداق بولغانىدىن كورە مەن بىلەن بىللە ماڭساڭلار، مەن سىلەرنى باشقا بىر يولغا سېلىپ قوياي. دەريا ياقىلاپ مېڭىۋەرسەڭلا، لوپنۇرغا بېرىپ كورلىدىن چىقىسىلەر.

بوۋاي بۇلارنى ئارقىغا ياندۇرۇپ بىللە ئېلىپ ماڭدى ۋە يولبويى ئۇرغۇن نەرسىلەرنى سوزلەپ بەردى:

— چېرىك تۇتىدىغان ئىشلار بىر قانچە يىلدىن شۇك بولۇپ قالغانىدى. بۈگۈن تۇيۇقسىزلا يەنە چىقتى، هوكۇمەت دىگەنمۇ قىزىق بولىدىكەن، بەدولەت كەلگەن ۋاقىتتا يىگىت ئالمەيمىز دەيتتى. بۇ هوكۇمەت چېرىك تۇتمەيمىز دەيدىكەن. هەر قايسىسى هەر خىل ئات قويغان بىلەن ئالىدىغىنى يەنە شۇ دىخان بالىسى. بۈگۈن بۇلار كېلىپ، قوتانغا بورە كىرگەندەك بازارنى قالائىس پاراكەندە قىلىۋەتتى. بازار راسا قىزىۋاتقاندا بىرنەچچە بەگ، بىرنەچچە مىلتىق ئاسقان چېرىكلەر كېلىپ، بازارنىڭ ئىككى بېشىنى توسىۋالدى.

ئۇچرىغان ياش بالىلارنى تۇتتى. قولغا چۈشكەننى باغلاپ دەڭگە سولىدى. ئۈركۈپ كەتكەن خەق تەرەپ - تەرەپكە قاچقىلى تۇردى. مەنمۇ قورقمىدىم. قېرى كالا پىچاقتىن قورقمىغاندەك، نىمىدىن قورقاتتىم؟ قارىسام بازاردا ئادەم قالمىدى. ئالدىنقى ھەپتە ئاقسۇ بازىرىغا بېرىپ ئىلىخو تەرەپتە بىرئاز چاتاق چىقىپتۇ. ئۇرۇس دىگەن بىرپىرقە بارغا ئوخشايدۇ، شۇ خەق ئىلىخونى بېسىۋاپتۇ دەپ ئاڭلىغانتىم. شۇنىڭغا چېرىك تۇتۇۋاتامدۇ، كىم بىلسۇن! ھوكۇمەت دىگەننىڭ ئىشىنى ئۇققىلى بولمايدىكەن. جاھان دىگەنمۇ تىنجىمايدىغان نىمىكەن!... مەن سىلەرنى دەريا بويىغا ئېلىپ چىقىپ يولغا سېلىپ قويىمەن. ئۇ تەرەپلەرنىمۇ كۆرۈپ قويساڭلار زىيان بولمايدۇ. ئادەم دىگەن ياش ۋاقتىدا ھەممىنى كورۇش كېرەك. قېرىغاندا كورىمەن دىسەڭمۇ كوزۇڭ تورلىشىپ كورەلمەيسەن، دەريا بويى، جاڭگال يېرى تېچ بولىدۇ. قوتاندا مال، دەريادا بېلىق، جاڭگالدا توشقان. ئوتۇن دىگەننىڭ جىقلىقىغا ھەيران قالىسىلەر. ئولتۇرغان ئورنىڭدىن قوپماي تۇرۇپ، قولۇڭ يەتكەن يەردىن ئوتۇن ئېلىپ قالساڭمۇ بىر ھەپتە قالايسەن! بىلمىگەن خەق ئۇيەرلەردە قانداق ياشايدۇ دەيدۇ، بىلگەن ئادەمگە كارامەت يارىشىدۇ. كۈن كەچۈرمەك ئاسان. ئوغرىسى يوق، بورىسى يوق، دىگەن بىلەن ھەر يىلدا بىر قېتىم باجگىر غەلۋىسى بار. شۇ غەلۋە ئوتۈپ كەتسىلا باشقا چاغلاردا جاھان تىمتاسچىلىق.

بوۋاي قىزىق نەرسىلەرنى سوزلەپ، بولۇچىلارنى ئوزىگە جەلپ قىلغان ئىدى. بۇلار كەپنىڭ قىزىقچىلىقىدا ئايكول

بازىرىدىن جەنۇپقا قاراپ بىرمۇنچە ئىلگىرىلەپ كەتتى، بو-
ۋاي سوزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى:

— بىزنىڭ ئۇيەرلەردە ھەر تاۋۇز - ھەرتاۋۇز. ئادەم كوتىرەلمىگىدەك يوغان ھەم تاتلىق پىشىدۇ. بازارغا ئېلىپ كېلەيلى دىسەك يىراق. شۇڭا باللار يەپ تۈگىتىدۇ. قوغۇنمۇ بەك ئوخشايدۇ. يىسەڭ كالپۇكلىرىڭ چاپلىشىپ قالىدۇ. توقاي - توقايدا مالچى، ئويناپ ماڭساڭلار زېرىكمەيسىلەر. توقسۇ - شايار پاسىلىغا بارغاندا، ياڭاقشەر بىلەن كۇچارغا چۇشۇپ كەتسەڭلارمۇ بولىدۇ. بولمىسا، دەريا يا قىلاپ ئۈتتۈر ماڭساڭلار كورلىدىن چىقىسىلەر. بۇگۇر تەۋەسىدىكى غايىپ شەھەرگە كىرسەڭلەرمۇ بولىدۇ ياكى شەھرى كوتەك، چېرىكچى..... شەھەرلىرىنى ئويناپ ماڭساڭلارمۇ بولىدۇ.

يولۇچىلار بوۋاينىڭ سوزىنى قىزىقىپ دىققەت بىلەن ئاڭلىماقتا ئىدى. بوۋاي سوزىنى داۋام قىلىپ، يولۇچىلارنى باشلاپ ماڭدى:

— تەكلىماكاننى بىر داپ دەپ بىلسەڭ، بىزنىڭ شەھەرلىرىمىز داپنىڭ گەردىشىگە ئورنىتىلغان ھالقىغا ئوخشاش. بىر ئادەم كورلىدىن ماڭسا ئاقسۇ، قەشقەر، خوتەن، چارقىلىقلارنى چوگىلەپ يەنە كورلىدىن چىقىدۇ. بۇ بىر كارامەتلىك قۇم - دە! قەدىمقى زامانلاردا كارامەت جىق شەھەرلىرىمىز باردىكەندۇق. بىر زامانلاردا يەتتە كەررە يەتتە قىرىق توققۇز كۈن قاتتىق بوران چىقىپ، شۇ شەھەرلەرنى قۇم بېسىپ كېتىپتىكەن. چىنى ماچىن شەھەرلىرىنى، كۇچاردىكى قۇتلۇق ئوردىنىمۇ قۇم بېسىۋالغان دەيدۇ. شۇڭا بۇ قۇمنى تەكتى ما-

كان دەپمۇ ئاتايمىز. چوڭ قۇمنىڭ ئىچىدە غايىپ شەھەر
بەك تولا. توخۇ چىللاپ، ئاتلار كىشنەپ تۇرغىدەك. ئەزان
ئېيتقان ئاۋازلارمۇ ئاڭلانغىدەك. غايىپ شەھەرگە كىرسەڭ،
ئىدىش - ئىدىشلاردا ئالتۇن، كۇمۇش. بۇ تەرەپكە ئېلىپ
چىققىلى دىسەڭ توپىغا ئايلىنىپ كېتەرمىش. كەلكۈن ۋاقتىدا
دەريا سۈيىنىڭ چىقلىقىغا قاراپ سەللەمنا دەپ پەشانەڭگە
ئۇرسەن. راسا كەلكۈن ۋاقتىدا ئۇچار قانات جانىۋارلارمۇ
دەريادىن ئۇچۇپ ئوتەلمەيدۇ. قۇمغا ئىچكىرىلەپ كىرسەڭ،
ھەر كول - ھەر كول. بۇكوللەردە بېلىق تولا. ئادەمدىن غالىس
كېلىدىغان لوخا بېلىقلار. ناۋادا لوخا بېلىق تۇتۇۋېلىپ،
بىر پارچە يەيدىغان بولساڭ، پاخلان قۇيرۇغىدەك كوڭۇلگە
تېگىدۇ. شايارلىق بېلىقنى جىق يەيدۇ. ئۇ خەق بېلىق يېسە
ئاغزىنىڭ ئىككى قوۋۇزىدىن قىلتىرىقى توكۇلۇپ تۇرىدۇ. ئۇ-
لارنىڭ بېلىق يېگىنىگە ھەيران قالىسەن. ئۇ خەقنىڭغۇ بېلىق
ئۇپكىسى يەيدۇ دەيدىغان لەقىمى بار ......

شۇنداق قىلىپ يولۇچىلار چوڭ يولدىن چەتنەپ تارىم
بويىغا كېلىپ قالدى. چالىنىڭ ئويىدە بىرەر كۈن تۇرۇپ،
كورسىتىلگەن يول بىلەن شەرققە قاراپ يول ئالدى. بۇلار
گايى دەريا بويىغا چىقىپ قالاتتى، گايى قۇرۇق جاڭگال
ئىچىدە يۇرەتتى. گايى قۇم خادىلىرى ئىچىدە، گايى قۇرۇپ
قاخشال بولۇپ كەتكەن يۇلغۇنلۇقلار، توغراقلىقلار ئىچىدە
ماڭاتتى. بەزى قۇرۇق توغراقلارنىڭ تېگىدىن تولىسى قۇم
ئاستىدا قالغانلىقتىن، يىراقتىن خۇددى بوغۇزى بىلەن تەڭ
قۇمغا كومۇلگەن ئادەملەردەك كورۈنەتتى.

دەريانىڭ ئىككى قاسنىغىدىكى كوپ - كـوك ئـورمان-
زارلىقلار يىراقتىن ئاجايىپ كوركەم كورۇنەتتى.

يولۇچىلار بەزەن مالچى ئويلىرىگـە چـۈشۈپ قـونالغۇ قىلىپ ئوتتى. نۇرغۇن ئادەملەر بىلـەن تـونۇشتى. قـىزىق - قىزىق سوھبەتلەردە بولدى. لېكىن يولۇچىلار جاڭگال هـايا-تىنىڭ هەممىلا تەرەپلىرىنى كورۇپ - بىلىپ كەتكـىنى يوق. بەلكى بۇلار بىلمىگەن، كورمىگەن جاڭگال ھاياتىنىڭ ئاجايىپ قىزىق ماۋزۇلىرى ھەقىقەتەن تولا ئىدى ......

(8)

ئاقسۇ بىلەن شايار ئوتتۇرىسىدىكى بوك - باراقسان-لىق بىر ئارالدا قويلار مەرەشمەكـتە ۋە قـويچىنىـڭ مۇڭلۇق ناخشا ئاۋازى ئاڭلانماقتا ئىدى:

تارىم سۇيى شوخ ئاقىدۇ،
هاشىم چوپان قوي باقىدۇ.
ناخشا ئېيتسام جان - جانىۋار،
قۇشلار قاناتىن قاقىدۇ — هوي، هوي،هوي.

قويلىرىم مەرەشىدۇ،
توغراقلىققا يامراشىدۇ،
شاخى يۇمران گۈل - چېچەكلەر،
ماللارغا زەپ ياراشىدۇ، هوي، هوي، هوي.

چوپاننىڭ ناخشىسى ئورمان ئىچىدە ياڭراپ، ئەمدىگى-نە بېسىلدى، دېگەندە بىر بۇرجەكتىن ئايال مالچىنىڭ"چوگو-چوگوي!» دەپ ئوچكىلەرنى قايرىۋاتقان زىل ئاۋازى ياڭرى-دى. چوپان بىردىن جانلىنىپ، ئەتراپقا قۇلاق سالدى، هەر

يانغا قارىدى. قويۇق ئورماندا ھېچكىم كۆرۈنمىدى. چوپان يەنە قولاقنى تۇتۇپ ناخشا ئېيتىشقا باشلىدى:

تالى - مەجنۇن كوكلىدى،
جانىم باھاردەك يايرىدى.
ئىككى ياخشى بىر بولۇپ —
چوللەرنى گۈلشەن ئەيلىدى—ھوي، ھوي، ھوي...

تارىم بويى سەكسەن توقاي،
ھەر بىر توقايدا مال باقاي.
كەلمىسە ياردىم مېنىڭ
يالغۇز يۈرۈپ قانداق باقاي — ھوي،ھوي،ھوي...

— چوگو - چوگۇي!
ئاۋاز يېقىنلا يەردىن ياڭرىدى.
— ھوي، ھوي، ھوي! ......
— چوگو - چوگۇي! ...
— كاككۇك، كاككۇك، كاككۇك.

چوپان كاككۇك سايرىغان ئورمانغا ئوزىنى ئاتتى ۋە شۇئانلا خۇددى كاككۇك كۈلگەندەك قاتتىق كۈلكە ئورمانغا ياڭرىدى.

ھاشىم چوپان، قىز چوپاننىڭ قولىنى تۇتقان پېتى ئورماندىن چىقتى ۋە ئۈنىڭغا تەلمۈرۈپ:

— زەينەپ، زەينەپ، بۈگۈن سەن مال باقانمىدىڭ؟ — دېدى.

— ھەئە، ئاتام تۈگمەنگە كېتىپ ئورنىغا مەن چىقتىم، — دېدى زەينەپ.

— بەك ياخشى. بەك ياخشى. سەن بىلەن بىللە قوي بېقىش نىمە دىگەن ياخشى! پەقەت زېرىكمەيمەن، زەينەپما- نا بۇ ياپ - يېشىل ئورمان، يېنىمىزدا سىماپتەك دەريا، كاككۇكلار سايراپ تۇرغان، قىرغاۋۇللار چىللاپ، توشقانلار ئويناپ تۇرغان، قويلار مەرىشىپ، ئوچكىلەر سەكرىشىپ تۇر- غان، نىمە دىگەن ياخشى! جەننەتتەك بۇ ماكاندا، سەن بى- لەن بىللە مال باقسام، مەڭگۇ مال باقسام دەيمەن، سەن قانداق دەيسەن؟

— مېنىڭ نىمە دەيدىغانلىغىمنى تېخى چۈشەنمەيدىكەن- سەن - دە؟ — زەينەپ تەنە ئارىلاش كۈلدى.

— چۈشىنىمەن، چۈشىنىمەن، — دىدى هاشىم يالۋۇر- غان ئاهاڭدا قوللىرىنى ئوينىتىپ، — كۆڭلىڭنى تامامەن چۈ- شىنىمەن. ئەگەر ئىككىمىزنىڭ كۆڭۈللىرىدىكىدەك ئىشلار بو- لۇپ، مەقسەتكە يېتىدىغان بولسام، قۇللۇق بولۇپ هەر قەدىمىڭ ئون قېتىم "خېنىم" دەپ توۋار - دۇردۇندەك ئەتىۋارلايتتىم جۇما!

— نىمە دىدىڭ؟

— هە - هە - هەر قەدەمدە ئون قېتىم، ئوتتۇز قېتىم خېنىم دەيتتىم!

— گېپىڭ شۇنداق بولسا، مەلىگە بېرىپ ئۈژمەڭنى تىرىپ يە! — زەينەپ باتناپ كەتمەكچى بولدى. هاشىم ئىشىنىڭ بۇزۇلغانلىغىنى كۆرۈپ، ئالدىراپ ئۇنىڭ ئالدىنى توساپ:

— جېنىم زەينەپ، نىمىگە خاپا بولدۇڭ؟ بوينۇم قىلدا

باغلاقلىق، مەن ناماقۇل، دىگىنە نىمىگە خاپا بولدۇڭ؟ —
دىدى.

زەينەپ تەتۈر قارىۋالدى. ھاشىم ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆ-
تۈپ، بىچارە قىياپەتتە يىلىناتتى:

— ناماقۇل بولاي! مەن خوش بولاي! ئۇنداق قىل-
مىغىنە، بەك - بەك خوش بولاي.

— ئارتۇق گەپ-چەكنى قوي، بىرىپ ئۆژمەكنى تىرىپ يە،
يالىقىكنى يالاپ يۈرىۋە!

— بۇنداق دىگۈچە ماۋۇ كالتەك بىلەن كاللامغا بىر-
نى ئۇرۇپ ئۆلۈگۈمنى دەرياغا تاشلىۋەتكىنە! نىمانچە قىي-
نايسەن؟

ھاشىم قولىدىكى چوپان تايىقىنى تەڭلەپ زەينەپنىڭ
كوزىگە كىرىۋالغان ئىدى.

— مەن قىيناپتىمىشمەن، تىخى!

— ئەمىسە؟

— سەن بىرىپ بايىنىڭ قىزىنى ئالامسەن، بەگنىڭ قى-
زىنى ئالامسەن، شۇلارنى ئىلىپ، ھەر قەدىمىگە يۈز قېتىم،
ئىككى يۈز قېتىم خېنىم دەمسەن، يالىقىنى يالاپ ئوتتۇۋەر-
مەمسەن!

— ھە ... شۇ خاپىلىقمىدى؟ جېنىم زەينەپ، سەۋەنلىك
مەندە، ئويلىماي دەپ ساپتىمەن! خاپا بولما. مەن ناماقۇل.
توۋە قىلاي.

— توختا! ئەمىسە مۇنداق بولسۇن، — دىدى زەينەپ
ھاشىمنى ئۆزىگە قارىتىپ، — تۇنۇگۈن دۈك قوتاندىكى سالا-

بەگ مېنى ئالىمەن دەپ كىشى ئەۋەتىپتۇ. مەن شۇنىڭغا تېگىپ، خېنىم دېگەنلىكى سېنى چاكار قىلىۋالاي، شۇنىڭغا يارامسەن؟

— نېمە دېدىڭ؟ قايسى سالا بەگ؟ ئۇنىڭ بېشى ئۇنىمىكەن!؟

— ئۆزەڭ بىلەرسەن!

— يەتتى باش يالمۇغۇز بولسىمۇ، زەينەپنى مەندىن ھېچكىم تارتىۋالالمايدۇ، — ھاشىم كوكرىگىنى كېرىپ، مەردانە ئاھاڭدا سوزلىدى.

— گېپىڭ راستمۇ؟

— راست.

— ھېلىقىدەك سوزنى يەنە ئاغزىڭغا ئالامسەن؟

— ئەللا - بىللا، ئالمايمەن.

— مېنى چۈشەنسەڭ، مەن شۇنداق يوغان قوساق بەگلەرگە ئىنتايىن ئوچ.

— دېگەنلىرىڭ توغرا.

— ئۆزەممۇ خېنىم بولمايمەن. خېنىم بولغانلارنىمۇ كورەر كوزۇم يوق، خېنىم دېمىسە ھە دېمەيدىغان، ئۇسما قويمىسا كوچىغا چىقمايدىغان، ئۇپا - ئەڭلىك ياقمىسا سورۇنغا قوشۇلالمايدىغان خېنىملارغا زەپمۇ ئوچلۈك قىلىمەن. سەنمۇ ئۇنداقلارنىڭ يالغىنى خېلى يالايدىغان ئوخشايسەن؟

— زەينەپ، مېنى گەپ بىلەن ئولتۇرۇۋەتتىڭ. گۇنايىمدىن ئوت، مېنىڭمۇ ئۇنداق خېنىملارنى كورەر كوزۇم يوق. مەنچۇ، ئۇسما قويىسىمۇ قېشى قارا، ئەڭلىك ياقمىسىمۇ مەڭزى

قىزىل، بويى زىلۋا، لىۋى مەخمەل، سوزى ھەسەل، پەرى مە-
سەل سىنى ياخشى كورىمەن.

— كىپىڭ راستمۇ؟

— قەسەم ئىچىپ بىرەيمۇ؟

— ياق، ياق. قەسەم ئىچمە، مەن ئىشىنىمەن!

زەينەپنىڭ ئاخىرقى سوزىدىن تەسىرلەنگەن ھاشىم خو-
شاللىقىدا ناخشا باشلىدى، زەينەپمۇ قوشۇلۇپ ئېيتتى:

زەپمۇ چىرايلىق دەريا بويى،
ياڭرايدۇ بالدەك سۈيگۈ كويى،
سايرايدۇ بۇلبۇل گۈل ئىشقىدا،
گۈلدەك پۇرايدۇ يارنىڭ بويى.

ناخشا ئېيتىلۋاتقان پەيتتە سول تەرەپتىن قاپاقتا سۇ كوتەرگەن جىنەستىخان ئىسسىملىك تىلسىز قىز كېلىپ، ھاشىم بىلەن زەينەپنىڭ مەستانىلارچە ناخشا ئېيتىلۋاتقان ھالىتىنى كورۇپ، ئوزىنى دەرەخلەر كەينىگە يوشۇرۇپ تاماشا كورۇپ تۇردى. ئوڭ تەرەپتىن بىر كوتىرىم ئوتۇن كوتەرگەن تىلسىز يىگىت قاۋۇل چىقىپ، ھاشىم بىلەن زەينەپنى كورگەندىن كېيىن ئۇمۇ دەرەخلەر كەينىگە ئوزىنى ئېلىپ قاراپ تۇردى:

ناخشا يەنە داۋام قىلدى:

پوتلا توكۇپتۇ توغراق - تېرەك،
چورگۈلەمسەمۇ چەرقى - پەلەك.

ئىككىمىزنىڭ يۈرەگىدە،
يالقۇنجايدۇ ئالى تىلەك.

ناخشىدىن كېيىن ھاشىم بىلەن زەينەپ قول تۇتىشىپ، بىر بىرىدىن ئايرىلغۇسى كەلمەي تۇرۇپ قېلىشتى. ئۇلارنىڭ ئىككى بېقىنىدا قاراپ تۇرغانلار ئۇزئارا بىر بىرىگە قاراپ كۈلۈشۈپ، تىللىرىنى چىقىرىشتى ۋە قولى بىلەن يۈزىنى كورستىشىپ، گويا ھاشىم بىلەن زەينەپنى يۈزى يوق دىگەندەك ئوزىچە مازاق قىلىپ تۇرغاننى ھاشىم بىلەن زەينەپ كورۈپ قالدى - دە، قاتتىق كۈلۈپ، يۈگۈرگەن پېتى ھاشىم قاۋۇلنى، زەينەپ جىنەستىنى سورەپ ئوتتۇرىغا تارتىپ چىقتى.

قاۋۇل "ھى، ھى" قىلىپ كۈلۈپ تۇراتتى.

جىنەستىمۇ "ئى، ئى" قىلىپ كۈلەتتى، ئىزا تارتىقىنىدىن يۈزلىرى ئاناردەك قىزىرىپ كەتكەن ئىدى. ھاشىم بۇلارغا:

— بىزنىڭ تاماشىمىزنى راسا كورۈپسىلەر - دە؟ خۇدانىڭ ھەققىدە بىر زۇۋان قىلغىنا!— دىدى.

قاۋۇل كۈلۈپ قويدى. تۇرقىدىن ئىنتايىن خوشاللىق چىقىپ تۇراتتى.

— سىلەر ئىككىڭلار بىزگە ئوخشاش جۇپ بولۇپ قېلىڭلار، بولامدۇ؟— زەينەپ شۇنداق دەپ قول ئىشارىتى قىلدى. قاۋۇل ماقۇل دىگەندەك قىلىپ بېشىنى لىڭشىتتى. جىنەستە بولسا ئىزا تارتىپ، يۈزىنى يوشۇردى. ھاشىم قاۋۇلنىڭ قولىدىن تارتىپ جىنەستىنىڭ قولىنى تۇتقۇزۇپ قويغاندا، قا-

ۋۇل خوشاللىق ئىزھار قىلدى. جىنەستىمۇ قاۋۇلنىڭ قولى
تەككەن ھامان تەسىرلىنىپ قاتتىق قارشىلىق كورسەتمىدى،
بۇ ئىككى تىلسىز تەبىي تۇيغۇ ئارقىلىق بىر بىرىگە يېقىنلاش-
قاندەك بولۇپ قالدى.

— ۋاي بىچارىلەر، تىلسىز بولسىمۇ كوڭلى بار،— دېدى
زەينەپ تەسىرلىنىپ.

ھاشىم قاۋۇلغا چۈشەندۇرۇپ، ئىشارەت بىلەن: ئىك-
كىڭلارنى توي قىلىپ، جۈپلەپ قويىمىز، ئىمام نىكا ئوقۇي-
دۇ، ماقۇل دەمسىلەر؟— دېدى. قاۋۇل ماقۇل ئىشارىسىنى قىل-
دى. جىنەستە ئىزا تارتقان بولسىمۇ رازىلىق بىلدۇردى.

— بۇلارنىڭ ئىشى ئەپلىشىپ قالدى، بىزنىڭ تويغا
قوشۇپلا قىلىۋېتەرمىز،— دەپ قاتتىق كۈلدى ھاشىم.

(9)

تارىم بويىدىكى ئاددى بىر تۈگمەننىڭ تېشى غىرىل-
داپ چۆگىلىمەكتە. تاغار - تاغارلاردا ئاشلىقلار نۆۋەت
كۈتۈپ تۇراتتى. جەننەتخان ئىسسىلىك بىر ئايال ئۇن
تارتىۋاتاتتى. بۇ چاغدا تۈگمەنچى چاڭگالدىن ئوتۇن ئې-
لىپ كېلىش ئۈچۈن كېتىپ تۈگمەن بېشىدا جەننەتخان يالغۇز
ئىدى. كېرەم چال كەلدى.

— سىلىنى ئىزلەپ ئويۇڭلىگە بېرىپتىمەن، تۈگمەنگە
كەلگەن ئىكەنسىلەر، تويلۇق ئۇن تارتقىلى كەلگىنىڭلىمۇ؟—
كېرەم چال كېلىپلا جەننەتخانغا چېقىلدى.

— تويلۇق ئۇننى سىلى تارتىماي، مەن تارتاتتىمۇ؟—

جەننەتخانىمۇ جاۋابەن چاخچاق قىلدى.

— ئەلۋەتتە مەن تارتىمەن. لېكىن سىلە كەلسەڭلار تې-
خى ياخشى ئەمەسمۇ؟

— قېرىنداشلىرىمنىڭ كاللاڭلار قېيىپ قاپتۇ!

— ھە. ئەلۋەتتە قايمدۇ، جەننەتخان. تـوختا ئاڭلا مەن
بىر ئىشقا كېلىپتىمەن ئالدى بىلەن شـۇ ئىشنى ھەل قىلىۋا-
لاي،— دېدى كېرەم چال ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ.

— ھە، قانداق ئىش؟

— قىزىڭلار جەننەستەمنى ياتلىق قىلماقچى بولۇۋاتىمىز،
بۇنىڭغا نىمە دەيسىلە؟
كىمگە؟

— قاۋۇلغا جۈپلەپ قويايلى دەۋاتىمىز.

— خىيالىڭلار ياخشى. ئەمما ئىككى تىلسىز بىلەن....

— ئۇ يېرىنى غەم قىلماڭلا. ماقۇل دەۋېرىڭلا، ساۋاپ
بولىدۇ. ئۇ ئىككىسىدە تىل بولمىغان بىلەن دىل بار. ئۇلار-
نىڭمۇ كوڭلى بـار. ئـەگەر ئىككىسى ئەپلىشىپ قالسا، ئەتە-
ئوگۈن سىلىنى نەچچە نەۋرىلىك قىلىۋېتىدۇ. كىم بىلىدۇ، ئۇ-
لاردىن نى - تى قاۋۇل بـالىلار، موللا بـالىلار ئوسۇپ چىـ-
قامدۇ تېخى! ئـاللانىڭ ئىلكىدىكى ئىش. شۇڭا يـاق دىمەي
ماقۇل دەڭلا.

— بوپتۇ، ھەرقايسىڭلار ئۇنداق دىگەندىن كېيىن، مەن
نىمە دەيتتىم،— دېدى جەننەتخان رازىلىق بىلدۈرۈپ.

— ھەشقاللا، جـەننەتخان. مېنىڭ قىلغان تـازىمىلىرىم
ھەل بولدى. سىلىگە مىڭ قېتىم ھەشقاللا،— كېرەم چال ئىنگە-

لىپ تازىم قىلغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلدى، — مېنىڭ قىزىم زەينەپنى ھاشىمغا بەرمەكچى بولدۇم. سىلە جىننەستەمنى قاۋۇلغا بەرمەكچى بولدۇڭلا، بۇ ئىش تولىمۇ ياخشى بولدى. شۇنداق قىلىپ، ئەمدى ھاشىم بىلەن زەينەپ، قاۋۇل بىلەن جىننەستەم، شۇنداق قىلىپ، ھە — شۇنداق قىلىپ ئۈچ توينى بىرلا قىلىۋەتسەك دەيمەن، ھا، ھا، ھا!...

— نېمە دەۋاتىسىلە، كاللاڭلا راستتىن ئايلىنىپ قالغانمۇ — نېمە؟ ھاشىم بىلەن زەينەپ دېسىلە، قاۋۇل بىلەن جىننەستەم دېسىلە، ئايىغىدا ئۈچ توي دېسىلە. نېمە بولدۇڭلا، كەندىر يېغى ئىچىۋالدىڭلىمۇ؟ ھا، ھا، ھا...، — جەننەتخانىمۇ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— قېرىغاندا بېشىم قايسىمۇ — قايغاندۇ! جەننەتخان ئۆزەڭلىمۇ ئوبدان ئويلاپ بېقىڭلا، ھە دىسەڭلا ئۈچ توينى بىرلا قىلىۋېتەيلى!

— ھا، ھا، ھا، دىسەم يەنە شۇ گەپ، ئىككىنى ئۈچ دەپ...

— سىلىگە ئوچۇق ئېيتماي بولمايدۇ، — دىدى كېرىم چال، بۇرۇتلىرىنى قايرىپ، — جىننەستەمنى ئەرگە بەرسەك، سىلە يالغۇز قالىدىكەنسىلەر، زەينەپنى ئەرگە بېرىۋەتسەم مەن يالغۇز قالىدىكەنمەن. قېرىغاندا يالغۇزلۇق قۇرۇسۇن، ئەمدى... ئەمدى گەپنىڭ ئوچۇغىنى دىسەم، ھاشىم بىلەن زەينەپ بىر، قاۋۇل بىلەن جىننەستەم ئىككى، كېرىم بىلەن جەننەتخان ئۈچ. مانا ئۈچ توي دىگەن شۇ. ھا، ھا، ھا...

— ھا، ھا، ھا. جىنىنىڭ قەستى شاپتۇلدا دەپ، گەپ

بار ئىكەندە!

— بولمامدىغان، بولمامدىغان ئاغىچا!

— ئاغزىڭلارنى يىغىڭلا، ھېلىتىن ئاغىچا دەۋاتىسىلەرغۇ!

— دىمەمدىغان، دىمەمدىغان، بەربىر ئاغىچا دەيمەن!

— سىلە ئاغىچا دەيدىغانغا نەچچە ئۈزۈمە پىششىغى باردۇ؟

— ئۈنداق دىمەڭلا، قېرىپ قالدىم، بۈيىل ئۈزۈمە پىششىقىچە كىم بار، كىم يوق، خۇدا ئۆزى بىلىدۇ. قېنى! جەننەتخان جاۋاپ بېرىڭلا! — كېرەم چال مېھرىۋانلىق بىلەن جەننەتخانىنىڭ رازىلىغىنى سوراپ تۇرۇۋالدى.

— ئەرگە تەگدىم مەڭلىككە، پۇل بەرمەيدۇ ئەڭلىككە، تەگمەي دىسەم قىستايدۇ، زەپمۇ قالدىم تەڭلىككە، دىگەندەك، قېرىغاندا تەڭلىك سېلىپ كوزۇمگە كىرىۋالدىڭلىغۇ!...

— تەگسەڭ تەككىن كېرەمگە، كوتىرىپ باردۇ ھەرەمگە، دەپتىكەن، جېنىم جەننەتخان، سىلە تۆل ئولتۇرغىلى بەك ئۇزاق زامان بولدى. يالغۇز داڭقان قايىنتىپ زېرىكمىدىڭلىمۇ؟ ئەلۋەتتە ئىككىمىزنىڭ بېشى بىر ئۆيدە بولۇپ قالسا، مەن ئوتۇن ئېلىپ كېلىپ بەرسەم، ماڭىمۇ قوشۇپ قايىنتىپ بەرسەڭلا نىمەڭلا كېتىدۇ؟

— ئەمدىزە قېرىپ قالغاندا، مېنىڭ بېدىيان چېيىمغا ئېچىڭلا چۈشۈپ قاپتۇ - دە!

— جېنىم جەننەتخان، ياش ۋاقتىمدىمۇ ئىچكىم بارتى، ھېلى بولسىمۇ سىلىنىڭ چېيىڭلىنى جەننەتنىڭ شەرۋىتى دەپ ئىچىمەن.

— ئەستاغپۇرۇللا... مېنى بەك خاپا قىلدىڭلىغۇ، نېمە دېسەم بولا!

— ئاسانغۇ، ماقۇل دېسەڭلا تۈگىمەمدۇ؟

— ئۇۋاي ئىش ئەمەس، سىلىنىڭمۇ خېلى ئېغىرلىغىڭلا بار، ماقۇل دەپ قويسام ئۆيىڭلىگە ئاپىرىۋېلىپ ماڭا يۈك بولاسىلە نىمكەن؟

— ياق، ياق. ھەرگىز ئېغىرلىغىڭنى سالمايمەن. جېنىم جەننەتخان، قېرىغاندا تولا سايراتماي، ھەدەڭلا. بېشىم ئاسمانغا تاقىشىبدۇ. سىلە كېلىپ ھەمرا بولساڭلا بولغىنى. ئەتىگىنى - ئاخشىمى چىرايلىق ئولتۇرۇپ، ھال - مۇڭ ئېيتىشىپ ئولتۇرساق نېمە دېگەن ياخشى! دەريادىن بېلىق، جاڭگالدىن توشقان تۇتۇپ كەلسەم، سىلە ئۆيدە ئولتۇرۇپ، خامنى پىشۇرۇپ بەرسەڭلا نېمە دېگەن كۆڭۈللۈك، بۇنىڭدىن باشقا يۈك بولغىدەك يەنە قانداق ئىشىم بولسۇن، پۈتۈم گورغا ساڭگىلاپ قالدى. ھەمراداrچىلىق قىلىپ ئۆتسەڭلا بولدى.

— بەكمۇ خاپا قىلدىڭلا.

— قېنى، قېنى ماقۇل دەڭلىچۇ!

— ھەمراداrچىلىق قىلايلى دېگىنىڭلا راست گەپ. يالغۇزچىلىقتا بەزىدە مەنمۇ جېنىمدىن جاق تويىمەن. ئادەم بالىسى دېگەنگە قېرىغاندىمۇ ئەرگە-خوتۇن، خوتۇنغا — ئەر لازىم بولىدىكەن. شۇنداق بولسىمۇ ماقۇل دېمەك ئەجەپ تەس كېلىۋاتىدۇ.

— تولا كەينىگە تارتماي، قېنى ئاغىچا گەپ بېرىڭلا، ھېلى بىكار تۈگمەنچى كېلىپ قالسا...

— ئاغىچا دەۋەدىگىلىغۇ؟

— تويىنى قىلىۋالغاندا كۈندە بەش مىڭ قېتىم ئاغىچا دەمەن. هازىر ئاغىچا دېگۈم كېلىپ، ئۆيدە قولۇمغا سۈپۈرگە ئالسامۇ، بىر قېتىم ئاغىچا دەيمەن، نوگاينى ئالسامۇ بىر قېتىم ئاغىچا دەيمەن. قانداق قىلاي، ئۆگىنىپ قاپتىكەنمەن.

— بەكمۇ تەڭلىك سالدىڭلا، بوپتۇ ماقۇلە!

— بارىكاللا، هەشقاللا، رەھمەت، — كېرەم چالغا باشقىدىن جان كىرىپ، خوشاللىقىدا قىلغىلى قىلىق، ماڭغىلى يەر تاپالمىدى. ئۈستى - ئۈستىگە ھەشقاللا ئېيتىپ تازىم قىلدى. ئاخىرىدا ناخشا ئېيتتى. جەننەتخانمۇ جاۋابەن ناخشا قايتۇردى:

كېرەم: جەننەتخانغۇ - جەننەتخان،
زەپمۇ ياخشى ئىش قىللا!

جەننەتخان: ئويىڭلىگە مەن بارسام،
قەدىرىمگە يېتەلەملا؟

— يەتمەمدىغان، ئەلۋەتتە يېتىمەن! — دېدى كېرەم چال ۋە ناخشىنى داۋام قىلدى:

كېرەم: ئىشۇرىقنى ئېلىپ قولغا،
ئەپلەپ سۇ قويالاملا؟

جەننەتخان: قوللىرىغا سۇ قويسام،
توكمەستىن يۇيالاملا؟

كېرەم: مېھمانلار كېلىپ قالسا،
لەڭمەننى سوزالامىلا؟
جەننەتخان: غىزايىم تېتىپ قالسا،
ئۈمىتىنى ئۈزەلامىلا؟
— بارىكاللا، بارىكاللا!
كېرەم: دەريا بويىغا بېرىپ،
كېمىدىن ئۆتەلەمىلا؟
جەننەتخان: دوپپام سۇغا چۈپكەتسە
سۇ ئۈزۈپ تۇتالامىلا؟
— تۇتالمىدىغان، ناۋادا سىلى چۈشۈپ كەتسەڭلىمۇ،
تەلپەكنى چۆرۈۋېتىپ، غۇلۇچىنى ئېتىپ، كاپ قىلىپ تۇتۇپ
كۆتىرىپ چىقىمەندە!
— قولۇڭلىنى تارتىڭلا، نىكا چۈشمەستە نامەھرەم
بولىدۇ.
— بولىدۇ، بولىدۇ!
كېرەم: دەريادىن بېلىق تۇتسام،
ياغدا داغلىيالامىلا؟
جەننەتخان: لوخا پىشۇرۇپ بەرسەم
يەپ، يەپ تويۇنالامىلا؟
كېرەم: قىرغول تۇتىمەن جۆپلەپ،
قاقتەك قورۇيالامىلا؟
جەننەتخان: يامىچاق قورۇپ بەرسەم،
ياما چوردىيەلەمىلا؟
— چورىمەمدىغان! قالتىس چورۇيمەن، بىلمىگەندە

كۆچۈم بار تېخى! ھايىنى - ھۇي، كالىنى - ئۇي دەپ بول-
غىچە چارەك ئۇن يۇمشىتالايمەن!

كېرەم: تۇزاق قويدۇم توشقانغا،
بۇغوزلاپ سۇيالاملا؟
جەننەتخان: بىر تەلپەك تىكىپ بەرسەم،
قەدىرلەپ كىيەلەملا؟
كېرەم: ھارۋىنى قوشۇپ بەرسەم
تۈگمەنگە بارالاملا؟
جەننەتخان: مەن تۈگمەنگە كەتكەندە،
يالغۇز قەپ چىدالاملا؟

- راست، راست، سىلە كەتسەڭلار، مەن ئۆيدە يالغۇز قالسام قانداق چىدىغىلى بولسۇن! ھارۋىنى قوشۇپ ئىككىمىز بىللە ئولتۇرۇپ مۇڭدىشىپ بېرىپ، مۇڭدىشىپ كەلسەك ياخشى بولغىدەك.

كېرەم: ناخشا ئېيتسام جۇشقۇنلۇق،
ئۇسۇل ئوينىيالاملا؟
جەننەتخان: نوگايىنى راۋاپ قىلىپ
بىر پەدە چالالاملا؟

- چالامدىغان. سىلە ئۇسۇل ئوينىساڭلار، نوگايىنى راۋاپ قىلىپ، تەلپىكىمنى داپ قىلىپ راسا نەغمە قىلىمەن - دە!

بىر كوتۇرۇم ئوتۇن يۈدۈپ كەلگەن تۈگمەنچى ئوتۇننى يەرگە تاشلاپ:

- ئىككىڭلا خۇددى دەمدەدەك بۇغۇلداپ سايرىشىپ كەتتىڭلا، ئورمان ئىچى جاراڭلاپ كەتتى، قېرى بولساڭلىمۇ

تارىڭلا خېلى ساز ئىكەن. قانداق پۈتۈشۈپ قالغان سىلە؟ — دەپ سورىدى كۆلۈپ.

— بىز كېلىشىپ قالدۇق. جەننەتخاچاڭ بەك ياخشى ئىش قىلدى، ئەمدى مەن باشقىدىن ياشىرىپ قالىدىغان بولدۇم، — دىدى كېرەم چال خوشال بولۇپ.

— ھە نىمە بولسا شۇنداق بولسۇن. ئىككىڭلار بىر يەردە بولۇپ قالساڭلا نىمىدىگەن ياخشى!

— ئۇن يۇمشاپ بولغانمۇ؟

— يۇمشاپ بولغان، — تۈگمەنچى خالتىدىكى ئۇننى بىر تەرەپكە يۆتكەپ قويدى. كېرەم چال بېرىپ خالتىنى دەست كۆتىرىپ مۈرىسىگە ئالدى.

— ئەكىلىڭلا مەن كۆتىرەي، — جەننەتخان بېرىپ خالتىنى تۇتتى.

— مەن تۇرۇقلۇق سىلە كۆتەگىنىڭلا نىمىسى — ئاغىچا!

— ئا ... ئاغىچا دىمەي تۇرۇڭلا، نىكا ئوقۇلغاندا دىسەڭلىمۇ ئۈلگۈرە.

— ھىچ ۋەقەسى يوق ئاغىچا. سىلە ئەمدى ماڭا تەۋە بولۇپ قالدىڭلا!

— ئەكىلىڭلا مەن كۆتىرەي! يولدا ھېرىپ قالارسىلەرمىكىن؟!

— ھېرىپ قالدى دىگەن قانداق گەپ! ئالدىرىماڭلا، سىلىنى ئاۋال ئۆيگە ئاپىرىۋالاي. كورسىتىدىغان خېلى كاراMەتلىرىدىم بار. شۇ ۋاقىتتا بىلىپ قالارسىلەر! — كېرەم چال كالپۇكلىرىنى قورۇپ، بۇرۇتلىرىنى ئۆيىنىتىپ چاخچاق قىلاتتى.

— ھا، ھا، ھا...

ئۇلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن تۇگمەنچى خېلى ئۇزاققىچە ئارقىسىدىن قاراپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

(10)

ئىگىز توغراقلار ئاستىدىكى قوتان ئۆيلىرى. ئۆينىڭ ئالدى تەرىپى ئوچۇق سەينا. بۈگۈن بۇ يەردە ئۈچ توي بولماقچى. شۇڭا ئادەملەر كوپرەك توپلانغان ئىدى. يېتىراق - يېقىندىن تۇققانلار، يارى - بۇرادەر، تونۇش - بىلىشلەر، ئەر - خوتۇن، ئوغۇل - قىزلار رەڭگا-رەڭ كىيىنىپ تويغا كەلگەن. ئۆينىڭ ئالدىدىكى سايىغا ئىككى قازان ئېسىلغان ئىدى. كېرەم چال بىر نەچچە چوڭ ياشلىقلار بىلەن بىر يەردە ئولتۇراتتى. بۇ تەرەپتە ياشلار نەغمىچىلەرنى چۆرىدەپ ئانچە - مۇنچە راۋاپ تىرىڭلاتقاچ كۆلۈشەتتى.

— ھوي باللا، — دېدى بەكرى بوۋاي بويىنىنى سوزۇپ، — ھەجەپ سالقىن ئولتۇرۇپ كەتتىڭلارغۇ؟ ئازراق بولسىمۇ قىزىتىساڭلار بولاتتى.

— ھەھە - راست، راۋاپ بىلەن داپنى تەڭكەش قىلىغاچ ئولتۇرۇڭلار، — دېدى ئاۋۇت بوۋايمۇ.

ياشلار ھەركەتكە كەلدى، جۇماخۇن راۋاپنى، ئىمگەمبەردى داپنى ئېلىپ تەڭكەش قىلدى-دە، ناخشا باشلىدى:

ساتما قۇرۇپ ئوي قىلدۇق،
بۇ ئويلەردە توي قىلدۇق.

مەرىكەمدە ئۈچ توينى،
بىر قېتىمدا توي قىلدۇق.

ھاشىم بىلەن زەينەپخان،
توي قىلماقچى بولۇشقان.
بىرسى چولپان بىرسى ئاي،
لايىقلىغى ياراشقان.

جىنەستەمغۇ - جىنەستە،
سىزگە ئۈتتۈم گۈلدەستە.
ئۇيناك يېشىلىپ ئۇيناك—
شاتلىنىپ زوق - ھەۋەستە.

تىلى يوق دەمسەن ئۇنى؟
كوڭلى يوق دەمسەن ئۇنى؟
نىمە دىسەڭ كارىم يوق،
ئىشقى يوق دىمە ئۇنى.

تارىم سۈيى بەك ئۇلۇغ،
بېلىق تولا لەھەڭ يوق.
كېرەم بايدەك چاللارغا
مۇندىن ئارتۇق جەننەت يوق.

بىر قانچە ياش باللار ئوتتۇرىغا چۇشۇپ ئۇسۇل ئوي-
نىدى. سورۇن بارغانسېرى قىزىشىۋاتقان بىر پەيتتە، يول تەرەپ-

تىن 3 ئاتلىق كىشى كېلىپ قالدى. بۇلاردىن بىرسى ھەر يىلى كېلىپ تۇرىدىغان باجگىر، يەنە بىرسى زاكاتچى، يەنە بىرسى ئەگەشكۈچى خىزمەتچى ئىدى، بۇلار كەلگەن ھامان ياشلار سازنى توختاتتى، ئىككى - ئۈچىسى بېرىپ، بۇلارنىڭ ئېتىنى باغلىدى. باجگىر بېشىدىكى شىلەپى- نى ئېلىپ ئۇزىنى يەلپۈگەچ سورۇنغا يېقىنلاپ كەلدى. پاكار كەلگەن زاكاتچىمۇ بىللە ئىدى. باجگىر ھاكاۋۇرلۇق بىلەن قوللىرىنى شىلتىپ ۋاقىراشقا باشلىدى:

— بۇ يەردە نىمە قىلىشىۋاتىسەن؟ ئىشەكتەك ھاڭراپ، سىلەرگە كىم قويدى؟ ئەتىگەندىن قوتانمۇ - قوتان، ئۆيمۇ - ئۆي بارساق بىر ئادەم يوق. ھەر قايسىڭىزە ھوكۇمەتكە باج، شەرئەتكە زاكات بېرىشتىن باش تارتىپ مۇشۇ يەرگە توپ- لىشىۋالدىڭمۇ: قېنى سوزلەشكىنا؟! نىمىشقا توپلىنىۋېلىش- تىڭ؟ ھەممىڭ تارقال! بېرىپ ماللىرىڭنى قوتانغا توپلا، بىر بىرلەپ سانىقتىن ئوتكۇزىمەن!

— باجگىر بىگىم، بۇگۈن بىز توي قىلىمىز دەپ كەپ- قالدۇق، — دىدى ئاۋۇت ئاكا يالۋۇرۇپ، — بولمىسا ھەم- مىمىز قوتاندىن ئاجرىمايتتۇق. ئوزلىرى بىلىلا، بۇگۈنكى توي بىر ئەمەس ئۈچ توي....

— توي، ئۈچ توي؟ تارقال دىدىمغۇ، تارقال، ھەممىڭ تارقال!

— بىگىم، قازانغا گۆرۈچ سېلىپ قويدۇق، سىلىمۇ بىر ئاز ئولتۇرۇپ بەرسىلە، جامائەتكە ئاش تارتىۋالايلى. ئوز- لىرىمۇ ئىلتىپات قىلسىلا، بالىلار نەغمە قىلسۇن، ئويۇن-

تاماشا قىلىپ كوڭۇل ئاچىنلا، قالغان گەپنى ئاندىن قىلىش-
ماقدۇق، بىز ھەر يىلى باج تولەپ، زاكات بىرىپ كەلگەن
خەق. بۇ يىلمۇ بىرىمىز، ئوزلىرىنى ھەرگىز خاپا قىلىپ قوي-
مايمىز، ھەر ئىش يولى بىلەندە! — دىدى بەكراخۇن.

— مەن يول بىلمەيمەن! — دىدى باجگىر قوللىرىنى
سىلكىپ، — مەن ئوت ئوچى ئىلىشنى بىلىمەن. خەير بوپتۇ،
بىر ئاز ئولتۇرسام ئولتۇراي، لېكىن توي قىلىدىغانلارنى
بىر بىرلەپ ئالدىمدىن ئوتكۇزۇڭلار!

باجگىر، زاكاتچى، يەنە بىر خىزمەتچىسى بولۇپ ئو-
چەيلەن بىساتتا ئولتۇرۇشتى.

— ۋاي باللا، قىتىق ئىلىپ كىلىڭلار! — دىدى بەكراخۇن
ۋاقىراپ.

ئويدىن ئوچ تاۋاق قىتىق، داستىخانغا ئوراپ 5 - 6
چاۋات نان ئىلىپ چىقىپ ئولارنىڭ ئالدىغا قويۇپ
داستىخان يايدى.

— خوش بېگىم، ئىلتىپات قىلسىلا، — بەكراخۇن
كەمتەرلىك بىلەن تەكلىپ قىلىپ سوزىنى داۋام قىلدى، —
مەرتىكىمىزگە ئولتۇرۇپ بەرگەنلىرىگە تولىمۇ خوش بولدۇق،
بۇكۇنكى تويىمىز بىر ئەمەس ئوچ توي. بىرسى ئاز كەم يەت-
مىشكە يېتىپ قالغان كىرەم ئاكىچامغا — جەننەتخاچامنى توي
قىلىمىز؛ يەنە بىرسى تىلىسىز بالا قاۋۇلغا تىلىسىز قىز جەن-
نەتسەمەنى توي قىلىمىز؛ يەنە بىرسى مالچى ھاشىمغا زەينەپنى
توي قىلىمىز....

— زەينەپ، قايسى زەينەپ — ئو؟

— كېرەم ئاكىچامنىڭ قىزى زەينەپخانچۇ! بىزنىڭچە بۈگۈنكى توي بەكمۇ ئۇلۇغ، ئۆزلىرى ئىلتىپات قىلىپ ئولتۇرۇپ بەرسىلە، ئاش - غىزا تارتايلى. نىكادىن كېيىن ياش باللار نەغمە قىلىدۇ. ئاخشاملىققا مەشرەپ....

— نېمە؟ باجنى توختاتقىلى بولمايدۇ، باج - خىراج دېگەن پىچاقتىن ئىتتىك، قىلىچتىن كەسكىن، — دېدى باجگىر ئورنىدىن تۇرۇپ، — ھەممىڭ تارقىلىش! — ئاندىن ئۇ يېنىدىكى چاكارغا قاراپ، — ئۇسساپ قالغاندەك تۇرىمەن، ھېلىقى ئۈزۈم سۈيىدىن بارمۇ؟ — دېدى.

— بار، — چاكار دەرھال بېرىپ خۇرجۇندىن چاققانراق بىر قاپاقنى ئېلىپ كېلىپ، ئاغزىنى ئېچىپ بىر پىيالىغا قۇيدى — دە، باجگىرگە ئۇزاتتى. باجگىر كەينى - كەينىدىن ئىككى پىيالە ئىچىۋېتىپ، ئورنىدىن تۇرۇپ يەنە ۋاقىراشقا باشلىدى:

— ھەممىڭ تارقال! ماللىرىڭنى تەييار قىلىش! بۇلتۇرقىدەك مالنىڭ يېرىمىنى جاڭگاللغا موكتۇرۇپ باج ئوغرىلايدىغان بولساڭلار، تاناۋىڭلارنى غىر تارتىمەن. تارقال دېدىمغۇ! نېمە بۇ، ئوغرىدەك ماراپ تۇرۇشىدىيا! — باجگىر ئوتتۇرىدا سەل دەلدەڭشىپ، ئاسمان يېقىلسىمۇ كارى يوق قاچا يۇيۇۋاتقان جىننەستەمنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۆزىچە: ”بۇمۇ خېلى ئەپچىل بالىكەن“ دەپ غۇدۇڭشىپ تۇرۇشىغا ئۇ تەرەپتىن ئىككى ئادەم ئىشەكلىك يېتىپ كەلدى. بىرسى يېقىن مەھەللىنىڭ مەزىنى ئىنايەت سوپى ئىدى. ئىشەكتىن چۈشۈپ دەرھال باجگىرغا سالام بېرىپ كۆرۈشتى، ئاندىن زاكاتچى بىلەن كو-

رۇشۇپ تېچ ئامانلىق سوراشتى. باجگىر ئۇنىڭغا قاراپ:

— ياخشى چاغ-دا كەپقالدىڭلار! — بولتۇرقى ئىشتىن-ن ئۇزەڭلار خەۋەردار ئىدىڭلار — باجگىر كۆزلىرىنى خومالاشتۇرۇپ، كالپۇكلىرىنى قورۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، -زەينەپكە بولتۇر كۆزۈم چۈشكەندە ھەرقايسىڭلار بالا كىچىكرەك، كېلەر يىلى توي قىلايلى دېيىشىدىڭلا، مانا ئەمدى كەلسەم ئىش باشقىچە بوپتۇ. بۇ قانداق گەپ؟

— بۇ ئىشتىن ئەسلا خەۋىرىم يوق. مەن بىر سورۇشتە قىلىپ كۆرەي! — ئىنايەت سوپى تەمتىرەپ كىم-دۇر بىرسىنى ئىزلىگەندەك ئۇيان - بۇيان قارىدى.

— مېنىڭ قانداق ئادەملىكىم سىلەرگە مەلۇم. مەن دۇنيادا ھەرقانداق ئىشتا ئۇتتۇرۇپ كۆرگەن ئەمەسمەن!

— مەن چۈشىنىمەن، غەم قىلمىسىلا، ئىشنى توغرىلايمەن! — دېدى ئىنايەت سوپى ۋە بەكراخۇن بىلەن ئاۋۇت ئاكىلارنى قىچقىرىپ سۆزلىشىشكە باشلىدى:

— مەن دىمىسەممۇ سىلەرگە مەلۇم، باجگىر بېگىم بولسا، ئاۋات ناھىيىسىدە كاتتا باينىڭ بالىسى. ئۇنىڭ ئۇستىگە باجخانىدا خېلى چوڭ مەنسىۋى بار. ئۇنىڭ ئۇستىگە يۇرتنىڭ ھەممە بېجىنى ھۆكۈمەتتىن كۆتىرە ئېلىۋالغان: ئۇنى-ڭ ئۇستىگە باجگىر دېگەن قايسى يۇرتقا كەلسە، شۇ يۇرتنى سورايدۇ. ئالىمەن دېگەننى ئالىدۇ، قىلىمەن دېگەنىنى قىلىدۇ. مەن كەلگەن ھامان زەينەپنى سوراپ ئۆتكەن يىلى كۆرۈپ قويۇپ كەتكەن دەيدۇ. بۇنى قانداق قىلىمىز؟

— نىمىنى قانداق قىلىمىز؟ — بەكراخۇن ئاچچىق بى-

لەن سوئال قىلدى.

— زەينەپنى باجگىر بېگىمگە توغرىلىمىساق بولامدۇ؟ ئەگەر ئۇنداق قىلمايدىغان بولساق، بېگىمنىڭ ئاچچىغى كېلىپ، پۈتۈن يۇرتقا تاسقاقچىلىق سالسا قانداق قىلىمىز!

— قانداق بولاركىن تاڭا! — دېدى ئاۋۇت.

— سىلەر ئىككىڭلار يۇرتنىڭ چوڭى. مەسلىھەتلىشىپ كورۈڭلار! لېكىن مەن دىگەندەك بولسۇن، ئەگەر شۇنداق بولمايدىغان بولسا، ئىش چاتاق!

ئىنايەت سوپى بۇلارنى قالدۇرۇپ باجگىرنىڭ يېنىغا كەتتى ۋە ئۇلارغا بىر نىمىلەرنى شىۋىرلىغاندىن كېيىن، باجگىر بىردىنلا خۇي قىلىشقا باشلىدى، ئۇ دەرھال يەنە بىر ئاپقۇر مۇسەللەس ئىچىپ، قولىغا قامچا ئالدى، دەلدەڭشىپ ئورنىدىن تۇرۇپ تۇرغاندىن كېيىن:

— تارقال دىسە، يەنە ئۇغرىدەك مارىشىپ تۇرىدۇ. بۇ نىمىلەرنىڭ جاجىسى قامچا! — ئۇ قامچىسىنى شىلتىپ ھەيۋە قىلىشقا باشلىدى. ئاندىن قاچا - قۇچا يۇيىۋاتقان جىنەستىنىڭ يېنىغا كېلىپ:

— بومۇ خېلى ئەپچىل بالىكەن؟ — دېدى - دە، مەستچىلىكتە جىنەستىگە قول ئۇزىتىپ، ئۇنىڭ ئىڭىكىدىن تۇتۇپ يۇقۇرىغا كۆتەردى. جىنەستە غەزەپلىنىپ ئۇنىڭ قوللىرىنى سىلكىپ تاشلىدى. بۇنى كورگەن قاۋۇل قۇشتەك ئېتىلىپ كەلگەن بويى باجگىرنى كوتىرىپ يەرگە باستى ۋە كۆچەپ تىققىلىدى. ھەرقايسىسى كېلىپ ھاي - ھۇي قىلىپ قاۋۇلنى ئاجراتتى. باجگىر ئورنىدىن تۇرۇپ تويىسىنى قېقىپ ۋاقىردى:

— دېمەك دېمەمۇ، ئاراڭلاردا دۈشمەن بار دەپ! مانا بۇ دۈشمەننىڭ ئۆزى شۇ، باغلاڭلار!

زاكاتچى، ئىنايەت سوپى، يەنە بىرخىزمەتكارى بىرلىكتە كېلىپ قاۋۇلنى باغلىدى. باچەر ئۇنى قامچا بىلەن بىر-ئىككىنى ئۇردى. بۇچاغدا كېرەم چال ئوتتۇرىغا چۈشۈپ:

— بېگىم، نىمە قىلغانلىرى بۇ؟ تىلى يوق ئاجىزنىڭ نىمە گۇناسى؟ — دېدى.

— سەن كىمسەن، تولا كاپشىما! — دېدى باچەر غەزەپ بىلەن.

— تىلسىز ئادەمنى باغلىغىچە ئىزا تارتساڭلارچۇ! مانا مەندەك ئادەمنى باغلاڭلار!

— باغلىيالمايدۇ — دەمسەن؟ باغلا بۇ قېرىنى....

شۇ ئەسنادا زەينەپ يۈگۈرۈپ كېلىپ ۋاقىرىدى:

— ھوي يۈزسىزلە، ئاتامنى نىمە دەپ باغلايتتىڭ؟ قوللىرىڭنى تارت!

باچەر زەينەپنى كۆرۈپ ھىجايدى:

— ھە .... زەينەپخان، ئەتىگەندىن مەن سېنى ئىزلەۋاتاتتىم، ھە .... خېلى چوڭلاپ قاپسەن - ھە!....

— مېنى ئىزلەپ نىمە قىلاتتىڭ؟! بۇ گۇناسىزلارنى قويىۋەت!

— قويىۋەت! .... قولغا چۈشكەن دۈشمەننى قويىۋېتىدىغان ئىش يوق. زەينەپخان، ساڭا خېلى ئەقىل كىرىپ قاپتۇ، ئوبدان ئويلان، ئەمدى سەن پۈتۈن ئۆمرىڭنى مەن بىلەن ئۆتكۈزۈشۈڭ كېرەك!

— تۇفى!... قارايۇز مۇناپىق، زەيىنەپ غەزدۇگە چىددىماي، ئۇنىڭ يۈزىگە تۈكەردى.

باجگىر ئاخىرى كېرەم چال ۋە زەيىنەپنى باغلاپ، ئالدىغا سېلىپ ماڭدى. خەقنىڭ تولىسى دەرەخلىقلەرگە تارقاپ كەتكەن، نەق مەيداندا ئانچە كوپ ئادەم قالمىغان شارائىتتا، باجگىر ئۈچ ئادەمنى باغلاپ ئۆز ئادەملىرى بىلەن بۇ يەردىن قوزغىلىپ كەتتى.

(11)

شۇ كۈنلەردە بۇ تەۋەگە ئىككى تۈرپانلىق كېلىپ قالغان ئىدى. بۇ تەۋەنىڭ ئادەملىرى تۈرپان دىسە، ئاسماننىڭ قەھرىدە تۇرۇۋاتقان بىر شەھەرنى كوز ئالدىغا كەلتۈرەتتى، خۇددى رىۋايەتلەردە ئېيتىلغاندەك كونا تۈرپان دەپ ئاتايتتى. تۈرپانلىق كەپتۇ دىسە، جاڭگال تەۋەسىدىكىلەر خۇددى باشقا بىر دۇنيادىن كەلگەندەك ئاجايىپ ھىس قىلىشقان ئىدى. بۇلارنىڭ گەپ - سوزلىرىنى ئاڭلاپ تېخىمۇ ھەيران قېلىشتى ۋە ئۆزئارا كۈلۈشتى. مەيلى قانداق بولمىسۇن جاڭگال خەلقى تۈرپانلىقلارنى ياخشى كورۇپ قالغان ئىدى. موللازەيدىننىمۇ خەقنىڭ دىتىغا ياقمايدىغان كىشىلەردىن ئەمەس. قايسىلا مالچىنىڭ ئويىگە بارسا قىزغىن مۇڭدىشىپ، خېلى چىقىشىپ قالغان ئىدى. گايىدا تۈرپان يادىغا كېلىپ قالسا، قولىغا چىققان بىرنەمىنى داپ قىلىپ، تۈرپان ناخشىلىرىنى ئېيتاتتى، بۇنداق چاغلاردا چوڭ - كىچىك ھەممىسى ئۇنىڭ ئەتراپىغا توپلىنىپ ناخشا ئاڭلايتتى. تۈرپان ناخشىلىرى گەرچە ئۇلار-

مۇڭى ئوخشاشتەك ھەس
نىڭ ناخشىلىرىغا ئوخشاپ كەتمەسمۇ،
قىلىپ قولاق سالاتتى. بەزەن ئاھاڭلارنى ياردىمىپ قالاتتى.
ئومۇمەن شۇ تەۋەدىكى چوڭ - كىچىك ھەممىگە بۇ ئىككى تۇر-
پانلىق يېقىپ قالغان ئىدى.
قاتناشتۇردىمىز دې-
بۇگۈنكى تويغا ئىككى تۇرپانلىقنى
گەن ياش بالىلار ئۇلارنى قىچقىرىپ كېلىشكە كەتكەن، ئۇنىڭ
ئىچىدە ھاشىممۇ بار ئىدى. بۇلار ئىككى تۇرپانلىقنى چاقىرىپ
يېنىپ كەلگەندە، توي ۋەزىيىتى ئۆزگىرىپ كەتكەن ئىدى.
كىشىلەر توپ - توپ بولۇپ تورتتىن - بەشتىن ئولتۇرۇشاتتى.
توي بولىدىغان ئۆيدە بولسا، قېرى - ياش ئاياللار قىزلار
قالغان ئىدى. ئاردىن بىرسى 41 قومۇلاق تېرىپ پال سېلىپ،
ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنى مولچەرلىمەكچى بولاتتى.
ھاشىم كېلىپلا ئەھۋالنى چۈشەنگەندىن كېيىن دەرھال
ئۇلارنىڭ قارىقىدىن قوغلاپ ماڭماقچى بولدى. لېكىن بەزەنلەر
ئۇنى توساپ: بارساڭ سېنىمۇ باغلىۋالىدۇ، دەپ يۈرەكزادە
قىلىپ قويدى.
بەزى كىشىلەر: باچكىرگە يوغانچىلىق قىلغىلى بولمايدۇ،
ئەگەر ئۇنىڭغا چېقىلىپ قويىدىغان بولساق، بىزنى ۋەيران قى-
لىۋېتىدۇ، دەپ قورقۇنچ سالاتتى. موللازەيدىن ھەممە سوزنى
ئاڭلاپ، خەلققە بىر نەچچە سوئال قويدى:
— ئويگە ئوغرى كەلسە، بىزنىڭ تۇرپاندا ئوغرىنى تۇ-
تۇپ راسا ئەدىۋىنى بېرىمىز، بۇ يەردە قانداق قىلىدۇ؟ — دېدى.
— بىزنىڭ يۇرتىمىزمۇ ئوغرىنىڭ پايخىنىنى چېقىپ تاش-
لايمىز، — دېدى بىرسى.

— بىزنىڭ يۇرتتا قوتانغا بورە تەگسە، بورىنى قوغلايمىز، بۇ يۇرتتا قانداق قىلىدۇ؟ — دېدى موللازەيدىن.

— بىزنىڭ بۇ يەردە بورە يوق، ياۋا تۈڭگۈزنى قوغلايدىغان ھەر - ھەر نەيزىلىرىمىز بار، — دېدى بىرسى.

— بىر ئوغرى كېلىپ قىزىمىزنى ئوغرىلاپ قاچسا، بۇنى قانداق قىلماق كېرەك؟

— قوغلاش كېرەك! — دېدى بىر ياش ئىتتىكلىك قىلىپ.

— باجگىرنى ئۇنىڭغا ئوخشاتقىلى بولامدۇ؟ — دېدى ھېلىقى پالچى.

— خۇدادىن ئىنساپ تىلىسەك بولىدۇ! — دېدى بىرسى.

— مېنىڭچە بولغاندا بۇ ئوغرىنى دەرياغا تاشلىساق بولىدۇ، — دېدى موللازەيدىن ۋاقىراپ، ... بىزنىڭ يۇرتتا مۇنداق ئەسكىنى بورىغا يۆگەپ ئوت قويىمىز. يۇرۇتلار، مەن بىلەن بارىدىغانلىرىڭ بىللە ماڭ، بارمايدىغانلىرىڭ قال، توينى قىلىمىز، باجگىر دېگەن ئوغرىنى تۇرپانغا ئېلىپ بېرىپ ئۆزەم جايلايمەن!

بىر توپ ياش موللازەيدىن بىلەن بىللە ماڭدى.....

— باجگىر ئۈچ ئادەمنى باغلاپ، ھەيدەپ مېڭىپ بىر توقايلىققا بارغاندا، ئارام ئالماقچى بولۇپ توختىدى، قاۋۇل بىلەن كېرەم چالنى باغلاق پېتى سەل نېرىدا قالدۇرۇپ، زەينەپنى ئۆزى بىلەن بىللە بويان ئېلىپ كەلدى... ئاندىن خۇرجۇندىكى مۇسەللەس قاچىلانغان قاپاقنى ۋە ئاپقۇرنى، پىشۇرۇلغان سوغاق گۆشنى چىقىرىپ، ئەپچىل بىر يەردە ئولتۇرۇپ، ئاپقۇرغا مۇسەللەس قۇيدى ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ:

— زەينەپ، مەن ساڭا بۇ ئاپقۇردا مۇسەللەس تۇتتۇم،
بۇنىڭ بىلەن كوڭلۇمنى تۇتىمەن. لېكىن سەن بۇنى چۈشىنى-
شىڭ كېرەك. قەدرىگە يېتىشىڭ كېرەك. قولۇڭنى يەشتۇرۇۋېتەي،
بۇنى ئىچىپ، كەڭ - كۇشادە يېشىلىپ ئولتۇرۇپ، بولبۇلى گويا-
دەك سايراپ ئولتۇرساڭ نېمە دېگەن ياخشى، قېنى بىر ئىچىۋەت-
كىنە! — دېدى باچىگىر.
— تۇفى ...... ئىت!
باچىگىر تۇيۇقسىز بېرىلگەن زەربىدىن چوچۇپ، ئۆزىنى
ئەپقېچىپ يەنە ھىجايدى:
— نادانلىق قىلما! مەن سېنى ئۇزاقتىن بۇيان ياخشى
كورەتتىم، ئەگەر ياخشى كورمىگەن بولسام، ئىشقى - مۇھەببەت
بىلەن تولغان مۇسەللەسنى تۇتمىغان بولاتتىم. خەير، نادان-
لىقتە! بوپتۇ، ئۆزەم ئىچىۋېتەي.
ئاپقۇرغا يەنە بىرنى تولدۇرۇپ:
— بۇنىڭغۇ ئىچەرسەن. بۇنى ئىچمىدىغان بولساڭ، بىز
ھازىر تۇرۇۋاتقان جاڭگال، مۇشۇ دەريا بويلىرى، گۈل - چى-
چەككە پۈركىنىپ، جەننەتكە ئايلىنىدۇ — نېمە دېگەن ياخشى.
سەنمۇ شۇئانلا باغۇ - بوستان، گۈلى - رەيھانلار ئىچىگە
كىرىپ ھۇزۇر قىلىسەن، راھەت دېگەن مانا بۇ يەردىكەن دەپ
قالىسەن. ئۇنداق قىلما، بۇ قېتىم قولۇمنى ياندۇرماي، تۇت-
قان كۈلۈمنى سۇندۇرماي ئىچىۋەتكىنە! — باچىگىر ئاپقۇرنى
تەڭلەپ يېقىن ئېلىپ باراتتى، زەينەپ تېخىپ يېقىن كەلتۇر-
مەيتتى.
— ھەي - ھەي، شاشلىق قىلىۋاتقىنىنى قاراڭلار، —

بېگىم ئىنايەتنى قىچقىرىپ، ئۇنىڭغا ئاپقۇردىكى مۇسەللەسنى ئىچكۈزدى. ئاندىن ئۇنى بىر تەرەپكە تارتىپ:

— بۇ شاشلىق قىلىۋاتىدۇ. بۇنى يوۋاشلاتمىدىغان ئامالنى قىلمىساق بولمايدۇ. سەن مەھەللىگە بېرىپ ھېلىقى ئەمەتمىراپنىڭ ئويىنى تەييارلا، پاخلاندىن بىرنى سويۇپ قويسۇن. ئاندىن كىشىمىشتەك مەجۇن تاپ. ئاخشاملىقى ناۋات چايغا ئارىلاشتۇرۇپ زەينەپكە ئىچكۈزۈۋەتسەك، ئۇ چاغدا مېنىڭ قۇچىقىمغا ئۆزىنى تاشلايدۇ، سېنىڭچە قانداق بولار؟

— توغرا، شۇنداق قىلايلى،— دېدى ئىنايەت،— ھازىرلا ماڭامدىمەن؟

— ماڭ.

ئىنايەت چىقىپ كەتكەندىن كېيىن بېگىم مۇسەللەس قويۇپ:

— زەينەپ سەن مېنى بىلىپ قوي! مەن دېگەن ئاۋات ناھىيىسىدىكى زوردۇن بەگنىڭ بالىسى. باجخانىدا چوڭ مەنسەپنىڭ ئىگىسى. ماڭا قارىغىنا، بۇ جاڭگالنىڭ ھەممىسى مېنىڭ، سەنمۇ مېنىڭ. جېنىم زەينەپ، مەن خوش بولاي، قولۇمنى ياندۇرماي بىر ئىچىۋەتكىنە... ئىچمىسەڭ، بوپتۇ. سەن ئۈچۈن ئۆزەم ئىچىۋېتەي!

بېگىم ئاپقۇرنى بوشىتىپ يىراققا چۆرۈپ تاشلىدى. ئۆزى خېلى كەيپ بولۇپ قالغانلىقتىن، بۇ كەڭتاشا ئورماندا ئىچىدىكى دۇتتىنى چىقىرىۋېتىش ئۈچۈن، قانداقتۇ — بىر غەزەلنى توۋلىماقچى بولۇپ، نوينىنى خورازدەك سوزۇۋاتقاندا، ئارقا تەرەپتىن قاۋۇل كېلىپ، كوتىرىپ يەرگە باستى. بېگىم

تۈيۇقسىز زەربىدىن قىيا - چىيا ۋاقىراپ كەتتى. كىرەم چال، زەينەپلەرمۇ بوشىنىپ كەلدى. موللازەيدىن ۋە باشقا ياشلار ئولاش - چولاش كېلىپ، باجگىرنى ئۇرماقچى بولۇشتى. موللازەيدىن توختاڭلا دەپ ياشلارنى توختىتىپ، باجگىرنى ئاجرىتىپ، ياقىسىدىن ئالدى:

— ئەرگە بىر ئوۋەت، يەرگە بىر ئوۋەت دەپتىكەن. باياتىن سەن باشقىلارنى باغلاپسەن، ئەمدى بىز سېنى باغلايمىز! - موللازەيدىن باجگىر، زاكاتچى ۋە ھىلىقى غالچىنى باغلاپ، ئالدىغا سېلىپ ھايداپ ئېلىپ ماڭدى. بۇلارنى توي بولماقچى بولۇۋاتقان يەرگە يەتكۈزۈپ بېرىپ، باغلاق پېتى تۇرغۇزۇپ، تويىنى داۋاملاشتۇردى. بۈگۈنكى ئۈچ توي كۆڭۈلدىكىدەك بولدى، ھەممە ئادەم خوشال - خورام توي ئوينىدى.

نىكا ئوقۇلۇپ، ئاش تارتىلىپ بولۇنغاندىن كېيىن بىر توپ ياشلار، نەغمىچىلەر بىر چەتتە مۇزىكا چېلىپ، ناخشا توۋلاپ، ئۇسسۇل ئويناپ كۆڭۈل ئاچتى. باغلاقلىق باجگىرنى ئەكېلىپ ئوتتۇرىغا توختىتىپ قويۇپ، موللازەيدىن ئوتتۇرىغا چۈشۈپ ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئوينىدى:

شىلدىر - شىلدىر قومۇشقا،
ئوتنى ياقتىڭ نېمىشقا؟
سېنىڭ قىلغان ئىشىڭغا،
بىزغۇ ھەيران—
سەنمۇ ھەيران بۇ ئىشقا!

شىلدىر - شىلدىر قومۇشقا،
تويىنى بۇزدۇڭ نىمىشقا؟
ئىچى يامان، ئۆزى ئەسكى،
كوڭلى قارا بولغاچقا!

شىلدىر - شىلدىر قومۇشقا،
چىدامدىكەن بىر مۇشقا،
بوره - قاشقىر ئاق قاشقا،
يەر تىلىغاپتۇ بىر چوشقا.

كالتەك - چوماق ئۇچلاشىپ،
خەلق چىققتى قوغلاشقا،
نەيزە كالتەك - تۇش - تۇشتىن،
ئادەم كەلدى قاش - قاشتىن،
قاپساپ كەلدى باغلاشقا،
قول - بويىنىنى تولغاشقا.

مىس قازانىنى قىزدۇرۇپ،
باش كوزىنى داغلاشقا،
ئىت تېرىسىنى كەيدۇرۇپ،
رەھىمى قىلدۇق ياغلاشقا.
تا تىلىغۇچتا — تا تلاشقا،
خەلق بىلەن ئۇچلەشكەن —
باجگىر چۇشتى يىغلاشقا...

شىلدىر ـ شىلدىر قومۇشقا،
ئوتنى ياقتىمىك نېمىشقا؟
چاغلىماستىن ئوزەڭنى،
ئەمدى چىقتىمىك ياپىشقا.
ئاغزى تەگدى ئاق تاشقا،
بېشى تەگدى كوك تاشقا!

چاغلىماستىن ئوزەڭنى،
تويىنى بۇزدۇڭ نېمىشقا؟
ئوزەڭ ئەسكى، ئىچىڭ يامان
كوڭلۇڭ قارا بولغاچقا.
....

موللا زەيدىن ئۇسۇلنى ئويناپ، ناخشىنى ئېيتىپ، ھەر بىر سوزنىڭ ئورانىغا قاراپ باجگىرنى نوقۇپ، ھەمـمە ھەر-كەتنى رېتىم بىلـەن ئورۇنـلاپ، مەيدانـنى قىزىتقان ئىدى. باجگىر بولسا، خەلقنىڭ لەنەت ـ نەپرىتى ئاستىدا مەسـخىرە بولۇپ، خۇددى سۇغا چۇشـكەن چاشـقاندەك شومشىيىپ تىتـ-رەپ تۇردى.

توي ئاخىرلاشقاندىن كېيىن موللا زەيدىن باجگىرنى، زاكاتچىنى باغلاپ ئېلىپ ماڭدى. يولدا ئۇچرىغانـلارغا: باج يىغماي، ئويناپ يۇرگەنلەرنى دوتەي يامۇلغا ھەيدەپ كـېتىـ-ۋاتىمەن، ـ دېدى.

دەريا بويىدىكى مالچىلار، خېلى ئۇزاققىچە بۇ تورپانـ

لىقىنىڭ سوزىنى قىلىشىپ كۈلۈشمەك قىلىشتى. تۇرپانلىقلار بولسا، باجگىر بىلەن زاكاتچىنى بىرقانچە كۈن سورەپ يۈرۈپ، نەچچە قېتىم سۇغا تاشلايمىز دەپ قورقىتىپ، ئۆۋە قىلدۇرۇپ، ئۇرغۇن ۋەدە ئالغاندىن كېيىن قويۇپ بېرىپتىمىش......

(12)

بۈگۈن تۇرپان باشقىچە ئىدى. ھاۋادا زەررىچە بۇلۇت يوق. قوياش پۈتۈن مېھرى بىلەن تۇرپان ئويمانلىقىغا نۇر چاچماقتا. كۈن نۇرىنىڭ يەرگە تېگىپ قايتقان ھارارىتى گويا نېپىز شايىدەك يىلتىرلاپ يۇقۇرى كۆتىرىلمەكتە ئىدى. بۈگۈن مۇشۇ ئىسسىققا قارىماستىن پۈتۈن تۇرپان خەلقى، پۈتۈن يۇرت گويا سەلدەك يەمشى تەرەپكە ئاقماقتا. يىراق - يېقىن يېزىلاردىن ئات - ئېشەكلىك ۋە ھارۋىلىق كېلىۋاتقان ئادەملەر يارغول تەرەپتىن، سەيدىخان تەرەپتىن كېلىپ، يەمشىنىڭ تاختا كوۋرۈك دەپ ئاتىلىدىغان دەل - دەرەخلىق سالقىن يېرىگە توپلىنىپ، تەقەززالىق بىلەن مېھمان كۈتمەكتە ئىدى. بۈگۈن بۇ يەرگە ئالتە جۈپ ناغرا - سۇنايچىلار جەم بولغان، قازانلار ئېسىلغان، توكاك، سېۋەتلەرگە ئۈزۈم، شاپتۇللار قاچىلانغان، ھەممە نەرسە ئېزىز مېھمانىنىڭ كېلىشىگە ئاتاپ قويۇلغان ئىدى.

كىشىلەر تەقەززالىق بىلەن يولغا قاراشماقتا. بەزەن ياشلار دەرەخلەرگە يامىشىپ چىقىپ، تېخىمۇ يىراقلارغا

كۆز ئۈزمەستىن نەزەر تاشلىماقتا ئىدى.
ئاخىرقى مىنۇتلار يېقىنلاشماقتا. «كەلدى، كەلدى» دېگەن
سۆزلەر چىقتى. پۈتۈن خەلق شۇئانلا تەۋرەپ كۈتۈۋېلىشقا
تەييارلاندى. ناغرىچىلار ناغرىلىرىنى تەڭشەپ كوردى، چې-
لىپ كەتكەنلىرىگە سۇ پۈركۈپ بوشاتتى. سۇنايچىلار لېۋىر-
لىرىنى يۇمشىتىپ، سىناپ كوردى. تارقالغان خەلقلەر
توپلىشىپ تۇرۇشتى، ئىش قىلىپ پۈتۈن مەيدان جانلانغان
ئىدى.

يىراقتىن ئۈچ ئاتلىقنىڭ قارىسى كورۈندى.
بۇ تەرەپتىن 20 - 30 ئاتلىق ئالدىغا بېرىش ئۈچۈن ئات
سالدى. ئاتلىقلار قويۇندەك چاپسان كوزلىگەن يېرىگە يېتىپ
بېرىپ، مېھمان بىلەن كورۈشۈپ ئامان - ئېسەنلىك سوراش-
قاندىن كېيىن ئانچە ھايال بولمايلا ھەممىسى بىرلىكتە بۇ
تەرەپكە مېڭىشتى. مېھمان 300 مېتىر چامىسىدا يېقىنلاپ كەل-
گەندە ناغرا شادىيانىگە چېلىندى. پۈتۈن مەيداننى ھاياجان
ئىچىدە كوتىرەڭگۈ روھقا تولغان ئىدى. ئاتلىقلار يۈز مېتىر-
غىچە يېقىنلاشقاندا، خەلق توپى تەۋرەپ ئالدىغا قوزغۇلدى.

قىممەتلىك مېھمان — موللازەيدىن خەلقنىڭ بۇ قەدىر
ھورمىتىگە جاۋابەن يىراقتىنلا ئاتتىن چۈشۈپ كىشىلەر بىلەن
قۇچاغلىشىپ ياكى قول ئېلىشىپ كورۈشتى. خەلقنىڭ كوپلىگى-
دە قايسى بىرسى بىلەن قول ئېلىشىپ ئۈلگىرەلىسۇن؟ ئاخىرى
خەلق توپى ئۇنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ ئىگىز كوتەردى. بارىكاللا
ئېيتىپ ئاسمانغا كوكلەتتى. داغدۇغا، چوقان - سورەن يەر-
جاھاننى لەرزىگە كەلتۈرگەن ئىدى. بۈگۈنكى قارشى ئېلىش،

بۇگۇنكى كورۇشىشتە تۇرپان خەلقى بىلەن مەوللازەيدىن ئوت-تۇرىسىدىكى مۇھەببەتنىڭ ئەڭ نازۇك، ئەڭ نەپىس ھەقىقى يالقۇنلىرى نامايەن بولغان ئىدى.

ناغرىچىلار ۋە ئەتراپتىكى بىر توپ خەلق ۋە ھاپىزلار ناخشا باشلىۋەتتى:

كورگىلى كەلدىڭلىمۇ، كويدۇرگىلى كەلدىڭلىمۇ؟
كويۇپ ئوچكەن ئوتلىنى ياندۇرغىلى كەلدىڭلىمۇ؟
يارەي ... ۋاي ۋاي سەنەم.

چوڭ كىچىك ھەممەيلەن بىلىدىغان بۇ «تۇرپان سەنە-مى» مىڭلىغان خەلقنىڭ ئومۇمى خورىغا ئايلانغان ئىدى. قې-رى - ياش، ئەر - ئايال نۇرغۇن كىشىلەر قېن - قېنىغا پاتـ-ماي ئۇسۇلغا چۈشكەن ئىدى. بۇگۇنكى ناخشا، بۇگۇنكى ئۇ-سۇل كوڭۇلدىكى ئوز مېھمىنىنى كۇتۇۋېلىش يۇزىسىدىن بەكمۇ سەممى ئىدى. شۇ تاپتىكى خەلق توپى چايقىلىۋاتقان دېڭىز-دەك كورۇنەتتى.

لېكىن ھەممە خەلق موللازەيدىنىنىڭ ناخشا - ئۇسۇللى-رىنى سېغىنغان، شۇڭا ئۇنىڭمۇ ناخشا ئېيتىشىغا تەقەززا ئىدى.

موللازەيدىنمۇ خەلقنىڭ ئارزۇسىنى ئورۇنلاشقا ھەر قاچان تەييار ئىدى:

زىمىستان كورمىگەن بۇلبۇل
باھارنىڭ قەدرىنى بىلمەس،
جاپانى چەكمىگەن ئاشىق
ۋاپانىڭ قەدرىنى بىلمەس

بۇلاق سۇيى قېتىلسا،
ئايىغى دەريا بولۇر
دوستلار كوڭلىدە بولسا،
ئاخىرى بىللە بولۇر
پەر يادەي ....

مۇللازەيدىن بۇ كىلاسسىك ناخشىنى ئېيتىپ، چەمبەر شەكلىدە تۇرغان ھەممە ئادەم بىلەن يۈز كۆرۈشتى. ئۇنىڭ جامالىنى كورگەن خەلق قاتتىق ھاياجانغا تولۇپ، بەزەنلىرى كوزىگە ياش ئالغان ئىدى.

— ئىنىم، سېنى خېيمۇ سېغىندۇق! — ناخشا ئاخىرلاشقان ھامان ئىسرائىل تۆگمەنچى ئوتتۇرىغا چىقىپ مۇللازەيدىننىڭ پوتىسىدىن (بەلۋاغ) تۇتۇپ تەلمۈردى، — بەكمۇ ئۇزاق يوقاپ كەتتىڭ! نەچچە يىلدىن سەن يوق، خۇددى يۈرىكىمىز يوقتەك، بىر يېرىمىز كەمدەك بىلىنىپ تۇردى. سەن كېلىۋىدىڭ، كوڭلىمىزمۇ پۈتۈن بولۇپ قالدى. دېگەن بىلەن-راسا ۋاقتىدا كەلدىڭ!

مۇللازەيدىننى خەلق غۇژمەكلىشىپ ئوتتۇرىغا ئېلىۋالدى. ئىسرائىل تۆگمەنچى خەلققە ۋاكالىتەن يەنە بىر مۇنچە سۆزلەپ، ئاندىن مۇللازەيدىننى راسلانغان جايغا ئولتۇرغۇزۇپ ئاش تارتتى. ھەممە خەلق بۈگۈنكى كۈتۈۋېلىش شاراپىتىدىن بەھرىمەن بولۇپ تاماق يېدى. ئەڭ ئاخىرىدا ئىسرائىل تۆگمەنچى مۇنداق دېدى:

— زالىملار تولىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ

زۇلمى جېنىمىزغا پېتىپ، چىداپ تۇرغىدەك ھالىمىزنى قوي-
مىدى. بىز يۇرت نامىدىن ئەرز خېتى تەييارلىدۇق، سېنى
ۋەكىل تەيىنلىدۇق. سەن بۇ ئەرزىمىزنى بېيجىڭ خانىغا ئا-
پىرىپ كورسىتىپ، ئۇچۇر ئېلىپ كېلىپ بەرمىسەڭ بولمايدۇ.
بۇ ئىشنى سەندىن باشقا ھېچكىم جايلاشتۇرۇپ كېلەلمەيدۇ.

— شۇنداق، شۇنداق!...

خەلق توپى ئىچىدىن تەستىق ئاۋازلىرى كوتىرىلدى.

ئابدۇرېھىم قارى ئاق رەختكە يېزىلغان ئەرزخەتنى ئو-
قۇشقا باشلىدى. ھەممە ئادەم خۇددى كولىنىڭ سۇيىدەك جىم-
جىتلىق ئىچىدە ئاڭلىدى:

ئەرز

بۈيۈك چىننى خاقان، خۇرشىدى ماھى تابان، تۇغ-
لىرى گەردۇ - نامايان، شەۋكەتلىرى بەلەند ئاسمان،
دۈشمەنلىرى خانۇ ۋەيران، پايتەختىنى بېيجىڭدا قۇرغان
خان ئالىلىرىغا! بىزلەركى تۇرپان پۇقرالىرىدۇرمىز.
شۇل توغرىدا ئەرز بايان قىلىمىزكى، بېيجىڭ بىلەن
تۇرپان ئاراسى ئاسمان بىلەن زېمىن ئارىسىدەك يىراق.
ئاھ دېسەك ئاھىمىز، يىغلىساق ئاۋازىمىز يەتمەيدۇرلەر.
بېيجىڭدىن مەنسەپ - ئەمەل تۇتۇپ بىزگە باش بولۇپ
تۇرغۇچىلار قاشقىر بولسا قاشقىر مىزاجىنى، بورە بولسا،
بورە مىزاجىنى قوللىنىپ، ئۆزى بىلگەنلىرىچە باشباشتاق-
لىق قىلىپ، بىز پۇقرالارغا زۇلۇم سالدىلەر. زىيان
زەخمەت يەتكۈزۈپ، مال - ۋارانلىرىمىزنى تالان - تا-

راج قىلدىلەر. ئۆز ئىختىيارلىرىچە ئالۋاڭ - ياساقنى زىيادە قىلىپ، لەھەڭ كەبى يالماپ يۇتۇپ، يىلان كەبى نەشتەر ئۇرۇپ، ئەلنى زارى - زار قاخشاتتىلەر. يەر-زېمىنلىرىمىزنى تارتىپ ئېلىپ يەپ كەتتى ۋە ئۆز يەر-لىرىگە قوشۇپ ئالدىلەر. ناھەق بولدى دېسەك باشىمىز-غا قامچا - توقماق بىلەن ئۇردىلەر. بويىنىمىزغا تاقاق، پۇتىمىزغا كىشەن سالدىلەر. يەر بېجىنى ئېغىرلىتىپ دېخانلارنى خانىۋەيران قىلدىلەر. بىز تۇرپان خەلقى ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلادۇرمىز، بىز ھۆكۈمەتكە يەر بېجى تۆلىگەندىن تاشقىرى، شەرئى ئىسلامىيەت ئۈچۈن ئۆشرە - زاكات بېرۇرمىز. بىز بۇ ئۈچ قەۋەت ئېغىرچى-لىق ئاستىدا قاتتىق زۇلۇم كۆرەردۇرمىز. بىزلەرگە زەررىچە ھۆرىيەت يوق. ۋاڭلارغا، مەنسەپدارلارغا ئۈچ كۈنلۈك يىراقتىن تۇرۇپمۇ كۆز تىكىپ قارىيالمايمىز. نە-مىنى ئالىمىز دېسە شۇ نەرسىنى بىزدىن ئالۇرلەر، باققان ياخشى ئاتلىرىمىزنى ھەق تۆلىمەي تارتىپ ئالۇرلەر، بۇ ئۇچۇقتىن - ئۇچۇق بۇلاڭچىلىق ئەمەسمۇ؟ ۋاڭ غوجىلار، مەنسەپدارلار زىيادە ئىسراپخورلۇق بىلەن ئەيشى - ئىشرەت بەزمىلىرى ئوينايدۇرلەر. بىچارە خو-تۇن - قىز ھەمشىرىلەرنى ئۆزلىرىنىڭ خوشلۇغى ئۈچۈن ئۇسسۇلغا سالادۇرلەر. بۇ سەۋەپتىن پۇقرالار ئۆزقىزلىرى-غا، كېلىنلىرىگە، ئەركەكلەر ئۆز خوتۇنلىرىغا ئىگە بولال-مايدۇرلەر، بۇ خورلۇق بىز پۇقرالارنىڭ جېنىمىزغا بەك پاتتى. سەۋرى - تاقىتىمىز تۈگىدى. ھازىر پۇقرالار

زۇلۇم - سەتەمگە قارشى تۇغ تارتىپ غەليان كۆتىرىش گىرداۋىغا بېرىپ يەتتى. ئەگەر بۇ غەليان كوتىرىلسە، كوزنى يۇمۇپ - ئاچقىنچە پۈتۈن يۇرتقا يامراپ، ئورتەپ تاشلىغۇسى. ئەمدى بىزنىڭ سەۋرى قاچىمىز تولدى. ناۋادا بىزنى تېچ پۇقرادارلىق قىلسۇن دەيدىغان بولسا، بىزنىڭ بىر قانچە تەلەپلىرىمىز بار. شۇنى بىر تەرەپ قىلىپ بېرۇرلەر. بىرىنچى، پايتەختتىن كۆچلۈك، قابىلىيەتلىك ۋەكىل ئەۋەتىپ، خەلقنىڭ دادى - ئەھۋالىغا يەتسۇن؛ ئىككىنچى، ۋاقىتلىق تۈزۈملەر بىكار قىلىنسۇن، ئولارنىڭ نوخۇلىسى ئېلىنسۇن، ئۈچىنچى، پۇقرالاردىن تارتىپ ئالغان ۋە ئوزلىرىگە قوشۇپ ئالغان يەر، سۇ، زېمىنلەر ئوز ئىگىلىرىگە قايتۇرۇپ بېرىلسۇن؛ توتىنچى، زالىملارنىڭ ئوزخاھىشىچە يۇرگۈزگەن جازا چارىلىرى، ئوز ئالدىغا قۇرۇۋالغان زىندان - ھەپسىلىرى چېقىپ تاشلانسۇن. ھەر قانداق زۇلۇم تورلىرى كېسىپ تاشلانسۇن. يۇقۇرقى تەلەپلىرىمىز ئىجرا قىلىنمىسا، بىزنىڭ نالە - پەريادلىرىمىز ئاسمان - زېمىننى زىل - زىلىگە كەلتۇرگۇسى. بىز تۇرپان خەلقى ھەر ئېھتىمالنىڭ ئالدىنى ئېلىپ ئۇشبۇ ئەرزىمىز بىلەن بىرلىكتە ئوز ۋەكىللىرىمىزنى ئەۋەتتۇق. ئېتىۋارغا ئېلىپ چارە - تەدبىركورۇشلىرىنى ئۇممىت قىلىمىز......

ئىسرائىل ئاخۇن، ئابدۇرېھىم قارى

جەمى 40 - 50 ئادەمنىڭ قولى بېسىلدى.

موللا زەيدىن خەلقنىڭ ئەرز خېتىنى تاپشۇرۇۋالدى. ئۇنىڭ چىرايىدا قىلچىمۇ سەمىمىيەتسىزلىكنىڭ ئالامەتلىرى

كۆرۈلمەيتتى. بەلكى خوشاللىق، ئۈمىتۋارلىق كۆرۈنەتتى.

خەلقنىڭ تەنتەنىسى ئىچىدە مېھمان بولدى. زىياپەت ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، خەلق بىلەن خوشلىشىپ، دەرھال بېيجىڭغا قاراپ ماڭماقچى بولدى. ئۇنىڭ خىيالىدا ئۆيىگە بېرىش، ئايىمخان بىلەن كۆرۈشۈش، بىر جۈپ بالىسىنى ئەركىلىتىپ سۆيۈپ ئوتۇش نىيىتى بولسىمۇ، خەلقنىڭ دەرت - ئەلەملىرىنى ئويلاپ ھەممە نەرسىنى ئۇنۇتقان ئىدى. ئۇنىڭ ئوي - خىيالى قانداق قىلىپ خەلقنىڭ ئۆزىدىن كۈتكەن ئارزۇ - تىلەكلىرىنى تېزدىن ئەمەلگە ئاشۇرۇش بىلەن بەنت ئىدى......

موللا زەيدىن قاتار - قاتار مەللەرنى، ساي بويلىرىنى بېسىپ ئوتمەكتە. ئۇ ئۆز يۇرتىنىڭ تۇپراقلىرىغا ھوزۇرلىنىش ۋە ئىپتىخارلىنىش بىلەن قاراپ ناخشا ئېيتىپ ماڭماقتا ئىدى:

قارا ئېتىم قارا يايلا،
قارا - ئالا ئارغامچا.
ئىگەر - توقۇم يەردە قالسا،
قولۇمدا قامچا.

ئىسسىق قېنىم ئېقىپ - ئېقىپ،
قالسا بىر تامچا.
توختىماسمەن مۈشكۈل كۈنلەر،
كەلسە ھەر قانچا!

ئاي ئالدىمدا كۈن كەينىمدە،
دەردىم ئىچىمدە.

تۇرۇپ بولماس نالە - زارغا،
خەلقىم ئىچىندە.

كۈندۈز كۈنى، تۈنگە ئۇلاپ،
ماڭدىم كېچىدە.
خەلقىنىڭ ئەرزىنى كۆتىرىپ ماڭدىم،
ئۇممەت ئىچىندە.
ئايارەي ئۇممەت ئىچىندە......

(13)

ئىگىز - ئىگىز تاملار بىلەن ئورالغان ۋاڭنىڭ ئوردىسى، بالىخانىلىق ئۆيلەر ئۆز پېتى يەنىلا ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى، ۋاڭنىڭ مېھمانخانىسىمۇ ئاۋالقىدەك ھەشەمەتلىك. ۋاڭ بولسا يەنە شۇ قېلىن كۆرپىلەر ئۈستىدە يانپاشلاپ ياتاتتى.

غوجا كاھ ئالدىراش كىرىپ كەلدى:

- دات!... - دېدى غوجا كاھ تازىم بىجا كەلتۈرۈپ، - ھېلىقى موللا زەيدىن دېگەن يېنىپ كەپتۇدەك! تۇرپان خەلقى قومۇرۇلۇپ يەمشىگە ئالدىغا چىقىپتۇدەك! ئالتەجۈپ ناغرىنى چېلىپ، سۇنايلارنى تارتىپ، خەق دېگەن موللا زەيدىننى ئاسمانغا كۆتىرىپ سۇلۇنلا① ئىشلارنى قىپتۇدەك! خەقنىڭ جېنى ئىچىگە پاتماپتۇ، قىڭغىراق تۇشىنىڭ② نەمەسگە ئۇنچىۋالا قىلمىدىكىن تاڭ!

---

① سۇلۇنلا - باشقىچىلا - ئاجايىپلا.

② قىڭغىراق تۇش - ئورۇق ئەت - گاداي.

— ھىم... — ۋاڭ بېشىنى سەل - پەل لىڭشىتىپ قـۇ-
لاق سالدى ۋە قوشۇمىسىنى تۈردى.

— ئاڭلىساق ئەمدى ئۇ بېيجىڭغا مېڭىپتـۇ، دەيدۇ.

— نىمە؟! - ۋاڭ بىردىنلا چاچراپ ئـاچچىغى بىلـەن سورىدى.

— خوش... بېيجىڭغا مېڭىپتۇ!

— نـىمە قىلغۇدەك؟

—خوش ... ئاڭلىساق يۇرت خەلقى بىزنى خانغا گولاپتۇ (ئەرز قىپتۇ) خەت كوتىرىپ بارغۇدەك دەيدۇ.

— كىمنى گولاپتۇ؟! - ۋاڭنىڭ كوزلىرىدىن ئوت چاق-ناپ كەتكەندەك بولدى.

— خوش... گولاق خەتتە (ئـەرز خـەتتە) بـولەكچىلا گەپلەر بارغا ئوخشايدۇ. گاڭ غوجام بىزنى ئەزدى، چىدۇغۇ-دەك ھالىمىز قالمىدى، بىز ئەمدى كوتۇرەلمەمىز، تـەييار بو-لۇپ كەتتۇق دەپتۇدەك.

— مەن خەقنى موپاڭغا قېتىپتىمەنمۇ؟!

— خوش... شۇنى دىسىلەرا!

— بېيجىڭ دىگەنگە بىز بارىدىغان جاي، ئۇ يالاڭتوش-كە نىمە قويدى!

— خوش... شۇنى دىسىلەرا، — دىدى غوجا گاھ سـو-زىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — موللازەيدىن دىگەن جىم تـۇرمايدى-غان، بىر يەرگە سىغمايدىغـان بىـر نـىمە، يۇرتقا پـاتماي ئالتىشەھەر تەرەپكە قېچىپ كەتكەن. ئەمدى يېنىپ كېلىپ يەنە جىم ياتماي بېيجىڭغا مېڭىپتۇ. ئۇ، نەدە بولسا، شـۇ يـەردە

جۇدا چىقىدۇ، بېيجىڭغا بارسا ئۇ يەرنىمۇ بىر مۇنچە ئېلىشتۇرىدۇ دىسىلىرا!

— ئۇ بېيجىڭغا بارسا، بىز بۇيەردە سىمەقىلغۇدەكمىز؟...

— خوش!...

— ئۇنى تۇتۇپ، سانجاپانىڭ بورنىغا ئۇچرىتىمۇەتسەكلا تۈگەشمەمدۇ! ـ

— خوش!...

غوجا كاھ بۇيرۇق ئالغاندىن كېيىن تازىم قىلىپ ۋاڭنىڭ ئالدىدىن چىقتى ـ دە، ئەسكەر باشلىغى قاسىم لويىغا بۇيرۇقنى يەتكۈزدى. شۇ زامان 30 ئەسكەر ئاتلىنىپ موللا زەيدىننى قوغلاشقا تەييارلاندى.

موللا زەيدىن باشقىلار گۇمان قىلمىسۇن ئۈچۈن ئىشەك مىنىپ ماڭغان ئىدى. ھەر قانداق كىشىنىڭ ئىشەك مىنىپ بېيجىڭغا ماڭمايدىغانلىقىنى ھەممە بىلىدۇ. چۈنكى بېيجىڭ بەك يىراق ئىدى. كۆرگەن ـ بىلگەنلەر ۋە ئوردىدىكىلەر موللا زەيدىن ئالتە شەھەردىن يېنىپ كېلىپ، ئۆيىگە كېتىۋېتىپتۇ دەپ قالسۇن ئۈچۈن ئاتايىن شۇنداق قىلغان ئىدى. بىراق ئوردا ئاللىقاچان خەۋەر تاپقان ئىدى. موللازەيدىن بۇنىڭدىن بىخەۋەر، بولنى ئاستا خىرامان بېسىپ، گويا پۈتۈن يۇرت، پۈتۈن مەھەللىلەر بىلەن خوشلاشماقتا، ئېرىق ـ ئۆستەڭ سۇلىرى شىرىلداپ، خيول بويىدىكى دەل ـ دەرەخلەرمۇ تازىم قىلىپ گويا موللازەيدىننى ئۇزاتماقتا ئىدى.

موللازەيدىن ئۆز ئۆيىگە بېرىشنى ئويلىمايتتى، چۈنكى ئۇنىڭ ئۆيى ئوردىغا يېقىن ئىدى. ناۋادا ئۆيىگە بارسا، ئوردا خەۋەر تېپىپ، بىرەر چاتاق چىقىرىپ ئۇنى قىيىن قىلىدۇرماسلىقى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس ئىدى. شۇڭا ئۆيىگە بېرىشنى ئويلىماي ئۆز يولىنى بېسىپ ھەدەپ ئىلگىرىلىمەكتە. لېكىن ئۆز ئۆيى جايلاشقان مەھەللە دەرەخلىرىگە يېقىنلاشقاندا، ئۇنىڭ يۈرىكى ئىختىيارسىز سوقۇشقا باشلىدى، مانا ئەمەدى ئۇ مەھەللىنىڭ شەرقىي تەرىپى بىلەن يانداپ ماڭدى. لېكىن كۈتۈلمىگەن بىر ۋاقىتتا ئوغلى قاھارجان بىلەن قىزى سەنىرەم يان تەرەپتىن پەيدا بولدى. بالىلار «ئاتام كەپتۇ، ئاتام كەپتۇ!» دەپ يۈگۈرۈپ كەلمەكتە ئىدى. ئايىمخانمۇ بالىلارنىڭ كەينىدىن ئالدىراش كېلىۋاتاتتى. موللازەيدىن دەرھال ئىشەكتىن چۈشۈپ بالىلىرىنى كۈتتى. بالىلار يېتىپ كەلگەن ھامان قۇچاقلاپ كۆتىرىپ ئۇلارنىڭ مەڭزىدىن سۆيدى. ئاتىسىنىڭ بوينىدىن قۇچاقلاپ ئەركىلەۋاتقان بالىلارنىڭ جېنى ئىچىگە پاتماي قالدى. ئاخىرچە ئايىمخان يېتىپ كەلدى:

— تۇۋا، تۇۋا ئۆيۈم بار، بالىلىرىم بار دەپ خىيالمۇ قىلمايدىكەنسىز!— دەپ كۆزىگە لىققىدە ياش ئالدى.

— بۇ گۇنا مەندە،— دېدى موللازەيدىن يەرگە قاراپ سەل تۇرۇۋالغاندىن كېيىن،— خەلق....

— خەلق، خەلقلا دەيدىكەنسىز، ئۆيىڭىزدە جىم تۇرۇپ بالىلىرىڭىزنى بېقىپ چوڭ قىلسىڭىزمۇ خەلق بولىدۇ،— دېدى ئايىمخان ئۆپكىلەپ، ئۇنىڭ كۆزىگە لىققىدە ياش تولغان ئىدى.

— بۇ قېتىم.... خەلقنىڭ ئەرزى — ھالىنى يەتكۈزۈپ ھەل قىلىپ كەلسەملا، ئۆيدىن قىمىر قىلمايمەن! — دېدى موللازەيدىن ئوڭايسىزلانغان ھالدا كۈلۈپ.

— ئاتا، ئاتا، يەنە نەگە بارسەن؟ — بالىلار تەڭلا سوئال قويۇپ، گەپنىڭ بېلىگە تەپتى.

— پىچانغا! — دېدى موللازەيدىن.

— قاچانلىققا كېلىسەن؟

— جېنىم بالىلىرىم، ئەتىلا يېنىپ كېلىمەن!

بالىلار چۈمپۈتكەن بولسىمۇ، ئايىمخان چۈمپۈتمەي داۋاملىق كوز يېشى قىلىپ، ياقىسىنى تۇتقان ھالدا:

— تووۋا، تووۋا، بۇ ئادەمنىڭ دەپ تۇرغان گېپىنى! — دېدى.

موللازەيدىن بالىلىرىنى ئەركىلىتىپ سۆيۈپ خوشلاشتى، ئايىمخاندىن يالۋۇرۇپ رۇخسەت ئالدى-دە، ئىشەككە مىنىپ شەرققە قاراپ كېتىۋەردى. ئايىمخان بىلەن ئىككى بالا ئۇزۇنغىچە يول ئۈستىدە قاراپ قېلىشتى......

ۋاڭ ئوردىسىنىڭ 30 ئاتلىق قوشۇنى تولۇق قوراللىنىپ يولغا چىقتى. قوشۇننىڭ ئالدىدا تۇمارچە شەكىللىك ئۈچ بۇرجەك بايراق لەپىلدەپ قۇيۇندەك ئۇچماقتا. ئەسكەرلەرنىڭ قىلىچ، مىلتىق، نەيزە قوراللىرى قۇياش نۇرىدا يالتىرىماقتا. ئەسكەرلەر كەيگەن يېشىل جىلىتكىنىڭ ئارقىسىغا يېزىلغان «ئەسكەر» دېگەن خەت، چاڭ- توزاڭلار ئىچىدە غووۋا كورۈنمەكتە، قوشۇن غايەت تېز ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى.

موللازەيدىن بالىلىرىدىن ئايرىلىپ، خىرامان يول باساتتى. گايى ئۇ ناخشا ئېيتسا، پايانسىز دالا، تاغ-ئىدىرلار ياڭراپ كېتەتتى.

ۋاڭ ئەسكەرلىرى جەڭ ئاتلىرىنى بولۇشىغا چېپىپ كەلمەكتە ئىدى. بۇلار ئۇزۇن ئېقىننىڭ ئىچىگە كىرگەندە ئېقىننىڭ شەرق تەرىپىدە بىر قارا كۆرۈندى. قاسىم لويى دەرهال توختاپ، قولىنى پېشانىسىغا تۇتۇپ كۆرۈنگەن قارىغا دىققەت بىلەن سەپ سالغاندىن كېيىن يىراقتا كېتىۋاتقان بۇ ئىشەكلىك ئادەمنىڭ موللازەيدىن ئىكەنلىكىنى بىلدى-دە، ئەسكەرلەرگە بۇيرۇق بېرىپ، مىلتىقلىرىغا ئوق سالغۇزدى، ئاندىن سەت چىقىراپ:

— ئالغا! — دەپ بۇيرۇق قىلدى.

ئاتلىقلار قۇيۇندەك چاپتى. كۆرۈنگەن قارا بارغانسېرى يېقىنلاشماقتا، 500 مېتىر، 300 مېتىر....

ئىشەك كىچىككىنە توقايدىن قايرىلىپ كۆزدىن غايىپ بولدى. قاسىم لويى باشلىق ئەسكەرلەر قاتتىق ئەندىشىگە چۈشۈپ، ئاتلىرىنى تېخىمۇ تېزلەتتى. 50 مېتىردەك ئارىلىق قالغاندا هەيۋە قىلىپ بىرقانچە پاي ئوق ئاتتى. ئىككى ئەسكەر ئىككى ياندىن يانداپ بېرىپ غەزەپ بىلەن نەيزە ئۇرغاندا، نەيزىنىڭ زەربىسىدىن بىر دانە قاسقان تۇماق قاڭقىپ بىر ئازگالغا چۈشتى. يەنە بىر ئەسكى چاپان يەرگە چۈشتى..

قاسىم لويى ۋە باشقا ئەسكەرلەر ئىشەكنىڭ ئۈستى-

دىكى چاپراس باغلانغان قورۇق جازىغا قاراپ ھەيران بولۇپ تۇرۇپ قېلىشتى...

بۇ چاغدا موللا زەيدىن ئاتلىق، بولۇشىغا ناخشا ئېيتىپ باشقا بىر يولدا خاتىرجەم كېتىپ باراتتى. ئەسلى ئىش مۇنداق بولغان ئىدى: ۋاڭ ئوردىسى موللا زەيدىننى تۇتۇش ئۈچۈن ئەسكەر چىقارغاندا، بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان مەتگۈلى باشلىق بىر تۈركۈم كىشىلەر ئىككى دانە ئاتنى مۇتىللا قارىدىن ئەۋەتكەن ئىدى. بۇيرۇق بويىچە ۋاڭنىڭ ئەسكەرلىرى قوغلاپ كېلىپ، غەزەپ بىلەن نەيزە سانجىشتىن بىرەر سائەت ئىلگىرى مۇتىللا قارى موللا زەيدىنگە يېتىشىپ كېلىپ، 30 ئەسكەرنىڭ قوغلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى، پەيلىنىڭ بۇزۇق ئىكەنلىكىنى خەۋەر قىلغاندا، موللا زەيدىن كۈلۈمسىرەپ ئىشەكتىن چۈشكەن ۋە ئىككى تال تاياقنى توقۇمغا چاپراس ئورنىتىپ، ئۇنىڭغا چاپىنىنى، تومىقىنى كەيدۈرۈپ قويغان، خۇددى ئىشەكلىك كېتىۋاتقان بىر ئادەمنىڭ شەكلىنى ياساپ، ئىشەكنى يولغا سېلىپ قويغان ئىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن مۇتىللا قارى بىلەن موللا زەيدىن ئىككى ئاتقا مىنىپ باشقا يول بىلەن مېڭىپ كەتكەن ئىدى.

... موللا زەيدىن بېيجىڭغا بېرىپتۇ. خان ئوردىسىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ: خان بىلەن كۆرۈشىمەن دېگەن ئىكەن. قاراۋۇللار ئۇنى ئوردىغا كىرگۈزمەپتۇ. شۇ ئەسنادا بويىنىغا قوڭغۇراق ئېسىلغان بىر پىستە كۈچۈك چىقىپ، ياقا

يۇرتىدىن كەلگەن بۇ ئادەمنى چېشلىمەكچى بوپتۇ. موللا زەيدىنىڭ ئاچچىقى كېلىپ پىستىنى بىر تەپكەن ئىكەن، پىستە نەچچە غۇلاچ نېرىغا دومىلاپ چۈشۈپ، غىڭشىغىنىچە قېچىپتۇ. خاننىڭ ئەسكەرلىرى پىستىنى تەپكەن موللا زەيدىننى تۇتۇۋېلىپ خاننىڭ ئالدىغا ئېلىپ كىرىپتۇ. خان بۇ ئادەمنى كورۇپ:

— نەدىن كەلگەن ئادەمسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— تۇرپاندىن كەلدىم، — دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ موللا زەيدىن.

— پىستەمنى نىمىشقا تېپىسەن؟ — دەپتۇ خان غەزەپلىنىپ.

— تەپسە نىمە بولغۇدەك؟ — دەپتۇ موللا زەيدىن مەسخىرە بىلەن كۈلۈپ. خاننىڭ تېخىمۇ غەزىۋى كېلىپ:

— بۇ مېنىڭ پىستەم، سەن ئۇنى تېپىشكە قانداق پېتىندىڭ؟ چوڭ گۇناغا لايىق بولدۇڭ. مەن سېنى جازالايمەن! — دەپتۇ.

— قىزىق خان ئىكەنسىز، — دەپتۇ موللا زەيدىن كۈلۈپ كېتىپ، — كىچىككىنە پىستىنى تەپكەنگە مېنى جازالايمەن دىگۈچە شىنجاڭدىكى مىڭلىغان، ئون مىڭلىغان پۇقرالارنى ئۇرۇپ، ئولتۇرۇپ، خانىۋەيران قىلىۋاتقان ۋاڭلارنى، ئەمەلدارلارنى جازالاڭ. مەن شۇ توغرىدا سىزنىڭ ئالدىڭىزغا ئەرز قىلىپ كەلدىم!

ئۇ، ئەرزنى خانغا سۇنۇپتۇ. خان موللا زەيدىننىڭ گەپلىرىنى ئورۇنلۇق دەپ بىلىپ چوڭقۇر ئويلىنىپ قاپتۇ...

كېيىنكى ۋاقىتلاردا خەلق ئارىسىدا مۇشۇ پاراڭ ئېقىپ يۈردى. بۇنىڭغا قارىغاندا موللا زەيدىنىڭ ئەرزىنى كۆتىرىپ بېيجىڭغا بېرىپ خانغا توغرا بولغانلىقى ئېنىق، لېكىن موللا-زەيدىنىڭ قانداق جاۋاپ ئېلىپ كەلگەنلىكى توغرىسىدا بىرەر رىۋايەت يوق......

1980 - يىل